

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ
(1914-1918)**

Doktora Tezi

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Durdu Mehmet Burak

T 94671

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Yücel Özkaya

Ankara-2000

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (YAKINÇAĞ TARİHİ) ANABİLİM DALI

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ
(1914-1918)**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Yücel ÖZKAYA

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Yücel Özkaya

.....

Prof. Dr. Azmi Süslü

.....

Prof. Dr. Yavuz Ercan

.....

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu

.....

Yrd. Doç. Dr. İlknur Haydaroğlu

.....

Tez Sınavı Tarihi.....

ÖNSÖZ

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918) adlı çalışmamızda Türkiye-İngiltere siyasî, ekonomik ve askerî ilişkileri konusunda çok çeşitli araştırmalar yapıldı ve bu araştırmalardan elde edilen bulgular ve bilgiler değişik açılardan tahlil edildi.

Dünya devletleri içinde en güçlü ülkelerden biri olan ve bu gücünü günümüzde dahi hâlâ devam ettiren İngiltere'nin hangi şartlarda nasıl bir siyaset izlediği ve Birinci Dünya Savaşı öncesinde diğer Avrupa devletleri ile karşılaştırılması yapıldı, savaş sırasında ve sonrasında Türkiye üzerinde ne gibi emelleri olduğu, gerek yerli ve gerekse yabancı arşiv kaynaklarından istifade edilerek ilmi açılardan ele alındı ve tezimiz somut belgelerle desteklendi.

Şu ana kadar Türkiye-İngiltere ile ilgili çeşitli tezler yapılmış, ancak Birinci Dünya Savaşı dönemini kapsayan ciddi bir çalışma olmamıştır. Çalışmaların çoğu İkinci Meşrutiyet dönemine kadar getirilmiş bir kısmı da Cumhuriyet dönemini ve sonrasını içermektedir. Bizim çalışmamız Birinci Dünya Savaşı'na nasıl gelindiğini, savaştan önceki Dünyanın siyasî, ekonomik ve askerî yapısını ve Birinci Dünya Savaşı'nda savaşın akışını değiştiren büyük bir devlet olan İngiltere'nin Türkiye'yi niçin paylaşmak istediği, hangi ülkelere neler teklif ettiği, Osmanlı topraklarında yaşayan irili ufaklı devletlere, Ortadoğu ve Araplara bakış açısı nasıl olmuştur ve Türkiye aleyhine nasıl çalışmıştır bu konuda başarılı olup olmadığı detaylı olarak incelendi ve yine arşiv belgeleri ışığı altında somut vesikalarla ortaya konulmaya çalışıldı.

Çalışmamız her ne kadar 1914-1918 yılları üzerinde yoğunlaşmakla beraber konunun bütünlüğünü sağlamak ve somut neticelere ulaşmak açısından İngiliz işgal dönemine de yer verildi.

Bu tez hazırlanırken izlenen yol, sosyal bilimler sahasının gerekli gördüğü araştırma metotları uygulanarak takip edildi. Buna göre kaynak taramasına müteakip arşiv ve kütüphane araştırması sonucunda sağlanan dokümanlar, değerlendirildi ve yazma işi gerçekleştirildi.

Belgelerin dilinde; Türkiye-İngiltere ilişkileri diğer devletlerle olan ilişkilerden çok daha farklı bir görünüm arz etmektedir. Osmanlı İmparatorluğunu Rus tehdidine ve tehlikesine karşı desteklemeyi sürdüren İngiltere Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ve sonra Osmanlı İmparatorluğunu paylaşmak için kendi gibi düşünen Avrupa devletleriyle gizli antlaşmalar yaptığını, imparatorluktaki bazı azınlıkları, Osmanlı idaresine karşı isyanlara teşvik ettiğini; ciddi olarak ekonomik, siyasi ve askerî yardım yaptığını görmekteyiz. Hatta 29 Ekim 1914'de Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında savaşa girmesiyle beraber, İngiltere, Kıbrıs'ı "ihlak etme" fırsatını da ele geçirdi.

Tezin kapsamı, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Büyük Devletlerin Genel Durumu, Türk-İngiltere İlişkileri Tarihi'ne Genel Bir Bakış, Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce Büyük Devletlerle olan ilişkilerimiz, Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol, İşbirliğinin Doğması, İşbirliğinin Bozulması, Savaşın Türk-İngiliz İlişkilerine etkisi, İngiltere'nin Paylaşma Antlaşmaları, İngiltere'nin kullandığı Arap Büro'su, İngiltere'nin diplomat ve devlet adamı Sir Mark Sykes'ın Ortadoğu'daki Hünerleri, Savaşta Cepheler, Savaş Sonrasının Genel Görünümü, İngiltere'nin Durumu, Türkiye'nin Durumu, İngiltere'nin Türkiye'ye Karşı Politikası, İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nda esir düşen Türk askerlerine karşı tutumları somut belgelerle ortaya konmaya çalışılmıştır.

Tezimizdeki başlıkları en ince detayına kadar incelemek için; Birinci Dünya Savaşı öncesi, Savaş dönemi ve sonrasına ait tarih kitapları, edebiyat tarihleri, uluslararası ilişkilerle ilgili yazılmış olan siyasi kitaplar, makaleler, dergiler, Zabıt Cerideleri, Yıllıklar, Gazeteler ve Askeri Tarih Bültenleri tarandı ve dönem hakkında materyallerimiz oluştu. Başbakanlık Arşivi, Cumhuriyet Arşivi, Dışişleri Bakanlığı Arşivi ve ATASE Arşivlerine girildi, konumuzla ilgili yazılmış bütün birinci el kaynaklar tarandı. Tezimizi destekleyecek olan vesikaların kopyaları tahlil edildi ve İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ne bağlı "Foreign Office" ve "Public Record Office"den dört yüzelli adet orijinal vesika temin edildi. Bu vesikalar, dönemle ilgili yerli vesikalarla karşılaştırıldı ve mevcut konuların doğruluğunun teyit edilmesi sağlandı.

Çalışma boyunca benden yardımlarını esirgemeyen ve her zaman bana gönül ve irfan kapılarını açarak yazılı, sözlü bilgilerini benimle paylaşan, cesaret veren, tevazu sahibi kıymetli hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. Yücel Özkaya'ya, İngiltere Public Record Office The National Archives'den Okuyucu Departmanı Müdürü Dr. John Fisher'e, Mr. S.K. Blades'e, Foreign and Commonwealth Office'den Miss. Margaret Checkly'e, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdür Yardımcısı Necati Gültepe'ye, Şube Müdürü İlhan Ovalı'ya, Cumhuriyet Arşivi Uzmanı Atilla Aydın'a, Dışişleri Arşiv Dairesi Başkan Yardımcısı Nihat Erşen'e, T.B.M.M. üyelerinden sayın Kâmran İnan'a, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Azmi Süslü'ye, Prof. Dr. Yavuz Ercan'a, Prof. Dr. Yaşar Yücel'e, Prof. Dr. Ali Sevim'e, Doç. Dr. Necdet Hayta'ya, Yrd. Doç. Dr. İlknur Haydaroğlu'na, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu'na ve meslektaşım Sabri Durgun'a bir kez daha saygı ve teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

Durdu Mehmet BURAK

10 Mayıs 2000, Ankara.

KISALTMALAR

- A.g.e.:Adı Geçen Eser.
- A.g.m.:Adı Geçen Makale.
- ATASE.....:Genenlkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt
Başkanlığı, Arşivi.
- B.A., B.E.O.....:Başbakanlık Arşivi, Bâb-ı Âli Evrak Odası.
- B.A.,H.N.E.H.K.....:Başbakanlık Arşivi, Hariciye Nezâreti Evrakı Hukuk
Kısmı.
- B.A.,H.N.H.M.İ.O.E.:Başbakanlık Arşivi, Hariciye Nezâreti Hukuk
Müşavirliği İstişare Odası Evrakı.
- B.O.A. Y. A. Hus.....:Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Arşivi Hususi.
- B.T.T.D.....:Belgelerle Türk Tarihi Dergisi.
- Bkz.....:Bakınız.
- F.O.....:Foreign Office. (İngiltere Dışişleri Arşivi))
- Ibid.....:In the same place (aynı yerde)
- M.A.Z.C.:Meclis-î Ayan Zabıt Ceridesi.
- M.M.Z.C.....:Meclis- î Mebusan Zabıt Ceridesi.
- P.R.O.....:Public Record Office (İngiltere)
- T.B.M.M.Z.C.....:Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi.
- T.İ.H. IV.....:Türk İstiklâl Harbi IV. Güney Cephesi, Ankara 1966.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ:	I
KISALTMALAR:	IV
BİRİNCİ BÖLÜM:	1
GİRİŞ:	1
1- Türk-İngiliz İlişkileri Tarihine Genel Bir Bakış:	5
2- İşbirliğinin Bozulması:	14
3- Osmanlı Devleti'nin Savaş Amaçları:	18
A-XX. YÜZYILIN BAŞINDA AVRUPA'NIN DÜNYADAKİ ROLÜ:	23
1. İktisadî ve Mali yayılma:	23
2. Nüfusça Yayılma:	25
3. Siyasal Fikirlerin Yayılması:	26
4. Din Alanındaki Yayılış:	28
5. Düşünce, Bilim ve sanat Alanındaki Yayılma:	30
6. İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu Parçalama Politikasının Başlaması:	32
B- OSMANLI DEVLETİ'NİN SİYASÎ DURUMU:	35
1. Balkan Harbi:	35
2. Sömürgeci Devletlerin Türkiye'deki Emelleri:	37
C- BİRİNCİ DÜNYA HARBİ'NDEN ÖNCE OSMANLI DEVLETİ'NİN İTTİFAK DENEMELERİ:	38
1. Rusya ile İttifak Denemeleri:	38
2. İngiltere ile İttifak Denemeleri:	40
3. Bulgaristan ile İttifak Denemeleri:	41
4. Yunanistan ile İttifak Denemeleri:	41
5. Fransa ile İttifak Denemeleri:	42
6. Almanya ile İttifak Denemeleri:	42

İKİNCİ BÖLÜM:	47
A- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI:	47
1.1. Avusturya-Sırbistan Savaşı:.....	47
1.2. Rusya:.....	48
1.3. Almanya ve Fransa:.....	49
1.4. İngiltere'nin Savaşa Girişi:.....	49
B- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA OSMANLI SAVAŞLARI:	50
1. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi:.....	50
2. Savaş Sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması:.....	60
3. Beş Gizli Paylaşma Antlaşması:.....	61
3.1. Mart 1915 Antlaşması:.....	61
3.2. Nisan 1915 Antlaşması:.....	61
3.3. Londra Antlaşması:.....	63
3.4. Sykes-Picot Antlaşması, 1916:.....	66
3.5. Anadolu ve Arap Memleketleri'nin Paylaşılması, (İlkbahar 1916):.....	67
3.6. Saint-Jean de Maurienne Antlaşması, 1917:.....	68
4.1. İngiltere'nin Kıbrıs'taki Geçici Yönetimi ve Adayı İlhakı:.....	69
4.2. Afrika Cephesi'nde: Süveyş Kanalı'na Saldırı (Kasım-Mart):.....	71
4.3. Çanakkale savaşları:.....	76
4.4. Churchill ve Çanakkale:.....	77
4.5. Çanakkale Kara Savaşları (Nisan-Aralık) :.....	80
4.6. İzmir Bombardımanı:.....	84
4.7. Birinci Dünya savaşı'nda Türk-Ermeni İlişkileri ve İngiliz Propagandası:.....	88
4.8. Kafkas Cephesi:.....	95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:	100
A-SAVAŞIN TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNE ETKİSİ:	100
1.1. İngilizler'in Irak'a İlgisi:.....	101
1.2. İngilizler'in Bağdat Üzerine Yürüyüşü:.....	103
1.3. İngilizler'in Kût-ül-Amâra'da Kuşatılması (Ocak-Nisan 1916):.....	108
1.4. 1915 Yılında İran'da Askerî Faaliyetler ve İngilizler:.....	110
1.5. Arabistan-Hicaz Cephesi:.....	112
1.6. Birinci Dünya savaşı'nda İngilizler'in Kullandığı Arap Bürosu:.....	114
1.7. Hicaz Ayaklanması (Şerif Hüseyin-İngiliz Anlaşması):.....	116
1.8. Mekke'de Ayaklanma:.....	126
1.9. Şerif Hüseyin Ayaklanmasına Arap ve İslâm Dünyasının Tepkileri:.....	129
1.10. Osmanlı Devleti'nin Şerif Hüseyin Ayaklanmasına Karşı Tedbirleri	131
1.11. Şerif Hüseyin'in Açıklaması ve Krallık Unvanı:.....	133
2.1. 1917 Yılı Osmanlı Cepheleeri ve Türk-İngiliz Savaşları:.....	138
2.2. Irak Cephesi:.....	139
2.3. Bağdat'ın Düşmesi:.....	140
2.4. Arabistan (Hicaz, Filistin ve Suriye) Cephesi:.....	141
2.5. Filistin Cephesi:.....	143
2.6. Kudüs'ün Düşmesi :.....	145
2.7. Üçüncü Gazze Saldırısı :.....	147
3.1. 1918 Yılı Savaşları ve Osmanlılar:.....	148
3.2. Filistin ve Suriye Cephesi- (Osmanlı Komuta Heyetinde Değişiklik):.....	149
3.3. İngilizler'in Ürdün'e Saldırıları:.....	149
3.4. İngilizler'in Taarruzu:.....	151

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM :.....155

A-BARIŞ YAPILMASI:.....155

- 1.1. Savaş Sırasında Barış Görüşmeleri ve Mütarekenin
İmzalanması:.....155
- 1.2. Barış Görüşmeleri:.....155
- 1.3. Amerika'nın Barış Girişimleri:.....157
- 1.4. İngiltere'nin Telaşı:.....161
- 1.5. Türkiye'nin Mütareke İsteği:.....163
- 1.6. İngiltere ve Mütareke:.....166
- 1.7. Mondros Mütarekesi ve Hükümleri:.....167
- 1.8. Mondros Mütarekesi'nin Karakteri:.....169

BEŞİNCİ BÖLÜM:	173
A-İNGİLİZ İŞGALİ DÖNEMİ:	173
1.1. Güney-Doğu Anadolu’da İngiliz Emelleri:.....	173
1.2. İngilizler’in İstanbul’u İşgali:.....	178
1.3. İngilizler’in Maraş’ı İşgali:.....	182
1.4. İngilizler’in Türkler’e Karşı Tutumları ve İngiliz-Ermeni Münasebetleri:.....	184
1.5. İngilizler’in Güney-Doğu Anadolu Bölgesindeki Bölücülük Faaliyetleri:.....	189
1.6. İngiliz İşgaline Karşı tepkiler:.....	196.
a) İç Tepkiler:.....	197
b) Dış Tepkiler:.....	200
2.1. Birinci Dünya Savaşı’nda İngiltere’nin Ortadoğu Politikasını Yönlendiren Sir Mark Sykes’in Maarifetleri:.....	206
2.2. Birinci Dünya Savaşı’nda İngilizler’e Esir Düşen Askerlerimizin Durumu:.....	212
SONUÇ:.....	218
KAYNAKLAR:.....	223
EKLER:	257
A-TRANSKRİPSİYON VE TERCÜME.....	257
B-ORJİNAL BELGELERİN FOTOKOPİLERİ:.....	315
ÖZET:.....	362
SUMMARY:.....	363

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu, çözülmeyi bekleyen birçok problemle XIX. yüzyıla girdi. XIX. yüzyıl bu problemleri azaltmak için uğraşmakla geçti, ancak problemlerin azalmadığı, bilakis arttığı görüldü. XIX. yüzyıl, getirdiği yeni konjonktür ile Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki dış baskıları daha yoğun bir şekilde hissedilir hale koymuştu. Bilimsel-Teknolojik gelişme ve değişimler dünyayı küçültmüş, Osmanlı İmparatorluğu'nun gelenekselliğe dayanan yapısı da bu gelişmelerden giderek daha fazla etkilenir olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun dışarıya kapalı bir şekilde yaşaması artık mümkün değildi. Çünkü XIX. yüzyıla kadar devlet dış etkilere iyice açık hale gelmişti. Bu durumda kurtuluş yolu dışarıya kapanmak değil, bilakis dışarıya açılmak olarak görülüyordu. Dışarıya açılmanın, dış etkilerden kurtulmanın veya en azından etkileri azaltmanın, devletin parçalanışını durdurmanın yolu olarak dış politikanın önem kazanması tabii idi. Bu gelişmelere uygun olarak, Osmanlı devlet adamları dış politikaya daha yakın ilgi duymaya başlamışlardı.

Osmanlı devlet adamlarının, XIX. yüzyıl boyunca savundukları ve uyguladıkları dış politikanın amacı “devleti ayakta tutmak”, bu politikanın aracı da “devletlerarası bir denge” idi. Osmanlı devlet adamları izledikleri bu denge politikasında İngiltere, Fransa, Çarlık Rusyası ve XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de Prusya'ya öncelik veriyorlardı. XIX. yüzyıl dünyasının bu önde gelen, güçlü devletleri Osmanlı Devleti tarafından birer araç olarak kullanılmaya çalışılıyordu. Ancak, bu politika Osmanlı Devleti'ni sıkıntılardan geçici olarak uzaklaştırıyorsa da orta ve uzun vadede olaylar Osmanlılar aleyhine sonuçlanıyordu. Hatta, zaman zaman kısa vadede bile Osmanlılar zararlı çıkıyorlardı.

Osmanlı devlet adamları, yukarıda adı geçen devletlerden bazen birini, bazen diğerini ön plâna çıkaran dış politika ile yaşamını iyi kötü sürdürüyordu, ancak devletin giderek içine düştüğü acz ve topraklarının her geçen gün azalması bu politikanın doğru olmadığını, en azından uygulamanın yanlış olduğunu gösteriyordu. Osmanlı devlet adamları ise genelde dış politikanın ilkelerinin yanlış olduğuna

inanmamış, uygulamaları değiştirerek, ama ana ilkeyi muhafaza ederek zararları telâfi imkânları aramışlardır.

Osmanlı Devleti'nin "denge" politikasında yer alan ülkeler İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya, XIX. yüzyıl boyunca dünyanın çeşitli bölgelerinde ama özellikle Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında bulunan topraklarda karşı karşıya gelmişlerdi. Ekonomik sömürgeciliğin doruğa ulaştığı XIX. yüzyılda, bu devletlerin Osmanlı Devleti gibi adım adım çöküşe giden üstelik hepsi için önemli olan topraklarda egemen olan bir devletin kaderine ilgi duymaları kaçınılmazdı. Rusya sıcak denizlere açılmak, İngiltere sömürgelerine giden yolları güvenlik altında tutmak, Fransa Yakındoğu'daki çıkarlarını korumak, sonrada dünya politikasında boy gösteren Almanya da diğer ülkelerle rekabet için Osmanlı Devleti ile ilgileniyorlardı. İngiltere ve Fransa için, başlangıçta, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü Rusya'ya karşı korumak bir amaçtı. Bölgede güçlü bir Rusya kendi çıkarlarını tehdit edeceği için Osmanlı Devleti'nin güçsüz bir biçimde bölgede hayatını devam ettirmesini istiyorlardı.

Almanya'nın millî birliğini tamamlayarak orta Avrupa'da yeni bir güç odağı oluşturması ve İngiltere ile Fransa'ya karşı rekabete girmesi, bu devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı izledikleri politikayı yeniden gözden geçirmelerine sebep oldu. İngiltere 1878'den itibaren Osmanlı toprak bütünlüğünü koruma anlayışını terketti ve Osmanlı topraklarına doğrudan doğruya el koymaya başladı. Bu durumda Osmanlı Devleti de ister istemez Almanya'ya yaklaştı. I. Dünya Savaşı'nın sıcak yüzü kendisini iyiden iyiye hissettirince Osmanlı Devleti "denge" politikasını bir tarafa bırakmak zorunda kaldı.

Yakındoğu öteden beri Batılı devletlerin rekabet sahasıydı. Bu rekabet Fransa, İngiltere, Almanya ve Rusya arasındaydı. I. Napolyon'un ordusu Mısır'da İngiliz-Fransız çıkarlarını yüz yüze getirdiği zaman iki devletin yakın gelecekteki rekabeti başladı. Bu rekabetin XIX. Yüzyıldaki mücadele merkezi Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye bölgesindeki Osmanlı topraklarıydı. Kırım Savaşı'ndan sonra imzalanan 1856 Paris Antlaşması ile bu bölgeye sokulmak isteyen Rusya'nın kuzeye atılması ile İngiliz-Fransız rekabeti yeni bir safhaya girdi. Her iki devlet de Doğu Akdeniz'de sadece kıyılarda bazı noktaları elde etmekten öte, iç kısımları elde etmek, ekonomik ve

stratejik imkânlar yakalamak amacındaydı. Bu amaçla İngiltere Mısır'ı seçerken, Fransa da Kuzey-Batı Afrika ile Suriye bölgesinde nüfuz sahası elde etmek için kolları sıvadı. Suriye kıtası Akdeniz çevresindeki Mısır, Arabistan, Anadolu ve Irak gibi dört büyük kıtayı coğrafi merkez olarak birbirine bağlarken, bu bölgeler arasındaki ulaşım ve ticaret bağlantısını da yapan tek merci durumundaydı. Bu bölgeye sahip olacak herhangi bir devlet, öteki devletlerin sömürgeleri ile olan bağlantısını kesebilirdi. İşte bir Osmanlı toprağı olan Suriye'nin bu ticarî ve stratejik durumu Fransa'yı o zaman bu bölgeye yöneltti. Fransa'nın bölgeyi iktisaden ele geçirme çabalarının yanısıra dinî faaliyetlerde de bulunduğunu görüyoruz. Fransa'nın dinî faaliyetleri bölgedeki Katolik Hıristiyanları himayesi altına almaya yönelikti.

Bölge İngiltere için de stratejik öneme sahipti. Hindistan yolu üzerinde bulunan Irak'a ulaşım Suriye üzerinde yapılabilirdi. Aden'in İngilizler tarafından zaptından sonra, Güney Anadolu ve Suriye'nin elde edilmesi İngiltere için, yalnız Rusya'ya karşı bir mücadele ihtimâli için değil, Süveyş Kanalı ve Mısır'ın savunulması için de bir hareket üssü olarak gerekliydi. Ancak Birinci Dünya Savaşı esnasında doğabilecek tehlikeleri gözönünde tutan İngiltere, Fransa'nın Suriye ve Güney Anadolu'daki isteklerini kabul etmek zorunda kaldı. Bunun sonucu olarak Petersburg'da imzalanan Sykes-Picot gizli Antlaşmasında (9-16 Mayıs 1916) Musul, Maraş, Urfa, Antep bölgeleri ile Suriye'nin bir kısmının Fransızlara, Bağdat ve Mezopotamya'nın da İngilizlere verilmesi kararlaştırıldı. Filistin ise Milletlerarası bölge olarak kalacaktı. İngiltere için Rusya faktörü vardı. Rusya'nın Güneye sarkması İngiltere'nin sömürge yollarını tehlikeye atacaktı. İşte İngiltere Rusya'nın güneye sarkmasını önlemek ve Ortadoğu'da bu devletle karşı karşıya gelmemek için Fransa'nın bir tampon bölge oluşturmak amacını güdüyordu. Bu amaçla Güney Anadolu ile Suriye'nin Kuzey kısımlarını ve Musul'u Fransa'ya vermeye razı oldu. İngiltere'nin Hindistan yolunu emniyete alma teşebbüsleri içinde, daha sonrada Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da bir Kürt devleti oluşturmak için çaba sarfedeceği görülecektir.

Ancak 1.Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin korkulu rüyası Almanya'nın mağlup olması ve Rusya'nın da Bolşevik ihtilâli sonucu kendi iç işlerine dalması ve savaştan çekilmesi Ortadoğu'daki ve Osmanlı Devleti üzerindeki şartlarının İngiltere lehine

gelişmesine yol açtı. Bunun sonucu olarak İngiltere bölgede daha rahat hareket etme imkânı buldu.

İngiltere'nin 1.Dünya Savaşı sonrasındaki siyaseti parçalanmış Osmanlı Devleti'nden arslan payını almaktı. İngiltere harbin son zamanlarında Ortadoğu'da Dünya Savaşı sonrasındaki siyaseti parçalanmış Osmanlı Devleti'nden yine arslan payını kapmaktı. İngiltere harbin son zamanlarında Ortadoğu'da Osmanlı İmparatorluğu ile savaşı hemen hemen sırf kendi kuvvetleriyle yürütmüştü. Bilhassa Suriye cephesinde Osmanlı kuvvetleri ile çarpışan devlet İngiltere idi. Bu sebeple İngiltere savaşın bütün yükünü kendisi çektiğini ileri sürerek gizli anlaşmalarda Fransa'ya söz vermiş olduğu vaatleri yerine getirme taraflısı olarak görünmüyordu. İngiltere'ye göre; harp esnasında Arapları ayaklandırmak için 750 milyon sterlin harcamışlar, böylece Mısır'dan Suriye'ye doğru bölgeleri ele geçirmişlerdi. Bu düşüncedeki İngiltere Osmanlı Devleti ile yapılan Mondros Mütarekesi'nde kendi başına hareket etti. Mütareke sonrasında İngiltere Güney'den Anadolu'yu işgale başladı. Mondros Mütarekesi'nde kaleme alınan şartlar elastiki idi. Çeşitli şekillerde yorumlanabilirdi. Meselâ Toros tünellerinin işgali öngörülüyordu. Adana Vilâyeti'nin işgali gerçekleşmeden Toros tünellerini işgal etmek mümkün değildi. Yine Mütareke'de Kilikya tabiri geçiyordu. İngilizlere ve Fransızlara göre Kilikya bölgesinin sınırları Maraş'ın kuzeyinden geçiyordu. Mustafa Kemal Mondros Mütarekesi'nin bu açıklıklarını teşhis ederek İstanbul'a bildirdi ise de İstanbul Hükümeti İtilâf Devletleri'nin kızgınlığını üzerine çekmek korkusu ile herhangi bir hareketten kaçınıyordu. İngilizler'in Güney Anadolu ve Musul üzerindeki haksız uygulamaları kendisini göstermeye başladı. Mütareke imzalandığı zaman elimizde bulunan Musul vilayeti İngilizler'in işgaline uğradı. Arkasından 15 kişilik bir müfrezeye ile İskenderun'u işgal ettiler. Bu işgallere karşı koymak isteyen Mustafa Kemal ve Ali İhsan Sabis Paşalar gibi kişiler İngilizler'in boy hedefi oldu. Yapılan baskılar sonucu Mustafa Kemal ve Ali İhsan Sabis Paşalar görevlerinden alındılar. Bundan sonra Türk Ordusu bölgeyi tahliye etmeye başladı. Bunun sonucu olarak İngilizler Mütarekenin 7'nci maddesini bahane ederek Adana, Antep, Kilis gibi merkezleri işgal etmişlerdir. Artık ülke için Millî Mücadele başlamıştı ve sonucu bir yıl sonra parlak bir zaferle bitecekti.

1-Türk-İngiliz İlişkileri Tarihine Genel Bir Bakış:

Osmanlı İmparatorluğu ile Batı Avrupa Devletleri arasındaki iktisadî, sosyal, ekonomik ve siyasal ilişkilerin en geç İngiltere ile kurulduğunu görmekteyiz¹. İngiltere, gerek iktisadî çıkarlarla gerekse İspanya'ya karşı siyasî destek sağlamak maksadıyla ilk defa 1575 yılında Osmanlı Devleti'nin dostluğunu ve güvenini kazanmak için çaba gösterdi. Bu gayretinin ürünü olarak, İmparatorluktan bazı imtiyazlar elde etti. 1798 yılına kadar İngiltere'ye 11 imtiyaz verildiği belgelerle ortaya çıkarılmıştır².

İngiltere ve Türkiye'nin aktif siyasal ilişkileri XVIII. yüzyılda başlamıştır. XVII. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin altın çağını yaşadığı ve Avrupa'yı salladığı bir dönemde dahi İngiltere, Osmanlı Devleti ile hiç bir çatışmaya girmemiştir. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'yle ilişkisi, Türkler'in Avrupa'ya ayak basmasıyla değil, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Yakın Doğu'da³ önemli fetihler gerçekleştirmesi ve 1557'de Hindistan'ı ele geçişi, Türk-İngiliz ilişkilerini önemli ölçüde başlatmıştır.

İngiltere'nin Yakın Doğu politikasının temeli, Doğu'yla ulaşım bağlantısı yönünden stratejik önemi olan ve doğal kaynakları bakımından son derece zengin olan Hindistan'ı güvenlik içinde tutmaktır. İngiltere, Hindistan'ı ele geçirdiği sırada, Osmanlı Devleti zayıflamaya başlamış ve Hindistan Osmanlı Devleti'nin genişleme kapsamı dışında kalmıştır⁴. Bu nedenle, İngiltere, bölgenin güçlü İmparatorluğu olan Osmanlılarla çatışma durumuna girmemiştir. İki devlet arasındaki ilişkiler, inişli çıkışlı olarak bir asır devam etmiştir.

¹ Akdes Nimet Kurat, **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)**, A.Ü. DTCF Tarih Enstitüsü Yayını No. 10 Ankara , 1953, s. 1-2.

² Ali Kemal Meram, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi**, Kitaş yayınları, İstanbul, 1969, s. 12-13.

³ B. Rivlin and J. S. Szyliowich, **The Contemporary Middle East**, Random House, New York, 1965, s. 6.

⁴ Muhammad Yakup Mughul, **Kanunî Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri, 1517-1538**, Fetih Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 17.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, Osmanlı Devleti, sanayi devrimini gerçekleştiren Avrupa Devletleri'nin karşısında bir güvenlik endişesi taşımaktaydı. İngiltere ise, sanayi devrimini daha önce gerçekleştirdiği Avrupa'nın dışarıya açılmasını kendi denizaşırı imparatorluğunun güvenliği açısından tehlikeli buluyordu. Bu nedenle İngiltere-Türkiye yakınlaşması bu gerçeklere dayanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde İngiltere'nin Yakın Doğu'daki çıkarlarını tehdit eden devletler, önce Fransa, daha sonra fakat sürekli olarak XX. yüzyılın başından itibaren de Almanya olmuştur.

Avrupa Devletleri arasındaki çatışma ve sürtüşme, Osmanlı Devleti'ni bu devletlerin tehlikesinden korumuştur. Avrupa Devletleri arasındaki sert çekişmeler, Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başladığı tarihten itibaren 150 yıl kadar daha ayakta durmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin güvenliğini sürekli tehdit eden devlet Rusya olmuştur. Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar Rusya karşısında İngiltere'ye dayanmıştır⁵. Daha sonra, İngiltere'de Osmanlı Devleti'nin güvenliğini tehdit etmeye başlayınca, Bâb-ı Âli bu kez Almanya'ya bel bağlamıştır.

İngiltere ve Osmanlı Devleti Rusya'ya karşı birlikte hareket etmek için birleşmişlerdir. Ancak bu birleşme neticesinde Osmanlı Devleti'nin güvenliğini tehdit eder duruma gelen İngiltere'nin; Fransa ve Rusya ile birlikte Almanya'ya karşı tavır alıp birleşmesiyle ne yazıkki mevcut olan ilişkiler, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren tamamen bozulmuştur⁶.

İngiltere'nin uzun süre Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı desteklemesinin temelinde ekonomik ve siyasal faktörler yatmaktadır. Şayet Rusya, Asya pazarlarında ticarî üstünlüğü ele geçirdiğinde, Trabzon'dan geçen transit ticareti yok olacağı gibi, ekonomik üstünlük sayesinde daha güçlü siyasal etkinliğide artacağından, İngiltere'nin hayatî sömürgesi olan Hindistan'ı kaybetme endişesi ile İngiltere, "Osmanlı Devleti'ni

⁵ Ömer Kürkçüoğlu, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No. 412, Ankara, 1976, s. 16.

⁶ Ali İhsan Bağış, *Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984, (400. Yıldönümü)*, Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Kurtuluş Ofset Basımevi, Ankara, 1985, s. 17.

Rus saldırılarına karşı bir set olarak tutmak kararlılığını⁷ güçlendirmiş ve bunu korumaya özen göstermiştir.

İngiltere ilk kez 1787 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Başbakan William Pitt'in⁸ 27 Mart 1791'de Rusya'ya verdiği ultiatomla⁹, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasına duyduğu ilgiyi ortaya koydu. 1798 yılında Napolyon Bonapart'ın, bir Osmanlı toprağı olan Mısır'ı ele geçirmesi, Türk-İngiliz ilişkilerinde işbirliğini başlatan bir dönüm noktası oldu¹⁰. İngiltere'nin Kuzey Amerika'daki yenilgisi, İngiliz ticaretinin yönünü Hindistan'a ve Doğu Akdeniz'e çevirmişti. İngiltere böylece Mısır'a göz dikti. Çünkü, Mısır İngiltere'den Hindistan'a giden en kısa deniz yollarının üzerinde bir kilit noktasıydı. Mısır'ın dost ve zayıf bir Osmanlı Devleti'nin elinde kalması, İngiltere için çok önemliydi. Aksihalde, Mısır'ın, Fransa'nın eline geçmesi, 1800 yılında Malta'yı eline geçinceye kadar Akdeniz'deki gücü çok zayıflamış olan İngiltere açısından tehlike arzedecekti¹¹.

Fransa'nın Mısır'a yerleşmesi Rusya bakımından da tehlikeli olacağı için gerek İngiltere ve gerekse Rusya, Osmanlı Devleti'nin yardımına koştular¹². Osmanlı

⁷ Frank Edgar Bailey, **British Policy and the Turkish Reform Movement, A Study in Anglo-Turkish Relations, 1826-1853**, Harvard University Press, Cambridge, 1970, s. 115-186.

⁸ William Pitt: 15 Kasım 1708 de Londra'da doğdu ve 11 Mayıs 1778'de Hayes, İngiltere'de öldü. İngiliz devlet adamı ve 1756-61, 1766-68 yılları arasında iki kez başbakanlık yapmış geniş bir sömürge imparatorluğu kurulmasında önemli rol oynamıştır. Daha geniş bilgi için bakınız: **Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi**, Cilt IX, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 2656.

⁹ Rıfıkı Salim Burçak, **Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri, 1791-1941**, İstanbul, 1946, s.12-14.

¹⁰ André Maurois, **İngiltere Tarihi** (çev. H. Cahit Yalçın), Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1938, s. 536-540.

¹¹ Frank Edgar Bailey, **British Policy and the Turkish Reform Movement, A Study in Anglo-Turkish Relations, 1826-1853**, Harvard University Press, Cambridge, 1970, s. 38-41.

¹² Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt:I, Kısım I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 16-20.

Devleti, 23 Aralık 1798'de Rusya ile¹³ ve 5 Ocak 1799'da da İngiltere ile¹⁴ Fransa'ya karşı ittifak antlaşmaları imzaladı. Osmanlı Devleti'nin, İngiltere'yle ittifakın hemen arkasından 30 Ekim 1799'da İngiliz ticaret gemilerine Karadeniz'de birtakım ayrıcalıklar ve kolaylıklar tanınması¹⁵ antlaşmanın mühürünün mürekekebi daha kurumadan yürürlüğe girmesi oldukça ilginçtir.

Osmanlı Devleti, Fransa'ya karşı İngiltere'yi; İngiltere'ye karşı da Rusya'ya yanına alarak adeta bir "denge politikası" sürdürmeye başladı¹⁶. Çünkü Rusya gözünü Karadeniz ve Boğazlar'a dikmişti. Mısır, Fransa'dan zaman içinde İngiltere tarafından kurtarıldı ancak Mısır'ın Hindistan bakımından önemli olduğunu gören İngiltere Mısır'da iki yıl kaldı. Bu durumu içlerine sindiremeyen Osmanlı devlet adamlarının vatanperverlik anlayışlarıyla İngiltere'nin Osmanlılara karşı izlediği politika kaçınılmaz olarak Türk-İngiliz ilişkilerinin bozulmasına neden oldu. Daha sonra, Türk-Fransız ve Türk-Rus ilişkilerindeki olumsuz gelişmeler, Osmanlı Devleti'yle İngiltere arasında tekrar bir yakınlaşma sağladı ve 1809'da, Boğazların kapatılmasını dile getiren Çanakkale Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma, o zamana kadar Osmanlı Devleti'yle Rusya arasında daima sorun teşkil eden Boğazlar konusunda İngiliz-Rus çekişmesinin de başlangıcını gösterir¹⁷. Boğazlar Antlaşması'yla, Osmanlı Devleti, İngiltere'yi yanına alarak denge politikasını sürdürmüştür.

1833 yılı, Osmanlı Devleti'nin siyasal, ekonomik ve coğrafi açıdan İngiltere tarafından önemini müşahade etmesi bakımından çok önemlidir. Çünkü 1833 yılına

¹³ Enver Ziya Karal, "Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu, 1797-1802", **İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları: 63, Tarih Semineri: VIII**, İstanbul, 1938, s. 101-103.

¹⁴ Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri**, Cilt I, Ankara Hukuk Fakültesi Yayını, 1953, s. 197-200.

¹⁵ J. C. Hurewitz, **Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record: 1535-1914**, Volume I, D. Van Nostrand Company, Inc. New York, 1956, s. 66-69.

¹⁶ Fahir Armaoğlu, **Siyasî Tarih, 1789-1960**, Üçüncü Baskı, SBF Yayınları, No: 362, Ankara, 1975, s.37-39.

¹⁷ Enver Ziya Karal, "Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu, 1797-1802", **İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları: 63, Tarih Semineri: VIII**, İstanbul 1938, s.103.

kadar, İngiltere, Yakın Doğu'da fazla etken değildi. Yunan Ayaklanması'nın patlak verdiği 1821 yılında, İngiltere Dışişleri Bakanı Castlereagh Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması gerektiğine inanması nedeniyle, ayaklanmayı tasvip etmemiştir. Ancak Castlereagh'ın yerine geçen Dışişleri Bakanı Canning, Yunan ayaklanmasının İngiliz kamuoyunda olumlu destek görmesi üzerine Osmanlı Devleti'ne karşı olan politikasını değiştirdi. Canning'in siyasi amacı; Yunanlıları kendi nüfuzuna alarak Rusya'ya yem etmemek ve böylece de "Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı korumaktı"¹⁸. Canning, Yunan bağımsızlığını destekledi. *East India Company* (Doğu Hindistan Şirketi)'nin Denetleme Kurulu'nda dört yıllık görevi boyunca Hindistan Müslümanları'nın Yunan ayaklanmasına bir Haçlı niteliği verilmesine sert tepkiler olacağı endişesiyle, Yunan ayaklanmasını, sadece bağımsızlık için yapılan bir mücadele olduğunu savunarak, Osmanlı Devleti'ni Yunanlılarla anlaşması için iknaya çalışmıştır¹⁹. Fakat, Osmanlı Devleti'nin Mısır kuvvetlerini kullanarak Yunan ayaklanmasını bertaraf edeceği ve Mora Yarımadası'nın Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın eline geçeceği anlaşılınca, İngiltere, Fransa ve Rusya Osmanlı Devleti'ne karşı birleştiler.

4 Nisan 1826'da İngiltere ve Rusya arasında St. Petersburg'da imzalanan bir protokolla, İngiltere'nin Türklerle Yunanlılar arasında arabuluculuk önerisinde bulunacağı, Osmanlı Sultanı reddettiği takdirde, iki ülkenin Osmanlı Devleti'ne karşı baskı uygulayacakları kararlaştırıldı²⁰. Fransa'da Londra Antlaşması'yla bu birleşmeye katıldı ve 1827 Ağustos'unda üç devlet, taraflara arabuluculuk önerilerini yaptılar. Yunanlılar kabul etti; fakat bir iç sorun olarak gören Osmanlı Devleti reddetti. Bunun sonucu olarak, 20 Ekim 1827'de İngiliz-Rus-Fransız donanmaları, Navarin'de Osmanlı-Mısır donanmasına karşı ortak bir harekâta girişerek Osmanlılara ağır kayıplar verdirdiler. Bu sırada, işi bu noktaya kadar götürmemekte kararlı olan Canning, 8 Ağustos'da ölmüş bulunuyordu.

¹⁸ Armaoğlu, a. g. e. s.101.

¹⁹ Philip, P. Graves, *Briton and Turk*, Hutchinson-Co. Ltd., London, 1941, s. 12-14.

²⁰ Akdes Nimet Kurat, a. g. e. s. 65.

Bu olay, Rusya'ya Akdeniz'de karşı koyacak bir Osmanlı donanmasını yok ettiği için, İngiliz Hükûmeti'nde sonuçta endişeye neden oldu²¹. Navarin olayını izleyen Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda 14 Eylül 1829 tarihli Edirne barışıyla²², Rusya hem Yunanistan'ın bağımsızlığını öngören 22 Mart 1829 tarihli, İngiliz-Fransız-Rus (Londra) protokolunu Osmanlı Devleti'ne kabul ettirdi; hem de yeni haklar elde etti. Bu nedenle, İngiltere'nin Rusya'ya güvensizliği arttı. İngiltere'yi Osmanlı Devleti'ne yaklaştıran başka bir neden de, İngiliz halkında Yunan ayaklanması sırasındaki Yunan taraftarlığının, yerini Türk sempatisine bırakması oldu²³.

Osmanlı Devleti, asî Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın ayaklanması karşısında İngiltere'den yardım istedi. Ancak, İngiltere ayaklanmayı kendisi açısından sakıncalı gördüğü halde, yardım etmekte isteksiz davrandı. Bunun sonunda, Osmanlı Devleti Rusya'dan yardım talep etmek zorunda kaldı. Bu talebi yerine getiren Rusya, buna karşılık olarak 8 Temmuz 1833'de Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı imzaladı²⁴. Rusya, 1833 yılında Osmanlı Devleti'yle imzaladığı Hünkâr İskelesi Antlaşması'yla, İngiltere'nin Yakın Doğu'daki çıkarlarını sınırlamış oluyordu. İngiltere bu antlaşmayı protesto etti ve 26 Ağustos'da Osmanlı Devleti'ne bir nota verdi²⁵. Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumak, İngiliz dış politikasının ana unsurunu teşkil etmiştir. İngiltere, Rusya ile herhangi bir sürtüşmeye mahâl vermeden dolaylı bir biçimde Osmanlı Devleti'ni desteklemeye ve askerî gücünü artırmak için dışardan destek sağladı. İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston'un titizlikle yürüttüğü politika zaman içerisinde daha net bir hale geldi ve İngiltere, Padişaha askerî, sivil ve maliyede reform yapması için telkinde bulunmaya başladı²⁶.

²¹ Kürkçüoğlu, a. g. e., s. 18-19.

²² Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, Cilt I, Ankara Hukuk Fakültesi Yayını, 1953, s. 279-292.

²³ Graves, a. g. e., s. 15.

²⁴ Erim, a. g. e., Cilt I, s. 297-299.

²⁵ Hurewitz, a.g.e., s. 106.

²⁶ Roderic H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*, Gordian Press, New York, 1973, s. 172-233.

1838 yılında Palmerston, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın bir Arap Krallığı kurmak peşinde olduğunu ve böylece Osmanlı Devleti'nin parçalanacağını, hatta Hindistan'a giden ticarî yolun Türklerle Araplar'ın ellerinde kalması arasında bir fark bulunmayacağını düşünerek, âsi Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile uğraşmakta olan Bâb-ı Âli'ye yardımcı olmaktaydı²⁷. Palmerston, 8 Haziran 1838'de Paris'deki İngiliz Büyükelçisi Lord Granville'e yazdığı bir mektupta, İngiltere ve Fransa ile Osmanlı Devleti arasında Rusya'ya ve Mehmet Ali'ye karşı koyacak etkili bir savunma sözleşmesi imzalanmasından bahsetmekteydi. Fakat, İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi; Osmanlı Devleti'yle, tekellerin yasaklanmasını öngören bir ticaret sözleşmesinin daha etkili olacağını belirtti²⁸. Çünkü tekeller, Mısır'ın önemli bir gelir kaynağıydı. Mısır Valisi ağır bir malî zarara uğratarak böylece zorunlu olarak dize getirilebilirdi. Osmanlı Hükûmeti bu fikri benimsedi ve desteklemek için büyük gayret gösterdi.

16 Ağustos 1838 (Balta Limanı) Ticaret Sözleşmesi bu amaçla imzalandı. İngiltere Dışişleri Bakanı Palmerston, Viyana'daki Büyükelçisine yolladığı 28 Haziran 1839 tarihli yazıda, İngiltere'nin, "...Büyük Devletler'in çıkarları ve Avrupa barışının gereği olarak, Türk İmparatorluğu'nun devamını temel amaç olarak görüldüğünü" belirtiyordu²⁹.

Osmanlı Devleti, 1839'da Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın kuvvetlerine karşı giriştiği askerî harekâtı kaybedince, İngiltere ve öteki devletler müdahalede bulundular. 15 Temmuz 1840'da Londra Konferansı'nda kabul edilen ilkeler çerçevesinde Mehmet Ali sorunu çözüldü³⁰.

²⁷ Graves, a.g.e., s. 18'den Henry Bulwer, *The Life of Lord Palmerston*, (ii), s. 145., İngiltere için güçlü bir Mısır'ı etki altına almak, zayıf Osmanlı Devleti'ne nazaran daha güç olurdu. Armaoğlu, a.g.e., s. 116-117.

²⁸ Graves, a.g.e., s. 19'dan, Bulwer, a.g.e., s. 259 vd.

²⁹ Hurewitz, a.g.e., s. 111-113.

³⁰ Armaoğlu, a.g.e., s. 123-124.

13 Temmuz 1841'de Londra'da bir Boğazlar Sözleşmesi imzalandı³¹. Bu sözleşme gereğince, Osmanlı Devleti barış zamanında yabancı savaş gemilerinin Boğazlardan geçemeyeceği görüşünü teyid ediyor, İngiltere ve öteki büyük devletler de buna saygı göstereceklerini taahhüt ediyorlardı. Böylece, Boğazlar statüsü uluslararası bir nitelik kazandı. Osmanlı Devleti Boğazlar Sözleşmesiyle, Rusya'ya karşı İngiltere'nin desteğini güvence altına almış hem de büyük devletleri yeniden birbirinin karşısına çıkarmak imkânını elde etmişti. İngiltere de, Boğazları başka bir Avrupa devletine ve özellikle de Rusya'ya kaptırmamak yönünden büyük bir başarı sağlamıştı. 1841'de süresi sona ermekte olan Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın tekrarlanması tehlikesi de böylece ortadan silinmişti.

Rusya'nın 1853 yılında Osmanlı Devleti üzerinde baskıya başladığında, İngiltere, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak açısından bu baskıya karşı çıktı³², ayrıca, Rusya'nın 1844'de ve 22 Ocak-21 Şubat 1853'de Osmanlı Devleti'ne karşı ortak bir politika izlenmesi isteğini de geri çevirdi³³. Hattâ İngiltere, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne saldırması üzerine, Fransa'yla birlikte 12 Mart 1854'de Osmanlı Devleti'yle bir ittifak Antlaşması imzalayarak 27 Martta Rusya'ya savaş ilân etti³⁴.

Kırım Savaşı, Rusya'nın yenilgisiyle neticelendi ve 30 Mart 1856'da Paris Barış Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla Osmanlı Devleti, Avrupa Devletleri topluluğuna dahil edildi ve toprak bütünlüğünü Avrupa Devletleri'nin ortak güvencesi altına konuyordu. Antlaşmayı imzalayan taraflarla Osmanlı Devleti arasında çıkacak bir anlaşmazlıkta öteki devletlerin aracılığının kabul edilmesi de Antlaşmada

³¹ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, Cilt I, Ankara Hukuk Fakültesi Yayını, 1953, s. 311-313.

³² A.J.P. Taylor, *The Struggle For Mastery in Europe, 1848-1918*, Clarendon Press, London, 1954, s. 53.

³³ Hurewitz, *a.g.e.*, Volume I, s. 130-141.

³⁴ Nihat Erim, *a.g.e.*, Cilt I, s. 321-324.

öngörülüyordu. Ayrıca Karadeniz tarafsız duruma getiriliyor ve askerlerden arındırılıyordu³⁵.

³⁵ Cemal Tükin, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meslesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, No. 314, İstanbul, 1947, s.231.

2- İşbirliğinin Bozulması:

1838 Ticaret Sözleşmesinin, İngiltere'ye Osmanlı ülkesindeki ticaretindeki sağladığı ekonomik ve iktisadî imtiyazlar, şüphesiz İngiltere için Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma sürecini geciktirmeyi zorunlu kılıyordu. Çünkü Tuna yolu Avusturya'nın, Çanakkale ve İstanbul Boğazları da Rusya'nın eline geçerse, İngiliz ticareti bundan büyük ölçüde zarar görecekti³⁶. İngiltere bir taraftan Osmanlı Devleti'nin reform çabalarını desteklerken, diğer taraftan da 1841 Boğazlar Sözleşmesi ve 1856 Kırım Savaşı ile Rusya'ya karşı Bâb-ı Âli'nin yanında yer almıştı.

İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi S. Canning, 1856 Paris Antlaşması'ndan sonra İngiltere'nin Türkiye'ye karşı politikasının temel ilkelerini şöyle değerlendiriyordu: Hindistan'la ulaşım ve İngiliz ticaretinin gerekleri. Canning, bu nedenlerle Osmanlı Devleti'nin siyasal alanda desteklenmesinin İngiltere'nin çıkarları gereği olduğunu, nitekim 1856 Paris Antlaşması'nın 7. maddesiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün güvenceye bağlandığını belirtiyordu³⁷. Başbakan Lord Palmerston da, 31 Mart 1862'de, İngiliz Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada "Türkiye'nin malî durumu sağlıklı bir yapıya kavuşturulmadıkça başka hiç bir yardım gerçek ve sürekli bir yarar sağlayamaz... Avrupa'da sürekli barışa, Türkiye'de güçlü, bağımsız ve iyi yönetilen bir hükûmetin kurulması kadar hiç bir şey hizmet edemez" diyordu³⁸.

1860'lardan sonra Türk-İngiliz ilişkilerinin bozulmaya başladığını görüyoruz. 1858'de İngiltere ve Fransa'nın Mısır'da söz sahibi olmak için birbirleriyle rekabet

³⁶ D.C.M. Platt, *Finance, Trade and Politics in British Foreign Policy, 1815-1914*, Clarendon Press, Oxford, 1968, s. 184.

³⁷ Frank Edgar Bailey, *British Policy and Turkish Reform Movement*, Howard Ferting, New York, 1970, s. 184-187.

³⁸ D. C. M. Platt, *Finance, Trade and Politics in British Foreign Policy, 1815-1914*, Clarendon Press, Oxford, 1968, s. 203.

etmeleri sebebiyle, Cidde olayları ve Suriye ayaklanmasına müdahale etmesi³⁹, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı tavır almasının başlangıcı sayılır. İngiltere'nin İstanbul'daki Büyükelçisi Lord Stratford emekliye ayrılırken, Türk reformcularının dışarıdan destek almaksızın başarı sağlayabileceklerine inanmamaktadır⁴⁰. Yerine atanan yeni büyükelçi Lord John Russal, 1861'de Osmanlı Sultanı'na "Suriye'deki katliamın devam etmesine göz yuman Türk Hükûmeti'nin İngiliz desteğine artık güvenmemesi gerektiğini" belirtiyordu⁴¹.

Rusya, Pan-Slavizm için Balkanlar'daki Osmanlı Hıristiyan uyruklarının çeşitli bahanelerle kışkırtmaya başlamıştı. Avrupa'nın Alman birliğine giden gelişmelerle uğraşması, Rusya'yı Osmanlı Devleti'ne karşı cesaretlendirmişti. Prusya'nın 1866'da Avusturya'yı yenmesi, Rusya'ya aradığı fırsatı vermişti. İngiltere'de bu gelişmeler karşısında Rusya'ya karşı tek başına birşey yapamayacağını anlamıştır. Bir taraftan da, Türkiye'deki İngiliz Konsoloslarının raporları da Hıristiyan halkın durumunun kötü olduğunu bildiriyordu.

Paris Antlaşması'nın yasaklanmasına rağmen, İngiltere ve diğer büyük devletler 1871 yılında, Osmanlı Devleti'ne karşı müdahalenin kaçınılmaz olduğuna karar verirler⁴². 1870 yılında Prusya'nın Fransa'yı yenerek Alman birliğini oluşturması Rusya'ya yepyeni bir imkân verdi. Rusya, 31 Ekim 1870'de, Paris Antlaşması'nın, Karadeniz'in tarafsızlığını ve silâhtan arındırılmasını öngören hükmünü tek taraflı olarak tanımadı ve bunu feshetti. İngiltere ve diğer büyük devletler bu durumu kabul ettiler ve nihayet 13 Mart 1871'de Londra'da varılan bir anlaşmayla da Rusya bunu teyid ettirdi.

1871 yılından 1890 yılına kadar Avrupa'da Bismarck'ın şekillendirdiği Almanya'nın üstünlük döneminin başlamsı ve bu politikanın Rusya ile daha da güçlü

³⁹ A Halûk Ülman, **1860-1861 Suriye Buhranı, Osmanlı Diplomasinden Bir Örnek Olay**, SBF Yayını No: 211-193, Ankara, 1966, s. 37-38.

⁴⁰ Graves, a. g. e., s. 24.

⁴¹ **Idem**

⁴² **Ibid.**, s. 25.

hâle gelmesi, Rusya'yı Osmanlı Devleti karşısında serbest bırakmıştır. İngiltere'de Rusya'nın ilerleyerek artan faaliyetlerinden çekinerek Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasının sürdürmesinin artık imkânsız hâle geldiğini görmüştür.

1875 yılında patlak veren Balkan olayları karşısında Üç İmparator Liği'ne göre birlikte hareket eden Almanya, Avusturya ve Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti, İngiltere'ye dayanmak istedi. 1876 yılındaki Bulgar ayaklanmasının Osmanlı kuvvetlerince sert şekilde bastırılmasının İngiliz kamuoyundaki tepkilerine rağmen, Osmanlı Devleti'nin Üç İmparatorlar Liği ve özellikle Rusya tarafından parçalanmasından ciddi şekilde rahatsız olan İngiltere⁴³ her şeye rağmen Bâb-ı Âli'yi destekledi.

1896'da Süveyş Kanalı'nın açılması, Hindistan yolunun güvenliği bakımından İngiltere'yi Yakın Doğu ve Akdenizle daha fazla ilgilenmeye itmişti⁴⁴. İngiltere Başbakanı Disraeli, Hindistan Müslümanları'nın sempatisini kazanmak için, 24 Mayıs 1876'da, gerektiğinde Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı savunmak için İngiliz donanmasını Çanakkale önlerine gönderdi⁴⁵. Balkan bunalımının genişlemesi ve Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde baskılarını artırması karşısında İngiltere desteğini yoğunlaştırdı hatta İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Derby, 10 Kasım 1876'da, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü korumak için gerekirse savaşı da göze alabileceğini sık sık dile getiriyordu⁴⁶.

İngiltere'nin çabalarıyla, Balkan sorununu görüşmek üzere Aralık 1876'da İstanbul'da bir konferans toplandı. Osmanlı Hükûmeti, toplantı açılırken Meşrutiyet ilân etti. Bu suretle, Parlamento teşekkül edeceğine göre, Balkan topraklarında ayrıca ıslahat yapmanın gerekçeleri de ortadan kalkıyordu. Lord Derby'den güvence alan

⁴³ A. J. R. Taylor, *The Struggle For Mastery in Europe, 1848-1918*, Clarendon Press, London, 1954, s. 236-238.

⁴⁴ Bailey, a.g.e. 1942, s. 40.

⁴⁵ Graves, a.g. e., s. 27.

⁴⁶ Armaoğlu, a. g. e., ss. 265.

Osmanlı Hükûmeti, İngiltere'ye dayanarak Avrupa Devletleri'nin ağır önerilerini reddetti⁴⁷ ve İstanbul Konferansı bir netice alınmadan Ocak 1877'de dağıldı.

Rusya, 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilân etti. Maalesef İngiltere, kendi hükûmeti içindeki muhafazakârların baskısıyla Osmanlı yanında savaşa katılmadı. Ancak, İstanbul'un Rusya tarafından işgal edilmeyeceği konusunda Rusya'dan güvence aldı⁴⁸ ve böyle bir ihtimâl karşısında tedbir mahiyetinde donanmasını Çanakkale önlerine gönderdi.

1877-78 Osmanlı Rus Savaşı, Türk-İngiliz ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Bu savaş, Osmanlı Devleti'nin zayıflığını ortaya çıkarmıştır⁴⁹. Osmanlı Devleti'ne son darbeyi indirmek üzere olan Rusya'ya karşı, İngiltere kendi çıkarlarına ne kadar zarar vereceğini farkederek bir kez daha Osmanlı Devleti'ni destekledi. Rusya'nın tek başına Osmanlı Devleti'ni parçalamasına öteki devletler göz yumamayacağına göre, İngiltere'nin hassasiyetle üzerinde durduğu Avrupa dengesi ve barışı da bozulabilirdi. İngiltere, diğer büyük Avrupa devletlerini de harekete geçirerek, Rusya'nın Osmanlı Devletine tek başına kabul ettirdiği 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşmasının⁵⁰ yerine Berlin'de bir kongre düzenleyerek 13 Temmuz 1878'de daha hafif şartlarla Berlin Antlaşması'nı imzalatırmayı başardı⁵¹.

⁴⁷ Armaoğlu, a. g. e., s. 266.

⁴⁸ Monypenny & Buckle, *The Life of Benjamin Disraeli, Lord Beaconsfield*, s. 1005-1020.

⁴⁹ A. J. R. Taylor, *The Struggle For Mastery in Europe, 1848-1918*, Clarendon Press, London, 1954, s. 244.

⁵⁰ Roderic H. Davison, *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923: The Impact of the West*, Austin Texas, Texas University Press, 1990, s. 188-190.

⁵¹ *Ibid.*, s. 403-424.

3- Osmanlı Devleti'nin Savaş Amaçları:

Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir etkisi olmamıştı. 1908 Jön Türk İhtilali, Osmanlı Devleti'nin yeni bir dış politika oluşturma konusunda bir dönemeç noktasına geldiği zaman ortaya çıkmış ve bizzat İngiliz-Rus yakınlaşması ve bunun sonucunda Makedonya'nın tamamen elden çıkabileceği yolundaki kuşkular, daha sonraki bir tarih için plânlanmış olan ihtilalin öne alınmasına neden olmuştu. İhtilâl sonrasında herkesin beklentisi İngiltere yanlısı bir rejimin ortaya çıkacağı ve Tanzimat dönemi dış politikasına dönüleceği idi. Jön Türk liderleri içinde İsmail Kemay, Sabahaddin, Ali Haydar Midhat Bey gibi aşırı İngiltere yanlılarının bulunması Avrupa diplomatlarını bu yönde düşünmeye itiyordu. Halbuki Avrupa diplomatik çevrelerinde bilinmeyen, bu kimselerin ihtilali gerçekleştiren Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin enetellektüel kadrosuna dahil olmadıklarıydı. Nitekim, İngiltere aleyhine yazı yazılmasına karşı çıkan Ali Haydar Midhat Bey bu nedenle cemiyetten istifa etmişti. Jön Türkler İngiltere hayranı, anayasacı liberaller idiler. Nitekim daha Ağustos 1908 ortalarında Ahmet Rıza Bey, Stockholm Sefiri Şerif Paşa aracılığı ile Alman yetkilileri ile temasa geçmiş ve bir Osmanlı-Alman yakınlaşması için ilk girişimi başlatmıştı⁵².

Ekim 1908 başında patlayan Bosna-Hersek ve Bulgaristan diplomatik krizleri yeni Jön Türk rejiminin Osmanlı Devleti'ni bir büyük devletin himayesi altına sokma çabalarına hız vermesi sonucunu doğurdu. Diplomatik kriz Osmanlı Devleti'nin ne kadar izole edildiğini tüm çıplaklığı ile gözler önüne sermişti. Yönelinebilecek ilk yer olan Alman İmparatorluğu, müttefiki Avusturya-Macaristan'a açık çek vermişti, dolayısı ile ondan fazla birşey beklenemezdi. Bu nedenle yeniden ve kerhen İngiltere'ye yönelindi. Ahmet Rıza ve doktor Nazım Bey gibi Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti liderlerinin de içlerinde bulunduğu bir heyet Foreign Office'e gittiklerinde, Sir Edward Grey ve Sir Charles Harding'e açıkça ittifak teklifinde bulundular. Sir Edward, İngiltere'nin ittifak anlaşmaları ile ellerini bağlamaktan hoşlanmadığını ancak Jön Türk rejimi anayasal bir düzeni yerleştirmede başarılı olur ise kendilerine diplomatik alanda yardım edebileceklerini söyledi. Bunun üzerine heyet

üyeleri Sir Edward'a İngiliz-Japon ittifakını hatırlattı ve "Türkiye'nin Orta Doğu'nun Japonyası" olduğunu söylediler. Ama kuru bir diplomatik destek vaadi dışında bir sonuç alamadılar⁵³.

Kuşkusuz Jön Türkler'in aşırı kuşkucu ve pasif buldukları II. Abdülhamit politikasının yerine daha aktif bir dış politika izleme konusundaki kararlılıkları, bir büyük devlet ile ittifak ilişkisi kurulmasını acil hale getiriyordu. Ancak, bu konuda yakınlaşabilecek bir büyük devlet bulmak mümkün olmuyordu. 1908 Diplomatik Krizi sırasında aralarındaki rekabete karşın Büyük Avrupa devletlerinden hiçbiri Osmanlı Devleti'ni desteklememişti. Alman İmparatorluğu gördüğümüz gibi en yakın müttefikini tam desteklememiş, İngiltere ise Jön Türkler'i askerî bir girişimde bulunmama konusunda uyarılmıştı.

1911 Trablusgarb Krizi sorunun ne kadar büyük olduğunu bir kez daha gösterdi. Jön Türkler bir yandan Trablusgarb'da, Osmanlı hakimiyet-i siyasiyesi fikrina yanaşmıyorlar, ancak öte yandan hiçbir Avrupa gücünden doğrudan destek alamıyorlardı. İttihatçı asker liderler önderliğinde bir gerilla savaşı organize edilmesi bu alanda bulunabilen tek çözüm olmuştu ama açıkça görülen Osmanlı Devleti'nin mutlaka bir İttifak anlaşması içine girmesinin gerekliliği idi. Sait Paşa ilki 29 Eylül 1911, ikincisi ise 31 Ekim 1911 tarihlerinde iki kez İngiltere'ye ittifak teklifinde bulunmuş ve Trablusgarb için hakimiyet-i siyasiye ile yetinebileceklerini ifade etmişti. Ancak, İngiltere'den bir kez daha ret cevabı almıştı⁵⁴. Neredeyse tüm Avrupa-i Osmani'nin kaybedilmesi sonucunu doğuran Balkan Savaşları sonrasında İngilizler'e 1913 yılının Haziran'ında ise bu kez Tevfik Paşa tarafından yeni bir ittifak teklifi yapılmış ama soğuk bir red cevabı alınmıştı⁵⁵. Bu ise Osmanlı Devleti'ni yeniden Alman İmparatorluğu'na yakınlaştırmış, Liman von Sanders'in ve Alman askerî heyetinin Osmanlı Ordusu'na yeniden düzenlemek üzere görevlendirilmeleri sonucunu

⁵² Grey'den-Lowther'a, 13 Kasım 1908, PRO/F.O. 800/185A.

⁵³ Feroz Ahmad, "Great Britain's Relations with the Young Turks 1908-1914," MES II, No.4, Temmuz 1966, s. 318-319.

⁵⁴ Ahmad, Feroz, a.g.m. MES II, No.: 4, Temmuz, 1966, s. 322.

⁵⁵ S. D. Sazanof, *The Faithful Years*, New York, 1928, s. 133-38.

doğurmuştu. Ama bu noktada dahi bir Alman ittifakına hâlâ kuşku ile bakılmakta idi. Nitekim, İngiltere ile doğrudan bir ittifak anlaşmasından ümit kesildiğinden, dolayı bir şekilde bu devletin müttefiki haline gelebilmek için çabalar sürdürüldü. Bunun tek yolu ise İngiltere'nin müttefiklerinden birisi ile ittifak anlaşması imzalamak idi. Bu nedenle hiç beklenmedik bir girişim olarak, Talat Paşa Mayıs 1914'de Çar'ı ziyaret için gittiği Livadia'da ziyaretinin son günü Rus yetkililere bir Osmanlı-Rus ittifakı için teklifte bulundu. Osmanlı-Rus ittifakı o denli gündem dışı idi ki Sazanof, teklifin ciddi mi olduğunu, yoksa Talat Paşa'nın kibarlık olsun diye mi böyle bir ifade kullandığını anlamakta zorluk çekti. Ruslar teklif ile ilgilendiler ama reddettiler⁵⁶. Bundan sonraki deneme ise Cemal Paşa tarafından gerçekleştirildi. Fransa ile bir ittifak anlaşması yapmak üzere görevlendirilen Cemal Paşa kendisini Fransız deniz manevralarına katılmak bahanesi ile bu ülkeye davet ettirdi ve burada Merkezî Devletler'i demir bir çember içine alabilmek için Osmanlı Devleti'nden iyi bir müttefik bulunamayacağını söyleyerek ittifak anlaşması teklifini somutlaştırdı. Ancak, İngiliz ve Rus müttefiklerinin olumsuz yaklaşımları sonucunda Fransızlar teklifi reddettiler⁵⁷. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin merkezi devletlerin ittifakını talep etmekten başka bir yolu kalmamış oluyordu. Nitekim, sanılanın tersine Alman-Osmanlı ittifak anlaşması imzalandı. Alman elçisi Hans von Wangenheim ve Şansölye von Bethmann Hollweg'in olumsuz görüşlerine karşın doğrudan doğruya Kaiser Wilhelm'in müdahalesi ile anlaşma sağlandı. Anlaşma Osmanlı diplomasisi bakımından bir barış olarak kabul edilebilirdi. Çünkü Osmanlı Devleti nihayet kendisine çok pahalıya malolan izolasyondan kurtulmuş olduğu gibi Osmanlı tarafının ustalıkla kaleme aldığı metin, Osmanlı Devleti'ni, zanedilenin tersine, merkezi imparatorluklar tarafından savaşa girmeye de zorlamıyordu.

Genellikle Türk tarihçiliğinin bu konu ile ilgili yorumları anlaşmanın Osmanlı Devleti'ni savaşa zorladığı biçimdedir. Halbuki tam tersi sözkonusudur. Üstelik ısrarcı taraf da Osmanlı Devleti'dir. Ancak, unutulmaması gereken, Osmanlı Devleti'nin,

⁵⁶ Bu konuda geniş bilgi için bakınız Djemal Pasha, *Memoirs of a Statesman 1913-1922*, New York, 1922, s. 104-107.

⁵⁷ *Ibid.*, s.107-108.

Balkan Harpleri'nin sonuçlarından sonra inanılmaz ölçüde milliyetçi bir savaş kayıplarının bir an önce telafisini isteyen bir atmosfere girmiş olduğudur. Enver Paşa'nın da, savaşa bir an evvel girilmesi taraftarı olan Kabine ve İttihat ve Terakki mensuplarının da bu alandaki ısrarlarının nedeni gözü kör bir Alman taraftarlığından ziyade bu atmosfer olmuştur. Goben ve Breslav kruvazörlerinin yarattığı diplomatik kriz sonrasında Osmanlı Devleti'nin Alman baskısı ve Enver Paşa'nın emri ile savaşa girişi bilinen bir olgudur. Bu savaşın Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlaması ve yepyeni bir Ortadoğu yaratması bu kararın önemini daha da arttırmaktadır. Ancak, İttihatçıların gözü kapalı bir Alman dostluğu ile önce bu ülke ile ittifak anlaşması yapıp sonra savaşa girdikleri doğru değildir. Dış politika gerekleri İttihatçıları, iktidarlarının başından beri, hiç istemedikleri halde, İngiltere'ye yanaşmaya zorlamıştı. 1908, 1911, 1913'de doğrudan doğruya ve 1914'de dolaylı yollardan İngiltere ve müttefiklerine yapılan ittifak çağrılarını kabul edilseydi (tabii olası bir savaşta stratejik Osmanlı topraklarını yayılma amacı besleyen bu devletlerin başta Rusya olmak üzere buna hiç niyetleri yoktu) Ortadoğu tarihi bambaşka bir seyir izleyebilirdi. Aslında kabul edilmesi gereken Osmanlı Devleti'nin kaderini belirleyen en önemli gelişmenin 1907'de başlayan İngiliz-Rus yakınlaşması olduğudur.

Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'da savaşın başlamasından üç ay sonra İtilâf Devletleri'nin kendisine savaş açmaları üzerine savaşa sürüklenmişti. Savaş arifesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını genişletme hususunda ne bir tasarısı ne de bu konuda herhangi bir devletler topluluğunda yeri yoktu. Oysaki İtilâf Devletleri'nden her birinin Osmanlı toprakları üzerinde emperyalist emelleri olduğu gibi Almanya ile Avusturya'nın dahi "barışçı sızma" yöntemi ile sömürü amaçları vardı. Osmanlı Hükûmeti bu nedenle "ehveni şer" doğrultusunda İttifak Devletleri safında, varlığını korumak üzere savaşa girmişti. Savaş amaçları arasında kendi varlığını korumak üzere savaşa girmişti. Savaş amaçları arasında kendi haklarını korumak dışında, başkalarının haklarına saldırma gibi bir niyeti yoktu. Savaşta yalnız kalması durumunda İtilâf Devletleri emperyalist emellerinden vaz mı geçeceklerdi?

Sonuç olarak, Tanzimat sonrası Osmanlı Dış politikasına baktığımızda üç ayrı yaklaşım ile karşılaşırız. Ancak her üç yaklaşım da ortak noktası kendi gücünün çok ötesinde bir gayenin amaçlanmasıydı ki bu da Osmanlı Devleti'nin toprak

bütünlüğünün korunmasıydı. Bu yalnızca diplomatik manevralar ile sağlanmasının ötesinde bir amaçtı ve bu alandaki diplomatik tarihimizden, şimdiye kadar yaptığımızın aksine, alacağımız fazlasıyla ders vardır.

A- XX. Yüzyılın Başında Avrupa'nın Dünyadaki Rolü.

XX. yüzyılın başlarında en belirgin durum Avrupa'nın üstünlüğü idi. "Asya Kıtası'nın bu küçük burnu" dünyanın geleceğini belirlemekte ve diğer kıtalardaki işlerin gidişine yön vermekteydi. Bu işleri yaparken, kendi üretim metotlarını, çalışma temposunu zorla kabul ettirerek ve ekonomik sistemi kendi yönetimi altında kurarak, bunların kaynaklarını işletmeye hız vermişti. Bu kıtalara, bazen el emeği, bazen de batı tekniğini yerleştirmek için gerekli kadroları sağladı. Eski toplumları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek için, din konusunda olduğu kadar toplumsal ve siyasal kurumlar ve kuruluşlar açısından da kendi düşünce ve anlayışlarını plânlı bir biçimde yayıyordu.

Avrupa'nın bu etkilerinin yaygınlığı yeni bir olgu değildi. Fakat, XX. yüzyılın başlarında kendini bütün çıplaklığıyla belli etmekteydi. Bunun en büyük nedenleri: Avrupa kıtasındaki nüfusun çoğalması, Batı Avrupa ve Orta Avrupa'daki bütün devletlerde sanayi üretiminin artması, ulaşım araçlarının gelişmesi, milliyetçiliğin ilerlemesi, düşünce ve bilgi alanındaki özelliklerin, teşkilâtçılık ruhunun, eleştirici düşünüşün beyaz adama, sarı ve kara derililer karşısında verdiği üstünlük duygusu idi.

Bu dönemde emperyalizm; İngiltere'de, Fransa'da, Rusya'da, Almanya'da ve İtalya'da yaygındı. Sömürgecilik şeklinde görünen bu yayılma, bütün Afrika'da, Okyanusya'da ve Asya'nın büyük bir bölümünde, Avrupalıların siyasal egemenliklerini kurmalarını sağladı.

1- İktisadî ve Malî Yayılma:

Avrupa'nın, özellikle dokuma ve maden sanayi üretimi fazlası için dış pazarlara şiddetle ihtiyacı vardı. Ayrıca toprak altı ve toprak üstü hammaddeleri kendi ihtiyaçlarını karşılamıyordu ve bu nedenle öteki kıtalarla ticaretini geliştirmek zorundaydı. Avrupalı üreticiler, diğer ülkelerle temsilciler göndermek, mağazalar ve depolar açmakla yetinmiyor, ekonomik faaliyetleri için elverişli olan bütün yolları deniyorlardı. Avrupa hükûmetleri, ülkelerarası ticareti geliştirmek, kendi uyruklularının işlerini kolaylaştırmak için imtiyaz şeklinde bir statü hazırlıyorlardı.

Yani Avrupalılara, karşılığı olmayan ve Avrupalı vatandaşları hiç bir riske sokmayacak bir garanti antlaşmasıydı. Bu antlaşmaya göre; Latin Amerika Devletlerinde, Alman, İngiliz ve Fransız uyrukluların hakları “yerleşme antlaşmaları” ile belirleniyordu; toprak satın alma izni, yerli Devlet vatandaşlarından daha çok vergi yükümlülüğü altına girmeden ticaret yapma özgürlüğü, ibadet serbestliği gibi ayrıcalıkları öngörüyordu. 1858’de Japonya bu rejime boyun eğmiş ve 1894’de bundan kendi çabalarıyla kurtulmuştu. Ancak, Birinci Dünya Savaşı’ndan önce Çin, Siyam, İran ve Osmanlı İmparatorluğu bu rejime uymak zorunda bırakılmıştı.

Bâb-ı Âli XVI. yüzyıla kadar çıkan “Kapitülasyonlar” rejimini ortadan kaldırmak için önemli ölçüde çaba sarfetmişti. Ancak, Avrupalılar hâlâ Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapabiliyor ve bazı vergilerden muaf tutuluyorlardı. Avrupalılar arasındaki hukuk ve ceza davaları Osmanlı mahkemelerinin yetkisi dışında bırakılmıştı ve bunlar hakkında Avrupalı konsoloslar hüküm verirdi.

Avrupalılar ve Çin İmparatorluğu arasında XIX. yüzyılda imzalanan antlaşmalar gereğince daha geniş imtiyazlar elde ettiler. Çin İmparatorluğu’nun herhangi bir yerinde ticaret yapma, yerleşme, ev yapma, fabrika kurma hakkı elde etmekle kalmamışlardı ayrıca büyük kentlerde kendilerine ayrılmış ve kendi yönetimleri altında mahalleler vardı. Buraya sığınan Çinliler hakkında bile, hiç bir işlem yapılamazdı. Bundan başka Avrupalılara tanınan adli imtiyazlar Osmanlı İmparatorluğu’ndakinden daha geniştir⁵⁸.

Sanayisi gelişmiş büyük Avrupa devletleri iç pazarı dolu olduğu için Avrupa dışı pazarlar gittikçe önem arz ediyordu. Büyük Britanya’nın ihracatı 1870-1910 yılları arasında iki katına çıkmıştı. Çine yapılan ihracat üç misline, Hindistan’a yapılan ihracat dört misline, Arjantin ve Japonya’ya yapılan ihracat on misline çıkmıştı⁵⁹.

Bu iktisadî gelişmede ulaşım araçları, limanlar ve demiryolları büyük rol oynamıştı. Demiryolları sayesinde Avrupa malları dış ülkelere rahatça ihraç ediliyordu.

⁵⁸ Pierre Renouvin, **Birinci Dünya Savaşı Tarihi (1914-1918)** Çev.: Adnan Cemgil, Türkiye ile ilgili bölümleri inceleyip genişleten: Niyazi Akşit, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 19-20.

1896'dan beri Ruslar, İngilizler, Fransızlar ve Almanlar Çin'de çalışıyorlardı. Avrupalı şirketler bu ülkedeki demiryollarının üçte birine sahiptiler ve bunu Çin hükûmeti adına işletiyorlardı. Güney Amerika'daki demiryolları Avrupalılar tarafından döşenmişti. Arjantin önemli demiryolları işletmeciliğini İngiliz şirketlerine vermişti. Brezilya'da demiryolları şebekesinin tamamı İngiliz, Belçika ve Fransız şirketlerinin kontrolündeydi. Demiryollarına tek sahip ülke Şili idi. O da, hattın yapımı için yabancı teknisyenlere başvurmuştu. Almanya, Osmanlı İmparatorluğu'nda Anadolu-Bağdat demiryolları şebekesini tesis etmekle arslan payını kapmıştı⁶⁰.

Bu malî yayılma Avrupa mallarının ihracını arttırdı; ayrıca Avrupa'ya yapılan ithalâtı da kolaylaştırdı. Büyük Avrupa devletleri kendi kapitalistlerin çıkarlarını korumak için dış ülkelerdeki hükûmetlere gerek siyasî gerekse ekonomik yönden baskı yapabiliyorlardı. Malî ve ekonomik diplomasi, Avrupa devletlerinin yayılma politikasında gittikçe artan önemli bir rol oynamaktaydı.

2- Nüfusça Yayılma:

Avrupa ticaret akımlarının birbirine kavuştuğu bir merkez ve sermaye deposundan ziyade büyük bir göç yeri idi. Nüfusun hızla artışı kitlesel göç hareketlerini başlattı. Avrupa'da tarımla uğraşan köylülerin toprağının azlığı nedeniyle başka yerlere daha iyi bir gelir etmek ve hayat seviyesini yükseltmek için göç ettiler. Bu göçlerde deniz aşırı ülkelerdeki vapur taşıma ücretlerinin düşüklüğü göçü daha da kolaylaştırdı. Sanayileşmiş ülkeler daha az göçmen gönderiyorlardı. Kalifiye elemanlar Avrupa içinde kalırken, kalifiyesiz işçiler yeteneklerine uygun bir iş bulmak için Avrupa dışına gitmekteydiler.

Kuzeybatı Avrupa göç hareketinin kaynağıydı. Almanya, ağır sanayisi sayesinde hiç göçmen göndermedi. Fransa'nın nüfusu az olduğundan bu ülkeden de pek göç olmadı. Ancak, Büyük Britanya'dan her yıl ortalama 500 bin kişi göç

⁵⁹ Renouvin, a.g.e., s. 23.

⁶⁰ A. Halûk Ülman, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**, A.Ü.S.B.F. Yayınları No. 333, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972, s.145-147.

etmektedir. Bu göçmenlerin çoğu İrlandalı ve İskoçyalıydı. İskandinavlı işçiler genellikle Amerika Birleşik Devletlerine gitmekteydiler. Rusyalı Yahudiler, Polonyalılar, Litvanyalılar Amerika kıtasına doğru gidiyorlardı. Çek, Slovak, Macar, Rutenya ve Polonyalı köylüler Avusturya'ya akın ediyorlardı.

Avrupalı göçmen sayısı 1900-1914 arasında yirmi milyonun üzerine çıkmıştı. Avrupa devletleri bu kitle halindeki kaçısa engel olmuyorlardı özellikle Rus hükûmeti, Yahudi nüfusun en yoksul kesimlerinden kurtulduğu için bir bakıma bundan hoşnutluk duyuyordu.

Dünyanın ekonomik hayatında bu göç dalgalarının yer değiştirmesi Avrupa'nın üstünlüğünü sağlıyordu. Birleşik Devletler, Kanada, Güney Amerika, Avustralya, Avrupalı nüfusun yerleşmesi sayesinde topraklarını ve yeraltı madenlerini işletme yolunda hızla geliştirdi. Göçmen nüfus bazı bölgelerde Avrupa ihracat ticaretinin gelişmesine de katkıda bulunuyordu. Afrika ülkelerindeki yerliler, Avrupalı göçmenlere bakarak Avrupa malı satın alıyorlardı. Avrupalı göçmenlerde kendi ülkelerinden getirdikleri sanayi mallarını kullanıyorlar ve kendi mallarının satılması konusunda adeta fahri birer ticarî ataşelik vazifesi görüyorlardı. Avrupalı göçmenler buldukları ülkelerde, Avrupa'nın sosyal, politik fikir ve anlayışlarını yayıyorlardı. Özellikle göçmen aydınlar, teknisyenler üst düzey idarî kadrolarda görevde olanlar; diğer bir ifadeyle Avrupa'nın "yönetme" rolü oynadığı yerlerde önemli katkılarda bulunmaktaydılar.

3- Siyasal Fikirlerin Yayılması:

XX. yüzyılın başlarında Avrupa siyasal liberalizmin beşiği idi. Temsilî rejim, basın özgürlüğü, kişi hak ve güvenliği gibi evrensel kavramlar Rusya hariç bütün Avrupa devletleri anayasalarında yazılıydı. Avrupalılar bu tür kavramlara ciddi olarak sahip çıktılar ve bu kurumların tartışılmaz üstünlüğüne inandıkları için diğer ülkelerin halklarına da bu kurum ve kuruluşları tanıtmayı istiyorlardı. Birleşik Devletler, bu kurumları çoktan benimsemişlerdi ve içiçe uygulamalı olarak yaşıyorlardı. Ancak, Avrupa siyasal düşünce ve şekilleri, çeşitli biçimlerde dünyanın geniş bölgelerinde etkisini göstermekteydi. Beyaz ırkın yoğun olduğu Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda

ve İngiliz kolonileri doğal olarak kendi vatanlarının kurumlarını ve kuruluşlarını benimsediler. Güney Amerika Devletleri, bağımsızlıklarını ele geçirir geçirmez, siyasal rejim ilkelerini Avrupa'dan ithal ettiler. Japonya kendine itibar sağlamak için 1889'da Avrupa rejimini benimsedi. Avrupa'nın siyasal, sosyal, kültürel rejimi ve fikirlerinin etkisi, Çin'e, İran'a ve Osmanlı İmparatorluğu'na doğru artarak yayılmaktaydı.

Bu yayılmalar ülkelerin sosyal ortama ve halkın düşünüş biçimine göre değişti. Fakat, Avrupa siyasal rejimini ve siyasal fikirlerini transfer etmeye çalışan ülkelerin idarecileri bu kurum ve kuruluşları kendi ülkelerinde uygulanabilirliğini içlerine sindiremiyorlardı⁶¹.

Latin Amerika ülkeleri Fransız Devrimi ve İnsan Hakları Bildirgesi'nin ilkelerinden etkilenmişlerdi ve Anayasaları'nın önemli metinlerini Fransız ve İngiliz Anayasaları'ndaki metinlerden almışlardı. Hatta çoğu kurum ve kuruluşlarını bu Anayasaya göre uyarlamışlardı.

Uzak Doğu devletlerinde Avrupa siyasî fikirlerinin etkileri, düşünce farklılıkları, hayat ve dünya görüşleriyle ters düşmekteydi. Avrupa'nın teknoloji, sanayi ve yönetim alanlarındaki üstünlüğünü kabul eden aydınlar, batılı hükûmet şekillerini taklit etmeyi yararlı görmekteydiler. Fakat, bu yüzeyde kalan bir taklitten ve hayranlık duymaktan ileriye gitmedi. Reformlara öncülük edenler bile Avrupa düşünüşünü tam anlamıyla benimsemiş değillerdi⁶².

Müslüman Devletler'in siyasal hayatına, liberal ve demokratik fikirlerin sokulması da kolay değildi. Her ne kadar, Paris ve Londra'da sürgün hayatı yaşamış olan Jön Türkler Abdülhamit'in istibdadına saldırarak onun istibdatçı polis devletine karşı Batı halklarının idealini ileri sürmüşlerse de, temelde onlar da otoriter bir rejime bağlı kalmışlardır. Avrupa'da misyoner okullarında eğitim gören İranlı öğrenciler, Fransa ve İngiltere'nin fikir hayatıyla temas geçişler ve Voltaire'in Montesquieu'nün, Rousseau'nun kitaplarını Farsçaya çevirdiler. İran Şahı'nın eski Londra elçisi Mirza Malkam, "Kanun" adlı gazetesinde İngiltere'nin siyasal

⁶¹ Renouvin, a.g.e., s. 26.

⁶² Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 29-35.

doktrinlerini yayıyordu, fakat mollalar yeniliklerden ürkmekteydiler, böyle bir durumda Meclis “İslâm şeriatına” aykırı yasalar çıkartması mümkün değildi⁶³.

Liberal düşüncelerin yayılışı gerçek olmaktan çok, izafiydi. Dünyanın her yerini kasıp kavuran Avrupa siyasal fikirleri, gittiği ülkelerde değişikliğe uğruyor, her ülke kendine göre bazı yorumlar yapıp kendine düşen payı alıyordu. Avrupa kurumlarının dünyada gördüğü ilginin etkileri hiç bir zaman küçümsenmeyecek derecede önemliydi.

4- Din Alanındaki Yayılış:

Hıristiyan Avrupa, kendi din düşüncelerini yayma yolunda durmadan çaba göstermiştir. Katolik, Protestan ve Ortodoks misyonerleri “İncil”in emrettiklerini halka iletmeyi kendilerine vazife edinmişlerdi. Misyonerlerin çalışmaları sadece din hayatını ilgilendirmiyor, aynı zamanda bir ahlâk anlayışı ile birlikte sosyal ilişkilerle ve dünyanın kaderiyle ilgili bir anlayışı da beraberinde getirmekteydi. Hıristiyanlığın doktrinini yayan misyonerler, “Avrupa Uygarlığı”nın da propagandasını yapmış oluyordu.

Haleb Vâlisi Muhammed Enis Paşa'nın 5 Şubat 1901 tarihinde, Osmanlı Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya gönderdiği yirmi iki nolu taktirde özetle şöyle demektedir:

İskenderun limanına gelen İngiliz harp gemilerindeki askerlerin ve mürettebatın bazıları karaya çıktıklarında; Türkçe, Arapça yazılı matbu evrakları hiç çekinmeden Protestanlık propagandası yapmak için alenen Müslüman köylülere dağıtmışlardır.

Haleb Vâlisi'nin taktirini alan Osmanlı Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, 17 Şubat 1901'de, Sadrazam Said Paşa'ya durumu yazılı olarak arz etmiştir. Sadrazam Said Paşa'da, Hariciye Nazırı'ndan gelen tezkereyi 18 Şubat 1901 tarihinde, 1470 nolu bir üst yazıyla birlikte İmlâ-yı Divân-ı Humâyûn'a sevk etmiştir.

⁶³ Majid Khadduri, “The Role of the Military in Middle East Politics”, *The American*

İngilizlerin din alanındaki Protestanlık propagandasını Osmanlı sınırları içinde ne kadar ciddi olarak yapmaya çalıştıkları çok açıktır. İngilizlerin, Osmanlı sınırları içinde köylü halka dağıttıkları utanç verici, Protestanlığa çağrışı içeren belgelerin ana özeti aşağıdaki gibidir:

Râb İsa: “Ey cümle yorgun olanlar ve ağır yük çekenler bana gelin ve ben size rahat veririm⁶⁴” buyurdu. Metâ II, Bab 28.

Yukarıdaki belgeler ışığı altında yapılan araştırmalardan ve elde edilen bilgilerden; İngilizler her fırsatta, Osmanlı halkını bölmeye çalışmış ve kendi askerlerini gerek cephe gerisinde ve gerekse cephede birer misyoner olarak kullanmıştır. Nitekim bu misyonerlik işini büyük bir cesaretle ve sorumsuzlukla yürüten İngilizler, amaçlarına ulaşmışlar ve Osmanlı halkını aşırı derecede tedirgin etmişlerdir. Çalışmamızın ilerleyen aşamalarında bu tedirginliğin teyidini Osmanlı Sadrazamı Talat Paşa beyanatında da açıkça ortaya konmuştur.

XX. yüzyılın başlarında Avrupa'nın dışında Hıristiyanlığı yaymaya çalışan büyük sayıda misyoner grubu “Vicariats” ve “Prefectures” adı verilen organize olmuş örgütler içinde yer alıyordu ve propaganda yönetimine bağlanmıştı. Hatta 8.000 Protestan misyoneri de dünyanın her yerine dağılarak çalışıyordu. Bunları destekleyen belli başlı yüz kadar dernek vardı. İngiltere’de London Missionary Society, Church Missionary, Almanya’da Mission Rhénane ve İsviçre’de Basler-Missionsgesellschaft bulunuyordu⁶⁵.

Hıristiyan uygarlığının ahlâk ve adalet bakımından olduğu kadar, kişilerin güvenliği bakımından da Asya, Afrika ya da Okyanusya uygarlıklarından daha üstün olduğuna inanan misyonerler, yerlinin yaşayışını iyileştirmeye, hayır işlerini organize etmeye, doğrudan ya da dolaylı olarak eğitim-öğretim çalışmalarını yürütmeye, halk gruplarıyla oluşturulan toplantılarda dinî telkinlerde bulunmaya ve özellikle yerli halkın ileri gelenleriyle sohbet toplantıları tertip ederek onları yönlendirmeye ve böylece

Political Science Review, XLVII, 1953, s. 511-524.

⁶⁴ B.O.A., Yıldız Arşivi Hususî Evrakı (Y.A. Hus. Ev.) 425/102. Bakınız, Ek-1, s. 257-261.

⁶⁵ Renouvin, a.g.e., s. 29.

seçkinler zümresi oluşturarak halkı daha çabuk ve kolay bir biçimde etkilemeye çalışmaktadırlar. Adeta halkın hem dünyevî hem de ahiret işleriyle uğraşıyorlardı. Bu çalışmalar sayesinde misyonerler seçkin kadrolar kurarak hem dinini kolaylıkla ifşa ediyor hemdi içinden çıktığı milletin millî, manevî, sosyal, ticarî çıkarlarını her şeyin üzerinde tutarak koruyor ve böylelikle bulunduğu ülkenin sömürgeleştirilmesi için payanda vazifesi görüyorlardı.

Misyonerler, Hindistan ve Türkistan'daki Müslüman halk arasında fazla başarı sağlayamamışlardır. İran'da misyonerler yoğun bir çalışmaya girişmişlerse de bu emellerine de başarılı olamamışlardır. Ancak, Protestan misyonerleri Hollanda sömürgesi olan Cava adalarında önemli sonuçlar elde etmişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nda ayrı bir durum vardı. İmparatorluğun kapladığı ülkelerde Müslümanlık dininin gereği ortadan kaldırmadığı öteki dinlerin üstüne yerleşmişti. Bundan başka "kapitülasyonlar"ın koruduğu kataloik misyonerleri üç yüz yıldır bu memleketlerde çalışmaktaydılar. Cizvitler Suriye'de, Dominikler Filistin ve Irak'ta önemli sonuçlar elde etmişlerdi. Misyonerler en çok Ermeniler arasında çalışıyorlardı ve bunlardan çok sayıda kişiyi Protestanlaştırmayı başarmışlardı.

5- Düşünce, Bilim ve Sanat Alanında Yayılma:

Avrupa, fikir hayatında dünyaya yön veren nitelikteydi. Felsefe, edebiyat ve güzel sanatlar alanında dünyanın sayılır bölümlerinde etkiliydi. Ancak, Uzakdoğu uygarlıklarıyla, İslâm ülkelerine batıların kültürü kolay kolay sızamıyordu. Çinli aydınlar Avrupa felsefesini hakir görüyor ve hatta tanımak dahi istemiyorlardı. Müslüman ülkeler, kendilerini İngilizlerin ya da Fransızların fikir çalışmalarından ayıran farklı bir dünya görüşüne sahiptiler. XVIII. yüzyılda Avrupalılar tarafından sömürgeleştirilmiş olan Amerika kıtası, fikrî bakımdan Avrupa'nın etki sahasına girmişti.

Güney Amerika'da Fransa'nın etkisi hakimdi. Dil birliğine karşın, edebiyat ve sanat alanında İspanya ile Portekiz'in etkisi oldukça zayıftı. XIX. yüzyılın ilk yarısında şiddetle baş göstermiş olan İspanyol düşmanlığı artık yatışmıştı ve bazı kültürlü çevrelerde hâlâ İspanya'ya karşı saygı duyuluyordu. İngilizlerin, Güney Afrika

devletlerinin ekonomik ve malî hayatı üzerinde büyük bir rolü vardı. Almanların 1880'den beri harcadıkları çaba Arjantin'de ve Şili'de iyi sonuçlar verdi. Açtıkları Eğitim Enstitüleri'nde büyük bir başarı ile öğretmen yetiştirdiler. Fakat bu ülkelerde Fransız kültürü eşsiz bir aşama gösterdi. Manuel Ugarte, bu yeni ülkelerin fikrî vasisi olmuştu. Fransız felsefesi, Fransız hukuk kavramları bütün ihtişamıyla bu ülkelerde hükmünü yürütmekteydi. Fransız kitapları, diğer dillerdeki kitaplardan daha çok revaçta olduğu gibi, bütün kültürlü çevrelerde de Fransızca konuşulmaktadır. Yüksek sosyete çocuklarının orta öğretim okulları Fransızların çoğunlukta olduğu dinî kurumların yönetimindeydiler.

L'Alliance Française yetişkinler için kurslar düzenlemektedir. Yüksek öğretimde, filozof George Dumas'ın öncülük ettiği profesör misyonları büyük bir etki yapmaktadır.

Kuzey Amerika'da, Birleşik Devletlerde uygulama ile ilgili bilimler alanında öğretim ve araştırma kurumları çok gelişmişti. Bundan başka XX. yüzyılın başlarında Upton Sinclair, Jack London, Theodore Dreiser gibi yazarların eserleriyle, Avrupa etkisinden kurtularak, kendine özgü bir kimlik kazanan bir edebiyata da sahiptiler. Güzel sanatlar alanında Amerika Birleşik Devletleri, hâlâ Avrupa'nın izinde yürümektedir. Müzik alanında Kuzey Amerikalılar, üzerinde durulmaya değer eser verememişlerdir. Avrupalı göçmenler müzik zevklerini getirerek yeni Amerika burjuvazisine aşıladıklarından beri müzik dernekleri artış göstermeye başladı. Fakat, New York operasının, Filadelfia, Boston, Şikago ve Pittsburg'un konser salonlarının programlarında yalnız Wagner, César Franck ve özellikle Çaykovski gibi Avrupalı üstatların eserleri yer almaktadır. Plastik sanatlar alanında Fransız etkisi hâkimdir. Bütün genç ressamların hepsi Paris atölyelerinde yetişmişler, Whistler ömrünün büyük bir bölümünü, John Sargent'da gençliğini Paris'te geçirdiler. Paris hâlâ Amerikan sanatının merkezidir. Sadece New York'taki gökdelenlerle, mimarlık alanında ilk orijinal Amerikan yapıtları ortaya çıkmış bulunmaktadır⁶⁶.

⁶⁶Renouvin, a.g.e., s. 33.

Avrupa, dünyada yalnız tekniğini, maddî hayat anlayışını yaymakla kalmayarak, kendi kültür idealini de benimseterek, ekonomik alanda oynadığı rol çok önemlidir. Göç yoluyla, mühendislerinin yaptıkları teknik işlerle, sermaye yatırımlarıyla geniş bölgelerin görünümünü değiştirmektedir. Avrupa, kapalı kapılar ardında yaşamış olan geri kalmış ülkeleri uluslararası hayatla tanıştırdı. Bu değişiklikler, Avrupa dışı ülkelerdeki sosyal ilişkilerde de değişmelere yol açtı. Avrupa'nın üstünlüğü, sürekli savaş halinde olan Afrika halklarına barış ve istikrar getirdi. Bunun yanında sömürgeleştirme sonucunda yerli sosyal yapı parçalanıp dağıldı, geleneksel yerli otoriteler zayıfladı, boyunduruk altına alınan halklar, toprakların bir bölümü ellerinden alınarak ve de zorla çalıştırılarak ezildi. Asya'nın bağımsız ülkelerinde, özellikle Çin'de demiryollarının yapılması ve yeni üretim araçlarının geliştirilmesi, yerli birçok halkın çıkarlarına zarar verdi. Bu da sosyal karışıklıklara ve iç çatışmalara yol açtı. Avrupalılar, farkına varmadan istemedikleri kadar derin değişmelere ve geriye dönüşü olmayan hadiselerine neden oldular.

6. İngiltere'nin Parçalama Politikasının Başlaması:

4 Haziran 1878'de İngiltere yeni bir Rus saldırısına karşı Kıbrıs'ı Osmanlı Hükûmetinden devralması, Osmanlı Devletini korumak amacıyla bir iyimserlik gösteriyordu. Ancak, Osmanlı Hükûmeti çok özel şartlarda bu toprağı İngiltere'ye vermişti ve birdaha geriye dönüş olmadı. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecinde olduğunu tesbit etti ve 1878'de kendine düşen hisseyi Kıbrıs Adası'nı alarak işe başladı. İngiltere bu dönemden sonra Osmanlılar üzerinde oyunlar oynamaya, senaryolar yazmaya başladı. Bundan sonraki politikası, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını kaçınılmaz sayarak, stratejik değeri olan Osmanlı topraklarını ya kendisi ele geçirecek, ya da bu topraklar üzerinde kendisine bağlı devletçiklerin kurulmasını destekleyip onları Osmanlılara karşı kışkırtmak olacaktır. 1856 Paris Antlaşması'nda zikredilen Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasıyla ilgili güvence İngiltere tarafından ihlâl edilmiş ve buna ilk darbeyi İngiltere indirmiştir. Osmanlı Devleti'nin parçalanmasında en büyük sorumluluk İngiltere'ye aittir.

Berlin Kongresi'nden sonraki gelişmelerde ve Balkanlar'da hüküm süren huzursuzluklarda İngiltere artık Osmanlı karşıtı olarak her sahnede rol almaya

başlamıştır. 1882 yılında, İngiltere kendisi için ekonomik bir ticaret merkezi olan Mısır'ı ele geçirerek Osmanlı Devleti'ni yavaş yavaş sindirmeye, yutmaya başlamıştır. 1880 yılındaki İngiltere'deki iktidar Osmanlı Devleti'nin desteklenmesine her zaman karşı çıkmış ve yerini Liberal Parti'ye devredince, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı sindirme politikası daha da belirgin hâle gelmiştir.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Türk-İngiliz ilişkileri, sürekli bozulma ve çürüme dönemine girmiş oluyordu. Sultan II. Abdülhamit, İngiltere'nin Girit, Makedonya ve özellikle Ermeni sorunlarına karışmamasını istiyordu. Maalesef, Sir Edward Grey'in açıklamalarında, "hiç bir İngiliz hükûmeti bu kadar yüklü bir fiyatı ödemesi mümkün değildi". İngiltere; Makedonya, Girit ve Ermeni konularından dolayı Osmanlı Sultanı'na karşı çıkıp direndikçe, Türk-İngiliz ilişkileri günden güne daha da bozuluyordu. İngiltere Başbakanı Salisbury, 1895 Haziranı'nda Sadrazam Sait Paşa'ya gönderdiği bir mektupta Ermeni konusunda sürekli baskıda bulunurken, İngiltere kamuoyunun Osmanlı Devleti aleyhine döndüğünü şu kelimelerle ifade ediyordu. "Osmanlı Devleti'nin devam edemeyeceğine olan kanaatin devamlı artmakta olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin devamına yarayan şey, İngiltere'nin Rusya ile müttefik olmamasıdır. Şayet ittifak vukubulursa Osmanlı Devleti kesinlikle sona erer".

Akdeniz'le ilgili olarak İngiltere Bahriye Cemiyeti tarafından kaleme alınan yazılar Osmanlı Hariciye Nezareti tarafından dikkatli bir şekilde incelenmekteydi. Böylece İngiltere'nin Akdeniz'deki durumu ve düşünceleri Osmanlı Devleti tarafından da değerlendirilmekte ve ona göre gerekli tedbirler alınmaktaydı.

Nitekim Hariciye Nezareti'ne 9 Temmuz 1901 tarihli Malta Baş Şehbendarlığından gelen yazılarda bunu göstermektedir. İngiltere Bahriye Cemiyeti tarafından Akdeniz'in siyasi durumuna dair kaleme alınan ve Malta'da yayınlanan Daily Malta Kronikil gazetesi tarafından yayınlanan makalelerin incelenmesiyle İngiltere'nin Akdeniz'deki durumunu ortaya koyuyordu. İngilizler, bu gazetede Transuval Savaşı sonunda asker tensikatının ideal olmadığını; yabancı devletlerle İngiltere ordusundaki aksaklığın donanmada dahi ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Akdeniz'deki İngiliz Donanması personelinin Amiral Sir Febir idaresinde bulunan on

kıta savaş gemisine karşı Fransızlar'ın 14, Rusya'nın 9'u Karadeniz'de ve 1'i Şarkta olmak üzere toplam 10 adet savaş gemisi mevcuttur⁶⁷.

Ayrıca, Fransız Genelkurmayı, Akdeniz'de veya Malta'da vuku bulacak herhangi bir savaşta İngilterenin hazır olmadığını, Fransa'nın ise böyle bir savaş ihtimâline karşın daha önceden hazırladığı savunma plânını, taarruz plânına çevirdiğini ve bu sayede kesin başarı elde edeceklerini düşünmektedirler. Hatta, Fransa olası bir savaşta Cezayir'de bulunan 76 bin askerini 60 saatte Malta'ya nakledebileceğini, İngiltere'nin ise; Akdeniz'de konuşlandırdığı kuvvetlerinin sayısını artırmadığı için Akdeniz ve Malta adasının düşman eline geçmesinin muhtemel olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca Akdeniz'in ve Malta'nın denize açılan ülkeler açısından ve özellikle İngiltere için hayati önem taşıdığını ve dolaylı olarak gerek Akdeniz'de gerekse Malta'ya göz diktiklerini ima etmişlerdir.

İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğunu parçalamaya girdiği bu dönemde Malta'da yayınlanan Daily Malta Kronikil gazetesi makaleleri doğal olarak Osmanlı Devletini yeni çareler aramaya itmiştir. Bu nedenle, Osmanlı Devleti, gerek İngiltere ve gerekse Fransa ve diğer devletlerin Malta ve Akdenizle ilgili beyanat ve stratejilerini yakın takibe almıştır.

⁶⁷ B.O.A., Yıldız Arşivi Hususi (Y.A.Hus); 418/82, Ek 2, s. 252-265.

B- Osmanlı Devleti'nin Siyasî Durumu:

1. Balkan Harbi:

Osmanlı Devleti Trablusgarb'ı işgal eden İtalyanlarla savaşırken, Balkan Devletleri: Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunan devletleri kendi aralarında Osmanlı İmparatorluğuna karşı ittifak yapmışlardı. Bu devletler Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'dan atarak Balkanlar'daki Osmanlı vilâyetlerini paylaşmak istiyorlardı. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti İtalyanlarla 15 Ekim 1912'de Uşi Antlaşmasını yaparak Trablusgarb'ı İtalyanlar'a bıraktı.

Osmanlı Devleti ile Balkanlı müttefikler arasında 1912 Ekim'de başlayan muharebede Türk orduları mağlup oldular. Türk Şark Ordusu Çatalca'ya çekildi ve Bulgarlar Çatalca'ya kadar ilerlediler. Garb ordusu da Arnavutluk'a ve Epir'e yerleşti. 3 Aralık 1912'de mütarekenin imzası üzerinde taraflar arasında Londra'da barış görüşmelerine başlandı ancak her iki taraf isteklerinde uyuşamayarak 6 Ocak 1913'de görüşmeler kesildi⁶⁸.

Büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne verdikleri notalar ve bu devlet üzerindeki baskılarına rağmen Osmanlı Devleti'nin Edirne ve Ege adalarının bırakılmasını reddetmesi ve kapitülasyonların kaldırılmasını istemesi üzerine, 3 Şubat 1913'de muharebeler yeniden başladı. Muharebe yine Osmanlılar'ın aleyhine oldu. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti büyük devletlere başvurarak Edirne'den vazgeçtiğini ve barış için aracılık yapmalarını istedi. Bu sırada, 6 Mart'ta Yanya Yunanlılar'a, 26 Mart'ta Edirne Bulgarlar'a, 23 Nisan'da İşkodra Karadağlılar'a teslim oldu⁶⁹.

⁶⁸ Aram Andonyan, **Balkan Harbi Tarihi**, (Çev. Zaven Biberyan), Sander Yayınları, İstanbul, 1975, s. 207.

⁶⁹ Cemal Akbay, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, C.1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1991, s. 30.

Osmanlılar'ın ikinci defa yenilmesi üzerine sulhün imzalanması Balkanlı müttefiklerin eski tekliflerinde: Tekirdağ'ın kuzeyi, Karadeniz'deki Midye kasabası arasında uzanan hattın batısındaki toprakların terki, Ege Adaları ve Girit'le her türlü Osmanlı ilgisinin kesilmesi, Balkanlı devletlerin Osmanlı sınırları içindeki azınlıklarına imtiyazlar tanınması ve garantiler verilmesi üzerinde ısrar etmeleri yüzünden uzamış ve 30 Mayıs 1913'de Londra Barışı imzalanmıştı.

Birinci Balkan Harbi'nin sonunda Balkanlı devletler, Osmanlı Devleti'nden aldıkları yerlerin bölüşülmesinde anlaşamadılar ve bunun üzerine 29-30 Haziran 1913 gecesi Bulgarlar, Makedonya'da bulunan Sırp ve Yunan ordularına karşı taarruza geçti ve mağlup oldular⁷⁰. Bu durumdan faydalanmak isteyen Romanya, 11 Temmuz'da Bulgar Dobricasını işgal etti ve Bulgarlar mukavemet gösteremeyince de Bulgaristan'a doğru ilerlemeye başladı. Türk ordusu bu durumdan faydalanarak 20 Temmuz 1913'de Edirneyi geri aldı⁷¹.

Sonuç olarak İkinci Balkan Harbi'nden sonara Balkanlar arasında 10 Ağustos 1913'de Bükreş, Osmanlı Devleti ile Bulgarlar arasında, 29 Eylül 1913'de İstanbul, Osmanlı Devleti ile Yunanlılar arasında, 14 Kasım 1914'de Atina, Osmanlı Devleti ile Sırpırlar arasında 13 Mart 1914'de İstanbul Antlaşması yapılarak Balkan Harbine son verildi⁷².

⁷⁰ Cemal Akbay, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, C.1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1991, s. 31.

⁷¹ Cemal Akbay, **a.g.e**, C. I, s. 32.

⁷² Oral Sander, **Siyasi Tarih (İlkçağlardan - 1918'e)**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1993, s. 236-238.

2. Sömürgeci Devletlerin Türkiye'deki Emelleri:

Rusya; Boğazlara resmen egemen olmak, ayrıca Doğu Anadolu'yu elde ederek İskendurun'u ele geçirmek istiyordu.

İngiltere; Basra Körfezini, Şattularap'ı, Hindistan'ın bir parçası olarak kabul ediyor, Hint yolu ve Süveyş Kanalı'nın güvenliği bakımından da Filistin'e el atmak istiyordu.

Fransa; Suriye ve Kilikya'ya göz dikmişti.

Almanya; Türkiye'yi hayat sahası, Hint Denizi ve Asya'ya ulaştıran bir köprü olarak görüyordu. Bu bakımdan İngiltere'nin Hint emniyet yolu Almanya'nın yayılma yolları ile çatışma haline gelmiş bulunuyordu. Türkiye'nin bütünlüğü bakımından sarfettiği çaba, bundan sonra özellikle 1890'dan sonra Almanya tarafına geçmiş bulunuyordu. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması demek Almanya'nın kuşatılması demektir.

Avusturya'nın kendi çıkarına ve Balkanlar'daki siyasi olayların aldığı şekle göre Türkiye'deki emelleri değişik olmuştu. Berlin Kongresi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasını isteyen Avusturya, bu kongreden sonra İmparatorluğun Balkanlar'daki topraklarına kendisi yerleşerek Balkanlar'da Slav birliğinin kurulmasını önleme yolunu tuttu. Ancak Balkanlar'da Balkan devletlerinin kurulmasından ve kuvvetlenmelerinden sonra bu devletlerle Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Avusturya'nın da Osmanlı İmparatorluğu üzerinde bir emeli kalmamıştı.

İtalya; Ege Bölgesi'nde ve Antalya'da gözü vardı. Esasen Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasını bir an meselesi olduğunu gören küçük devletler 1913'de İmparatorluk Asyası'nı paylaşmış durumdaydılar.

C- Birinci Dünya Harbi'nden Önce Osmanlı Devleti'nin İttifak Denemeleri:

Osmanlı Devleti birkaç yüzyıl süren gerileme devrinde, özellikle Balkan Harbi kaybından sonra çok yalnız kaldı. Bütün büyük devletlerce bir kuvvet sayılmamakta ve ittifakı gerektiren faktörler bakımından, yeterli güce ve güvene sahip değildi.

Hatta İngiltere yemen'de hududa tecavüz ederek sekiz Müslüman köyünü işgal etmiş ve İngiliz bayrağını göndere çekmiş ve Osmanlı Kuvvetlerini yoğun top ateşine tutmuştur.

Yemen Vâlisi Hüseyin Hilmi Paşa'nın 16,17 temmuz, 1901'de Bâb-ı Âli Daire-i Sadaret-î Uzma'ya "acil" ibaresiyle gönderdiği telgrafında, İngilizlerin yemen'de hududa tecavüz ettiklerini, sekiz Müslüman köyünü işgal ettiklerini belirtmiştir. Yine aynı telgrafta, İngilizlerin Derice köyünün batısında hakim bir tepeden Osmanlı askerlerini top ateşine tuttuklarını bildirmiştir.

Yemen Vâlisi Hüseyin Hilmi'nin "acil" telgrafını alan Sadrazam Said Paşa, konuyu 17 temmuz 1901'de, 438 numaralı tezkere ile Divân-ı Humâyûn'a havale etmiş ve burada konu tafsilatlı olarak tartışılmıştır⁷³.

1. Rusya ile İttifak Denemeleri:

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği siyaset iki çeşittir: Millî siyaset, dostça siyaset. Millî siyasetiyle Rusya Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını ve topraklarının kendisine katılmasını ister. Dostça siyasetiyle de Türkiye'nin zayıf, zararsız kalmasını ister. Rusya millî siyasetiyle tarihî emellerinin büyük kısmını elde etmiş, İstanbul ve Boğazlar üzerindeki emellerine de sahip olmak için fırsat kollamaktaydı. Bu itibarla Rusya ile bir ittifak en az akla gelen bir husustu. Bunlara rağmen, büyük harpten önceki aylarda Rusya ile ittifak teşebbüsünün olduğu aşikârdır.

⁷³ B.O.A., Y.A. Hus. 418/59, Ek- 3, s. 266-268.

Nitekim Talat Paşa Sazanof'a, Enver Paşa Rusya'nın İstanbul Elçiliği'ndeki ataşesi General Leontieve, Rusya ile ittifak teşebbüsünde bulunmuşlardı⁷⁴.

Sazanof'un hatıralarına göre; "Talat Bey, Rus Çarını selamlamak için Kırım'ın güney kıyısındaki Livadya'ya geldiği zaman kendisine böyle bir teklif yapmış, Padişahlar eskiden beri Rus İmparatorları ne zaman Kırım'a inseler, onları selamlamak için fevkalâde bir elçilik heyetini Kırım'a yollardı. 1914 Mayıs'ında Çar ve Çariçe oğullarının sağlığı endişesiyle yine Kırım'a gelmişlerdi. İçişleri Bakanı Talat Bey ile İzzet Paşa Padişah V. Mehmet namına hoş geldin demek için Yalta'ya gitmişlerdi. Yalta'ya seyahatini özellikle Türk heyetinin geldiği zamana tesadüf ettiren Dışişleri Bakanı Sazanof da orada bulunuyordu.

Çar, Türk heyetini kabul ederken, Türkiye'ye karşı dostluk hisleri beslediğini ve Türkiye'den bir şey beklemediğini, yalnız Türkiye'den yabancılara kudret hakimiyetinden hiç bir şey vermemesini istediğini ve bunun kendi fikrine göre, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında iyi komşuluk münasebetlerini temin edici en iyi yol olduğunu söylemiş; bu Alman askerî heyetine bir ima idi.

Sazanof da, İmparatorluğun yüreğinde bir yabancı devletin yerleşmesinin Türkiye'nin yararına vereceği tehlikeye işaretle Almanya'nın Türkiye'nin işlerinde, hükmedici duruma gelmesi tehlikesini açıklamıştı.

Sazanof'un açıklamalarına göre; Talat Bey ayrılacağı gün, Sazanof ile oradaki Rus ileri gelenleri şerefine, yatta bir öğle yemeği veriyor. Yemek sonunda Talat Bey Sazanof'un kulağına eğilerek yavaş sesle "size önemli bir teklifte bulunacağım. Rusya hükümeti Osmanlı İmparatorluğu hükümetiyle bir ittifak yapmak ister mi" diyor. Sazanof: "beklenmeyen bu söz ile şaşırıldığımı itiraf ederim. Talat tarafından her türlü şeyi bekleyebilirdim. Fakat bu ittifak teklifini değil" diye devam etmektedir.

Sonra Sazanof İstanbul Büyükelçisi Mösyö Giezs ile bu konuyu görüşür ve Büyükelçi bu teklifin yapılış tarzından dolayı hayretini gizleyemez ve bunun ihmal

⁷⁴ Cemal Akbay, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, Cilt I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1991, s. 35.

edilemeyeceğini belirtir. Büyükelçiye göre Cermen vesayetinin mahzurlarını hissetmeye başlamış olan Talat Bey de Ruslarla bir yakınlaşma hissi doğmuş olabileceği kanısına varır.

Sazanof hatıratında diyor ki: “Genç Türk hükûmeti belki Talat Bey’in teşebbüsünün dehşetinden ürktü ve kendisini ittiği yolu terkeyledi. Yahut Almanya sefareti kendi nüfuzunu bizden karşılayacak bir eğilim görerek bu ihtimale son vermeye çalıştı”⁷⁵.

2. İngiltere ile İttifak Denemeleri:

İki defa bu deneme yapılmıştır. İlk deneme; İtalyan Savaşı’nın olduğu ve Ruslar’ın Boğazlar’dan savaş gemilerini geçirmek istedikleri bir sırada yapılmıştır. İkincisi; Rusların Doğu Anadolu’da özel bir durum sağlamak için yaptıkları baskı esnasında yapılmıştır. Ancak bunlar bir ittifaktan çok bir koruyucu bulmak amacıyla yapılmış denemelerdir.

21 Ekim 1911’de resmî hiçbir sıfatı olmayan eski Maliye Bakanı Cavit Bey o sırada İngiltere Bahriye Nazırı olarak bulunan Churchill’e bir mektup yazıp iki devletin ittifakını ileri sürer. Churchill daha evvel 1909 yazında İstanbul’a gelmiş, Cavit, Talat ve Halil Beylerle tanışmış ve 1910 Alman manevralarında Enver Paşa ile dost olmuştu. Ayrıca,” bu konu üzerinde 31 Ekim 1911’de Londra Büyük Elçisi Tevfik Paşa tarafından İngiliz Dışişleri Müsteşarı’na bir teklif daha verilmişti.

İngiltere’ye başvurmayı gerektiren sebepler arasında Rusya’nın Boğazlar üstündeki isteklerinin etkisi olmuştur. Ancak, Osmanlı Devleti tarafından yapılan bu teklifi İngiltere Hükûmeti nazik bir şekilde reddetmiştir.

Osmanlı’daki ıslahat işini bahane ederek yoğun baskı kuran Rusya karşısında, Osmanlı Hükûmeti İngiltere ile yeniden ittifak teklifini gündeme getirdi. 12 Haziran 1913’te Londra’daki Osmanlı Büyükelçisi Tevfik Paşa İngiliz Dışişleri Bakanı’na, Osmanlı Hükûmeti’nin İngiltere ile ittifak yapmak istediğini bildirdi. İngiliz Hükûmeti

⁷⁵ Akbay, Cemal, a. g. e., Cilt I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1991, s. 36z.

bütün büyük devletlerle imparatorluğa iyi bir yönetim ve sağlam bir malî durumun sağlanabileceği tezini ileri sürdü. Böylece bu teklif de sonuçsuz kaldı⁷⁶.

3. Bulgaristan ile İttifak Denemeleri:

Romanya'yı da içine alabilecek ve yalnız Balkanlar'da büyüyen Sırbistan ve Yunanistan'ı hedef alan bu ittifak görüşmeleri 29 Eylül 1913 Osmanlı-Bulgar Barış Antlaşması'ndan sonra başladı. 28 Haziran 1914'te Avusturya Velihtı'nın Saraybosna'da öldürülmesine kadar devam etti. Çeşitli Balkan devletleriyle anlaşma bakımından, Almanya-Avusturya arasındaki görüş farkı dolayısıyla Avusturya'nın istemesine rağmen bu görüşmelerden belirli bir sonuç alınamadı.

Almanya ve Avusturya'nın Balkan devletleri ile ilişki kurmalarındaki görüş farkları şöyle idi: Almanya; sebep ve âmilleri ne olursa olsun Balkanlar'da Slav olmayanlardan, Romanya, Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğuna dayanan bir ittifak ileri sürüyordu. Avusturya ise, Balkan Slavlarını (Sırbistan ve Bulgaristan) birbirine düşman iki parça halinde tutmak ve kendilerine dost olan tarafı (Bulgaristan) Osmanlı Devleti ile bağdaştırıp kuvvetlendirmek tezine bağlı idi.

4. Yunanistan ile İttifak Denemeleri:

1914 Nisanı'nda Almanya'nın, Yunanistan'la ittifak yapmak yolunda bir teklifi oldu. Almanya adalar üzerindeki Osmanlı hâkimiyetini kabul etmeleri şartıyla Yunanlılarla savunmaya dayanan bir ittifak hakkında Osmanlı İmparatorluğu'nun fikrini sordu. Büyük devletlerle bu konuda görüşmeler yapılırken Almanya'nın aracılığıyla Yunanistan'la bir ittifak yapılması, Cavit Bey'e göre uygun değildi. Çünkü, bu husus Balkanlar'da saldırıya uğrayacak Yunanistan ile söze dayanan bir taviz karşılığında yapılmış olacaktı. Görüşmeler bir süre devam ettikten sonra nihayet Sait Halim Paşa ile Venizelos Brüksel'de biraraya gelerek buna bir şekil vermeyi

⁷⁶ Akbay, Cemal, a. g. e., Cilt I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1991, s. 37.

kararlaştırmışlar fakat büyük harbin başması üzerine bu buluşma gerçekleşmemişti. Büyük harp başlamadan Avusturya Elçisi Sadrazam'a, hkmeti adına Yunanistan'la ittifaka doğru zorlayacakları kaygısını ileri srmř⁷⁷.

5. Fransa ile İttifak Denemeleri:

Bahriye Nazırı Cemal Paşa, anlarında Doğu Anadolu'daki Rus baskısından tamamıyla kurtulmak ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki lüzumlu görülen ışlahatı gerçekleştirmek için, bu hususta tek çare Fransızlar'la hoş geçinerek Paris piyasasından para tedariki imkânını muhafaza etmekten başka çarenin olmadığı hatta bunun Almanya tarafından Osmanlı devlet adamlarına telaffuz edildiğini yazmaktadır. Bu tür düşüncelerle birtakım Osmanlı devlet adamları Fransa'ya yaklaşmak ve onunla ittifak yapmak için bazı denemelere girdiler⁷⁸. Fakat Fransız Hkmeti bu denemelerin hiç birisine sıcak bakmadılar. 28 Haziran 1914'ten sonra Saraybosna suikadı olduğu sırada Osmanlı Hkmeti, Fransız dostluk ve ittifakını aramaya devam etmiştir. Ancak, dünyadaki siyasi olayların beklenmedik şekilde cereyan etmesi bu ittifakın gerçekleşmesine fırsat vermemiştir.

6. Almanya ile İttifak Denemeleri:

Osmanlı Devleti'ni Almanya ile ittifaka sevkeden etkenler şunlardı: Osmanlı Hkmeti yalnızlıktan kurtulmak istiyordu. İngilizler'le yapılan tekliflerden ve Cemal Paşa'nın Paris'te yaptığı temaslardan bir sonuç elde edilmeyince Almanya'ya yönelmek tabii sayıldı ve Avusturya-Sırbistan anlaşmazlığı bu maksat için fırsat kabul edildi.

Osmanlı Devleti'nin Almanya ve Avusturya ile ittifak girişimi ilk defa Avusturya Hkmetince yapılmıştı. Osmanlı Devletini aciz gören Almanya'nın

⁷⁷ Cemil Bırsel, *Lozan*, Cilt I, İstanbul, 1933. s. 137.

⁷⁸ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, Kısım IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 550.

İstanbul Elçisi ve Alman Dışişleri Bakanlığı bu ittifakı istemedi. Sonra gerek Almanya gerekse Avusturya, Almanya Devleti'ni Yunanistan'la anlaşmaktan alıkoymaya çalıştılar. Aslında bu anlaşmayı Almanya daha önce ileri sürmüştü.

Osmanlı devlet adamlarının anılarında bu ittifaka giriş sebepleri şöyle anlatılıyor:

Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Bey'e göre; "Üçlü İtilâf'a yapılan ittifak önerileri olumsuz karşılandı. Şu halde sırf Ruslara karşı savunma maksadıyla yapılacak Almanya-Osmanlı ittifakı memlekete hayırlı olur."

Bahriye Nazırı Cemal Paşa: "Türkiye'yi yalnızlıktan kurtaracak bir Alman-Osmanlı antlaşmasını uygun bulurum" diyordu.

Dahiliye Nazırı Talat Bey de: "Varlığını koruyabilmek için, Türkiye'nin böyle bir Avrupa devletiyle ittifak etmesi gerekliydi. Türkiye ancak ilim, sanat, sanayi ve ticaret bakımından bu derece ilerlemiş bir devletin yardımıyla kendi mevcudiyetini ve terakkisini temin edebilirdi" diyordu. Ayrıca Talat Bey "... bizim düşüncemiz bir umumî harbin çıkmayacağı ve bir kere bu ittifaka girmekle, artık devletimizi her türlü tehlikelerden korumuş olacağız merkezindeydi" diye hatırasına devam ediyor.

Sadrazam da ruhsatname için yanına çağırdığı Padişah'ın başkâtibi Ali Fuat (Türkgeldi) Bey'e şunları söylemişti: "Başımıza gelen mağlubiyetler üzerine bir müttefik bulmak için her tarafa başvurduğumuz ve hatta Yunan Devleti'ne kadar müracaat ettiğimiz halde muvaffak olamadık. Şimdi Üçlü İttifak'a dahil olmak için bir fırsat zuhur etti. Bu devletin istikbâlini kurtaracaktır. Almanlarla tesadüfî ittifak müzakerelerine girişmek için bir izin belgesi gereklidir." Sadrazam bunları söyledikten sonra bir izin belgesi müsveddesi yazdırdı. Başkâtip gidip istenilen izin belgesini getirdi⁷⁹. 25 Temmuz 1914 tarihli izin belgelerinin metni şöyleydi:

"Rusya Devleti'nin muhtemel saldırısına karşı Almanya ile savunma ittifakı yapmaya Sadrazam ve Hariciye Nazırı Mehmet Said Paşa mezdur (25 Temmuz 1914) Mehmet Reşat⁸⁰."

⁷⁹ Bayur, a. g. e., C. II, Kısım IV, s. 631.

⁸⁰ Bayur, a. g. e., C. II, Kısım IV, s. 632.

Alman Büyükelçisi imzalanan bu antlaşma metninin⁸¹3. ve 7. Maddeleri hakkında da şunları Berlin'e bildirdi:

Üçüncü madde hakkında: “ Türkler Padişahın Türk Ordusu Başkomutanı olması dolayısıyla bu metni (Alman teklifine göre şeklen hafifletmiş) metni istiyorlardı. Ancak imzadan önce General Liman von Sanders evvelce istenilmiş olduğu gibi, askerî heyete ordunun fiili sek idaresini sağlayan ayrıntılı bir anlaşmayı, Harbiye Nazırı Enver Paşa ile imzalamış olduğunu bana resmen haber verdi”⁸².

Antlaşmanın 1. ve 2. Maddeleri, antlaşma metninin Alman-Rus harbi başlamadan evvel hazırlandığını, fakat harbin başlamasından sonra onun üzerinde hiç bir değişiklik yapılmadığını açıkça göstermektedir.

Harp Almanya tarafından, 1 Ağustos saat 17:00'ye doğru ilân edilmişti. Türkiye-Almanya antlaşması ise, 2 Ağustos sabahı öğleden sonra yani harp ilânından yaklaşık 17 saat sonra imza edilmiştir. Bu duruma göre Osmanlı devletadamları acaba antlaşmayı imzalarırken Alman-Rus harbinin ilân edildiğini bilmiyorlar mıydı?

Sadrizam Sait Halim Paşa'nın harp sonrası Mebusan Meclisi encümesi önünde bu hususta verdiği ifade şöyle idi:

“Evet efendim. Antlaşma harp vaktinde oldu. Müzakerelerin esası daha eskidir. Harp ilânını ise Ağustos'un ya birinci veya ikinci günü haber aldık. Binaenaleyh zannedildiği gibi bu ittifak bizi muharebeye sevk etmek için yapılmış değildir”⁸³

Antlaşma görüşmeleri son derece gizli tutuldu. Sadrizam Sait Halim Paşa, Enver ve Talat Paşalarla Mebuslar Meclisi Başkanı Halil'den başkası bu konuda haberdar edilmemişti. Cemal Paşa ile Cavit Bey'e antlaşma Sadrizam ile Alman Elçisi tarafından imza edildikten sonra 1 Ağustos'ta bilgi verildi. Sadrizamın “Devletin geleceğini kurtaracaktır” diye güvendiği, aslında İmparatorluğun yıkılmasında kesin etkisi dokunacak olan söz konusu antlaşmanın ana hükümleri şöyledir:

⁸¹ Bayur, a. g. e. C.II, Kısım. IV, s. 642.

⁸² Bayur, a. g. e. C.II, Kısım. IV, s. 644.

“1. Bugünkü Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki anlaşmazlık karşısında bu antlaşmayı imzalayan iki devlet, kesin bir tarafsızlık gözetmeyi yüklenirler.

2. Rusya'nın fiili askerî tedbirlere başvurması ve bununla Almanya için Avusturya'ya yüklenmeleri bakımından bir düşmanlık durumu yaratılması halinde, bu durum Türkiye için de yaratılmış olacaktır.

3. Türkiye'nin savaşa girmesi hâlinde Almanya, askerî heyetini Türkiye'nin emrinde bırakacaktır. Türkiye de bu heyetin ordunun sevk ve idaresinde kesin bir etkiye sahip olmasını sağlayacaktır.

4. Almanya, Osmanlı topraklarının tehdit edilmesi halinde ve tehdiye uğrayan yerde Osmanlı Devleti'ne silâhla yardım etmeyi üzerine alır.

5. İki imparatorluğu bu günkü çatışmadan çıkması ihtimâli dahilinde olan devletlerarası anlaşmazlıklardan korumak maksadıyla yapılmış olan bu antlaşma, aşağıda zikredilen yetkililer tarafından imzalanır imzalanmaz yürürlüğe girecek ve aynı karşılıklı taahhütlerle 31 Aralık 1918 tarihine kadar yürürlükte kalacaktır.

6. Yüksek akit taraflardan birisince, yukarıda anılan işbu müddet bitmeden evvel hükümsüz ilân edilmezse işbu muahede yeniden bir senelik bir müddet için yürürlükte kalacaktır.

7. İşbu muahede şevketli Osmanlı Padişahı ve haşmetli Almanya İmparatoru Prusya Kralı tarafından tasdik edilecektir. Tasdiknameler imzadan itibaren bir ay zarfında karşılıklı alıp verilecektir.

8. İşbu antlaşma gizli kalacaktır. Ancak, iki yüksek tarafın muvafakatı ile ilân olunabilecektir. Sait Halim, Baron Von Vangenheim”⁸⁴.

“Devletin geleceğini kurtaracaktır” diye yapılan yukarıdaki antlaşma aslında İmparatorluğun yıkılmasını hızlandırmış, dünyanın en büyük İmparatorluklarını tarih sahnesinden silinmesini sağlamıştır. Emperyalist devletlerin “bağımsızlık” vaat ederek

⁸³ Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, Kısım IV, s. 645.

⁸⁴ Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1970, s. 630-631.

sömürge amacıyla ortaya çıkardıkları suni ve küçük devletçiklerdeki bıraktıkları acılar ve sıkıntılar günümüz dünyasına taşınmış ve hiçbir çözüme kavuşturulmamış ve hâlâ etkisini sürdürmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

A- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI:

Birinci Dünya Savaşı 1914 Haziranı'nda Avusturya-Macaristan Veliahdi (taht adayının) Arşidük Ferdinand ve karısının Sırp milliyetçilerinden Prençip tarafından Bosna'da öldürülmesi üzerine çıkan bunalımda hiç kimse gerilemeyince Birinci Dünya Savaşı Üçlü İtilâf Devletleri ile Üçlü İttifak Devletleri arasında başladı. İlk aylarda bir Avrupa savaşı aşamasında kaldı. Ekim sonunda Türklerin savaşa katılmaları ile Asya ve Afrika kıtalarına da yayılmış oldu. 1917'de Amerika'nın savaşa katılması ile de bir dünya savaşı haline geldi. Bir yıl sonrada Antlaşma İttifak Devletleri'nin İtilâf Devletleri'ne yenilgisi ile son buldu.

1.1. Avusturya-Sırbistan Savaşı:

Prens Ferdinand ile karısının öldürülmesinin, başta İmparator Franz Josef olmak üzere, Avusturya-Macaristan yöneticilerini çok üzdüğü söylenemez. Ferdinand'ı öldüren Prençip'in Sırbistan yetkilileri ya da görevlilerinin bilgisi ve onayı ile bu işe giriştiği yolunda bir kanıt, ortalıkta bu yönde bir belirti de yoktu. Ama olayı duyar duymaz, Avusturya-Macaristan'ı yönetenler, Sırbistan'ı yola getirmek için aradıkları fırsatın nihayet çıktığını düşündüler. Balkanlar'da Sırp milliyetçiliğini durmadan kışkırtarak kendi imparatorlukları içindeki ulusal toplulukları ayaklanmaya iten Sırbistan'a gereken ders artık verilmeliydi.

Avusturya-Macaristan yöneticileri Temmuz başında Almanya'nın tutumunun ne olacağını öğrenmek isteyince, Almanlar sonuna kadar onlarla birlikte olacaklarını söylediler. İşte bu güvencenin verdiği cesaretle, 23 Temmuz da, Avusturya-Macaristan Sırbistan'a kabul edilmesi güç, hattâ imkânsız koşullarla dolu bir ultiatom gönderdi.

Bu ultiatomda, Sırp hükûmetinden Saraybosna suikastı katillerinin suç ortaklarının bulunup cezalandırılması; Sırbistan'ın kendi toprakları üzerinde Avusturya-Macaristan'a karşı yürütülen zararlı propagandaya son vermesi ve bunu yapan dernekleri kapatması; bu konuda Avusturya görevlilerinin kendisiyle işbirliği yapmasını kabul etmesi isteniyordu.

Koşulların güçlüğüne rağmen, savaş kokusunu alınca korkuya kapılan Sırbistan bunların büyük çoğunluğunu kabul etti. Yalnız Avusturya görevlilerinin Sırp topraklarında soruşturmaya girişmesine karşı çıkıyor; bu konuda büyük devletlerin arabuluculuğuna bırakılmasını istiyordu. Avusturya-Macaristan için bu kadar mazeret yeterliydi. 28 Temmuz sabahı, Avusturya Sırbistan'a savaş ilân etti.

1.2. Rusya

Rusya, Saraybosna suikasti yapıldığı sırada, Sırbistan'a karşı önce 1908 Bosna-Hersek bunalımındaki, ondan sonrada Birinci Balkan Savaşı sırasındaki gerilemelerin verdiği eziklik içinde bulunuyordu. Rus yöneticileri, eğer Avusturya-Macaristan Sırbistan'a baskı yapacak olursa, bu kez gerilememek kararındaydılar. Bir daha gerilerlerse, hem artık Balkan devletlerini kendi yanlarında tutamazlar: hem de Avusturya'nın Balkanlar'da en güçlü devlet olmasına katlanmak zorunda kalırlardı. İşte bu nedenlerle, daha bunalımın başında Sırbistan'ı yalnız bırakmamak kararını aldılar.

Rusya, bu kararı aldıktan sonra Fransa'nın düşüncesini öğrenmek istemiştir. Fransa da bu sırada Rusya'ya karşı, tıpkı onun Sırbistan'a karşı duyduğu ezikliğin bir benzeri içinde bulunuyordu. Rusya gerek 1908 bunalımında, gerekse Birinci Balkan Savaşı'nda Fransa'nın yüzünden gerilemişti. Eğer Fransa bir kez daha Rusya'yı yalnız bırakırsa, artık ortada Fransız-Rus anlaşması diye birşey kalmazdı. Bu düşünce ile, Fransa 23 Temmuz notasından hemen önce, eğer Rusya bir savaşa tutuşacak olursa onun yanında yer alacağını bildirdi. Bunun üzerine Rusya da, notadan iki gün sonra, bütün İmparatorlukta seferberlik hazırlıklarına başladı. 31 Temmuz da, genel seferberlik ilân etti.

Böylece Rusya, Avusturya-Macaristan'ın karşısında, Sırbistan'ın yanında yer almış oluyordu.

1.3. Almanya ve Fransa:

Rusya'nın Avusturya-Macaristan'a karşı savaşa girmesi, Almanya'ya karşı da savaşa girmesi demektir. Almanya bunu; bunalım boyunca birkaç kez Rusya'ya duyurmuştu. Şimdi bütün sorun Fransa'nın nasıl bir tutum takınacağını öğrenmekti. Nitekim Almanya, 1 Ağustos'ta bir yandan Rusya'ya verdiği bir ulti-matomla seferberliğin durdurulmasını isterken, öte yandan Fransa'ya bir Alman-Rus savaşında ne yapacağını sordu. Fransa da bu ulti-matoma seferberlik ilânıyla karşılık verdi. Aynı gün Almanya da seferberlik ve bir gün sonra da, Fransa'ya savaş ilân etti. Böylece Avrupa'daki genel çatışma başlamış oldu.

1.4. İngiltere'nin Savaşa Girişi:

Bunalımın ilk günlerinde kendi iç sorunlarıyla uğraşan İngiltere Balkanlar'da çıkan gürültüyle fazla ilgilenmemişti. Zaten bu nedendir ki Almanya onun işe karışacağını düşünmemiş, Avusturya Macaristan'ı sertliğe itmmişti. Bunalım ilerledikçe İngiltere işin önemini kavramaya başladı. Gerçekten Avrupa, korkunç bir hızla, eğer kendisi seyirci kalacak olursa büyük bir olasılıkla Almanya'nın kazanacağı bir savaşa doğru yol alıyordu. Bu ise, İngiltere'nin Avrupa'da görmek istediği dengenin sonu demek olacak; Avrupa dışında da Almanya artık yayılması durdurulamaz bir güç durumuna geçecekti. Fakat bu gerçeği gördükten sonra bile, İngiltere bir süre tutumunu belli etmekten kaçındı. Çünkü, kendi desteğinin Fransa ve Rusya'yı daha aşırı tutumlara, davranışlara itmesinden çekiniyordu.

İngiltere'nin bu kararsızlığı savaş çıktıktan sonra, 2 Ağustos'a kadar sürmüştür. Almanlar'ın 2 Ağustos'ta Lüksemburg'u işgale başladıklarını duyunca, İngiliz hükümeti donanmasına Fransa'nın Manş kıyılarını bir Alman saldırısından korumak için harekete geçmek emrini verdi. Aynı gün Almanya, Schlieffen Plânı gereğince, Belçika'dan geçit istedi. Belçika bu isteği reddedince Almanlar bu ülkenin üzerine yürüdüler. Bu kadarı İngiltere için fazlaydı. 5 Ağustos'ta o da Almanya'ya savaş ilân etti. İngiltere'nin savaşa girmesiyle bütün dünya ateşe atılmış oluyordu⁸⁵.

⁸⁵ R. W. Seton-Watson, *The Role of Bosnia in International Politics, 1875-1915*, London, 1932, s. 238-43.

B- BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI SAVAŞLARI:

1. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi:

Avrupa, Birinci Dünya Savaşı'na giderken, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşı'ndan çıkması üzerinden henüz bir yıl, Trablusgarp Savaşı'nın sona ermesinden de iki yıl geçmişti. Bu savaşlar Osmanlılar için başarısızlıkla sonuçlanmış ve İmparatorluk çeşitli yönlerden büyük kayıplara uğramıştı. Büyük topraklar elden çıkmış, kamuoyunda moral düşüklüğü kökleşmeye başlamıştı. Avrupa kamuoyu ve büyük devletlerine göre ise Osmanlı Devleti'nin Avrupa siyasetinde etkili bir rol oynaması, bundan böyle söz konusu olamazdı.

Bu son yargıyı haklı gösterecek görüntüler de yok değildi. Osmanlı İmparatorluğu her yönden tam bir çözülme yoluna girmişti. Meşrutiyet yönetimi İmparatorluğun çeşitli halklardan bir "Osmanlı milleti" meydana getirme çabasında başarılı olamamıştı. Osmanlılık ülküsü yanında dincilik, milliyetçilik, ırkçılık ülküleri de olanca hızıyla gelişmekteydi. Bu ülkü parçalanması, devlet yönetimini ele almak amacıyla kurulan siyasal partilere de bulaşmakta idi. İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilâf Partileri arasındaki ilişkiler, kanlı bıçaklı bir çarpışma biçimine girmişti. Bunlar İmparatorluğun içinde bulunduğu çöküşten kurtulmayı ancak yabancı yardımıyla mümkün görmekte idiler. Ne var ki, İttihatçılar Almanya'ya bel bağlarken, İtilâfçılar İngiltere'ye tutunmakta idiler.

Oysaki, bu devletlerin Osmanlılarla ilgili olan diğerlerinin de İmparatorluk üzerinde emperyalizm esasına göre düzenlenmiş bir programları ve amaçları vardı. Almanya, barışçı sızma yolu ile Osmanlı İmparatorluğu'nu ekonomi yönünden sömürme yoluna girmişti. İngiltere, fiilen Kıbrıs'a ve Mısır'a yerleşmiş bulunuyordu. Bu yerleri uygun bir fırsatta imparatorluğuna katmayı ve ayrıca Arabistan ile Suriye'ye de yerleşmeyi tasarlamıştı. Fransa, İmparatorlukta diğer devletlere üstün ekonomik ve kültürel çıkarlara sahipti. Bunları genişletmeyi ve İmparatorluğun paylaşılması halinde de Suriye ile Lübnan'ı ele geçirmeyi düşünmekteydi. Rusya'nın gözü, ön plânda İstanbul ve Boğazlara çevrilmişti. Bulgaristan, Edirne ile İstanbul'u; Yunanlılar, Batı Trakya ile Doğu Trakya'yı ve Batı Anadolu'yu gözlerine kestirmişlerdi.

İmparatorluğun bu iç ve dış dağınlığında güçlü denebilecek tek örgüt, İttihat ve Terakki Partisi'ydi. Partinin gücü üç temele dayanıyordu: Birincisi İmparatorluk sathında yaygın bir teşkilâtı vardı. İkincisi, bu teşkilât, aydınlara ve ordunun subay kadrosuna dayanmaktaydı. Üçüncüsü de parti liderlerinin karakteri, ülküçülüğü idi. Enver, Talat ve Cemal Paşalar üçlüsü, İttihatçıların beynini ve ruhunu sembolleştirmekte idi. Genç, dinamik ve pervasız idiler. Memleketin siyasal bunalımları sırasında devrimci başarılarıyla sivrilmişlerdi. İktidara zor kullanmak suretiyle gelmişlerdi. Her çareye başvurarak yönetimi ellerinde bulundurmaya kararlı idiler.

İttihatçılar, memleketin içinde bulunduğu durumun perişanlığı karşısında kötümser değillerdi. Bu perişanlığa son verilebileceğine inandıkları bir ülküleri vardı. Bunun temelini Osmanlı İmparatorluğu'nun tam bağımsızlığı ve güvenini sağlamak teşkil ediyordu. Tam bağımsızlıktan maksatları, her çeşit kapitülasyonların kaldırılması, büyük devletlerin İmparatorluğun iç işlerine karışmalarının önlenmesi ve köklü bir reform programı ile memlekette yeni bir düzen kurulması idi. Bu üç konu birbiriyle alâkalı olduğu gibi, üçü birden büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çıkarlarıyla da çelişmekte idi. Bu yönü dikkate alan İttihatçılar, memleketin en çok ihtiyaç duyduğu silâhlı kuvvetlerin ıslahı ile işe başlamayı uygun görmüşlerdi. Ne var ki, bu konuda da tam bir hareket serbestliğine sahip değildiler. Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük devletlerin çıkarları üzerine kurulmuş olan dengeyi göz önünde bulundurmaları gerekiyordu.

Nitekim İngiltere ve Fransa Büyükelçileri, Enis Paşa'nın halep vilâyetine vali olarak tayin edilmesine dahi karşı çıkmışlardır. Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Huzûr-ı Sâmi Hazret-i Sadâret-Penâhi'ye (Başbakanlığa) gönderdiği 26 Haziran 1900 tarihli, 1153 numaralı tezkeresinde; İngiltere'nin ve Fransa'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine müdahale ettiklerini açık bir şekilde dile getirmiştir. Ayrıca, Enis Paşa hazretleri başbakanlığa sunduğu tezkerede İngiltere ve Fransa Büyükelçilerinin, Halep valiliğine atanmasını uygun görmediklerini de aktarmıştır.

Daha sonra Sadrazam Said Paşa İmlâ-yı Divân-ı Hümâyûn'a havale ettiği 27 Haziran 1900 tarihli ve 359 numaralı arızasında, Hariciye Nezaretinden gelen tezkereyi özetlemiştir. Ayrıca, Enis Paşa hazretlerinin çalışkan, dürüst ve başarılı bir

devlet memuru olmasını dikkate alarak, İngiliz ve Fransız Büyük elçilerinin itirazlarını dikkate almayarak, Enis Paşa'nın Halep valiliğine atanmasının uygun görüldüğünü belirtmiştir⁸⁶.

Bu noktadan hareketle, daha Hakkı Paşa'nın Sadrazamlığı sırasında ihtiyatlı bir yol izleyerek işe girişilmişti. Amiral Limpus'un başkanlığında bir İngiliz heyetine Osmanlı donanmasının düzenlenmesi görevi verilmişti. General Baumann başkanlığında bir Fransız heyeti de Osmanlı Jandarma Kuvvetleri'nin başına getirilmişti. İttihatçıların Bâb-ı Âli baskınından sonra da Sadrazam Muhtar Paşa tarafından Kara Kuvvetleri'nin ıslahı için Almanya'dan bir askerî heyet istenmişti⁸⁷.

Almanya ile yapılan 2 Ağustos 1914 tarihli Osmanlı-Alman ittifak antlaşmanın mürekkebi kurumadan, Almanya, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı savaşa girmesinde direnmeye başladı. Bu direnişi antlaşma hükümleri bakımından geçerliydi. Ancak, Osmanlılar savaşa girecek durumda bulunmuyorlardı. Çanakkale ve İstanbul Boğazları henüz savunma gücünden yoksundu. Osmanlı ordusu, kuruluş, savaş silâh gereçleri ve para bakımından Rusya ile savaşı göğüsleyecek durumda bulunmaktan uzaktı. İttihatçı kodamanlar böyle bir durumda savaşa girmenin Osmanlı Devleti için bir intihar demek olacağı noktasında birleştiler. Savaş hazırlıklarının tamamlanması hususunda her şeyden önce vakit kazanmak gerekiyordu. Sonunda Almanlar da bu görüşü kabul ettiklerinden savaşa başlangıç olmak üzere 3 Ağustos'ta Osmanlı Ordusu'nun seferber edilmesine girişildi. Bu olayın Üçlü İtilâf Devletleri üzerinde yapacağı olumsuz etkiyi dikkate alan Osmanlı Hükûmeti, gelişmeye başlayan savaşa tarafsız kalacağını 4 Ağustos'ta duyurdu. Seferberliğin başladığı gün Almanya, Fransa, Osmanlı tarafsızlığının ilânından bir gün sonra da İngiltere, Almanya'ya savaş açıyordu (5 Ağustos). Osmanlı Hükûmeti'nin tarafsız görünmesi sadece zaman kazanmaktan ibaretti, çünkü savaşa hazırlıksız yakalanmıştı⁸⁸.

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ve bu suretle de Avrupa Savaşı'nın Dünya Savaşı haline getirilmesi ile sıkı sıkıya bağlantısı vardır. Savaşın başlayacağı

⁸⁶ B.O.A. Y.A. Hus. 408/38, Ek 4, s. 269-270.

⁸⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s. 375.

⁸⁸ Karal, a.g.e., C. IX, s. 382.

günlerde Osmanlı Devleti, iki zırhlı beklemekteydi. Bu zırhlılar 1911 yılında bir İngiliz tezgahına ısmarlanmış Reşadiye ve Sultan Osman dretnotlarıydı. 1914 yılı Temmuzunda Sultan Osman'ın yapımı bitirilmişti. Öbürü de bitirilmek üzereydi. Gemileri teslim almak için İngiltere'ye Türk denizcileri gönderilmişti. Gemilerin yapımı için gerekli olan para, halktan alınan yardımla sağlanmıştı. Dolayısıyla Türk kamuoyu gemilerle yakından ilgiliydi ve onların Osmanlı Devleti sınırları içine getirilmesini sabırsızlıkla bekliyordu. Gemilerin son taksidinin ödenmesi üzerine gemilerin Türk gemicilerine teslim edileceği gün, İngiltere Hükûmeti bunlara 1 Ağustos 1914'de ambargo koydu, kendi paramızla yaptırdığımız gemileri vermeyi reddetti⁸⁹. Osmanlılar'ın Karadeniz'de Ruslar'a ve Adalar Denizi'nde Yunanlılar'a karşı sağlamayı düşündüğü üstünlük ümitleri boşa çıktı. Gemiler için ödenen 7 milyon altın lira para da İngiliz kasalarında resmen hapsedilmişti. Osmanlı kamuoyu bu olay nedeniyle İngiltere'ye ve İngiltere Hükûmetine ateş püskürüyordu ve İngiltere-Osmanlı ilişkileri bu dönemde kopma noktasına gelmişti.

Nitekim, İngiltere Kraliyet elçisinin Trablusgarb'dan 21 Eylül, 1914'de Osmanlı Hariciye Nezaretine gönderdiği tehdit dolu mektubunda; isimlerini Yavuz (Goben) ve Midilli (Breslav) olarak değiştirdiğimiz gemilerde Alman subaylarının bulunmasını ve bu gemilerin Alman gemileri ile işbirliği hâlinde olmasını kabûl edemeyeceklerini belirtmiştir. Ayrıca, İngiltere'nin İstanbul Büyük elçisi Sir Mallet'in bu konu ile ilgili olarak Sadrazam Said Halim Paşa ile daha önceki yaptığı görüşmeye atıfta bulunmuş ve Osmanlı Devletinin satın aldığı gemilerin Almanlarla beraber kullanıldığı sürece, İngiltere Hükûmeti nezdinde düşman gemileri muamelesi göreceğini çok net bir şekilde ifade etmiştir⁹⁰.

Enver Paşa ile genç subaylar ve politikacılar arasındaki başlıca anlaşmazlık, savaşa girme zamanının tesbit edilmesi üzerineydi. Enver Paşa en kısa zamanda ve derhal savaşa girilmesi taraftarıydı. Diğer politikacılar ve genç subaylar, en az altı ay

⁸⁹ Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III, Kısım I, s. 73, Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, s. 384. İngiltere Hükûmeti'nin zabtettiği Reşadiye ve Sultan Osman Zırhlıları Hakkında geniş bilgi için bakınız; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (İstanbul), *Hariciye Nezareti Hukuk Müşvirliği İstisare Odası Evrakı* (H.N.H.M.E.) Dos. No:99, Gömlek 4-2, Karton No: 48, 1338. C. 26.

daha tarafsızlıktan yanaydılar. Eylül ayı sonlarında bazı talihsiz olayların meydana gelmesi, savaşa girmenin kaçınılmaz olduğunu gözler önüne seriyordu.

27 Eylül'de, Çanakkale Boğazı önünde beklenmeyen bir olay gelişti. Boğazlar'dan çıkışları kontrol etmek üzere nöbet tutmakta bulunan İngiliz savaş gemileri, Boğaz'dan çıkmak isteyen bir Osmanlı torpidosunu geri dönmeye zorladılar. Bunun üzerine, Osmanlı Donanma Komutanlığı Boğazı torpil döşemek suretiyle tamamen trafiğe kapattı ve yabancı ticaret gemilerine gidiş-gelişi yasaklandı. Bu yasaklama daha önceden de savaş gemileri için yapılmıştı.

5 Ekim'de Enver Paşa, Amiral Souchon'a Osmanlı filosunu tatbikat yaptırmak amacıyla Karadeniz'e çıkartmak müsaadesini verdi.

20 Ekim'de Almanya, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş için kullanılmak üzere 5 milyon Türk lirası tutarında borç para verdi. Aynı gün Enver Paşa, Alman Genelkurmay Başkanlığı'nın Türk komutanlara haber vermeden, Genelkurmay Başkan Vekili Bronzart'a hazırlattığı bir savaş plânının yürütülmesi için Alman Genelkurmay Başkanlığı ile bir görüş birliğine vardı. Bu plânın birinci maddesi, savaşa nasıl gireceğini saptamaktaydı. "Filo, savaş ilân edilmeksizin Karadeniz'deki Rus filosunu batırarak deniz üstünlüğünü kazanacaktır. Harekete geçme zamanı Amiral Souchon'a bırakılmıştır"⁹¹.

24 Ekim'de Alman Elçisi Wangenheim, Sadrazam Sait Halim Paşa, Enver, Talat ve Cemal Paşalarla Mebuslar Meclisi Reisi Halil Bey'in şerefine özel bir öğle yemeği verdi. Yemekten sonra yapılan görüşmelerin savaşa girme konusunda toplandığı ve bir karara varıldığı, Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın hatıralarında şöyle anlatılmaktadır: "...Elçi Wangenheim'in öğle yemeğinden sonra, akşama sabaha savaşa girme ihtimâlimiz olduğundan, artık Fransız ve İngiliz elçileriyle ilişkimizi kesmeye başlamıştım"⁹².

⁹⁰ B.O.A., Prof. Dr. Cavit Baysun'un terekesinden satın alınan evrak, Dosya No: 4, Gömlek Sıra No: 79, 1332 Za 1, Ek. 5, s. 271.

⁹¹ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, Cilt II, Genelkurmay Harb Tarihi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s. 76.

⁹² **Cemal Paşa'nın Hatıraları**, İstanbul, 1959, s.146.

29 Ekim'de Karadeniz'de Osmanlı donanması ile Rus savaş gemileri arasındaki çarpışma haberi, İstanbul'da farklı tepkilerle karşılandı. Alman elçiliği ve askerî heyeti üyeleri nihayet amaçlarına ulaşmışlardı. Bu olay ile Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi kesinlik kazanmıştı. Alman askerî heyeti başkanı Liman Paşa bu sevincini "Tanrıya şükür!"⁹³ diye ifade etmekten çekinmemişti.

31 Ekim'de Rusya'ya verilen notada, Karadeniz çatışması hakkında özür belirtildikten sonra, çatışmaya Rus filosunun sebep olduğu, Osmanlı Hükûmeti'nin tarafsızlığını devam ettirmek istediği, bu maksatla donanmasını geri çektiği ve bir daha Karadeniz'e çıkmasına müsaade edilmeyeceği, buna karşılık, Rusya'nın da Karadeniz'de düşmanca hareketlerden sakınacağına ümit edildiği ifade edilmişti. Sadrazam Sait Halim paşa İngiliz elçisi aracılığıyla sözlü olarak Karadeniz olayı hakkında bir araştırma yapılmasını da önermişti.

Rusya'da 1 Kasım'da Osmanlı notasına karşılık verdi. Bunda Karadeniz çatışmasına Rus savaş gemilerinin sebep olduğu iddiası reddedilmekteydi. Ayrıca, fiili olarak savaşın artık başlamış olduğu, bu durumda Osmanlı Hükûmeti görüşmelere girmek istediği takdirde her şeyden önce, Osmanlı ordusu hizmetinde bulunan Almanlar'ın 24 saat içinde ülkelerine geri gönderilmesi gerektiği şart koşulmuştu. Osmanlı Hükûmeti doğal olarak bu isteklere yanaşmadı.

Osmanlı notasının Rus başkentine gönderildiği gün, Rus Elçisi İstanbul'dan ayrılmış ve Rusya ile siyasal ilişkiler kesilmiş bulunuyordu. 2 Kasım'da Çar II. Nikola bir bildiri ile Osmanlılar'a karşı savaşın başlamış olduğunu Rus milletine duyurdu. Bildiride savaş sorumluluğu Osmanlılar'a yükletilmekte, Türkler, Hıristiyan dininin ve bütün Slav kavimlerinin eski ezicisi olarak görülmekte idi. Bildirinin son satırlarında "Karadeniz kıyılarında da ecdat vasiyeti olan Rus emelleri gerçekleştirilecektir".

Osmanlı notası Rusya'ya verildiği gün bilgi edinmeleri için İngiltere ile Fransa'ya da bildirilmiş ve Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmak istediği hususunda da teminat verilmişti. Bundan olumlu bir sonuç elde edilemedi. Rusya ile görüş birliği halinde olan İngiliz ve Fransız elçileri de 1 Kasım'da İstanbul'dan ayrıldılar. 5. Kasım'da da İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'ne savaş açtılar. 9 Kasım'da Londra Belediye Reisi Lord Asquith, Çar Nikola'nın bildirisinden şiddet bakımından geri

⁹³ Bayur, a.g.e, C.III, K.I, s.241.

kalmayan beyanatında “Silâha sarılan Türkiye’nin silâhla mahvolacağını ve şimdiden mezarını kendi elleriyle kazmış bulunduğunu” ifade etti⁹⁴.

1914 yılında İngilizler’in görüşü şuydu: “Türkiye, bir Avrupa devleti durumunda olsa bile, gene geleceğini garanti edemez. Çünkü dünya artık büyük devletlerin olacaktır. Bu devletlerin hâkimiyetinden kurtulabilenler de, milletlerarası bir dengeye sığınmak mecburiyetindedir. Oysa Türkiye’nin hiçbir politik mevki kalmamıştır. Afrika’nın batısında olduğu gibi, bazı devletlerin sömürsünde kalmaması için İngiliz himayesine girmesi daha uygundur”⁹⁵.

19 Ocak 1915 tarihinde, Petrograd’daki İngiliz Büyükelçisi’nin Çarlık Rusyası Dışişleri Bakan’ı Sazanof’a muhtırası:

“Sazanof tarafından 13 Ocak tarihinde yapılan görüşmede Yunanlılar’ın müttefiklerle işbirliği yapması yolunda ileri sürülen teklif ve düşünceyi göze alarak Atina’da üç büyük devlet elçileri tarafından Yunan Hükûmetine aşağıdaki tekliflerin yapılmasının pek ziyade istenmekte olduğunu ekselânslarının hükûmetine arz ederim.

“Bugünkü halde Yunanistan ile Türkiye arasında gergin bulunan ilişkileri hesaba alan Müttefik Devletler, Yunanistan’ın bizlerle işbirliği yapmasının müttefiklerce büyük memnuniyetini mucip olacağını Yunanistan Dışişleri Bakanı Venizélos’a haber vermek ve böyle bir işbirliğinin bugün için pek zamanında ve yerinde olacağını ve savaşın sonunda Yunanistan’a Küçük Asya kıyılarında savaş süresince göstereceği yardımın derecesine göre uygun toprak verileceği hakkında kendisine güvence verilmesi konusunda Atina elçilerine tebligat yapılmaması gerekiyor.

“Ve gene üç Devletin temsilcileri Venizélos’a şunu bildirsınler ki, savaş sırasında ve savaş boyunca Yunan kuvvetleri tarafından yapılacak toprak işgalleri geçici olacak ve ancak savaşın sonunda ve sulhun yapılmasında genel görüşmelere konu teşkil edecek, kesin sınırlar o zaman belirlenecektir.

“Eğer Yunan Hükûmeti müttefiklerle bu şartlar içinde işbirliği yapmaya razı olsa o halde, Yunanistan’ın savaşa girmesi için uygun zamanın gelişinde durum kendisine bildirilecek ve Yunanistan’ın savaşa girmesinin uygun zamanının ve şeklinin

⁹⁴ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 1970, s. 247.

⁹⁵ Tercüman 7 Ocak 1992, No. 2, s. 8, **Rus Gizli Belgelerinde Türkiye’nin Paylaşılması**.

ne olacağı, Yunan ordusunun o deniz kuvvetlerinin ne şekilde savaşa katılacağı da müttefikler tarafından bildirilecektir.

“Hükümetim bana bu düşünceyi size bildirmem ve tarafınızdan Atina elçinize bu yolda bir talimat verilebilinip verilemeyeceğini sormak emrini vermiştir. Ayrıca şu noktayı da belirtmeye memur bulunuyorum ki, Yunanistan Hükümeti’nden uygun bir cevap alınması halinde Yunan ordu ve donanmasının harekâta ne tarzda katılacakları hakkında İngiltere kara ve deniz kuvvetleri uzmanları tarafından hazırlanmış bulunan plânı, incelenmek üzere tarafınıza takdim edilecektir”⁹⁶.

Bu muhtıradan anladığımız gerçek, İngiltere’nin İzmir’in Yunanistan’a bırakılmasına taraftar olduğu ve bunun içinde Yunanistan’ın müttefiklerinin yanında savaşa katılmasının istendiğidir. Bu iş çoktan, Türkiye savaşa bile girmeden çok önceden planlanmış bulunmaktadır. O kadar ki, Yunanistan ordu ve donanmasının savaşa ne şekilde gireceği, nerede ve nasıl savaşıcağı bile İngiliz uzmanları tarafından çoktan hazırlanmış bulunmaktadır. Gene asla kuşku duyulmamalıdır ki, İngiltere, bu konuda Yunanistan ile daha önce de mutlaka iki taraflı olarak gizli görüşmelerde bulunmuş ve Yunanistan ile mutabık kalmıştır. Şimdi ise, bu girişimine Çarlık Rusyası ile Fransa’yı da ortak etmek istemektedir. İngiltere’nin Rusya’daki Büyükelçisi, bu muhtırayı vermeden önce Rus Dışişleri Bakanı Sazanof ile de mutabık kalmıştır. Nitekim aşağıda görüleceği gibi Sazanof, istenen telgrafları çekmiştir.

Rusya Dışişleri Bakanı Sazanof’un Atina’daki Rus Elçisi Demidof’a; 20 Ocak 1915 tarihli ve 137 Numaralı telgrafı:

“Büyük Britanya Hükümeti’nin Büyükelçisi bana bir muhtıra verdi. Bu muhtıradaki İtilâf Devletleri’nin Türkiye aleyhinde yapmakta oldukları savaşa Yunanistan’ın da kabul edilmesi isteği belirtiliyor. Yunanistan’ın bunu kabulü halinde hükümetler Yunanistan’ın savaşa katılım derecesine göre kendisine Anadolu’da toprakça mükâfat yardımı yapacaklardır. Yunanistan’ın teklifi kabulü halinde kendisine yüklenecek olan kara deniz harekâtlarının maksat ve şekli bildirilecektir. Bu arada, devletler Yunanistan’a şurasını da bildireceklerdir ki, Yunan ordusunun

⁹⁶ E.E. Adamof, (Çev.: Hüseyin Rahmi), **Anadolu’nun Taksimi Planı**, Kutman Basın Yayın A.Ş., 1. Baskı, 1926, 2. Baskı, 1972, İstanbul, s. 164-165. Tercüman 9 Ocak 1992, No. 2, s. 8, **Rus Gizli belgelerinde Türkiye’nin Paylaşılması**.

gireceği herhangi bir yerin, bu toprağın kendilerine verileceği demek olmayıp, durum genel kazançların bölüşülmesi zamanında halledilecektir. Oradaki öbür elçiler de bu yolda tebliğleri alır almaz Yunan Hükûmeti'ne kendileri ile birlikte bu durumu bildirmenizi arz ederim⁹⁷”.

Görüldüğü gibi, İngilizler'in maksatları koca Osmanlı İmparatorluğu'nu, tıpkı Hindistan'ı yaptığı gibi kimseye pay vermeden yutmaktan ibaretti. İngiltere, İzmir'i Yunanistan'a bırakmak için plân yapmıştı. Ruslar, Yunanistan'ın müttefiklerle işbirliği yapması konusunda bazı görüşler ileri sürüyordu. İngilizler ise, önceden plânladıklarını yürürlüğe koymanın yollarını aramaktaydı. Amaç, Türkiye'nin paylaşılması sırasında kime ne kadar toprak verileceği, hangi ülkelere nelerin düşeceğinin tesbiti idi. İngiltere her konuda Yunanistan'ı kayırıyor, ona destek veriyor, Anadolu'nun en güzel yerlerini peşkeş çekmek istiyordu.

Belgrad'daki İngiltere Büyükelçiliği'nin Rus Dışişleri Bakanı Sazanof'a 25 Ocak 1915 tarihli muhtırası:

“...Büyük Britanya Krallığı'nın Atina'daki elçisine Sir Edvard Grey aşağıdaki telgrafi göndermiştir:

Almanya ve Avusturya Hükûmetleri tarafından Sırbistan'ı ezmek hususunda ciddi bir çatışmaya girişilmesi muhtemel bulunduğu için kudreti olan her hükûmetin Sırbistan'a acilen yardım yapması hayati bir önem taşımaktadır. Yunanistan Hükûmeti'nin müttefiki olarak savaşa katılması halinde Yunanistan'ın Küçük Asya kıyılarında geniş çapta toprak kazançları elde etmesi konusunda gerek Rusya, gerekse Fransa'nın mutabık kalacaklarına da tam bir inancım vardır. Bundan ayrı olarak eğer Mösyo Venizelos istiyorsa kendisine bu konuda belirli vaatlerde bulunmayı engelleyecek sebebin bulunmadığını sanıyorum. Şu hale göre eğer Mösyo Venizelos istiyorsa dostane bir görüş ile karşılanacağından ve inceleneceğinden emin olarak tekliflerini belirtir ve bize bildirebilir...⁹⁸”

Gene bu muhtıradan anladığımıza göre İngilizler'in diğer bir siyaseti de Slavlar'ın Akdeniz'e doğru yayılmalarını önlemektir. İngiltere Sırbistan'ın Adriyatik

⁹⁷ E. E. Adamof, (Çev.: Hüseyin Rahmi), *Anadolu'nun Taksimi Planı*, 1. Baskı 1926, 2. Baskı 1972, İstanbul, s. 166; Tecüman 9 Ocak 1992, No. 4, s. 8.

⁹⁸ Adamoff, E.E., a. g. e., s. 168; Tecüman 9 Ocak 1992, No. 4, s. 8.

kıyılarında toprak sahibi olmasını, Slavlar'ın bu denize inmesini de hoş karşılamamaktadır. Ancak buna mecbur kalmıştır. Kavala'nın Bulgaristan'a terki de başka bir Slav devleti olan Bulgaristan'ın Akdeniz'e inmesi olacağından buna da şiddetle karşıdır. Demek oluyor ki, İngilizler'in bir siyaseti de Slavlar'ın Akdeniz'e doğru yayılmalarını önlemektir. Sanırım bu politikalarına bugün de devam etmektedirler. Görülüyor ki, daha savaşın ilk günlerinde bile Türk topraklarının yağmalanıp paylaşılması yolunda İtilâf Devletleri arasında fikir alışverişi almış yürümüştür. Bu arada İngiltere ve Fransa en iştahlılar arasında olmuşlardır. İngiltere, daha savaşın ilk başlarında bile Kıbrıs adasını tek taraflı ilhak ettiğini bütün dünya kamuoyuna ilân etmiştir. Koca İmparatorluğu paylaşma projelerini bundan sonra da uygulamaya koyacağını göstermiştir.

2. Savaş Sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması:

Osmanlı İmparatorluğu, varlığını korumak, bütünlüğünü idame ettirmek ve dış güçlerin tehlikesine karşı maruz kalmamak için savaşa girmişti. Daha önceki bölümlerde de açıkladığımız gibi altı cephede düşmana karşı kendisinden umulmayan bir büyük savaş gücü ortaya koymuştu. Ancak, ne Osmanlı'nın, ne de Osmanlı ile birlikte savaşan Almanya, Avusturya ve Bulgaristan'ın toplam gücü Birinci Dünya Savaşı'nı kazanmak için yeterli gelmemişti. Dört yıl boyunca süren kanlı ve şiddetli çarpışmalar sonunda bitkin düşen İttifak Devletleri'nin askeri kuvvetleri yenik duruma düşmüşlerdi. İtilâf Devletleri, savaşın faturasını Osmanlı İmparatorluğu'na kesmek için daha silahların ilk patlamaya başladığı günü izleyen aylarda hesaplarını yapmaya ve Koskoca İmparatorluğu kendi aralarında parçalayıp, lokmalar halinde yutmanın hesaplarını yapmaya başlamışlardı. İmparatorluk topraklarının her büyük devlete bir pay çıkaracak kadar geniş olması, hesap işlerini kolaylaştırmaktaydı. Bütün sorun, bu paylaşımı masa başında kâğıt üzerine döküp imzalamak ve savaşın kesin bir zaferle bitirilmesinden sonra yürürlüğe koymaktı. Komutanlar bu zaferi sağlamak için uğraşırken, İtilâf Devletleri'nin diplomatları da askerî harekâtların gelişmesine paralel olarak şu beş gizli anlaşmayı imzalamak için sürekli birbirleriyle notalaşıyorlardı.

3. Beş Gizli Paylaşma Anlaşması:

3. 1. Mart-Nisan 1915 Anlaşması.

1915 yılı başında İngiltere ve Fransa Çanakkale'yi geçmeye çalışırken, Boğazlar'ın ve İstanbul'un elden gideceğinden endişelenen Rusya harekete geçti⁹⁹. Rusya'nın müttefikleri üzerindeki baskılarıyla, 4 Mart 1915'de Rusya, 12 Mart 1915'de İngiltere ve 10 Nisan 1915'de Fransa arasındaki beş haftalık bir süre içindeki çeşitli notalaşmalar devam etti. Nihayet, İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki notalaşmalar sonunda, tek bir metne dayanmayan bir anlaşmalar demeti ortaya çıkmıştır¹⁰⁰. Önce Rusya, İngiltere ve Fransa'ya verdiği bir notayla şu istekleri öne sürdü: İstanbul şehri, İstanbul Boğazı'nın batı kıyısı, Marmara Denizi, Çanakkale Boğazı, Güney Trakya (Midye-Enez hattına kadar), Rusya'ya verilmelidir. Yine stratejik nedenle, İstanbul Boğazıyla Sakarya Nehri ve İzmit Körfezi'nde tesbit edilecek bir nokta arasında kalan Asya sahili ile Marmara Denizi'ndeki adalar, İmroz ve Bozcaada da Rus İmparatorluğu'na bağlanmalıdır.

Rusya notasında, bu bölgedeki İngiliz ve Fransız özel çıkarlarına özenle saygı gösterileceği ve Osmanlı İmparatorluğu'nun öteki kısımlarında İngiltere ve Fransa'nın çıkar ve emellerinin de, Rusya tarafından kabul edileceği bildirilmiştir.

İngiltere, 12 Mart'ta verdiği cevapta, savaşın devam ettirilerek başarıya ulaştırılması ve Rusya'nın kabul ettiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu ile öteki yerlerdeki İngiltere ve Fransa'nın isteklerinin gerçekleştirilmesi şartıyla, Rus isteklerini benimsediğini bildirdi. İngiliz notasında, Rusya'nın istediği şeyin "bütün savaşın en büyük ödülü" olduğu belirtiliyordu. İngiltere, ayrıca Güneydoğu Avrupa ve Anadolu'nun ticareti yönünden İstanbul'un önemini belirterek, Rusya'nın burayı alınca serbest bir liman oluşturmasını ve Boğazlar'dan ticaret gemilerinin geçişi için de serbestlik istedi. Sonra, İngiltere, o sırada devam eden Çanakkale Savaşı'nın en çok Rusya'nın işine yarayacağını belirterek, Rusya'nın da, bu harekâtın başarısı için gerekli olan Yunan yardımının sağlanmasında güçlük çıkarmamasını bildirdi. Ayrıca, İstanbul

⁹⁹ Armaoğlu, a.g.e., s. 427-429.

¹⁰⁰ Hurewitz, a.g.e., Vol. II, s. 7-10.

ve Boğazların Rusya'ya verilmesinin Romanya ve Bulgaristan'da endişe yaratmaması için, Rusya'nın çaba göstermesini ve anlaşmanın gizli tutulmasını istiyordu. Öte yandan, İslâm Kutsal Yerlerinde ve Arabistan'da bağımsız Müslüman yönetimleri bulunmasını da önerdi.

İngiltere Hariciye Nazırı Sir Edward Grey, 30 Aralık 1915 tarihinde, İngiltere'nin Petrograd'daki Büyük elçisi Sir Buchanan'a "gizli" ibaresiyle gönderdiği telgrafda, Rusya istihbarat Dairesi direktörlerinden Benckendorff'a Osmanlı Devleti ile ilgili görüşlerini aktardığını belirtmiş ve bu görüşlerini şöyle özetlemiştir: Türkiye'de isyan çıkartılması ve mevcut yönetimin devrilmesi için Cemal Paşa'ya yeterli desteğin sağlanması gerektiğini belirtmiştir. İngiltere'nin Basra'yı işgal ettikten sonra, hiçbir şart altında Türklere geri verilmeyeceğini ve Basra'yı kesin olarak kendilerine ayırdıklarını ancak, Araplar Birinci Dünya Savaşı'nda kendilerine destek verilerse, Basra'nın yeni bir Arap devletine dahil edileceğini ve bağımsız bir Arap Devletini destekleyeceklerini, bu yeni kurulacak Arap Devleti sınırları içine Arabistan ve Kutsal Toprakları da dahil edeceklerini belirtmiştir. Fakat, Suriye konusunda söz sahibi Fransa olduğundan; kurulması muhtemel Arap Devleti sınırlarına Suriye'nin dahil edilmesi için Fransız Hükûmetiyle istişareye devam edilmesi gerektiğini bildirmiştir. İtalya ile ilgili olarak da; İtalya'ya verilecek yerlerin savaştan sonra netlik kazanacağını savunmuştur. Müslümanları ilgilendiren Halifelik konusunda ise; Araplara herhangi bir taahhütte bulunmadıklarını ve Halifelik konusunun Müslümanların kendi aralarında halledilmesi gereken bir konu olduğunu bu sebeple kendilerinin müdahale etmeyeceklerini iddia etmiştir¹⁰¹.

Fransa da, 14 Mart'ta, Rusya'ya isteklerini -İskenderun Körfezi ve Toroslar'a kadar Kilikya dahil olmak üzere Suriye'nin Fransa'ya ilhakı- bildirildikten sonra, Rusya, İngiltere'nin isteklerini kabul ettiğini Londra'ya bildirdi¹⁰².

¹⁰¹ F. O. 371/2767-64361, Ek-6, s. 272-273.

¹⁰² Hurewitz, a.g.e Vol. II, s. 11-13.

3. 2. Londra Antlaşması, Nisan 1915¹⁰³:

İtalya'yı İtilâf Devletleri'nin yanında savaşa sokmak üzere, İngiltere, Fransa ve Rusya ile İtalya arasında, 26 Nisan 1915'de, Londra'da yapılan anlaşmada¹⁰⁴, Türkiye topraklarından İtalya'ya da hisse verdi.

Londra Antlaşması ; İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin Gelibolu'ya asker çıkardığı gün imzalandı. Bu antlaşmanın Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili maddeleri şu şekilde özetlenebilir¹⁰⁵.

1-İtalya, 18 Ekim 1912'deki Osmanlı Ouchy Barışı'yla¹⁰⁶ geçici kaydıyla ele geçirdiği Oniki Ada üzerinde tam egemenliğe sahip olacaktır (Madde 8).

2- Asya Türkiyesi'nin tam veya kısmî paylaşılması halinde, İtalya, Antalya bölgesinden âdil bir pay alacaktır (Madde 9). Bu bölgenin nihaî sınırları, Fransa ve İngiltere'nin mevcut çıkarları dikkate alınarak daha sonra çizilecektir. Türk İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü korunacak olursa ve Devletlerin nüfuz bölgelerinde değişiklikler olursa, İtalya'nın çıkarları da dikkate alınacaktır. Savaş sırasında, Fransa, İngiltere ve Rusya, Asya Türkiyesi'nin herhangi bir yerini işgal ederlerse, Antalya bölgesi İtalya'ya ayrılacaktır. İtalya, isterse burayı işgal edecektir.

3- Osmanlı Devleti'nin Libya'daki (Trablusgarp) bütün hakları İtalya'ya verilecektir (Madde 10)¹⁰⁷.

4- İngiltere, Fransa ve Rusya'nın tesbit ettiği biçimde, Arabistan ve İslâm kutsal yerlerinin bağımsız Müslüman yönetimlerine bırakılmasını, İtalya'da kabul etti (Madde 12).

Üçlü İtilâf Devletleri, İtalya'nın Akdeniz'in siyasi dengesi ile ilgili olduğunu onaylarlar. Türkiye'nin Asya'daki topraklarının paylaşılması halinde İtalyanlar'ın

¹⁰³ F.O. 371/2110-59, Sir Edward Grey'den Sir Bertis'e 9 Ocak 1914 tarihli gizli telgraf. Daha geniş bilgi için bakınız Ek-7, s. 274.

¹⁰⁴ Ibid., s. 12-14.

¹⁰⁵ Tam metin için bkz.; Bayur, Yusuf Hikmet, a.g.e., C.III, K.II, s. 270-272.

¹⁰⁶ Nihat Erim,Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri, Cilt I, Ankara Hukuk Fakültesi Yayını, 1953, s. 451-458.

¹⁰⁷ Osmanlı Devleti, 18 Ekim 1912 tarihli Ouchy barışıyla, burayı İtalya'ya bırakmış bulunuyordu. Daha geniş bilgi için bakınız: İsrail Kurtcephe, Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 257-263.

Antalya iline yakın olan Akdeniz bölgesinden hakkınca bir pay almasını genel olarak kabul ederler.

Bu savaş sırasında İtilâf Devletleri yukarıda söz konusu toprakları işgal ederlerse yine yukarıda sözü geçen İtalyan hissesi ayrılacak ve İtalyanlar'ın buraya yerleşme hakkı olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü devam ettiği ve bu topraklar üzerinde büyük devletlerin çıkar bölgelerinde değişiklik yapıldığı takdirde, İtalyan çıkarları da göz önünde tutulacaktır¹⁰⁸.”

Londra Antlaşması, Londra'daki İtalyan büyük elçisi tarafından kendi hükûmeti adına Grey'le Fransız ve Rus büyük elçileri Paul Cambon ve Benkendorf'a verilmiş ve onlarca yine hükûmetleri adına kabul edilmiş bir memorandum biçimindedir. Memorandumun son kısmında ise, İtalya en geç bir ay içinde savaşa katılacağını söylemektedir. Böylelikle İtalya, Üçlü Antlaşmaya katılmış olur. O, aynı günde, ayrı barış yapılmayacağına dair olan 5 Eylül 1914 Londra anlaşmasına katıldığını bildiren bir ikinci belge de imzalar. Bundan sonra Üçlü Antlaşmaya Dörtlü Anlaşma denildiği de olur.

Rusya bu antlaşmaya pek sıcak bakmamıştır ve Sazanof imzadan dokuz gün önce 17 Nisan 1915'de Benkendorf'a gönderdiği bir telgrafta: “Geçmişte büyük askerî vasıflar göstermemiş olan İtalyan ordularının askerî yardımı üzerinde büyük ümit kurmamakta ayak dirediğini...” yazmakta ve İtalya'nın savaşa girmesinde en büyük faydanın manevi olacağını tekrarlamaktadır¹⁰⁹.

Gerçekten İstanbul ve Boğazlar anlaşması, İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Asya Türkiye'sinin bölüşülmesine ait ileride imzalanacak anlaşmalar uzun zaman, bir buçuk yıl kadar, İtalya'dan gizli tutulacak ve iş ona ancak Eylül 1916'da açıklanacaktır. Boğazlarla ilgili eski anlaşmaların değişmeyeceğine dair olan anlaşmada 26 Nisan 1915'de Benkendorf'un Grey'e ve Paul Cambon'a verdiği birer nota ve onlardan aldığı cevabî notalarla yapılmış olur.

İtalya ile Üçlü İtilâf Devletleri arasında 10 Mayıs'ta bir deniz ve 16 Mayıs'ta bir kara kuvvetleri işbirliği anlaşması imzalanır. İtalya, Osmanlı İmparatorluğu'na 20

¹⁰⁸ Bayur, Yusuf Hikmet, a.g.e., C. III, K. II, s.271.

¹⁰⁹ Bayur, a. g. e., C. III, K. II, s. 272.

Ağustos 1915’de, Bulgaristan’a 19 Ekim 1915’de, Almanya’ya ise 28 Ağustos 1916’da savaş ilan etmiştir. Böylelikle 26 Nisan 1915 antlaşmasının ikinci maddesine göre¹¹⁰ Üçlü Anlaşmanın bütün düşmanlarına karşı savaşmak istenmesi başlangıçta İtalyanlar tarafından yerine getirilmemiş olur.

İtalya, Osmanlı’ya karşı savaş ilan etmekle birlikte, Trablusgarp’ta bulundurduğu yetmişbin kişilik kuvvetin yaptığı çarpışmalar dışında onunla fiilen sıcak bir çatışmaya girmeyecektir. İtalyanlar yalnız Çanakkale’ye bir torpido gönderecekler ve Osmanlı kıyılarının ablukasıyla bazı ufak tefek baskınlara katılacaklardır. Filistin’de İngilizlerin yardımına da üçyüzelli kişilik bir gösteriş kuvveti göndereceklerdir. Zaman ilerledikçe daha iyi anlaşılıyor ki, her devlet kaptığı yerleri almayıp savaş sonunda paylaşma masasına oturulunca daha önce yapılmış olan gizli anlaşmalar esasına göre yerler alacaktır. Bundan başka İtalya, daimi surette kendini bir Alman- Avusturya istilâsı tehdidi altında gördüğünden ve Trablusgarp’ta bile çok güç tutunabildiğinden, Çanakkale ve Anadolu’ya asker gönderebilecek durumda değildi.

¹¹⁰ Birinci, İkinci ve Üçüncü maddeler: dört devletin kara ve denizde işbirliğine ait olup İtalya’nın kara ve denizde Avusturya ile baş başa kalmasını sağlamak, keza İtalya’nın bütün gücü ile Üçlü İtilâf Devletleri’nin bütün düşmanlarına karşı savaşmasını elde etmek amacını güder.

3.3. Sykes¹¹¹-Picot Antlaşması, 1916:

İngiltere, 21 Ekim 1915'de, o sırada devam eden Hüseyin-Mc Mahon yazışmasından¹¹² Fransa'yı haberdar etti ve Asya Türkiye'si hakkında iki ülkenin kendi çıkarlarını görüşmelerini önerdi. İngiltere adına Sir Mark Sykes¹¹³ ile Fransa adına Charles François Georges-Picot arasında yapılan görüşmeler sonunda, 1916 Şubatı'nda, Arap vilâyetlerinin bölüşümü konusunda bir anlaşmaya varıldı. Buna göre:

Suriye'nin Akkâ'dan itibaren Kuzeye'e doğru bütün kıyı bölgesi, Beyrut dahil, Adana, ve Mersin bölgeleri, Fransa'nın olacaktı. Bağdat-Basra arasındaki Dicle ve Fırat bölgesi de İngiltere'ye verilecekti. Geriye kalan topraklarda bir Arap Devleti veya Arap Devletleri federasyonu kurulacaktı. Bu devlet de, Akkâ-Kerkük çizgisinin Kuzey kısmı Fransız nüfuz alanı, Güney kısmı da İngiliz nüfuz alanı olarak ayrıldı. Ayrıca, İskenderun serbest liman; Filistin de uluslararası bölge oluyordu.

Sykes ve Picot, Mart 1916 ayında Rusya'ya giderek, Rus Dışişleri Bakanı Sazanof'la da görüşmeler yaptılar. Rusya, Kuzeydoğu Anadolu'daki toprak isteklerinin kabul edilmesi şartıyla, İngiliz-Fransız paylaşmasını benimsedi. İngiltere ve Fransa da 13-26 Nisan ve 10-23 Mayıs 1916'da bunu kabul ettiler. Fakat anlaşmanın son şekli 10-23 Ekim 1916'da ortaya çıkmıştır. Bu anlaşmaya göre:

Rusya, bağımsız bir Arap devleti veya Arap devletleri federasyonu kurulmasını ve Suriye, Adana ve Mezopotamya'nın İngiltere ile Fransa arasında paylaşılmasını kabul ediyordu. Buna karşılık, Erzurum, Van, Bitlis, vilâyetleri ile

¹¹¹ Tam adı Sir Mark Sykes'tir. 16 Mart 1879'da Londra'da doğdu. 16 Şubat 1919'da Fransa'da öldü. I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı topraklarının paylaşılması ile ilgili Sykes-Picot görüşmelerinde 1915-1916 yıllarında İngiltere'yi temsil eden diplomattır. Güney Afrika (Boer) Savaşı'na 1899-1902 'de katıldıktan sonra İngiltere'nin İrlanda valisi George Wyndham'ın özel sekreterliğinde bulundu. Anadolu'da yıllarca dolaştıktan sonra gezi notlarını *Through Five Turkish Provinces* (1900; Beş Türk Vilayetinde) ve *The Caliph's Last Heritage* (1915; Halife'nin Son Mirası) adlı kitaplarında topladı. 1911'de Parlamento'ya seçildi. I. Dünya Savaşı'nın başlarında Balkanlar'da ve Türkiye'de diplomatik görevler üstlendi.

¹¹² *Supra.*, s. 9, **Rus Gizli Belgelerinden Türkiye'nin Paylaşılması**, Tercüman, 12 1992, No.: 12.

¹¹³ David Butler-Jennie Freeman. **British Political Facts: 1900-1968**, Third Edition, Macmillan, New York, St Martin's Press, 1969, s. 127- 186.

Van'ın güneyinde Fırat, Muş ve Siirt vilâyetleri arasında kalan toprakları ve Trabzon'un batısında sonradan tesbit edilecek bir noktaya kadar Karadeniz kıyılarını Rusya alıyordu.

Fransa da, Aladağ, Kayseri, Akdağ, Yıldızdağ, Zara, Eğin ve Harput arasında bulunan Anadolu topraklarını -kesin sınırları sonradan tesbit edilmek üzere- alıyordu.

Üçlü İtilâf Devletleri arasında yapılan 11 mektup teatisi sonunda, Sykes-Picot anlaşması diye bilinen metin kabul edilmiş oldu¹¹⁴.

Büyük Britanya (İngiltere), Fransa ve Rusya arasında Suriye, Mezopotamya ve Doğu Anadolu hakkında genel olarak Sykes-Picot antlaşması adıyla bilinen bu antlaşma; Büyük Savaş'ın zorunlulukları nedeniyle İtilâf güçlerinin almaya mecbur kaldığı bir savaş tedbiri niteliğindedir. Fakat bütün İtilâf Devletleri tarafından kabul edilebilecek ve yine ideal çözümler sunan veya bunlardan büyük bir kısmını içeren bir uzlaşmaya varmak zor gibi görünüyordu. İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği ve kendi deyimleriyle müttefik birlik tehlikedeydi. Önemli ve kaçınılmaz hatalarına rağmen antlaşmanın söz konusu Büyük Güçler'in zor bir dönemi aşmasına yardımcı olduğu inkar edilemez bir gerçektir.

3.4. Anadolu ve Arap Memleketleri'nin Paylaşılması, (İlkbahar 1916):

İstanbul Antlaşması, açık bir biçimde İstanbul ve Boğazlar'ın Rusya'ya bırakılacağını saptamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalan topraklarının paylaşılması sonraya bırakılmıştı. Londra Antlaşması ile Savaşa giren İtalya'ya Güney Anadolu'dan bir hisse ayrılıp belirtilmesi, Fransa ile İngiltere'yi yeni ve gizli bir paylaşma antlaşmasına doğru yöneltti. Bu gizli antlaşma, Rusların 1916'da Doğu Anadolu'daki saldırıları ile bazı Türk şehirlerini ele geçirmesi de etkili olmuştu. Paylaşma fikri daha 1915'te Fransızlar tarafından ortaya atılmış, önce İngiltere, sonra da Rusya tarafından onaylanmış, bu konuda çeşitli görüşmelerden ve bilgi alışverişinden sonra üç devlet arasında Mart 1916'da bu paylaşma esasları belirlenmiştir. Bununla Rusya, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilâyetlerini elde

¹¹⁴ Anlaşma metni için bakınız J.C. Hurewitz, **Diplomacy in the Near and the Middle East, A Documentary Record: 1914-1956**, Vol. I, D. Van Nostrand Co., Inc., New York, 1958, s. 18-22.

etmiştir. Antlaşmada ayrıca Fransa ile İngiltere'nin Sykes-Picot tarafından belirlenen payları ve esasları da belirtilmiştir.

İngiltere'nin Petrograd'daki Büyük elçisi Sir Buchanan'dan İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e 31 Aralık 1915 tarihli ve 3123 numaralı "gizli" telgrafında, İngiltere'nin Körfez'deki çıkarlarını korumak için; Basra'nın savaş sonuna kadar mutlaka ellerinde tutulması gerektiğini belirtmiştir¹¹⁵.

İngiltere'nin Basra'yı savaş sonuna kadar işgal altında tutmasının asıl nedeni, paylaşım esnasında müttefikleriyle masa başında yapılacak pazarlıklarda güçlü konumunu muhafaza etmesi yatmaktadır.

3. 5. Saint-Jean de Maurienne Antlaşması, 1917:

İtalya, Sykes-Picot anlaşmasını öğrenince, 1915 Nisan'ındaki Londra Antlaşmasıyla Anadolu'da elde ettiği hakların yeniden ele alınmasını istedi¹¹⁶. 19 Nisan 1917'de Saint-Jean de Maurienne'de, İngiltere, Fransa ve İtalya arasında yapılan görüşmeler sonunda bir anlaşmaya varıldı¹¹⁷.

İtalya, 1916'da İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan antlaşmayı Sykes-Picot kabul ediyordu. Buna karşılık, Mersin dışında, Antalya, Konya, Aydın ve İzmir bölgeleri İtalya'ya veriliyordu. İngiltere ve Fransa, İzmir'de birer serbest liman kurabileceklerdi. İtalya da, Mersin, İskenderun, Hayfa ve Akkâ'da serbest limana sahip olacaktı.

1917 yılındaki iç gelişmeleri dolayısıyla Rusya, görüşmelere katılmamıştı. İngiltere, Fransa ve İtalya'nın vardıkları anlaşma ise, daha sonra Rusya'nın onayına

¹¹⁵ F.O. 371/2767-64361. İngiltere'nin Petrograd'daki Büyük elçisi Sir Buchanan'dan İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e 31 Aralık 1915 tarihli ve 3123 numaralı "gizli" telgraf. Daha geniş bilgi için bakınız Ek-8, s.275.

¹¹⁶ Londra Anlaşması'nın yeniden ele alınması nedenleri için bakınız:H. Fahir Armaoğlu; *Siyasi Tarih, 1789-1960, Üçüncü Baskı, SBF. Yayınları, No: 362, Ankara, 1975, s. 452.*

¹¹⁷ Anlaşma metinleri için bakınız: J.C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and the Middle East, A Documentary Record: 1914-1956, Vol. I, D. Van Nostrand Co., Inc., New York, 1958, s. 18-22*

bağlı tutuldu. Fakat, 1917 Kasımı'nda Rusya'da yeni Bolşevik rejim, Çarlık yönetiminin bütün uluslararası taahhütlerini tanımadığını ilân edince, Saint-Jean de Maurienne antlaşması da yürürlüğe girmemiş oldu.

Paylaşma antlaşmalarıyla Avrupa büyük devletlerinin "Eastern Question"¹¹⁸ (Şark Meselesi) adını vermiş oldukları sorun, görünürde köklü bir biçimde çözülmüş oluyordu. Çünkü, İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu dışındaki topraklarının çoğunu sahip olacaktı. Rusya İstanbul'a yerleşecek, Boğazları denetleyecek, Doğu Anadolu'ya ve Karadeniz kıyılarının büyük bir bölümüne sahip olacaktı. Fransa ise, Suriye, Güney Doğu ile Orta Anadolu'yu sömürecekti. İtalya, elinde bulundurduğu Oniki Ada'dan başka Antalya, ve İzmir'e yerleşecekti. Böylece Türkiye haritadan silinmiş olacaktı. İtilâf Devletleri'nin gizli paylaşma antlaşmalarını, Türkler Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda boşa çıkaracaktı.

4.1. İngiltere'nin Kıbrıs'taki Geçici Yönetimi ve Adayı İlhakı:

12 Temmuz 1878'de Kıbrıs'ın fiili idaresi İngiltere'ye devredilmişti. Sir Garnet Wolseley adlı Yüksek Komiser, bölgenin idaresini elinde bulunduran altı Türk kaymakamının yerine altı İngiliz memurunu tayin etmişti. İngiliz yönetimi mahkemelerde ve idarî işlerde İngilizce yanında Türkçe ve Rumca'yı da resmî dil olarak kabul etmişti¹¹⁹. Kavanin Meclisi adı ile oluşturulan meclis, Osmanlılar zamanındaki Divan'ın yerini almıştı. Bu meclisin 9 üyesi Rum, 3 üyesi Türk olup, 6 üye de İngilizler'in resmî görevlisi idiler. Bu mecliste Yüksek Komiserin ayrıca bir tercih oyu vardı. İngiltere, Mecliste azınlıkta kalmasına rağmen Türkler ile Rumlar arasındaki ihtilâ'fi iyi bilmekte ve bu iki cemaati birbirine karşı kullanmakta idi¹²⁰.

¹¹⁸ M.S. Anderson, *The Eastern Question, 1774-19123*, Londra, 1966, s. 125-129, A.R. Marriot, *The Eastern Question*, 4. baskı, Oxford, 1940, s. 155. Ayrıca bakınız Yahya Armajani, *The Middle East, Past, Present*, Englewood Cliffs, New Jersey, 1970, s. 198.

¹¹⁹ Halil Fikret Alasya, "İngilizler İdaresinde Kıbrıs'ta Tatbik Edilen Politika", *Kıbrıs ve Türkler*, Ankara, 1964, s. 68.

¹²⁰ Abdulhaluk Çay, *Kıbrıs'ta Kanlı Noel 1963*, Ankara, 1989, s. 13-15.

İngiliz idaresinin başlamasından sonra Türklere en büyük zorluğu çıkaranlar Adanın Rum halkı olmuştu. Türkler Adanın Yunanistan'a verileceği endişesi ile İngiliz idaresine destek olmuşlardı. Ancak, İngiltere buna aynı karşılığı vermemiş, sonuçta Adadan Türk göçleri olmuştu. Ekonomik yönden zayıflayan Türkler, topraklarını da satmışlar ve Rumlar'dan çok sayıda alıcı bulunmuştu.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa katılmasını İngilizler, Kıbrıs'ı işgal etmek için fırsat saydılar. İngiltere 5 Kasım 1914'te, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında önceden imzalanan anlaşmanın savaşın ilânından sonra hiçbir hükmünün kalmadığını söyleyerek, adanın ilhakına ve İngiliz topraklarına katılmasına karar verdiklerini açıklamıştı.

Osmanlı Devleti Lozan Konferansına kadar bu ilhakı tanımadılar ve Osmanlı'nın karşı çıkmasına rağmen, adada bulunanların İngiliz tabiiyetine geçtiklerini ilân ettiler. Bunu kabul etmeyen ve nüfusun sekizde birini oluşturan 8000 Türk anavatana göç etmişti.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenik çıkması Kıbrıs Türkleri için endişe ve huzursuzluk kaynağı olmuştu. Kıbrıs Türk halkı millî mücadele döneminde Kuvayi Milliye birliklerine destek vermiş, 10 Aralık 1918 tarihinde yaptıkları "Meclis-i Millî" adını verdikleri bir toplantıda da "Adanın yeniden Osmanlı Devleti'ne verilmesi gerektiği konusunda görüş birliğine varmışlardı. Paris'te toplanacak barış Konferansı'nda Kıbrıs Türkleri'nin haklarının korunması için Hacı Hafız Ziya Fendi'nin görevlendirilmesi kararlaştırılmıştı¹²¹. Ancak, İngilizler bu görevlendirmeyi kabul etmediler ve Hacı Hafız Fendi'nin atanması İngilizlerin şahsi kaptislerinden dolayı gerçekleşmedi.

Kıbrıs stratejik, askerî ve ekonomik açıdan İngiltere için vazgeçilmesi çok zor bir ada ve önemli bir ticaret merkeziydi. Suriye'nin kuzeybatı köşesinde bulunan Kıbrıs; Mısır, Suriye ve Küçük Asya'nın anahtarı konumundaydı. Kıbrıs'ta bulunacak bir askerî üs, Rusya'nın güneye doğru ilerlemesi durumunda İngiltere'nin bölgedeki durumunu güçlendirebilirdi. Bu nedenle İngiltere'nin gözü daima Kıbrıs gibi stratejik önemi olan adalar üzerinde yoğunlaşmıştır. Dünya Coğrafyasına bakıldığında İngiltere'nin mandası olan ülkelerin çoğu ada konumundadır ve hatta İngiltere adalara

¹²¹ Derviş Manizade, *Kıbrıs, Dün, Bugün, Yarın*, İstanbul, 1975, s. 59-60.

olan hakimiyetinden ve onları savunma nedeniyle dünyanın sayılır donanma ve hava gücüne sahiptir. İngiltere yakın bir tarihe kadar kara ordusu kurmayı dahi aklından bile geçirmemiş, ancak dünya konjonktürüne ayak uydurmak için bunun varlığının zorunlu olduğunu görmüş ve gerekli tedbirleri almıştır.

Kurtuluş Savaşı sonrasında imzalanan Lozan Anlaşması'nda Kıbrıs'ın İngiliz mülkü olması, 20. Madde ile kesinlik kazanmıştı. Bu madde ile Türkiye'nin ada üzerindeki hükümlerinden vazgeçtiği açıkça ifade edilmişti. İngiltere'nin 1914'te başlayan hükümlerini, 1923'te Lozan'da tanınmış olduğundan ancak bu tarihten sonra kanuniyet kazanmıştır. İngilizler'in adaya Vali göndermeye Lozan'dan sonra başlamaları, İngiltere'nin de 1914 ilhakını tek taraflı olarak kabul ettiğini göstermektedir.

4.2. Afrika Cephesi'nde: Süveyş Kanalı'na Saldırı (Kasım-Mart):

Üçlü İtilâf Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açtıkları bir dönemde İngiltere'nin Kıbrıs Adası'nı imparatorluğuna katması üzerine İttihatçı kodamanlar, Kafkasya'dan gelecek bir Rus saldırısını düşündükleri gibi İngilizler'in de Mısır'dan saldırıya geçeceklerini tahmin etmeye başladılar. İttihatçılar arasında Kanalı iyi bilen Mısır ve Kuzey Afrika ile yakından ilgili olan Başkomutan Vekili Enver Paşa'dan başkası yoktu. Enver Paşa, Trablusgarp Savaşı sırasında bu bölge ile ilgilenmişti. Ayrıca, İtalyanlar'a karşı başarılarıyla Arap ülkelerinde ve Mısırlılar arasında büyük hayranlığa ve üne sahipti. Kanala yapılacak bir saldırıda Araplar tarafından destekleneceğine inanıyordu. İnanmakta haklı tarafları vardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da başlamış olan savaşa katılması ile, bu savaş Asya ve Afrika'ya da bulaşmış oluyordu. Rusya, İngiltere ve Fransa, tarihte ilk defa olarak Osmanlılar'a karşı birleşmiş bulunuyorlardı. İttihat ve Terakki Hükûmeti bu savaşın Osmanlılar için bir ölüm kalım anlamı taşıdığını kavramış bulunmaktaydı ve İmparatorluğun bütün gücü ile savaşa katılması zorunlu idi. Bunun için de, her şeyden önce, savaşa bir ülkü verilmesi gerekiyordu. Duygular ve düşünceler bu ülkü ve ilke üzerine yoğunlaşmalıydı. Bunun için de düşmanlara "Cihad-ı Ekber" açılmalı idi.

Cihad; Müslümanların, Müslüman olmayanlara karşı zorunlu şartlarda açtığı bir savaştır. Halife'nin buyruğu olan bu savaşa bütün Müslümanlar'ın can, mal ve

moral varlıklarıyla koşmaları ve Müslümanlığın yüce ülküsü uğrunda savaşmaları, dinlerinin emrettiği kutsal görevdir. Nitekim beş bölümden oluşan Cihad'a çağrı Sultan V. Mehmet'in zamanında, Şeyhülislam Hayri Efendi'nin imzasıyla Türkçe, Arapça ve Farsça olarak yayınlanmıştı¹²².

Başkomutan Vekili Enver Paşa Cihad'dan çok şeyler bekliyordu. Ne var ki, ne Cihad'dan ne de bu propagandadan beklenen olumlu sonuçların sağlandığından bahsetmek çok zordur. Kendilerini yıllarca koruduğumuz Arap kardeşlerimiz maalesef bu savaşta bırakınız Osmanlı askerlerine destek olmayı, tersine Osmanlı askerlerine İngilizler'in kışkırtmaları ve tahrikleri sebebiyle ateş açmışlardır¹²³. "...Şerif Hüseyin" dediğimiz Hüseyin bin Ali'nin, İngilizlerle senelerdir meşhur Lawrence'in dağıttığı altınlar vasıtasıyla varolan teması 1916'nın 9 Eylül'ünde semeresini verdi: Bir isyan ve "cihad" bildirisi yayınlayıp kendisini "Hicaz Kralı" ilân etti. Arap çöllerinde savaşan onbinlerce Türk askeri Hüseyin'in cihadi yüzünden arkadan hançerlenerek can verdi. Ama ihanet temelinde yükselen taht Hüseyin'e de yâr olmadı..."¹²⁴.

İngiltere savaşa katılacaklara ve özellikle müttefiklerine, koyduklarından fazla kazanacaklarına dair söz veriyordu. Londra, inananların komutanı ve Halife Osmanlı Sultanı'nın açacağı cihada Arapların ne cevap vereceği konusunda biraz endişeliydi. Uzun bir yazışma sonucu; Henry McMahon-Kahire'deki görevli İngiliz Yüksek Komiseri- 24 Ekim 1915'de Şerif Haşimi Hüseyin'e -Peygamberin soyundan gelen, Mekke ve Medine'nin koruyucusu, Hicaz derebeyi ve en önemlisi Arap milliyetçilerinin en güvendiği kişi- "Arapların bağımsızlığını tanımayı ve desteklemeyi" taahhüt ediyordu. Aynı şekilde İngiliz-Hıristiyan yönetimi Sir Percy Cox'un kişiliğinde İbn-i Suud'un rakibi Necit Valisi'ne 26 Aralık 1915'de aynı sözleri veriyordu. Bunun neticesi, İngiliz desteğinde Arap Krallığı'na güvenen Bedeviler İstanbul'a karşı ilk ayaklanmayı başlattılar. Kağıt üzerinde söz verilmiş olan bu topraklar, diğer tarafta Fransızlar'la yapılan görüşmelerin ana menüsünü

¹²² Tanin, 13 Teşrinisani 1914. Arapça ve Farsça metinler için bkz. Bayar, Ben de Yazdım, C.I., s. 36-37, İstanbul, 1965.

¹²³ Hürriyet, 11 Ekim 1998, Geniş bilgi için bkz. Murat Bardakçı, "Aynı Araplar 82 yıl önce de Cihad açmıştı"

oluşturmaktaydı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Ortadoğu uzmanı Mark Sykes ve Fransız diplomat François Georges Picot arasındaki görüşmeler, Paris'te, 23 Kasım 1915'de sonuçlandı. Bu görüşmelerden sonra Paris ve San Remo (1920) Konferansları'nda benimsenecek olan Birinci Dünya Savaşı Ortadoğu haritası, ana hatları ile ortaya çıkmıştı.

Churchill'in yaşam öyküsü yazarı William Manchester şöyle anlatıyor: "Babası, İngiliz ve Fransızlar'ın desteğiyle Türkler'e karşı isyanı Başlattığında, oğlu Faysal, Arap halklarının kendi geleceklerini kendilerinin tayin etmeleri gerektiğini söylüyordu. Fakat kimse söylediklerini dikkate almamıştı. Daha sonra Whitehall ve Quai d'Orsay'lı diplomatlar, İtalya'nın San Remo kentinde sessizce toplanmışlar, XIX. Yüzyılın yeni bir paylaşımını gerçekleştirerek, Ortadoğu'yu ve Afrika sömürgelerini gizlice bölüşüyorlardı". Bu durumda kabağın Türkiye'nin başına patladığını, İngilizce'de zaten "hindi" anlamına gelen Türkiye'nin Fransa ile İngiltere arasında bir hindi gibi paylaşıldığını söylemek pek abartılı bir ifade olmayacaktır¹²⁵.

Verdiği sözler ve yaptığı girişimlerle Arap başkaldırısında büyük rolü olan Thomas Edward Lawrence- diğer adıyla Arabistanlı Lawrence- "kazanmak ve yalan sözler vermek, kaybetmekten daha iyidir" demişti. Kullandığı ikiyüzlü dil, 1916 Ocak'ında, İngiliz dışişlerinde görevli Edward Grey'e gönderdiği memorandumunda açıkça görülmekteydi: "Şerif Hüseyin'in çalışmaları, acil hedeflerimiz olan İslam Birliği'nin parçalanması, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ve çökmesinde lehimize bir durum yaratmaktadır. Öte yandan Şerif'in Türkler'in yerine koymak üzere yaratmaya çalıştığı yeni devletlerin Türkler'in ve Almanlar'ın oyuncağı olmadan ve önceki dönemlerde olduğu kadar uysal olacaklarını düşünüyorum. Araplar, Türkler'den daha kararsız. Eğer dikkatli hareket edersek bu devletler birbirlerini kıskanan, aralarında uyum sağlayamayan ama her zaman dışarıdan gelecek bir kuvvetle anlaşmaya hazır politik bir mozaik olarak kalacaklardır. Hüseyin, Hicaz'daki

¹²⁴ Zein, N. Zein, *Arab-Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalism*, Beirut, 1958, s.95-98.

¹²⁵ Alain Gresh-Dominique Vidal, (Çev.: Hamdi Türe), *Ortadoğu Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 34-35.

Türk Hükûmeti'nin yerine geçmeyi planlamaktadır. Bu olayı şiddet kullanılacak bir biçimde düzenlememiz, İslam'ın kendi içinde bölünmesinin başlangıcını sağlayarak, İslam'ın politik bir tehdit olarak karşımıza çıkmasını önleyecektir. Bu şekilde biri Türkiye'de; diğeri Arabistan'da iki Halife ortaya çıkacak ve bu olgu aralarında dinsel savaşların çıkmasına zemin hazırlayacak, böylece İslam, papaların Avignon'da oturdukları dönemdeki papalık kadar tehlikeli olmayacaktır”.

İngilizlerin tahrikleriyle ve her türlü yardımlarıyla desteklenen Şerif Hüseyin, Ortadoğu'da İngiliz kuvvetleri karşısında gerileyen Osmanlı ordusu, bir yandan da Hüseyin'in ordusuyla savaşarak ağır kayıplar verdi. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere ve Fransa, Irak, Suriye ve Ürdün'de kendilerine bağlı yönetimler kurdular. Filistin'de bağımsız bir Yahudi devleti kurulması da bu sırada gündeme geldi. Bu konu, bütün Arap ülkelerini kapsayan bir krallık kurmayı amaçlayan Hüseyin ile İngiltere'nin arasını açtı. Bununla birlikte İngiltere'nin parasal yardımı sürdü. Hüseyin, Suudilerin egemenlik bölgesini abluka altında tutmayı tasarlayarak Yemen İmamı ve İbn Reşid ile anlaşıp II. Abdülaziz'e karşı savaş açtı. 1921'de Hüseyin'in oğullarından Abdullah Ürdün emiri, Faysal'da Irak Meliki oldu. Aynı yıl II. Abdülaziz Şammor topraklarını işgal ederek Hicaz ordusunu bozguna uğrattı. Hüseyin, Suudilerle Kuveyt Konferansı'nda (Kasım 1923-Nisan 1924) uzlaşma imkanı bulamadı. Filistin konusundaki ödünsüz tutumu ise İngiltere'nin desteğini çekmesine neden oldu. Türkiye'de 3 Mart 1924'de halifeliğin kaldırılması üzerine kendisini halife eden Hüseyin'e karşı büyük bir saldırıya geçen Vehabiler Ağustos 1924'de Taif'e girerek korkunç bir katliam gerçekleştirdi. Hüseyin 5 Ekim 1924'de yerini oğlu Ali'ye bırakarak ülkeden ayrıldı. Suudi Orduları 1924'de Mekke ve Medine'yi, Ocak 1925'de Cidde'yi alarak Haşimilerin Arabistan Yarımadasındaki egemenliğine son verdi.

Osmanlılar İngilizler'in Çanakkale'ye ve İskenderun'a bir çıkartma yapmalarından da kuşku duyuyorlardı. Bu yoldaki hazırlıklarının tamamlanmasına imkân verebilmek için erken davranarak kanalın denetimini ellerine geçirmeye zorunlu görüyorlardı. Böyle bir denetim, Hindistan ve Avusturalya'dan toplanmakta olan kuvvetlerin İngiltere tarafından Almanlar ve Osmanlılar'a karşı kullanılmasını önleyecekti. Osmanlıları saldırıya geçmeye iten bu nedenlerin altında önemli bir neden

yatmaktaydı. 1882 yılından beri İngiliz yönetimi altında bulunmakla birlikte, hukuksal bakımdan Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bulunan Mısır'dan İngilizleri kovmak isteğiydi.

XIX.yüzyılın son çeyreğinden beri yolları ayrılan Osmanlı Devleti ve İngiltere, Birinci Dünya Savaşı Döneminde karşıt cepheleri oluşturdular. Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim 1914'de Almanya'nın yanında İngiltere'ye karşı savaşa girişi, iki ülke arasındaki ilişkileri kopardı. Türk-İngiliz ilişkileri, tarihindeki tek "doğrudan savaş dönemine girdi"¹²⁶.

Osmanlı Devleti, savaşa hemen girmedi. İtilâf Devletleri, Boğazları elinde bulundurması dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını sağlamak için çok çalıştılar. Fakat Osmanlı Devleti'nin isteklerini: Kapitülasyonların kaldırılması, Ege Adaları'nın geri verilmesi ve Mısır konusunun çözülmesi ise, özellikle İngiltere kabul etmedi¹²⁷.

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'nın yanında yer almasını bahane ederek; Türkiye'yi parçalama ve sindirme politikasına yoğunluk verdi. Ayrıca, İngilizler Osmanlılar'ın Sarıkamış saldırısı hareketlerine başladıkları gün 18 Aralık'ta Mısır da, Osmanlı egemenliğine son vererek egemenliklerini kurduklarını duyurmuşlardı.

2 Şubat'ta Osmanlı kuvvetleri üç kol halinde Süveyş Kanalı üzerine bir saldırı düzenleyeceklerdi. 3 Şubat'ta yürürlüğe giren plân gereği Cemal Paşa, Türk askerlerinin Mısır'a ayak basmalarıyla Mısır Arapları'nın heyecanlanarak can kardeşi, kan kardeşi diye Osmanlı ordularını destekleyeceklerini ümit ediyordu. Oysa durum plânlandığı ve ümit edildiği gibi olmadı. İngilizler'in şiddetli top ateşine maruz kalan Osmanlı askerlerinin bir kısmı öldürüldü, bir kısmı da İngilizler tarafından esir edildi. Netice itibarıyla bir baskın saldırı ile İngilizleri gafil avlamak koşulu gerçekleştirilemediği gibi Mısır Arapları'nın ayaklanması da hayâlden öteye geçmedi. Kanal saldırısı da Sarıkamış saldırısı gibi Osmanlılar'ın başarısızlığıyla sonuçlanmış

¹²⁶ Hurewitz, a.g.e., s. 286-289.

¹²⁷ Bu konudaki görüşmeler için: Armaoğlu, Fahir H., *Siyasî Tarih, 1789-1960*, Üçüncü Baskı, SBF Yayınları, No: 362, Ankara, 1975, s. 421'den, Cemal Paşa, *Hâtıralar*, Selek Yayınevi, İstanbul, 1959, s. 138-142; Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. III, K. I, Türk Tarih

oldu. Mısırlı Araplar'ın Osmanlı askerlerine yardım etmemesi, Halife'nin yayınladığı "Cihad Fetvası'nın" Müslüman ülkelerde olumlu bir etkisi olmadığını da bariz bir şekilde ortaya koydu.

Kanal saldırısının Mısır'dan İngilizlerin kovulması için yapıldığı bir gerçektir. Anacak başarılı olamayan Osmanlı askerleri çok büyük kayıplar ve esirler vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde, İngiltere ve Osmanlı ilişkisi cephelere yığınak yapmak ve savaşta cephe kapmakla geçmeye başlamıştır.

4.3. Çanakkale Savaşları:

İtilâf Devletleri Çanakkale'ye denizden saldırıya girişecekleri sırada Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu onlar açısından böyle bir saldırı için elverişli görünüyordu. Daha önceki bölümlerde değinildiği gibi Osmanlılar'ın Sarıkamış üzerine yaptıkları büyük saldırı bozgunla sonuçlanmıştı. Mısır'ı İngilizlerden kurtarmak amacıyla girişilen kanal harekâtları umulanı getirmemişti. Balkan devletlerinden Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'la Dünya Savaşı'nın başlamasından beri bir antlaşmaya varılması için sürdürülen diplomatik görüşmelerden de bir netice alınmamıştı. Bulgar yetkililerinin çekingen davranması Almanya ile Türkiye arasında direkt bir bağlantının kurulmasını engellediğinden, Osmanlı ordusunun azami ihtiyaç duyduğu modern savaş gereçleri ile donatılması da gecikmekteydi. Bu durum da İtilâf Devletleri'nin Osmanlılara karşı bir saldırıya geçmelerine elverişliydi.

Çanakkale'ye saldırı fikrinin bir Rus sorunu ile bir olup-bitti olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Rus Orduları Başkomutanı Grandük Nicolas, İngiliz Harbiye Nazırı Kitchner'dan Osmanlı kuvvetlerinden bir kısmının Kafkas Cephesi'nden uzaklaştırılmasını sağlayacak bir kara veya deniz gösterisinin yapılmasının mümkün olup olmadığını Aralık 1914 de sormuştu. Grandük'ün sorusu Londra'ya ulaştığı sırada, Çanakkale seferinin yalnız savaş gemileriyle mi, yoksa aynı zamanda bunların kara kuvvetleri tarafından desteklenmesi suretiyle mi yapılacağıydı. 1807'de İngiltere'nin Akdeniz filosu Amiral Dük Worthe'un komutasında Çanakkale Boğazı'nı geçip, İstanbul önlerine gelmeye muvaffak olmuştu. Ancak, bir kara kuvveti

tarafından desteklenmediği için Osmanlı İmparatorluğu'nu barışa zorlamaktan ibaret olan amacını gerçekleştirilmeden geri dönmüştü. 1908'de İngiltere İmparatorluğu Ulusal Savunma Konseyi (National Defense Security Council), Boğazların yalnız savaş gemileriyle aşılması konusunu etüt etmiş ve XIX. yüzyıl başlarında Lord Nelson'un bu konuda öne sürmüş olduğu bir fikir önemini korumuştur. Nelson, "Bir kara kuvveti tarafından desteklenmeden istihkamlara saldıran gemici delidir" demiştir. Fakat Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada İngiltere'de Nelson'un fikrini paylaşmayan bir kişi bulunuyordu, O'da Churchill'den başkası değildi.

4.4. Churchill ve Çanakkale:

Londra'yı ziyareti sırasında Churchill ile görüşen Enver Paşa anılarında şöyle anlatmaktadır: "Londra'da bulunduğum sırada Churchill ile bir dünya savaşı çıkması durumunu tartıştım. Böyle bir savaşta Türkiye'nin ne yapacağını bana sordu. Ve arkasından da şunu dedi: Eğer Türkiye Almanya tarafını tutarsa İngiliz filosu Çanakkale Boğazı'nı zorlayıp geçecek ve İstanbul'u alacaktır"¹²⁸. Churchill'in Çanakkale seferi ile ilgili çalışmaları İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açmasından önce başlar. Churchill 1 Eylül 1914'te İngiliz filusunun Çanakkale'yi zorlamasına ve Yunanistan'ın Gelibolu'ya asker çıkarması esasına dayanan bir tasarı hazırlar. İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açmasından sonra Churchill, 25 Kasım'da Mısır'ın en etkili biçimde savunulmasının Gelibolu'ya saldırmakla mümkün olduğu yolundaki düşüncesini savaş komitesinde açıklar.

31 Aralık 1914'te Churchill'in Başvekil'e sunduğu bir raporda "Savaşın duyurulmasından beri Gelibolu'ya saldırılmasını istemekte idim"¹²⁹ demektedir. Başvekil Lloyd George ile Savaş Komitesi Genel Sekreteri Hanway, Harbiye Nazırı Kitchner ve Lord Fisher de Churchill'in fikrine katılmışlardır. Kara kuvvetleri sağlanamadığı takdirde Çanakkale Boğazı sadece savaş gemileriyle zorlanacaktır. Bu suretle Rusya'nın başından beri istediği "gösteri" de yerine getirilmiş olacaktır.

the First World War, Allen and Unwin, London, 1957, s. 39-42, 53-60.

¹²⁸ Morgenthau, Henry, *Ambassador Morgenthau's Story*, New York, 1918, s. 206-208.

¹²⁹ *Ibid.*, s. 61.

3 Ocak'ta Churchill, Çanakkale'yi abluka altında bulunduran Amiral Garden'den Boğazın yalnız denizden zorlanmasının mümkün olup olmadığını sorar. 5 Ocak'ta Amiral Garden'in cevabı. Bir baskınla Çanakkale Boğzı'nın zorlanabileceğini sanmadığını fakat köklü bir plân hazırlanarak, sayısı kabarık gemilerle bu işin gerçekleştirilebileceğini bildirir. Bu cevap karşısında savaş komitesi üyeleri ve Churchill'in direktifleriyle Çanakkale seferi ile ilgili hazırlıklara hız verilir. 20 Ocak'a kadar bir zaman içinde sefer plânı hazırlıkları tamamlanır. Bu sefere Fransa'nın da katılması sağlanır. Rusya ise esnek bir durum sergiler ve ilk etapta İngiltere'yi ürkütmek istemez. Nihayet, savaş plânı 19 Şubat'ta uygulamaya kondu¹³⁰.

Çanakkale deniz savaşı İngilizler'in ve Fransızlar'ın yenilgisi ve Türkler'in başarısı ile son buldu. 18 Mart'ta Boğazı geçmek için 12 büyük zırhlı savaşa katılmıştı. İki tarafında sahip buldukları savaş güçlerine göre kayıplar önemli sayılamazdı. İngiliz ve Fransız İmparatorlukları engin servet kaynaklarına sahiptiler. Batan ve hasar gören gemilerinin yerlerine kolaylıkla başkalarını koyabiliyorlardı. Ne var ki, bu iki devletin moral kayıpları hiçbir suretle giderilemeyecek kadar ağırdı. "Türkler'in Avrupa'daki günlerinin sayılı olduğu herkesçe bilinmekteydi. Ne var ki, bu işin pek güçlüğüle vukuua geleceğini ve Türkler'in insanüstü bir kahramanlık ve fedakârlık göstereceklerini de kimse inkâr edemezdi. Çanakkale'de iki İngiliz ve bir Fransız zırhlısının batırıldığını ve birçoklarının da mermi darbesiyle yaralandıklarını 19 Mart sabahı okuduğumuz zaman herkes yıldırımla vurulmuşa döndü¹³¹."

Yıldırımla vurulmuşa dönenler arasında gururu en çok kırılan İngilizlerdi. Yüzyıllardır yenilmez diye ün kazanan denizlerin egemen gücünü temsil eden muhteşem armadalarının ününe gölge düşmüştü. Aylardan beri İstanbul'da kuşku ve korku içinde yaşayan Türkler için Çanakkale deniz zaferi, kurtuluş anlamını taşıyordu. Türkler'in İngiliz donanması için kökleşmiş bir hayranlığı vardı. Bu donanmayı, mağlup etmenin ve yüz gerisi çevirmenin haklı bir gururunu yaşamak gayet doğaldı. Çanakkale deniz zaferinin dünyada mevcut diğer Müslüman ülkelerinde de etkisi

¹³⁰ Bu tarih 1807 yılında İngiliz filosunun başarı ile sonuçlanan Boğaz zorlamasının 108. yıldönümüne rastlamaktadır. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt IX, s. 434.

¹³¹ Bartoll, Aschmidt, *Çanakkale Raporları* (Türkçe çevirisi), s. 13.

görüldü. Sömürge yaşamı süren Müslüman ve hatta Müslüman olamayan halklarda bu zaferi kendi kurtuluşları için değerli bir örnek gibi kabul eder oldular.

4.5. Çanakkale Kara Savaşları (Nisan-Aralık):

18 Mart yenilgisi Londra ile Paris'te hayret ve şaşkınlık yarattı. Ancak, bu yenilgi Çanakkale'yi geçme girişiminden İngilizler'i kesin olarak vazgeçirmemişti. Çanakkale deniz yenilgisinin altında kalmak istemeyen ve olumsuz etkisini her pahasına olursa olsun silmek isteyen İtilâf Devletleri, talihlerini bu kez İstanbul'u almak için kara yolundan giderek denemeye karar verdiler. Bu yolun Gelibolu Yarımadası'ndan geçtiğini düşündüler ve kara ordularını oraya çıkartmakla ilgili işe giriştiler.

22 Mart'ta Hamilton'la de Robeck arasında kurmay heyetlerinin üyelerinin de bulunduğu bir konferansta şu iki önemli karara varıldı: Birinci karar, deniz saldırısı yerine kara ordusunun genel saldırısı ile Çanakkale sorununu çözmek. İkinci karar, bu ordunun gelmiş olan ve gelmekte bulunan kuvvetlerini İskenderiye'ye göndermek, orada bir çıkartma gücü olarak hazırlamak ve eğitmek. Bu esnada İngiliz Yüksek Genelkurmay da bir kısım birliklerin desteklenmesi ile donanmanın Çanakkale Boğazı'nı geçmek üzere ikinci bir girişim yapmasına karşı çıkmıştı. Bütün bu olayların etkisiyle donanma ile kara ordusunun Çanakkale'ye karşı savaşta görevleri değişik bir biçim almıştı. Donanmanın Boğazı geçmek için yapacağı ikinci bir denemesinin ordu tarafından desteklenmesine karşılık, ordunun Gelibolu Yarımadası'na yapacağı bir çıkartma hareketinin donanma tarafından desteklenmesi daha uygun görülmüştü. Bu nedenden dolayı ki, 18 Mart saldırısı bir daha tekrarlanmayarak tarihte ilk ve tek bir olay olarak kalacaktır. Gelibolu'ya kara kuvvetleri çıkarılması için de 14 Nisan tarihi kabul edilmişti.

23 Nisan akşamı Mondros'ta toplanmış olan çıkartma filosu Boğaz doğrultusunda harekete geçti. Bir İngiliz gözlemcisine göre "... Gemiler o kadar çoktu ki kuvvetli bir dürbün ile saymaktan bile insan yoruluyordu. Diğer savaş alanlarından alınıp buraya toplanan bütün gemiler, bir tek gaye için toplanmıştı. Bu gaye belki de Hıristiyanlık aleminin Osmanlı Türkleri'ne karşı yapabileceği son Haçlı seferleriydi¹³²." 25 Nisan sabahı Çanakkale kara savaşları başlamıştı. Boğazın Anadolu kıyısında Kumkale dolaylarında Fransız çıkartması, Gelibolu Yarımadası'nın batı kıyısında

¹³² İbid., s.38.

Arıburnu bölgesinde Anzak kuvvetleri çıkartması, Yarımada'nın güneyinde Seddülbahir bölgesinde İngiliz çıkartması devam ediyordu.

General Hamilton çıkartmanın başlangıcında Fransız ve İngiliz Askerleri'ne şu bildiriye okutmuştu:

“Askerler: Modern tarihte örneği bulunmayan bir olay başlangıcındayız. Düşmanlarımızın alınmaz diye duyurdukları mevziler karşısında denizci arkadaşlarımızın yardımı ile çıkartma yapmamız gerekiyor. Tanrı'nın ve donanmanın yardımıyla çıkartma başarıyla sonuçlanacak, mevziler saldırı ile alınacak ve savaşın mutlu sonucuna doğru bir adım daha atılmış olunacaktır. Bütün dünya başarılarımızı izleyecektir. Kazanmak üzere memur edildiğimiz büyük savaşlar için ehliyetimizin delilini göstermemiz söz konusudur¹³³”.

General Hamilton Çanakkale kara savaşları başladığında; Çanakkale Boğazi'nin Anadolu kıyısında Kumkale dolaylarında konuşlandırılmış Fransız askerleriyle, Gelibolu Yarımadası'nın güneyinde Seddülbahir bölgesinde konuşlandırılmış İngiliz askerlerine hitaben okunan yukardaki bildiriye; o kadar açık bir dille ifade edilmiştir ki, bu çıkartmanın mutlaka kazanılması gerektiği vurgulanmış ve askerlere moral verilerek, mutlak zaferin çok yakın olacağı müjdesi verilmiştir.

Kumkale çıkartması, Hamilton'un plânından da anlaşıldığı gibi kesin bir sonuçla yapılmıyordu. Amaç, Türk Savunma Komutanlığı'nı ana çıkartma bölgesi hakkında şaşırtmak ve Türk kuvvetlerini dağınık tutmaktı. 26 Nisan sabahı yapılan gündüz saldırısı Fransızlar'ı perişan etti. Kumkale zaferiyle, Anadolu yakasındaki Türk kuvvetlerinin serbest kalması ve bir bölümünün de Gelibolu'ya taşınması sağlanmış oldu.

Arıburnu çıkartmasını gerçekleştiren Anzaklar, Avustralya ve Yeni Zelanda tümenleri, Yarbay Mustafa Kemal (Atatürk) komutasındaki 19. Tümen karşısında hezimete uğradılar¹³⁴.

Seddülbahir çıkartması, Anzaklar'ın geri püskürtülmesi ile; Yarımada'nın güney kısmının anahtarı olan Conkbayırı ile Sarıbayır İngilizler'in eline geçmekten

¹³³ Sanders, Liman Von; *Türkiye'de Beş Sene*, İstanbul, 1337, s. 83-85.

¹³⁴ Uluğ İğdemir, Mustafa Kemal'in Anafartalar Muharebelerine Ait Hatıralar”, *Bellekten* VII/28 (1943), s.1-88.

kurtarılmış oldu. 6 Mayıs'ta Türk kuvvetlerinin İngilizler'i denize dökmek için giriştikleri saldırı başarısızlıkla sonuçlanınca, tekrar mevzi savaşlarına döndü.

Çanakkale'ye ikinci büyük çıkartma 6 Ağustos'ta yapıldı. Bu çıkartama yalnız İngiliz çıkartması olacaktı. Ancak, Mustafa Kemal (Atatürk'ün) 10 Ağustos sabahı 8. Tüme bizzat komuta ederek yaptığı saldırıda stratejik öneme sahip olan Kocaçimen Tepe ile Conkbayır'ı İngilizler'in elinden alındı. 15 Ağustos'ta Kireçtepe'den üstün kuvvetlerle saldırıya geçen İngilizler Gelibolu Jandarma Alayı tarafından durduruldular ve böylece bütün İngiliz kuvvetleri sahile hapsedildiler¹³⁵. 21 Ağustos'da düşman karaya çıkarmış olduğu bütün kuvvetlerini toplayarak, Anafartalar bölgesinde yeni bir genel saldırıya giriştiyse de bunda da ağır kayıplar vermek suretiyle geriledi. 22 ve 27 Ağustos 1915 saldırıları da sonuçsuz kalınca, düşman kendi mevzilerine gizlenmekten başka yapacak bir şeyi kalmamıştı. Çanakkale'nin büyük kara savaşları devresi de artık sona yaklaşmış sayılabilirdi. En çetin savaşlar, Anafartalar Grup Komutanlığı'na atanmış olan Mustafa Kemal'in savunduğu Kireçtepe ile Kocaçimen Tepe arasındaki bölgede geçmişti.

Mayıs 1915'de, harekât konusundaki görüş ayrılıklarından dolayı, İngiltere Deniz Kuvvetleri Bakanlığı Kurmay Heyeti I. Lord'u Amiral Lord Fisher görevinden ayrıldı. Eylül 1915'te daha fazla takviye kuvvet olmaksızın kesin sonuç alınamayacağı ortaya çıktı. İngiliz Hükûmeti General Hamilton'u geri çağırarak yerine Korgeneral Sir Charles Monro'yu gönderdi. Monro'un askeri kuvvetlerin geri çekilmesi ve girişiminden vazgeçilmesi önerisi, Kasım 1915'de Gelibolu Yarımadası'nı gezen Savaş Bakanı Lord Kitchener tarafından da onaylandı. Geri çekilme harekâtı aşamalı olarak savaş gemilerinin himayesinde 8-9 Ocak 1916 günü erken saatlerde gerçekleştirildi. Böylece, Çanakkale Savaşı artık tarih olmuştu.

Çanakkale Savaşları'na toplam 16 İngiliz, Avustralya, Yeni Zelanda, Hindistan ve Fransız tümeni katıldı. İngiliz Uluslar Topluluğu'nun kayıpları 213.980, Türkler'in kayıp sayısı ise 190 bindi. Harekât, Osmanlı Devleti'ni Kafkas cephesindeki bazı birliklerini çekmeye zorlaması dışında, İtilâf Devletleri için bir başarı sağlamadı. Ayrıca, önemli siyasal sonuçlara yol açtı. Bütün dünyada İtilâf Devletleri'nin Boğazları ele geçirememesi, askeri yardım alamayan ve Karadeniz kıyısındaki

¹³⁵ Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, s. 470.

limanlarına bağı deniz ticareti işlemez hale gelen Çarlık Rusyası'nın çökmesinde rol oynadı. Geri çekilme kararının verilmesinden önce, İngiltere'de Asquith'in başkanlığındaki Liberal hükümetin yerini bir koalisyon hükümeti aldı. Harekâtın baş savunucusu olan Winston Churchill hükümetten ayrılarak bir piyade taburuna komuta etmek üzere Fransa'ya gitti. Çanakkale Savaşları Başbakan Asquith'in istifasını ve Aralık 1916'da yerini David Lloyd George'a bırakmasını hızlandırdı.

Çanakkale'de Türk askerinin göstermiş olduğu moral gücünün değeri üzerine Liman Paşa'nın şahitliği de önemlidir: "Türk askerlerinin tahammül kudreti, cesareti, metaneti övgüye değer bir şey. Muazzam bir filonun ateşi ile desteklenen haset bir düşmanın sık sık tekrarladığı sayısız saldırılarına karşı savaş alanının egemenliğini korudular..."¹³⁶

Çanakkale'yi denizden geçemeyen İtilâf Devletleri, karadan talihlerini denemek istediler. Bütün tarihleri boyunca İstanbul'un fethinde, Varna'da, Mohaç'ta, Preveze'de kabullenemedikleri Türk'ün erişilmez kudretini bir daha yıkmak istediler. İngiliz İmparatorluğu'nun dünyanın dört bucağındaki sömürgelerinden sağlanmış askerlerle; dört bölgede ve dört kademeli olarak saldırıya geçtiği Türk askerleri karşısında Çanakkale geçilemez mısralarını tarih sayfalarına altın harflerle yazdırtılar.

¹³⁶ 1915 Çanakkale'de Türk Harbi, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s. 48.

4.6. İzmir Bombardımanı:

İzmir bombardımanı Gelibolu çıkartması ile yakından ilgili olmamakla beraber onunla bağlantılı yönleri vardır. Bombardımanın nedenleri arasında Doğu Akdeniz’de İtilâf Devletleri donanma ve taşıtlarının güvenliğini sağlamak gelir. İzmir İstanbul’dan sonra Türkiye’nin en büyük kentiydi. Türkiye’nin en önemli ticaret merkezlerinden biriydi. İngilizler’in plânı gereği; Çanakkale deniz savaşının kanlı çarpışmalara sahne olduğu dönemde Türkler’in dikkatini İzmir’e çevirmek ve oradaki kuvvetlerinden bir kısmını çekmelerini sağlamak için de bombardıman gerekli görülmüştü. 22 Mart’ta Çanakkale’nin deniz kuvvetleriyle zorlanmasından vazgeçilerek Gelibolu’ya çıkartma için karar verilmesi üzerine de bu çıkartmayı gizlemek ve Türkler’i Gelibolu’dan uzak yerde oyalamak gereği de İzmir bombardımanının önemini arttırmıştı.

İngiliz Amirallik Dairesi, 2 Mart’ta Suriye kıyılarını gözetlemek görevini Euryalus sancak gemisinde bulunan Amiral Piers’e verdi. Kendisine Çanakkale önlerindeki İngiliz savaş gemilerinden katılacak iki gemi ile İzmir Limanı’na denizaltılarına yuva olabilecek nitelikten yoksun edecek surette bombardıman edilip tahrip etmesini emretti. İngilizler’in asıl amacı, İzmir’i işgal etmek değil, zararsız duruma getirip Türk kuvvetlerini cephelere dağıtmak ve gücünü asgariye indirmektir. İzmir’e bombardıman 5 Mart’ta başlayıp 9 Mart’a kadar sürdü. Kalelerin susturulduğunu sanan İngiliz Amirali, İzmir Valisi ile bir anlaşmaya varmak için görüşmelere girişti. Amerikan Konsolosu’nun aracılığıyla yapılan görüşmelerde İngilizler, İstanbul’un yakında düşeceğini, boş yere kan dökülmesine meydan vermemek için de İzmir’deki askerî tesislerin tamamen tahrip edilmesini ve deniz ulaşım araçlarının da kendilerine teslim edilmesini istediler¹³⁷. İzmir Valisi Rahmi Bey istekleri geri çevirince, görüşmeler için kabul edilmiş olan silâh bırakması da 13 Mart’ta son buldu. İngiliz Amirali torpil tarlaları temizlenmedikçe İzmir Limanı’na girip kenti teslim almanın imkânsız olduğunu anlayınca bu sevdadan da vazgeçildi.

¹³⁷ E. Keble Chatterton, *Dardanelles Dilemma*, London, 1935, s.151-157, İngilizlerin öne sürdüğü koşullar için bkz. Bayur, Yusuf Hikmet, a.g.e., C. III, Kısım II, s. 93-95.

Gelibolu'ya çıkarma kararından sonra İngiltere ile Fransa, İstanbul sorunu nedeniyle sarsıntı geçiren Rus dostluğunu yeniden canlandırmaya giriştiler. Ayrıca Yunanistan ve İtalya'yı kendi saflarında savaşa sokmak için çok çaba sarfettiler.

Boğazlar ile İstanbul üzerinde tarihsel ve siyasal Rus istekleri Çanakkale deniz savaşı sırasında bunalımlı bir aşamaya girmişti. Savaşın başarı ile sonuçlanacağı sanıldığı için Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma zamanı nihayet gelmişti. 14 Mart'ta bir Rus gazetesi "İstanbul ve Boğazlar" başlığı altında bu yerlerin Rus olması gerektiğinden bahsettikten sonra, Fransa da Boğazların tarafsızlığı ile ilgili yayınlardan şikayet etmekteydi¹³⁸. Fransa'da Rus isteklerini karşılık almadan onaylaması imkânsızdı. Paris Hükûmeti, İstanbul'a ilişkin Rus isteklerinin kabul edilmesine karşılık olarak Sen Petersburg Hükûmeti'nden Fransız isteklerinin kabul edilmesini istemişti. İstekleri, İskenderun Körfezi bölgesi ile birlikte Suriye'nin ve Toros Dağlarına kadar Adana bölgesinin Fransız İmparatorluğu sınırları içinde tanınmasından ibaretti¹³⁹. Rus istekleri daha önce İngiliz Hükûmetince kabul görmüş ve bu istekleri resmî olarak onaylanmıştı. İngilizler'in plânu gereği Ruslar'dan gelen isteği kabul edip aralarındaki dostluğa gölge düşmesini önlemektir. 23 Mart'tan sonra da Fransa ile İngiltere arasında da Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki topraklarının bölüşülüp yutulması için görüşmelere Londra'da başlanmıştı¹⁴⁰.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığına göre; İtilâf Devletleri Osmanlı İmparatorluğunu kendi aralarında taksim etmişler. Ancak, taksimat üzerinde anlayamadıkları veya birinin diğerine nazaran daha fazla toprak veya daha verimli yer talep etmesi üzerine çıkan ihtilâflarda; pazarlık üzerine pazarlık yapıldığı ve bunları gerek ikili görüşmelerde gerekse basın yoluyla birbirlerine karşı dolaylı olarak empoze ettikleri ve hatta bu hususta kamuoyu oluşturdıkları görülmektedir.

Emperyalist İtilâf Devletleri, Çanakkale çıkartması arifesinde Yunanistan'ı kendi taraflarına çekmek için Türkiye'nin Doğu Trakya ve Batı Anadolu'da topraklar vaatmişlerdi. Yunanistan, sömürgeleri yönünden birer Akdeniz memleketi olan

¹³⁸ Bayur, Yusuf Hikmet, a. g. e., C. III, K.II. s. 188-189.

¹³⁹ İbid. s. 120.

¹⁴⁰ Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, s. 447; Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. III, K.I, s. 265-273.

Fransa ve İngiltere ile Türklere karşı anlaşmaya aşırı derecede meyilliydi. Yunanlılar'ın en büyük ülküsü, İngiltere'nin de teklif ettiği Doğu Trakya ve Batı Anadolu'da yayılmaktı. Zaten İngiltere ve Fransa'nın yardımı olmaksızın bu ülküsüne kavuşması son derece zordu. Ne var ki, böyle bir genişleme Balkan Devletleri'nin, özellikle Bulgaristan'ın çıkarları ile ters düşmekteydi.

İtilâf Devletleri, Çanakkale deniz savaşları sırasında Yunanistan'ın da iştahını kabartmıştı. Venizélos, Türkler'in bütün varlıkları ile İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı giriştiği savaşta Yunanistan'ın seyirci kalmasını ve gelecek pastadan pay alınmaması endişesi taşıyordu. Kararsız gibi görünen devlet adamlarının savaş yanlısı için geçerli tezleri şöyleydi.

“Türkler Trakya'da kendilerine bırakılmış olan topraklarda ve Anadolu'da yaşamakta olan Rumları yok etmeye eğilimli görünüyorlar”¹⁴¹. Yunan kamuoyu ve ordu Venizélos'tan yanaydı.

3 Mart'ta İngilizler'in İzmir'i bombardıman etmeye başlamaları Yunanistan'ı savaşa girmek için cesaretlendiren önemli bir olaydı. Haçlı zihniyeti bu kez iyice kabardı; İstanbul üzerine yürüme zamanı gelmişti. İstanbul denince akla gelen ilk yer Ayasofya geliyordu. Hristiyan Devletler topluluğu, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya, Fransa ve başı çeken İngiltere Ayasofya'yı kurtarmak için mutlaka birlikte hareket etmeliydiler¹⁴². Ancak, Rusya Yunan bayrağının İstanbul'da görünmesini istemiyordu ve Yunanistan'ın İtilâf Devletleri'nin yanında yer almasına karşı tavrını koydu ve böylece de başarılı oldu¹⁴³.

Türkler'in 18 Mart Çanakkale zaferi, Yunanistan'da hayâl kırıklığı yarattı. Yunanlılar'ın büyük ülküsü suya düştü. Yunanistan Başbakanı Venizélos şöhretinden kaybetti ve daha fazla direnemeyerek görevinden ayrıldı.

Yunanistan'ı savaşa sürüklemeye muvaffak olamayan İngiltere ve Fransa, İtalya'yı kazanmak için çalışmalarını artırdılar. Savaşın başlangıcında İtalya 2 Ağustos 1914 de tarafsızlığını duyurmuştu. Ne var ki, İtalya'nın ulusal birliğinin tamamlanması, güvenliğinin sağlanması, sömürge imparatorluğunun genişlemesi, İttifak

¹⁴¹ Karal, Enver Ziya, a.g.e, C. IX, s. 448.

¹⁴² İbid., s. 177-178.

¹⁴³ Karal, Enver Ziya, a.g.e., C. IX, s. 449.

Devletleri'nden çok İtilâf Devletleri safında bulunmasını gerektirmekteydi. İtalya'nın yayılma alanı Doğu Akdeniz, Oniki Ada üzerinde ve Güney Anadolu'da egemenliğinin ve nüfuzunun tanınmasını istiyordu. Üçlü İttifak Devletleri'nin yenilmesi halinde Afrikada'ki Alman sömürgelerinin paylaşılması halinde kendisine düşecek hisse karşılığında Trablusgarp ve Somali yönünden İmparatorluğunu genişletme imkânı vardı. Bu istekler Üçlü İtilâf Devletlerini, özellikle Rusya'yı kuşkulandıyordu. İtilâf Devletleri'nin temsilcileri Londra'da biraraya geldiler. Londra'da başlayan görüşmeler, hararetli pazarlıklardan sonra Fiume¹⁴⁴ (Rijeka) dışında kalan İtalyan isteklerinin genellikle kabul edilmesiyle ve Londra Antlaşması'nın imzalanmasıyla son buldu.

¹⁴⁴ Fiume (Rijeka); İtalyanca Fiume: Hırvatistan'ın sanayi, ticaret ve kültür merkezi ve ülkenin en önemli limanı. Adriyatik kıyısındaki Kvarner Körfezinde, Julia Alpleri ile Adriyatik arasındaki dar bir ovada yer alır. 13. yüzyıldan beri taşıdığı Rijeka adını Sırp-Hırvat dilinde Rjecina, İtalyanca Fiumara ya da Eneo olarak anılan ırmaktan alır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra barış görüşmelerinin en önemli konularından biri oldu. Önce yeni kurulan Yugoslavya Devleti'ne, Benito Mussolini'nin iktidara gelmesinden sonra da yeniden İtalya'ya verildi. Geniş bilgi için bkz. **AnaBritannica**, C.26, (Hürriyet) Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünleri Paz. San. ve Tic. A.Ş., İstanbul, 1993, s.261, ayrıca **AnaBritannica**, C. 18, Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünleri Paz. San. ve Tic. A.Ş., İstanbul, 1990, s.405.

4.7. Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Ermeni İlişkileri ve İngiliz Propagandası:

Berlin Kongresi'nden sonra hızlanan ve bazen İngiltere'nin bazen de Rusya'nın insiyatifinde devam eden "İslahat Meselesi", Birinci Dünya Savaşı arefesinde İttihat ve Teakki Hükûmeti Sadrazam ve Hariciye Nazırı Sait Halim Paşa ve Batılı devletleri temsilen Rus İşgüdarı Konstantin Gulkeviç arasında imzalanan anlaşmayla son şeklini almıştı. Buna göre olaganüstü yetkilerle donatılmış iki Avrupalı Genel Müfettişten biri Erzurum, Trabzon ve Sivas bölgelerinde, diğeri de Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır vilayetlerinde görev yapacaktı. Anlaşma 8 Şubat 1914'de imzalanmış ve birinci bölge için atanacak Hollandalı Westenek ve ikinci bölge için atanacak Norveçli Binbaşı Hoff'la da 25 Mayıs'ta bir kontrat yapılmıştı. Ancak, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verip Osmanlı Devleti'nin 3 Ağustos 1914'te seferberlik ilan etmesi ve sonra savaşa girmesi üzerine, Osmanlı Hükûmeti 31 Aralık 1914'te ilan ettiği bir irade ile bu işe resmen son vermiştir¹⁴⁵.

İtilâf Devletleri'nin Gelibolu Yarımadası'na çıkarma yapacakları günlerde, Doğu Anadolu'da Ermeniler'in ayaklanması acaba ne anlam taşır? Bu bir rastlantı değil tam tersine İngiltere'nin ve Rusya'nın ustaca bir tertibi ve tezgahından başka hiç birşey değildir. Birinci Dünya Savaşı günlerinde Türklerle Ermeniler arasında çıkan olayları, Ermeni militanlarıyla sempatizanları, Ermenilere karşı plânlı biçimde yapılmış kırim, soykırımı ve toptan imha olarak nitelendirirler. Türkler ise, bu olayları "Hıristiyan Süper Devletlerin" (Üçlü İtilâf Devletlerin ve özellikle İngiltere'nin) başrolü oynadığı ve sahnelediği plânlı bir oyunu olarak telâkki eder.

1915 yılının sonlarına doğru, dünya savaşı, İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşan İtilâf Devletleri için iyi gitmiyordu. Özellikle İngiltere ile Fransa, ordularını çıkardıkları Gelibolu'da büyük bir Türk direnişiyile karşılaştılar. İskenderun bölgesinde ikinci bir savaş cephesi kurmayı ve kendilerine yakın olan Ermeniler de olmak üzere, yerel Hıristiyan azınlıkları bu amaç için alet olarak kullanmayı tasarlamaya başladılar. Bu yoğun çalışmalarda İngiliz İstihbarat Servisi'nin ve onun yordakçısı Ermeni

¹⁴⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Ankara, 1983, 2. Baskı, C.II, K. III, s. 169-180, Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayın No: 5, Ankara, 1990, s. 63.

propagandacılarının rolü büyük olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nu askerî güçle, Haçlı ordularıyla yıkmayı, parçalamayı ve bölmeyi beceremeyen Üçlü İtilâf Devletleri'nden İngiltere, İmparatorluğu içten fethetmek için Osmanlı'daki Hıristiyan azınlıklara para yardımı yaparak, siyasî ve askerî destek sağlayarak isyana teşvik etmiştir¹⁴⁶.

1915'in sonlarına doğru ve 1916'nın başlarında, İngiliz İstihbaratı, kimi İngiliz siyasî ve askerî danışmanları, Lord James Bryce, Arnold J. Toynbee ve Aneurin Williams gibi Ermeni yandaşı İngiliz unsurları, İngiliz Hükûmeti'ni, sözde Ermeni kırımlarını propaganda amaçları için kullanmaya üsteliyorlardı. Bunun amacı: bu gibi propagandanın, İngiliz kamuoyunda, "küçük lobileri" Ermeniler'e karşı daha büyük ilgi ve sempati, Türklere karşı ise nefret duyguları yaratacağını; dünya kamuoyunun dikkatini, o sırada, İngiltere'nin en yakın müttefiki bulunan Rusya'da Museviler'e karşı girişilen ve gittikçe artan zulümden başka yana çekeceğine ve henüz İttifaktan yana savaşa girmemiş olan Amerika, Yunanistan ve Haşimî Arapların'ı kendilerinden yana etkileyeceklerine inanıyorlardı.

Ermeni Komiteleri ve gönüllüleri, Birinci Dünya Savaşı başlar başlamaz herkes kendince bir hesap içine girmiştir. Ermeniler, Türk hatta Rus ve İran hakimiyetinden kurtularak bağımsız bir Ermenistan kurmak için harekete geçmişlerdir. İtilâf Devletleri, hem içerideki, hem dışarıdaki Ermenileri silahlandırıp bağımsızlık vaad ederek Osmanlı Devleti'ni kısa sürede saf dışı etmek üzere faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Osmanlı Devleti ise, savaş sebebiyle son verdiği ıslahat baskılarına karşılık, Ermenilerin cephede ve cephe gerisinde başlattıkları terör hareketlerini etkisiz kılmak, hem Türk, hem de Ermeni teb'asını bunlardan korumak amacıyla başka bölgelere nakletmek ve birçok cephede İtilâf Devletleri'yle savaşmak durumunda kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Savaş'a girmesini fırsat bilen Ermeni komiteler, içerdeki ve dışarıdaki kiliseler, bağımsız bir Ermenistan kurulması için bundan daha iyi bir bahane bulunamayacağı kanaatine varmışlardır¹⁴⁷. Bu amaçla 1914 Haziranı'nda

¹⁴⁶ R. Salâhi Sonyel, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Ermeni İlişkileri ve İngiliz Propagandası", *Bellekten*, C, LVIII, Ağustos, 1994, s.377-378.

¹⁴⁷ *İttihat ve Terakki Kongresi*, 1332 Senesi, İstanbul, 1332 (1916), s. 13-14.

Erzurum'da yapılan kongresinde Taşnaksutyun, İttihat ve Terakki Hükûmeti'nin hıristiyan unsurlara ve özellikle Ermenilere karşı eskiden beri takip ettiği iktisadî, sosyal ve idarî politika ve ıslahat uygulama konusundaki tutumunu bahane ederek İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet etmeye, onun siyasî programını tenkit etmeye, kendisine ve teşkilatına karşı şiddetle mücadele etmeye karar vermiştir¹⁴⁸. Bu karar, savaşın ilk günlerinden itibaren sadece Taşnaksutyun tarafından değil, bütün Ermeni gönüllüleri, çeteleri tarafından uygulanmaya konulmuştur. Böylece Osmanlı Devleti'nin siyasî ve askerî durumu hakkında casusluk yapmışlar ve Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis gibi savaş sahası olması muhtemel vilayetlerde bulunan Ermenilerin büyük bir kısmı kendi silahlarıyla, silah altına alınanlar ise, firar ederek Ruslara katılmışlardır. Sınır boylarında Ermeni çeteleri saldırıya geçmişler, Erzincan ve civarındaki Ermenilerin dörtte üçü doğrudan doğruya veya İran üzerinden Rusya'ya geçmişlerdir. Osmanlı ordusunda silah altına alınanlar ise, firar edip yollarda rastladıklarına ve çevreye saldırmışlardır. Sadece Türkiye'deki ve Rusya'daki Ermeniler değil aynı zamanda İran, Romanya, İtalya, İngiltere ve Amerika'daki Ermeniler gönüllü alayları kurmuşlar ve Kafkas cephesine katılmışlardır.

Rusya, Ermenileri sadece propaganda yoluyla desteklemekle kalmamış, onlara silah ve cephane temin etmiş ve mâli imkanlar da sağlamıştır. Bu husus 1915 Şubatında Tiflis'te yapılan Taşnaksutyun Partisi Millî Kongresi'nde askeri temsilci tarafından da "Savaşın başında Rus Hükûmeti, Türk Ermenilerini silahlandırmak, talim yaptırmak ve savaş zamanında ülkenin içinde isyan çıkartmanın ilk masrafları olarak 242. 900 ruble verdiğini ifade etmiştir...¹⁴⁹"

Osmanlı Devleti son çare olarak başvuracağı tehcir olayı daha gerçekleşmeden birkaç ay önce İtilâf Devletleri donanmaları Çanakkale'de harekâa başlamışlar ve Rusya gibi Fransa ve İngiltere de "küçük müttefikleri" Ermenileri harekete geçirmişlerdir. Bu husus Ermeni Kongresi ikinci başkanı Tchalkouchlan'ın

¹⁴⁸ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul, 1987, 2. Baskı, s. 579, Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s. 194-195.

¹⁴⁹ Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayın No: 5, Ankara, 1990, s. 66.

24 Mayıs 1916 tarihli ve Times'ın Rusça kısmında 28 Temmuz'da yayınlanan konuşmasında şöyle ifade edilmiştir:

“Üstümüze müthiş bir felâket yıkılıyor. Bu da İtilâf Devletleri'ne dostluk göstermemizden, Ermeni milletinin aldığı durumdan ileri geliyor. Fransızlar, parlak ve sevimli bir dille, bizim için “küçük müttefiklerimiz diyorlar. Olabilir ki, cihan savaşına az hizmet etmişizdir. Fakat “büyük müttefik” vaziyetindeyiz....¹⁵⁰”

Her ne kadar Berlin Kongresi'nden beri Rusya, İngiltere ve Fransa tarafından Ermeniler lehinde “ıslahat” ısrarla müdafaa edilmiş ve çeşitli vesilelerle bağımsız Ermenistan için vaadlerde bulunulmuşsa da, savaş başlar başlamaz yapılan gizli antlaşmalarda, özellikle 26 Nisan 1916'da yapılan Sykes-Picot Antlaşması'nda Ermenilere vaad edilen bölgeler de bu üç devlet arasında paylaşılmıştır. Buna göre Karadeniz kıyılarıyla Trabzon'un batısından itibaren geçen hat, Erzurum, Van, Bitlis, Muş ve Siirt yöreleri Rusya'ya; Çukurova (Kilikya), Harput ve Sivas yöreleri da Fransa'ya bırakılmıştır.

Tarihte Rusya hep doğu hıristiyanlarının, İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri de küçük milletlerin koruyucusu olarak gösterilmek istenmiştir. Ermeniler konusunda savaş sırasında Amerika'nın tutumu da bağımsız Ermenistan'ın kurulması doğrultusunda olmasına rağmen, daha sonra adı geçen Avrupa devletlerinkinde olduğu gibi, bu tutum değişmemiştir. Batıların Ermeniler adına, fakat sadece emperyalist menfaatleri için uyguladıkları bu iki yüzlü politikalarını İngilizlerin ve Fransızların Güney ve Güneydoğu Anadolu'daki savaşlarda ve Ermenilere çıkarttıkları isyanlarda açık bir şekilde görmek mümkündür.

Savaş öncesinde Rusya'nın, İngiltere'nin ve Fransa'nın Ermeni komiteleriyle, kilise okulları ve çetelerin yürüttükleri propaganda, teşkilatlanma ve silahlanma faaliyetleri, savaş başlar başlamaz hemen uygulamaya konulmuştur. Osmanlı Devleti seferberlik ilan eder etmez Ermeniler, hem Osmanlı toprakları içinde, hem de dışında hemen harekete geçmişler; gönüllüler, çeteler halinde Kafkaslar'da ve Anadolu'nun birçok yerinde yüzbinlerce müslümanı, yaşlıları, çocukları, kadınları, kızları, cepheden dönen yaralıları, sakatları sistemli olarak katletmişler; köyleri, kasabaları yakmışlar, yıkmışlar; orduyu arkadan vurmaktan, ikmal yollarını kesmekten,

¹⁵⁰Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul, 1987, 2. Baskı, s. 592.

önlere gelen herşeyi tahrip etmekten kendilerini alamamışlardır. Faaliyetlerine katılmayan Ermenileri ve Türk olmayan diğer unsurları da öldürmekten çekinmemişlerdir. Böylece Zeytun (Süleymanlı-Maraş)'da, Kayseri'de, Bitlis'te, Sivas'ta, Trabzon'da, Ankara'da, Adana'da, Urfa'da, İzmit-Adapazarı'nda Hüdavendigâr (Bursa)'da, Musa Dağı'nda... insanın akıl ve mantığının kabul edemeyeceği vahşetler sergilenmiştir.

Diğer vilayetlerde olduğu gib Ma'mûratü'l-Aziz (Elazığ) vilayetindeki Ermeniler de, bir taraftan komitelerin, konsoloslukların, diğer taraftan da kiliselerin, hayır cemiyetlerinin hatta Ermeni okullarının tahrikleriyle seferberlikten çok önceleri faaliyete başlamışlar ve savaşın ilk aylarından itibaren yoğunlaştırmışlardır. Bölgede teşekkül ettirilen çeteler ve bilâhere Kafkasya'dan gelen "gönüllüler"le vilayette ve çevresinde sabotajlar yapılmış, bölge halkından ve cepheden yaralı olarak dönen askerlerden, emniyeti sağlamakla görevli jandarma ve zaptiyelerden birçok kimse katledilmiş, birçok yer bombalanmış, yıkılmış ve Ruslar, İngilizler ve Fransızlar hesabına casusluklar yapılmıştır. Bunlardan bazıları; Merkez İngiliz Konsolosluğu'nda tercüman olarak görev yapan Osmanlı teb'asından bir Ermeni, Onbirinci Kolordu hakkında topladığı bilgileri Konsolos'a teslim etmiş, ancak raporlar Sefaret'e gönderilirken ele geçirilmiştir. Bununla birlikte, Konsolosluğun da yardımlarıyla bir casus Beyrut üzerinden Kıbrıs'a kaçmaya muvaffak olmuştur¹⁵¹.

Yine Zeytun'daki (Süleymanlı'da) Hınçak komitesi liderlerinde Çakıroğlu Panos'un evinde yapılan toplantıda "İngilizlerin İskenderun'a çıkacakları için Adana, Maraş, işgal oluncaya kadar isyanlarla seferberliğe mani olunması, İngilizlerin harekâtının desteklenmesi, jandarmaların silah ve cephanelerinin ele geçirilmesi, kaymakam ve diğer Hükûmet memurlarının ve ailelerinin öldürülmesi, telgraf tellerinin kesilmesi" tavsiye edilmiştir¹⁵².

Ermeni olayları sürekli artmaya devam etmiş masum Türkleri acımasızca katletmişlerdir. Bir taraftan Ruslar doğudan, İngiliz ve Fransızlar batıdan, Çanakkale'den ve güneyden Osmanlı Devleti'ne saldırırken, Anadolu'nun doğusu,

¹⁵¹ Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayın No: 5, Ankara, 1990, s. 83.

¹⁵² Süslü, Azmi, a.g.e., s. 71.

batısı ve güneyinde harekete geçen Ermeniler, görüldüğü üzere Osmanlı halkına, askerine karşı İngiltere'nin teşvikiyle isyana kalkmış, yüzbinlerce masumun kanına girmiş ve birçok şehir, kasaba ve köyü harabeye çevirmiştir¹⁵³. Batılılar (İngiltere-Fransa), komiteler ve kilise mensuplarının teşvik, tahrik ve silahlandırmalarıyla dokuz yüz yıldır beraber yaşadıkları müslümanlara karşı Ermeniler tarafından insanlık dışı cinayetler işlenmiştir. Kendilerine vaad edilen şeylerin hayallerine kapılan Ermeniler, sadece Türklere zarar vermekle kalmamış, aynı zamanda savaş sonrasında kendilerini destekleyen İngiltere-Fransa tarafından kaderleriyle başbaşa bırakılmış, terkedilmiştir.

Osmanlı Devleti ise, birçok ülkenin savaş zamanında ihanet edenlere yaptığı gibi hareket etmemiş ve sadece onları savaş alanlarından uzaklaştırmak (tehcir)'la yetinmiştir. Aslında 1828-1878 Türk-Rus Savaşları'nda Rusların saflarında yer alarak ihanet örneklerini sergileyen ve Berlin Kongresi'nden sonraki isyanlarıyla da Anadolu'yu kana bulayan Ermenilere Osmanlı Hükûmeti, seferberlik ilan ettikten sonra da açık ihanetleriyle karşılaşmasına ve savaş içinde bulunmasına rağmen, 9-10 ay daha tahammül etmiş ve mahalli tedbirlerle olayları yatıştırmaya çalışmıştır. Artık isyancıların ıslah olmayacağını, düşmanla açıktan işbirliği yaptıklarını, müslüman halkın büyük kayıplara uğradığını gördükten sonra, cephede bulunan birçok teb'asıyla birlikte Ermenileri de cephe gerisine sevk ve iskan etmiştir. 1915 Mayıs'ından 1916 Ekim'ine kadar yaklaşık 1.5 yıl devam eden göç ve iskan olayında göçmenlerin can, mal ve emniyet güvenlikleri ilgili 14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915)'te Tehcir Kanunu, Talimatnameler ve Kararnameler çıkartarak ve bunlara bağlı olarak mahallinde aldığı tedbirlerle o günün şartları ve savaş haline rağmen son derece titizlikle sağlayan Hükûmet, yeni bir cephe açmış gibi idarî, malî ve askerî bir külfete girmiştir. Ancak, Bu sevkiyat sırasında ve ülkedeki savaş koşulları yüzünden, örneğin gıdasızlık, ilaç eksikliği, iklim değiştirme, uzun yolculuk, kimi yerel Müslüman aşiretlerin, daha önce yakınlarını öldüren Emeni militanlarından kaçmak için konvoylara yaptıkları saldırı, kimi muhafızların yasa dışı davranışları ve en önemlisi İngilizler'in tahriki ve yoğun propagandası ile bizzat Ermeni militanlarının çıkardığı isyan, sabotaj ve baskın olayları

¹⁵³ Süslü, Azmi, a. g. e ., Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayın No: 5, Ankara, 1990, s. 94.

sırasında hayatını yitiren yaklaşık 400 bin Ermeni'yi İngilizler dünya kamuoyunun dikkatini çekmek için yoğun kulis ve propaganda çalışmalarına başladılar. Halbuki, Kafkasya'daki bir milyona yakın Müslümanı Anadolu'ya süren Rusya gibi, basit, külfetsiz ve tehlikesiz bir yol izleme imkanı varken; Osmanlı Devleti buna tevessül etmemiştir.

Bütün bunlara rağmen ne Ermenilere, ne de onları kendisine karşı kıskırtan Batılılara yaranabilmiş hatta uyguladığı bu insanî faaliyetle de haksız çıkarılmaya çalışılmıştır. Türkiye'yi en çok itham eden devletlerden biri olan İngiltere'nin yaptıklarına değinelim; Lord Kitchener, Sudan'ı işgal ettiği zaman, İngilizlerin tüm dünyada Ermenilerin sözcülüğünü yaptıkları bir devirde, ülkede sükûnu sağlamak için eli silah tutabilen herkesin kökünü kazıdı. Fransız arşivleri de Transvaal'de, yerli halktan onbinlerce kadın ve çocuğun toplama kamplarında açlıktan ölüme terkedildiklerinin resimleriyle dolu bulunmaktadır... İngilizler, İrlanda halkını katliamla ve İrlanda dışına göçe zorlayıcı yasalarla yok edemeyeceklerini anlayınca, Hindistan'da uyguladıkları "Açlığa mahkum etme" yöntemini denemeye karar vermişlerdir. Nitekim 1841-1911 arasındaki 70 senelik dönem içinde İrlanda'nın nüfusu yüzde elliye düşmüş ve birçoğu da ülke dışına göçe zorlanmıştır¹⁵⁴.

¹⁵⁴ Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s. 209.

4.8. Kafkas Cephesi:

Kafkas Cephesi'nde: Sarıkamış Savaşı

Karadeniz olayı üzerine Ruslar Anadolu'nun kuzey-doğu sınırında saldırıya başlamışlardı. Bu bölgede Osmanlı-Rus sınırı Ayastefanos (Yeşilköy) ve Berlin Antlaşmalarıyla tesbit edilmiş bulunuyordu. Karadeniz'in kuzeyinde bir noktadan hareketle güney doğuya zikzak bir biçimde ilerlemekte olan sınır, Artvin, Oltu ve Baradız'ın güneyinden geçerek bundan sonra daha da güneye kayıp doğuya doğru yönelmekte ve Ağrı'nın doğusunda bir noktada İran sınırına ulaşmakta idi ve böylece Batum, Ardahan ve Kars Rusya'da kalmaktaydı.

Osmanlıların Kafkasya'da giriştikleri savaşların amacı üç kademeli olarak gerçekleştirilecekti: Birinci kademe, 1877-78 Savaşı sonunda Ruslara bırakılmış olan Batum, Ardahan ve Kars'ın geri alınması. İkinci kademe de daha önceki savaşlarda Ruslara kaptırılmış olan Kafkas halkını ve en çok Müslümanları Rus boyunduruğundan kurtarılması¹⁵⁵. Üçüncü kademeye gelince Hazar Denizi dolaylarında Orta Asya'da yaşayan Türklerle temasa geçerek Pan Turancılık planını gerçekleştirmesi. Bu üç kademeli amaçtan birincisi, aynı zamanda Doğu Anadolu vilayetlerinin savunmasını sağlayan bir nitelik taşıdığından gerçekçidir. İkincisi ve üçüncüsü ise gerçekten çok uzak olan bir hayal ürününden başka bir şey değildi.

Rusya'nın Kafkasya'dan Osmanlı İmparatorluğuna yönelmiş olduğu ve Birinci Dünya Savaşı'nda da yönelteceği savaşların amacı da üç aşamalıydı. Birinci aşama, Doğu Anadolu'yu istila ederek Güneyde İskenderun'dan Akdeniz'e ulaşmak. İkinci aşama, Karadeniz'de Trabzon'u aldıktan sonra kıyı yolu ile İstanbul'a kadar uzanmaktı. Üçüncü aşamaya gelince, Doğu Anadolu yönünden ve Dicle-Fırat havzasından Basra Körfezi'ne çıkmaktı. Birinci ve ikinci aşamalarda Rusya, balkanlarda yaptığı gibi Hıristiyan halkın ve en çok Ermenilerin avukatlığını yapmaktı. Üçüncü aşamada ise, çıkarları İngiliz çıkarları ile çatışmaktadır. Bu nedenle Rusya, uzlaşma devletleri tarafında bulunduğu için bu amaçtan vazgeçmiş gibi görünmekteydi.

¹⁵⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt III, Kısım I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 350.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Rusların Kafkasya'da önemli kuvvetleri yoktu. Ruslar da Almanlar gibi savaşın kısa süreceğine ve kesin sonucun Avrupa'da alınacağına inanmakta idiler. Rus Başkomutanlığı'na göre "İstanbul'a giden yol Berlin'den geçmekteydi"¹⁵⁶. Nitekim aniden Osmanlıların savaşa girecekleri kuşkusunun başlaması üzerine Kafkas ordusuna önem verilmeye başlandı. Ekim ayı sonunda bu ordunun bütün kuvveti, 100 tabur ile 117 bölük ve 250 toptan ibaretti. Kafkas Ordusu görünürde Genel Vali Varantsov Dashkov komutasındaydı. Asıl komutan ise, Kafkasya'yı çok iyi tanıyan Kurmay Başkanı General Yudinç idi.

Osmanlı Başkomutanlığı Ekim ayı ortalarına kadar kesin savaş planını hazırlamıştı. 20 Ekim 1914'de Bronzard'ın hazırladığı savaş esasları ve harekât planları Enver Paşa tarafından da kabul edildi. Rus kuvvetlerini Kafkas cephesinde durduracak görev III.Ordu'ya verilmişti. Kafkas cephesini tutan Osmanlı III. Ordusu dört kolordu, bir nizamiye ve dört sınır birliklerinden ibaretti. Toplam askeri gücü 235 bin insan, 61 bin hayvan ve kale toplarıyla birlikte 531 top idi¹⁵⁷. III. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, Kurmay Başkanı Gazi Bey ve Ordu karargahı da Erzurum'daydı.

1 Kasım'da, Karadeniz olayından tam üç gün sonra Rus birlikleri sınır boylarında bulunan Osmanlı karakollarına saldırmaya başladılar. 2 Kasım'da General Bergman komutasında önemli Rus birlikleri Karaorgan, Oltu, Kağızman'dan hareket ederek Zivin, Doğu Bayezit ve Diyadin'i ele geçirdiler.

III. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa, Rusların üstün kuvvetlerle büyük saldırıya geçtiklerini sanarak, emrindeki bütün kuvvetlerin Erzurum dolaylarında toplanmasını ve Erzurum Kalesi'nden de faydalanarak savunma savaşı yapılması emrini vermişti. Ancak, Rus birliklerinin yürüyüşü 4 Kasım'da yavaşlamamış aksine Erzurum istikametinde büyük bir saldırı geliştirmekte oldukları gözetlenmiştir.

5 Kasım'da Hasan İzzet Paşa'ya Genel Karargah'tan Köprü Köy dolaylarına gelmiş olan Rus kuvvetleri üzerine saldırıya geçmesi emri verildi. 6 Kasım'da Rus ve Osmanlı kuvvetleri arasında sıcak temas sağlandı. Rusların 22 taburuna karşılık

¹⁵⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, IX. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s. 415.

¹⁵⁷ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt III, Kısım I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 352.

Osmanlılar'ın 26 taburu vardı. Ne var ki, Osmanlı birlikleri arasında istenen düzeyde iletişim sağlanamadığından kesin bir netice alınamadı ve çatışmalar 8 Kasım 1914'e kadar devam etti. Tarihte bu muharebeye Birinci Köprü Muharebesi denilmektedir.

Enver Paşa, Birinci Köprü Muharebesi'nin yarattığı olumsuz havayı dağıtmak ve düşmanın toparlanmasına meydan vermemek amacıyla Hasan İzzet Paşa'ya bütün kuvvetleriyle düşmana saldırmasını emretti. Hasan İzzet Paşa bu emir üzerine 10 Kasım 1914'te düşmanın Köprü Köy dolaylarındaki mevzilerine saldırıya geçti, Ruslar, bütün kuvvetleriyle karşı koymaya çalıştılar ve Osmanlı kuvvetleri karşısında kuvvetlerinin yüzde kırkını kaybedince geri çekilmeye başladılar. Bu çekilme Azap bölgesindeki eski mevzilerine kadar devam etti. Osmanlılar 17 Kasım'da bu mevzileri ele geçirmek için yaptıkları saldırılar başarıya ulaşmayınca Hasan İzzet Paşa, savaş hareketlerini durdurmak zorunda kaldı¹⁵⁸.

III. Ordu'nun Rus kuvvetlerini yok etmekteki başarısızlığı Enver Paşa'yı çok üzmüştü. İttihat ve Terakki Genel Merkezi ile Erzurum, Van ve Trabzon valileri ve Teşkilat-ı Mahsusa (Özel Teşkilat)¹⁵⁹ da üzgündü.

Bu başarısızlıkların ardından Kafkasya'yı istila etme planı canlandı. Bu planın esasları şu şekilde tesbit edildi: Kafkas Rus Ordusu, cepheden III. Osmanlı Ordusu tarafından tesbit edilecek İran'dan ve Karadeniz'den gönderilecek kuvvetlerle iki yandan sarılacak. İran kuvvetlerinden bir kısmı ile Teşkilat-ı Mahsusa birlikleri Türk yerli halkını ayaklandırarak Rus kuvvetlerini arkadan vuracaktır. Planın yürütülmesi için Hafız Hakkı Paşa plandan haberdar edilerek onayı alındı. 24 Kasım'da Teşkilat-ı Mahsusa'dan Rıza Bey, birliğinin Artvin'i alması planının olumlu gerçekleşeceği yolundaki umutları kuvvetlendirdi. Bir gün sonra Hafız Hakkı Paşa sözde III. Ordu'nun durumunu incelemek, aslındaysa Enver Paşa planın gerçekleştirme koşullarını bildirmek üzere Mecidiye Kruvazörü ile Trabzon'a gönderildi. 2 Aralık'ta Hafız Hakkı Paşa, Köprü Köy'deki karargahında Hasan İzzet Paşa ile görüşerek onu Ruslarla karşı saldırı yapabileceğine inandırdı. 6 Aralık'ta Enver Paşa Bronzard Paşa

¹⁵⁸ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, IX. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s.417.

¹⁵⁹ Rusya'daki Müslümanları ayaklandırmak için Enver Paşa'nın kendisine bağlı kalmak üzere kurmuş olduğu teşkilat.

ile Yavuz Zırlıslı'na binerek Erzurum'a gitmek üzere 8 Aralık'ta Trabzon'a ulaştı, oradan da Erzurum'a geçerek 13 Aralık'ta III. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa ile yaptığı görüşmeler sonunda girişilecek saldırı hareketleri üzerinde onunla fikir birliğine vardı ve 17 Aralık'ta Erzurum'a döndü. Büyük saldırı hareketleri ile ilgili olmak üzere komuta heyetinde önemli değişiklikler yapıldı. Enver Paşa'nın eniştesi ve İstanbul Merkez Komutanı Halil Bey, kurulacak bir tümenin başına İstanbul'dan Tebriz yönünde harekete memur edildi. Bu tümenin görevi, Tebriz üzerinden Dağıstan'a yürümek, Kafkas İslam memleketlerini Ruslara karşı ayaklandırmak ve III. Ordu'nun karşısında bulunan Rus ordusunu arkadan vurmaktır. Genel karargahta Haberleşme Şube Müdürü Kazım (Karabekir) Paşa da İran, Turan ve Hindistan'da faaliyetlerde bulunacak bir başka tümenin başına getirilmişti. Kazım Karabekir'in görevi, İran'a yürüyerek Tahran'ı işgal etmek, İran'ı Rus etkisinden kurtarmak ve mümkünse Türkistan ile Afganistan'da ayaklanmalar çıkartarak bu yerlerde İngilizlerle Ruslara karşı propaganda faaliyetlerinde bulunmaktır. Genel Karargah kurmaylarından Ali İhsan Paşa'ya gelince o da II. Ordu Kurmay Başkanlığına atanmıştı. III. Orduya bağlı X. Kolordu Komutanı Ziya Paşa emekliye sevk edildi ve yerine Albay Hafız Hakkı Paşa atandı. III. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'da 18 Aralık'ta "Ben bu hareketleri yürütmeye kendimde kuvvet ve güven görmemekteyim" diyerek¹⁶⁰ istifa etti ve yerine bir gün sonra 19 Aralık 1914'te Enver Paşa, III. Ordu Komutanlığı'nı üzerine aldı.

Enver Paşa III. Ordu'nun bütün kuvvetleriyle saldırıya geçmeye karar verdi. Saldırı Rus kuvvetlerini bir çember hareketi içine alarak onları yenmek esasına dayandırılmıştı. XI. Kolordu ve süvari tümeni Aras'ın güney ve kuzeyinde bulunan Rus kuvvetlerini saldırılarla oyalayarak yerinde imha edecekti, IX. ve X. Kolordular da Bardız ve Oltu üzerinden düşmanın sağ kanadını çevirerek Aras vadisine atıp, Sarıkamış ve Oltu hattından uzaklaştıracaktı. 22 Aralık 1914'te çevirme saldırısı planı başladı. Osmanlı kuvvetleri Oltu ile Bardız'a girdiler ve bir yandan da Ardahan ve Kars üzerine yürüdüler. Ne var ki bu başarılar uzun sürmedi. Birlikler arasındaki haberleşmenin normal biçimde yapılamaması, askerlerin aşırı derecede yorgun olması ve ağır doğa şartlarından kaynaklanan faktörler nedeniyle bu saldırılardan da sonuç alınamadı.

¹⁶⁰ Ali İhsan Sabis, *Harb Hatıralarım*, İstanbul, 1943, s. 132.

Büyük ümitlerle girişilen Sarıkamış çevirme saldırısı üç hafta kadar sürdü ve büyük kayıplar veren kuvvetlerimiz 18 Ocak 1915'te Sarıkamış'tan önceki yerlerine geri çekilmek zorunda kaldılar.

Bir trajedi niteliğini taşıyan Sarıkamış Savaşı'nın siyasal sonuçları da olmuştur. Bunların en önemlisi Rusların müttefiklerine Çanakkale'de Türklere karşı bir cephe açmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nu aralarında paylaşmak fikrini kabul etmeleri gelir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

A- SAVAŞIN TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİNE ETKİSİ:

Birinci Dünya Savaşı boyunca, Osmanlı Devleti'nin İngiltere'yle ilişkilerinin ayrıntılarını inceleyeceğiz. Osmanlı Devleti, savaşa girince, İngiltere, Türkiye'yi parçalama politikasına yoğunluk verdi. 5 Kasım'da Osmanlı Devleti'ne karşı resmen savaş ilân etmesinden de önce, 3 Kasım'da Kuveyt'i İngiltere'nin himayesinde bağımsız bir devlet¹⁶¹ olarak tanıdı. 5 Kasım'da Kıbrıs'ı ilhak ettiğini, 18-19 Aralık'ta da Mısır üzerinde himaye kurduğunu açıkladı¹⁶². İngiltere, daha sonra da 30 Nisan 1915'de Yemen'in Kuzey'indeki Sabya topraklarının Şeyhi İdrisî Seyyid'le, 26 Aralık'da Suudî Şeyhi İbni Suud'la, 3 Kasım 1916'da da Katar Şeyhi'yle antlaşmalar yaptı¹⁶³. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin 23 Kasım 1914'deki Cihad-ı Mukaddes ilânıyla, İngiltere'ye karşı din etkenini kullanarak savaşa çağırdığı Arapları, Osmanlı yönetimine karşı ayaklandırmayı da başardı¹⁶⁴.

İngiltere'nin bazı Osmanlı yöneticileriyle de birtakım girişimlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. 1915 Nisanı'nın da, İngiltere Mısır'daki Amerikan diplomatları kanalıyla Suriye'deki Dördüncü Ordu Komutanı ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa nezdinde barış yoklaması yapmıştır¹⁶⁵. Buna göre Cemal Paşa Sultan ilân edilecek; otoritesinin esasını Suriye Krallığı oluşturacak ve Filistin, Mezopotamya ve

¹⁶¹ J.C. Hurewitz, **Diplomacy in the Near and the Middle East, A Documentary Record: 1535-1914**, Vol.I, D. Van Nostrand Co., Inc., New York, 1966, s.4.

¹⁶² **İbid.**, s. 4-8.

¹⁶³ **İbid.**, s. 13-15; 17-19 ve 23-25.

¹⁶⁴ Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Emir Abdullah, 1914 Şubatı'nda, Mısır'daki İngiliz temsilcisi Lord Kitchener'e, babasının-dışardan destek görebildiği takdirde-Osmanlı Sultanı'na karşı ayaklanabileceğini ima etmişti. O sırada İngiltere'nin Osmanlı Devleti ve Almanya'yla ilişkileri henüz kopma noktasına varmadığı için Kitchener bunun üzerinde durmamıştı. **Great Britain, Parliamentary Papers, 1939, Miscellaneous, No. 3, Cmd. 5957.**

¹⁶⁵ Oman, J.W., Commanding Officer, U.S.S., **Caralina**, to Secretary of Navy, April 6, 1915, D.s. 867.00, 758.

Arabistan'ı da içine alacaktı. İstanbul ve Boğazlar ise, ya Rusya'ya ya da uluslararası bir komisyonun yönetimine verilecekti. 1915 Mayıs'ında yapılacak barış karşılığında, Cemal Paşa'nın Hıristiyan bir prensin yönetiminde özerk Ermenistan fikrini de kabul ettiği öne sürülmektedir¹⁶⁶. Weber İngiliz belgelerine dayanarak, İngiltere'nin bu girişime çok ilgi gösterdiğini, fakat Fransa, Suriye ve Kilikya'nın kendisine verilmesini isteyerek tasarıya karşı çıkınca, Cemal Paşa'yla kurulan komplonun gerçekleşmediğini yazmaktadır¹⁶⁷.

Osmanlı Devleti, İngiltere'yle Mısır'da (Kanal Cephesi), Mezopotamya'da ve Çanakkale'de savaştı. Dört yıl süren savaşın sonunda, İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya Osmanlı Devleti'ni parçalama politikasını gerçekleştirdi. Tezimizin ana karakteri, İngiltere'nin bu parçalama politikasını ve savaş cephelerindeki entrikalarını ortaya koyacaktır.

1.1. İngilizler'in Irak'a İlgisi:

İngilizler, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Irak'ı genellikle ticaret yönünden ve bir diğeri de Hindistan'ın güvenliği bakımından önemli görmüşlerdi¹⁶⁸. Savaşın başlaması üzerine Basra Körfezi'nde Abadan'daki petrol tesislerini, kendilerine bağlı Muammera ve Kuveyt Şeyhleri'ni korumak, ayrıca Osmanlılar'ın Cihad-Ekber'i duyurulmasının Müslüman dünyasındaki manevi etki yapmasını engelleyerek, Araplar'ın Türkler'e karşı savaşa girmelerini hazırlamak işleri ortaya çıktı. İngiliz işadamlarından bazıları, İngiltere'nin Irak'ın doğal kaynaklarını işletmek üzere

¹⁶⁶ PRO (Public Record Office), F.O. (Foreign Office), 371/2489; Cabinet Memorandum 200744, December 29, 1915.

¹⁶⁷ Frank G. Weber, *Eagles on the Crescent, Germany, Austria and the Diplomacy of the Turkish Alliance, 1914-1918*, Cornell University Press, Ithaca, 1970, s. 173.

¹⁶⁸ Esat Cemal Pâker, *Siyasî Tarihimizde Kırk Yıllık Hariciye Hâtıraları*, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1952, s. 45-47.

sömürgeci bir devlet olarak bir daha Irak'tan çıkmamak üzere orada yerleşmeyi de gündeme getirdiler¹⁶⁹.

İngiltere'nin Hindistan işlerinden sorumlu Bakanı Austen Chamberlain'in, Hindistan Genel Valisi'ne 24 Aralık 1915 tarihli ve 127 nolu mektubunda Muhaammera ve Kuveyt Şeyhlerine, ve Şehr Mokalla Sultanına ihsan edilen şeref payesi nişanlarının iadelerinin istenmemesi teklifini kabul ettiğini bildirmiştir. Ayrıca, İngiltere Hariciye Vekaletiyle yapılan muhabereden de anlaşıldığı üzere; Muhammera ve Kuveyt Şeyhleri hususundaki karara ve nişanlarının maliyetinin paylaşılması teklifine muvafakat edilmektedir. Binaenaleyh; maliyet miktarının iki hükümet ve İran konsolosuna ait masraflar arasındaki yıllık ayarlama ve intibaklara dahil edileceği belirtilmiştir¹⁷⁰.

İngilizler, 15 Ekim 1914 yılında bir İngiliz Hint tümeni Bahreyn Adaları'na çıkarttı. Basra doğrultusunda Türk askeri tarafından savunulan Fav'ı aldılar. 23 Kasım'da Basra, 8 Aralık'ta Kurna ellerine geçti. Bu yayılma ve istila hareketleri sırasında: "Basra'ya, Arap halkına düşman bir zihniyetle gelmediklerini, aksine, Türk yönetimi yerine özgür ve adil bir yönetim kurulacağını, dine ve geleneklere saygı gösterileceğini duyurdular¹⁷¹.

İngiliz başarıları Enver Paşa'yı Irak savunması ile ilgilenmeye zorladı. Irak'a bir yandan düzenli kuvvet göndermeye kalkışırken öte yandan binbaşı rütbesinde olan Süleyman Askeri'yi, Irak'taki derme çatma kuvvetlerle aşiret ve kabilelerden toplayacağı kuvvetlerin başına getirerek Basra'yı geri almakla 3 Ocak 1915'te görevlendirdi. Enver Paşa Trablusgarp'taki askerî tecrübelerine dayanarak, Irak'ın daha çok yerli kuvvetlerle savunabileceğini düşünüyordu. Süleyman Askeri, İngilizler'e karşı yürüyüşünde 3 Mart 1915'te Ahvaz'ı aldı. Ayrıca, Karun petrol borusunda önemli tahribatlar yaparak Nasriye'yi de ele geçirmeyi başardı. Basra'yı

¹⁶⁹ Philmith Graves, *The Life of Percy Cox*, London (Tarihsiz), s. 185.

¹⁷⁰ P.R.O., F.O. 371/2766B-64371-922, İngiltere'nin Hindistan işlerinden sorumlu Bakanı Austen Chamberlain'in, Hindistan Genel Valisi'ne gönderdiği 24 Aralık 1915 tarihli ve 127 nolu mektubu, Ek-9, s. 276.

¹⁷¹ *İbid.*, s. 184.

İngilizler'den geri almak için yaptığı saldırılarda yenildi ve geri çekilmek zorunda kaldı. Bu yenilgiyi içine sindiremeyen gururlu Türk subayı 12 Nisan'da canına kıydı¹⁷².

Süleyman Askeri'nin harekâtı başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen İngilizler kuşkuya kapıldılar ve Basra'nın güvenliğini temin etmek için bu kentin 200 kilometre kuzeyinde bulunan Nasiriye ve Kût-ül-Amâra'yı ele geçirmek üzere General Townshend'in komutasında harekete geçen İngiliz kuvvetleri, Türk kuvvetlerini yenerek 3 Haziran 1915'de Amara'ya, 25 Temmuz'da da Nasiriye'ye girdiler. Kolayca kazanılan bu başarılar, İngilizler'i cesaretlendirdi ve bu cesaretle Amara üzerine yürümeye karar verdiler. Fakat, mevsimin yaz olması ve aşırı sıcak yüzünden saldırma yerine beklemeyi tercih ettiler¹⁷³. Türkler bundan yaralanarak 7000 kişilik bir kuvvet sağlayarak, Nurettin Bey'i Townshend'e karşı taarruza geçmek üzere görevlendirdi.

1.2. İngilizler'in Bağdat Üzerine Yürüyüşü:

Townshend, 1915 Eylül'ünde Türklere karşı saldırıya geçti, donanımlı kuvvetleriyle Türkleri geri çekilmeye zorlayarak, Essin mıntıkasını aldılar ve Türkler'i Aziziye'ye kadar izlediler. Beklenmedik bu başarı İngiliz Yüksek Komutanlığı'nı Bağdat üzerine saldırı düşüncesine itti. Townshend emrindeki kalabalık bir kuvvet 12 Kasım 1915'de Bağdat üzerine yürüyüşe geçti. 22 Kasım 1915'de, Salmânpâk'da Nurettin Paşa komutasındaki kuvvetlerle çarpıştı. İngiliz kuvvetleri savaşarak geri çekilip, 3 Aralık'ta Kût-ül-Amâra'ya kapandılar ve Türk kuvvetleri tarafından kuşatıldılar¹⁷⁴.

Irak cephesinde savaş devam ederken, İngiltere ve müttefikleri Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmak için aralarında toplantı üzerine toplantı yapıp kendi

¹⁷² Yusuf Himet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.III, Kısım. III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 102.

¹⁷³ Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi, 1918-1926**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987, s. 161-163.

¹⁷⁴ Bayur, Yusuf Hikmet, a. g. e., C. III, K. III, s. 105; Karal, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi**, C. IX., s. 487.

aralarında uzlaşmaya çalışıyorlardı. İngiliz hükûmeti, Fransız bölgesinde kalan İskenderun limanından İngiliz tüccarlarının serbestçe faydalanmalarını, kurulacak serbest bölgeden istifade etmelerini, ayrıca bir gümrük resmi ödememelerini istemiş, Fransa'da bunu kabul etmiştir. Buna karşılık, Fransız tüccarları da Hayfa Limanı'ndan aynı şekilde faydalanabilecekti.

Petrograd'daki İngiliz ve Fransız Büyükelçilerinin Rus Hariciye Nazırı Sazanof'a 9 Mart, 1916 tarihinde verdikleri Muhtıra'nın 4. maddesine göre; "Büyük Britanya Devleti'ne, Hayfa, Akra Limanları, Fırat ve Dicle nehirlerinden belirli miktarda su verilecektir. Ayrıca Krallık Hükûmeti (Büyük Britanya) Fransa'ya danışmak ve haber vermek gereğini duymaksızın Kıbrıs Adası'nı da üçüncü bir devlete terketmemeyi taahhüt eder¹⁷⁵".

Birinci Dünya Savaşı'nda İtilâf Devletleri'nin zaferle çıkması halinde; Türkiye'nin bugün elinde bulunan topraklarının paylaşılması meselesinin ortaya çıkacağını düşünen İngiliz hükûmeti, ülkemiz hakkında çok geniş bilgisi ve tecrübesi bulunan Fransız Mösyö Piko ile İngiliz Sir Mark Sykes'a gizli bir proje hazırlatmışlardı. Bu projenin esasları şudur: Karadeniz ile Ürünye Gölü'nden başlayarak Van, Bitlis, Muş ve Elazığ'ın güneyinden ve Toros ile Anti Toros Dağları'ndan geçerek Anamur'a kadar varacak hat, Rusya'nın Anadolu'daki yeni sınırı olacaktır. Bunun doğusundaki topraklar ve bir bölge dışında olduğu gibi Rusya'ya verilecektir.

Fransa Akkâ'dan başlayarak Anamur'a kadar devam eden Suriye ve Kilikya'dan oluşan topraklarla Rusya'ya verilecek toprakların güneyinde kalan Gaziantep, Urfa ve oradan Ürünye'ye kadar uzanan bölgeyi alacak. Rusya'ya bırakılmak istenmeyen bölge işte bu son petrol bölgesi olacaktır. Yani, İngiltere Irak denilen bölge ile İran Körfezi'ne bitişik bazı İran eyaletlerini alacaktır.

¹⁷⁵ Petrograd'daki İngiliz ve Fransız Büyükelçileri'nin Rusya Dışişleri Bakanı Sazanof'a 9 Mart, 1916 da verdikleri müşterek muhtıra. Daha geniş bilgi için bakınız. Rus Gizli Belgelerinden: Türkiye'nin Paylaşılması, *Tercüman*, 19 Ocak 1992, No.: 14, s. 8; E. E. Adamof, (Çev.: Hüseyin Rahmi) *Anadolu'nun Taksimi Planı*, Rusça Baskı 1924, Moskova, Türkçe Birinci Baskı 1926, İkinci Baskı 1972, Kutman Basın Yayın A.Ş., İstanbul, 1972, 228-229.

Ancak, İtilâf Devletleri kendi aralarında yaptıkları Osmanlı'yı paylaşma projesinde dahi ihtilâfa düşmüşlerdir. Özellikle İngiltere ve Fransa, Osmanlı topraklarının coğrafi ve yeraltı zenginliklerini dikkate alarak paylaşmakta anlaşamamışlar ve birbirleriyle sürtüşmeye gimişlerdir.

Rusya Dışişleri Bakanı Sazanof'un Rus İmparatoru'na gönderdiği 13 Mart 1916 tarihli muhtıradaki şöyle demektedir:

“...Bu projede bizim için hayati önemi olan nokta, ileride kazanacağımız araziye müstakbel Fransız arazisinden ayıran ve bize teklif edilen sınırdır. Bu sınır topoğrafik bakımdan yeterli derecede tabii bir sınır sayılabilir. Zira en önemli dağ kitlelerini izleyerek gidiyor. Ancak politik ve stratejik açılarından bakılırsa bu sınır, hemen kabul edilebilecek bir değer de taşıyor. Çünkü bize verilen ve pek sükunetli olmayan halklarla meskûn bulunan bu araziye bitişik ve komşu olarak karşımıza kuvvetli Avrupa devletlerinin çıkması keyfiyeti vardır. Her ne kadar bu devletler şimdi bizim müttefiklerimiz ise de, bunların Rus-İran sınırının teşkil ettiği köşeye girmeleri pek istenir bir şey değildir.

Bundan başka Ürümüş bölgesinde, bizim Hıristiyan halklarımızın arasında misyoner Müttefiklerimizin öneminden dolayı bir Avrupa devletinin egemenliğini kabul edemeyiz.

Halbuki güneyimizde bir Türk Sultanlığı veya Arap Hilafeti gibi, diğer herhangi bir İslam devletiyle komşu olmamız daha uygun düşerdi. Bu görüşümüzü haklı gösterecek başka bir husus da şudur ki, biz İstanbul ve Boğazlar hakkında Fransızlar'la müzakereler yaptığımız zaman, Fransızlar'ın yalnız Suriye ile Kilikya'yı almalarını kabul etmiştik. Diyarbakır bölgesi Irak'da kalıyordu. Şayet bu projeye karşı çıkmayı başaramazsak, hiç olmazsa Ürümüş bölgesini ve Bitlis geçitlerini elde etmek için direnmeliyiz. Fransa'ya da Küçük Ermenistan'da, ekli haritaya göre Sivas-Harput-Kayseri üçgeninde bazı tavizler verebiliriz. Kutsal Hıristiyan beldelerindeki büyük çıkarlarımızı savunmak için, Muhtar Filistin arazisinin daha küçük tutulmasına da razı olabiliriz. Genel olarak denebilir ki, biz; müttefiklerimizi zarara sokmaksızın, gelecekte Fransa ve İngiltere ile bu hususta yapacağımız müzakerelerde İmadiye-

Cezire-i İbni Ömer-Diyarbakır-Samsat-Maraş-Adana hattının güneyindeki arazi ile ilgilenmediğimizi söyleyebiliriz.

(İngiliz-Fransız) projesiyle ilgili bütün sorunların ayrıntılı ve dikkatli bir surette mütalaası için, bu projenin özel bir komisyonda incelenmesi ve komisyonun da Başvekilin başkanlığı altında Harbiye, Bahriye ve Hariciye Nazırlarıyla İmparatorluk Hazretlerinin Kafkasya'daki vekilinin katılımıyla teşkilini uygun telâkki etmekteyim.¹⁷⁶

Kapalı kapılar ardındaki pazarlık giderek kızıışmıştı. Anadolu'da Ruslar ayrı, Fransızlar ayrı, İngilizler de ayrı ve özellikle petrol bölgelerini istiyorlardı. Daha sonraki dönemlerde ise, aralarında ihtilâfa düşerek bu kez ikili müzakerelere girişmişlerdir. Bu görüşmelerde ele alınan konular ve neticeleri gizli olarak yürütülmüştür.

Böylece tarihin ve belgelerin ışığında Anadolu ve Anadolu'nun dışındaki Türk topraklarının paylaşılması yolunda yapılan pazarlıkların ne şekilde gelişmekte olduğunu apaçık bir şekilde görüyoruz. Ruslar'dan ayrı olarak Fransız ve İngilizler de Türk topraklarının ileride nasıl paylaşılacağı yolunda uzman adamlarına Birinci Dünya Savaşı arefesinde ve savaş sonrasında çok önceden incelemeler yaptırmışlar, fizibilite raporları hazırlamışlar ve bunu ilk defa Rus müttefiklerine resmî bir muhtıra ile bildirmişlerdir. Gene bu muhtıradan açık bir biçimde görüleceği gibi, Ruslar daha o zamandan beri, İngiliz ve Fransızlar'la müttefik oldukları halde, bu ittifak ve dostluklarının uzun süreceğinden kuşkuludurlar. Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney sınırlarının İngiliz ve Fransızlar tarafından tutulmasını istememektedirler. Onların istedikleri zayıf bir Osmanlı veya bir Arap devleti ile komşu olmaktır. Bunlarla komşu oldu mu her zaman bu sınırı kendi lehine genişletebilir. Ama İngiltere veya Fransa ile

¹⁷⁶ Petrograd'daki Rusya Dışişleri Bakanı Sazanof'un 13 Mart, 1916 da Rus İmparatoru'na muhtırası. Daha geniş bilgi için bkz. **Rus Gizli Belgelerinden: Türkiye'nin Paylaşılması**, Tercüman, 21 Ocak 1992, No.: 16, s. 8; Adamof, E.E., **Anadolu'nun Taksimi Planı**, s. 236-238.

komşu oldu mu, bunlara karşı bir şey yapamaz. Üstelik Rusya bu günkü müttefikleri ile yarın bozuşabileceğini, hatta onlara düşman olabileceğini de hesaba katmaktadır.

1.3. İngilizler'in Kût-ül-Amâra'da Kuşatılması (Ocak-Nisan 1916):

İngilizler Kût-ül-Amâra'da 7 Aralık 1915'ten 1916'ya kadar Osmanlı kuvvetleri tarafından kuşatılmış durumda kaldılar. Bu sıralarda Türk ordusunda komutan değişikliği yapıldı. Irak, Musul ve İran'daki Türk kuvvetlerinden iki tümen teşekkül ettirilerek VI. Ordu adı altında Mareşal von der Goltz emrine verilmişti. Bu Hristiyan komutanın atanmasına karşı yaptığı direnme üzerine Nurettin Paşa görevden alınarak, yerine Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa getirildi. Bu sırada İngilizleri kuşatmakta olan kuvvetlerin sayısı yeterli olmasına rağmen bunun 5000'i savaşçı nitelikten yoksundu¹⁷⁷.

Irak'ta İngiliz kuvvetlerinin Komutanı Townshend, Türk kuvvetleri kuşatmasından kurtulmak için Hintliler'den oluşan bir ordu teşekkül ettirdi ve bu kuvvetle 21 Ocak, 7 Mart, 7 Nisan ve 24 Nisan tarihlerinde dört kez saldırıda bulundular ise de başarılı olamadılar. 25 Nisan'da İngiliz Yüksek Komutanlığı'nın telsiz emriyle Townshend'e kendi başının çaresine bakılması talimatı verildi. Townshend, can korkusuyla ve kuvvetlerini kuşatmadan kurtarmak için İngiliz Hükûmeti'nin de kabul etmesiyle Halil ve Enver Paşa'ya bir milyon İngiliz lirası rüşvet önermiş, sonradan bu miktarın iki katına çıkartmıştı¹⁷⁸. Bu saçma teklifi kabul etmeyen Türk komutanlar, İngilizler'in kayıtsız ve şartsız teslim olmalarını istediler. Yapılan savaşlarda, nihayet çaresiz kalan İngilizler 29 Nisan'da teslim olmuşlardı, ancak kuşatma esnasında her iki tarafında çok sayıda asker kaybı vardı¹⁷⁹.

İngilizler Kût-ül-Amâra'daki daha önceki başarısızlıklarını dikkate alarak yeniden örgütlenmeye başladılar. Çok sayıda ve seçkin askerî birliklerden oluşan ve General Sir Stanley Maud'un komutasındaki İngiliz kuvvetleri 13 Aralık 1916'da Kût-ül-Amâra üzerine yeniden yürüyüşe geçtiler. General Sir Stanley Maud, Osmanlı'daki

¹⁷⁷ Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, s. 487.

¹⁷⁸ İbid., s. 199-201; ayrıca daha geniş bilgi için bkz. Türkgeldi, Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim**, Ankara, 1931, s.133-134.

¹⁷⁹ Pierre Renouvin, (Çeviri Adnan Cemgil) **Birinci Dünya Savaşı Tarihi**, (1914-1918), Cilt II, s. 387-392, ayrıca bkz. Karal, Enver Ziya, a. g. e., s. 486-488.

askerî komutan değişikliğinden de faydalanarak Ocak 1917 'den itibaren bazı askerî başarılar elde etmiştir.

Türkler, Kût-ül-Amâra'daki başarılarını değerlendirmeyi düşünmediler. 16 Nisan'da Mareşal von der Goltz tifüsten ölmüş, yerine Halil Paşa ordu komutanlığına atanmıştı. Enver Paşa Mayıs'ta Bağdat'a gelip durumu yerinde izlemiş, Kût-ül-Amâra'da savunmada kalıp Irak kuvvetlerinin bir kısmı ile İran'da hareketlere girişmeyi kararlaştırmıştı. Ancak, İngilizler bu durumu çok iyi değerlendirerek yeterli derecede mühimmat ve erzak stokunu gerçekleştirip, son askerî hazırlıklarını da tamamlayarak, 1917'de Osmanlı kuvvetleri karşısında askeri başarılar sağlamışlardır.

1.4. 1915 Yılında İran'da Askerî Faaliyetler ve İngilizler:

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önce, ne Osmanlılar'ın ne de Almanlar'ın İran'da askerî faaliyetlerini sonuçlandırarak hiç bir siyasal programları yoktu. Almanya, Dünya savaşı başlar başlamaz Hindistan'da, Mısır ve Kafkasya'da Türkler aracılığıyla isyanlar çıkartılmasına girişmişti. Almanya'nın İran hakkındaki genel politikası, bu ülkenin yabancı işgal ve baskısından kurtularak bağımsız duruma getirilmesi ve sonra askerî bakımdan desteklenip, teşkilâtlandırılıp ve dost bir müttefik olarak savaşa sokulması hedefleniyordu. Osmanlı Hükûmeti de bu Alman siyasetini uygun buluyordu. İran'a girişilecek askerî harekâtın asıl amacı İngiltere ve Rusya'yı İran'dan çıkarıp, öncelikle petrol bölgelerinden mahrum bırakmak, sonra da Afganistan ve Hindistan'a sarkarak Rusya ve İngiltere'yi zararsız hâle getirmektir. Almanya ile Osmanlılar'ın ortak gibi görünen bu amacının altında; Almanya, İngiltere ile Rusya'nın İran'da bırakacakları boşluğu bilgi, sermaye ve teknik gücü ile doldurup üstünlük kuracağını tasarlamıştı. Türkler ise; İran, Azerbaycan ve gereğinde Orta Asya'daki Türk ve Müslüman halka dayanarak söz sahibi olmayı istiyorlardı. Ayrıca, Türkler'i İran'da askerî harekâtlara zorlayan diğer bir faktör de, Rus ve İngiliz kuvvetlerinin ileride Türkiye'yi arkadan çevirmelerine fırsat vermemektir¹⁸⁰.

Osmanlı ve Alman Hükûmetleri, Rus ilerleyişi karşısında İran'da düzenli kuvvetlerle olabilecek bir biçimde hareketlere girişmeyi uygun gördüler. Ortam çok elverişliydi. Bulgaristan savaşa girmiş, Almanya ile İstanbul arası bağlanmıştı. İtilâf Devletleri Gelibolu'yu boşaltmaya başlamışlardı. Townshend ordusu Kût-ül-Amâra'da kuşatılmıştı. Mareşal Goltz Paşa İran harekâtı için görevlendirildi. Goltz Paşa'nın aslı görevi İran'a girmiş olan İngiliz ve Rus kuvvetlerini, kuvvet kullanarak İran'dan uzaklaştırmaktı. Mareşal Goltz Paşa İran Hükûmeti'nin mevcut kuvvetlerinden bir ordu kurulmasını temin ettikten sonra, Türk-İran sınırında, Musul, Bağdat ve Basra vilâyetlerinde bulunan Türk kuvvetleri ile İran'a gönderilmiş olanlar, VI. Ordu adı altında Mareşal'in emrine verilmişti. III. Kafkas Ordusu Mareşal ile irtibata geçecek

¹⁸⁰ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt IX, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s. 492-495.

ve her türlü askerî yardım yapılacaktı. Türk ve Alman siyasal temsilcileri de bu konuda kendilerine düşen görevleri yerine getirecekti.

Öngörülen savaş plânı arzu edildiği gibi yürütülemedi. İran'ı İngilizlerle Ruslar'dan kurtarmak teşebbüsü bu durumda gerçekleştirilemedi. İngiliz ve Ruslar 1916 yılı sonuna kadar kuvvetlerini artırmaya muvaffak olduklarından dolayı 1916 yılı askerî harekât duraklama dönemine girmiş oldu.

İran cephesinde askerî harekâtın duraklaması ve Osmanlı lehine netice alınmamasının asıl nedeni; Mareşal Goltz Paşa'nın aniden rahatsızlanması ve beklenmedik bir anda tifüsten ölmesidir. Bir diğer husus, 22 Nisan 1916'da Goltz Paşa'nın yerine geçen Halil Paşa ile Almanlar arasında İran'daki kuvvetlerin komutanlığı hakkında çıkan anlaşmazlığın kısa süreli de olsa iki müttefik olan Almanya Devleti ile Osmanlı Devleti arasında bunalım yaratmasıdır. Ayrıca, XIII. Kolordu Komutanı Halil Paşa İran cephesinde bulunduğu sırada hareket noktasından dörtyüz kilometre uzaklaşıp, ordunun acil ihtiyacı olan askerî mühimmat, iaşe akışı, yeterli derecede asker temini ve sevkıyat işini gerçekleştirememiş; takviye kuvveti sağlamak için diğer kuvvetlerle iletişim kuramamıştır. Dolayısıyla Osmanlı kuvvetleri, İtilâf kuvvetleri karşısında arzu edilen neticeyi alamamıştır.

1.5. Arabistan-Hicaz Cephesi:

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Arap Yarımadası'nın bir kısmı, Osmanlı egemenliğinde bulunuyordu. Yarımada'nın güneyinde ve Basra Körfezi dolaylarında sıralanan Aden, Hadramut, Maskat, Umman, Bahreyn ve Kuveyt Şeyhlikleri, İngiliz himayesine girmiş bulunuyorlardı. Yemen, Asir, Samma, Necit, Hicaz ise Osmanlı vilâyetleriydi. Bu vilâyetler arasında en önemlisi Müslümanlğın beşiği olan Hicaz ve Müslümanlğın doğum yeri olan ve dünyadaki bütün Müslümanlarca kutsal sayılan Mekke'ydi. Hazreti Muhammed'in türbesinin bulunduğu Medine vilâyeti de Osmanlı Devleti'nin sınırları içindeydi.

Arabistan'daki Osmanlı kuvvetleri, Hicaz nüfusuna göre hesaplanmış ve Hicaz'ın toplam nüfusu da yaklaşık bir milyon civarında olduğu tespit edilmişti. Buradaki nüfusun dörtte üçünü de Bedeviler oluşturuyordu.. Osmanlı kuvvetlerinin Hicaz'daki görevi; Hicaz'da asayiş sağlamaktır, halkın rahat, huzur, can ve mal güvenliğini korumak, kollamak ve mevcut düzeni idame ettirmek üzere yerleştirilmiştir. Kuvvetlerin bir kısmı, Hicaz'da, bir kısmı da Asir'de konuşlandırılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Ordularından VII. Kolordu birliklerinin bir kısmı Yemen'i iş yaparak yerli halkla birlikte İngilizlere'e karşı savaşmışlardır. Asir'deki tümen de savaş boyunca orada kalmış, yerli halktan bir direnme görememişlerdir. Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacağı en çok umulan Hicaz ise İngilizlerle anlaşarak Osmanlılara karşı ayaklanmış ve Türkler'e karşı savaşmışlardır¹⁸¹.

Basra Siyasi Şube Şefi Yarbay Sir P.Z. Coz, K.C.S.I., K.C.I.E'den. Simla, Hariciye ve Siyasi Dairesi, Hindistan Hükümeti Sekreterine 10 Ekim 1916'da gönderdiği gizli yazıda; harbin devam etmesi görüşünde mutabık kaldıklarını ve menfaatleri gereği, körfezdeki Arap liderleriyle olan görüşmeleri akamete uğrattıkları veya ihtilafa sebep verecek muhtemel tavır ve hareketlerden kaçınılmasını istemiştir¹⁸².

¹⁸¹ Mehmet Arif Seyhun, (Derleyen: Müşerref Seyhun); "Yemen Savaş Anıları (5 Mayıs 1914-15, Mart 1919)", *Askerî Tarih Bülteni*, ATASE, Yıl: 22, Ağustos 1977, Sayı: 43, s. 64-106.

¹⁸² F.O. 371/3041-10284/60, Basra Siyasi Şube Şefi Yarbay Sir P.Z. Coz, K.C.S.I., K.C.I.E'den. Simla, Hariciye ve Siyasi Dairesi, Hindistan Hükümeti Sekreterine 10 Ekim 1916'da gönderdiği gizli yazı, Ek-10, s. 277.

Araplar, İngilizlerle anlaşarak Türk Kuvvetlerine saldırıyı sürdürürken, İngilizler de, gizliden gizliye Arap topraklarını müttefikleri arasında taksim etmeye başlamışlardır.

Basra Siyasi Şube Şefi Yarbay Cox'un imzasıyla Simla ve Hindistan Hükûmeti Sekreterine gönderdiği belgeden anlaşıldığına göre; savaş sonuna kadar Arap liderlerini gücendirecek veya onları tereddüde düşürecek her türlü hareketlerden ve beyanatlardan sakınılmasını talep etmiştir. Bu talebin yerine getirilmesinde titiz davranan ve çok başarılı olan İtilâf Devletleri temsilcileri; İmparatorluğu parçalayarak gerçek emellerine ulaşmışlardır.

1.6. Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizler'in Kullandığı Arap Bürosu:

Ortadoğu'da İngiliz İmparatorluğu'na ait tutarsız bürokrasiye bir ölçüde düzen getirmek amacıyla kurulan, uzman personelin istihdam edildiği Arap Bürosu¹⁸³, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama sürecinde oldukça etkili olmuştur. Arap Bürosu'nun kurulma amacı, görünüşte bölgedeki sorunları önlemek, ortadan kaldırmak ve huzur getirmektir. Arap Bürosu hem operasyonların ve politikanın yönetiminde söz sahibi olacak, hem de Arap isyanının başarısına etki edecek askerî ve politik konularda İngilizler'in arabuluculuk politikasında aksayan yönleri görebilecek bir şekilde tek bir merkez olarak kurulmuştur.

Mekke Şerifi, 1916 yılında Arap isyanının standardını yükseltince Büronun Hindistan ve Irak'taki önemi de azalmış oldu. Birinci Dünya Savaşı'ı boyunca Irak'da görev yapan ve daha sonra aynı bölgede sivil komiser vekilliği görevine terfi eden Sir Arnold Talbot Wilson, Arap Bürosu ile şu yorumu yapmıştır: "Arap Bürosu, Arap politikasını koordine etmek için kurulmuştu. Fakat büro kısa sürede, Kral Hüseyin ve ailesini, tüm Arap dünyasına empoze etmek isteyen bir politikanın taraftarlarınca ele geçirildi ve büronun yöneticisi hiç bir zaman Irak'ın problemlerine farklı açıdan bakmak zahmetine girmediler. Arap Bürosu'nun Irak'taki varlığı bizim için bir dezavantajdı"¹⁸⁴.

Arap Bürosu, Arap dünyasına ilişkin istihbaratın merkezi olarak toplanması, yorumlanması vasıtasıyla, Yakındoğu'daki İngiliz politikasını uyumlu bir şekilde yürütmek ve Dışişleri Bakanlığı'nı, Savaş Bakanlığı'nı ve Hint Hükûmeti'ni Alman ve Türk politikalarının genel gidişatı konusunda eş zamanlı olarak bilgilendirmektir. Buna ek olarak Arap Bürosu, Hint Müslümanları'nın kızgınlığını üzerine çekmemek suretiyle Hint asıllı olmayan Müslümanlar arasında, İngiltere lehinde propaganda faaliyeti yürütmek konusunda da yetkili olacaktı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı bazı hassas istihbarat ve propaganda faaliyetlerindeki yetkinin Londra'da kalması sonucuna

¹⁸³ Büronun orijinal adı: "İslâmi Büro" idi, Hindistan'ın bu konuda duyabileceği rahatsızlık nedeni ile (daha az kışkırtıcı bir isim olan) "Arap Bürosu" şeklinde değiştirilmişti.

¹⁸⁴ Bruce Westrade, *The Arap Bureau*, Pennsylvania, 1928, s. 98.

varmıştı. 7 Ocak 1916'da yapılan İmparatorluk Savunma Komitesi toplantısının ardından Arap Bürosu tarafından derlenen tüm raporların sadece bu ofise gönderileceğini ve buradan gerekli yerlere dağıtım yapılacağı konusunda bir emir yayınlanmıştır¹⁸⁵.

Arap Bürosu'na göre kukla yöneticiler ve iyi bir zamanlama ile yapılacak sübvansiyonlar gibi kurnazca yöntemler, Hindistan Genel Valisi'nin "Fermanları"ndan daha etkili oluyordu. Arap Bürosu, Arap-İslâm kültürünün, İngilizler lehine kullanılabilir düşmanlık gibi unsurları, hep kurulması düşünülen Arap Konfederasyonu ve gayri resmi kontrol mekanizmaları açısından değerlendiriyordu. Arap Bürosu, İngilizler tarafından sinsice ve akılcıca hazırlanan bir plânın, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına ve Ortadoğu'nun bölünmesine, Filistin'de dini kargaşa çıkması düşüncesini körüklemesine ve emperyalist zihniyetlere hizmet etmiştir.

¹⁸⁵ Paul Guinn, *British Strategy and Politics, 1914-1918*, Oxford, 1965, s. 236.

1.7. Hicaz Ayaklanması (Şerif Hüseyin-İngiliz Anlaşması):

Birinci Dünya Savaşı arifesinde İngiltere, Mısır'daki komiseri aracılığıyla Mekke Şerifi Hüseyin ve oğlu Abdullah'la ilişki kurmuştu. 23 Eylül 1914'te Londra Hükûmeti, Türkiye ile İngiltere arasında bir savaş çıkması durumunda Hicaz'ın davranışının ne olacağını öğrenmek istemişti. Abdullah babası adına verdiği cevabî karşılıklı Hicaz'ın İngiltere'ye eğilimli olacağını bildirmişti. Savaşın başlaması üzerine 31 Ekim 1914'te İngiltere Şerif Hüseyin'e aşağıdaki öneride bulunmuştu:

“İngiltere, Türkler tarafından savaşa sürüklenmiştir. Arap milleti eğer bu savaşta İngiltere'ye yardım ederse, İngiltere de Arabistan'a hiçbir baskıda bulunmayacağını garanti edecek ve bir dış saldırıya karşı Araplara her çeşit yardımlarda bulunacaktır. Mekke veya Medine'de saf Arap ırkından bir Arap'ın halifeliği üzerine almasıyla bugün sürüp gitmekte olan fenalıklar da Tanrı'nın inayeti ile sona erebilir¹⁸⁶.

Öneriden anlaşıldığına göre; Arapların yardımına karşılık İngiltere şu hususların gerçekleşmesine yardımcı olacaktır:

1. Arabistan'ın bağımsızlığı.
2. Halifeliğin Araplara geçmesi, Halife'nin Mekke ve Medine'de ikamet etmesi.
3. Saf Arap ırkından bir Arap'ın (Hicazlının) Halifeliği üzerine alması.

Bizim İttihat ve Terakki Partisi'nin düşmanla işbirliği yapma çabasında olan muhalifleri; İsviçre'ye gelerek Çarlık Rusyası ve İngiltere temsilcileri ile temasa geçerler. Şuursuzca Osmanlı devletini çökertmek için yeni bir plân daha hazırlamış oluyorlardı. Oldukça pahalıya mal olan bu plân ne kadar ibret vericidir: Bern'deki Rus Elçisi Baherat'tan, Başbakan ve Dışişleri Bakan Şturmer'e 26 Ağustos 1916'da, 510 numaralı telgrafı:

Mandelştam aşağıdaki bilgileri ekselansınıza aktarmamı istiyor: “Türk Muhalefet Partisi'nin İsviçre'deki üyeleri Kemal Midhat ve Ali Galip Gençtürkler'in

¹⁸⁶ Memorandum on the British Commitments on King Hüseyin, s. 890.

hükûmetini devirmek konusunda bana bir muhtıra verdiler. Hazırlamış buldukları plâna göre Muhalefet Partisi'nin yeniden kuruluşu Paris'te bir komitenin başkanlığı altına verilmesi düşünülüyor. Cenevre'de de bir istihbarat şubesi bırakılacak ve bu şube özel gizli kuryeler vasıtasıyla Türkiye ile sürekli olarak bağlantıda bulunacaktır. Ayrıca Selânik'te sabotaj işleri ile meşgul olmak üzere ayrıca bir şube açılacaktır. Kısaca bu projenin başlıca gayesi, Türkiye'de güya Gençtürk boyunduruğunu atmak için fırsat bekleyen halk ve ordu arasında silâhlı bir ayaklanma meydana getirmektir. Bu maksatla İngiltere ve Fransa'da bulunan, buralara göç etmiş olan Türkler'den ve Türk savaş esirlerinden bir askerî kuvvet teşekkülü de düşünülüyor. Eğer bu kuvvet deniz yoluyla Anadolu'nun uygun bir yerine çıkarılacak olur, başına da bir şehzade geçirilirse kendilerine birçok valilerin de katılacağından emin bulunuyorlar. Bu hükûmet geçici olarak kurulur kurulmaz da hemen bizlerle sulh imzalamaya hazır bulunacak, bütün şartlarımızı da kabul edecektir.

“Böyle bir kuvvetin teşkil edilmesi, iyi ve doğru bir biçimde çalışacak istihbarat teşkilâtının ve propaganda çalışmalarının meydana getirilmesi için tabii gerekli masrafları karşılayacak bir paraya ihtiyaç olacağından, Türk Muhalefet Partisi bu parayı da bizden ve müttefiklerimizden istemektedirler. Fransız ve İngiliz heyetleriyle de görüşerek bu teklif hakkında düşüncelerinizi öğreneceğim ve hemen size arz edeceğim. Türk Muhalefet Partisi'nden hiç olmazsa istihbarat hususunda faydalanmak için bu meseleyede önem verilmesi konusunda Dışişleri Bakanlığı'nın dikkatini çekiyorum. Az zaman önce Türk hükûmetinin İsviçre'den Türkiye'ye gelecek kişiler hakkında pek sıkı tedbirler almış olması, Türkiye'deki işler hakkında bilgi edinilmesini çok güçleştirmiştir. Bu bakımdan Türkiye'ye gizli kuryeler gönderebilmek üzere heyetimizin gerekli para ile teçhiz edilmesini rica ederim. Buna çok ihtiyacımız vardır”. “Baheraht”

Bu belgenin altına Rus Çarı İkinci Nikola (Çarskoye selo) 20 Ağustos 1916'da kendi el yazısı ile şu notu düşmüştür: “Türkiye ile işi bitirmek lâzımdır.

Herhalde Türkiye'ye artık Avrupa'da yer yoktur. Bu sebepten size Türk Muhalefet Partisi ile münasebet kurmak lâzım değildir¹⁸⁷.”

İşte bizim 21 Kasım 1911 yılında kurulan, o zamanın muhalefet düşüncesinin acıklı bir tablosu. Ayrıca sonradan “Vatan kurtaran aslan” postuna bürünüp İttihat ve Terakki Partisi'ni kötölemek için her şeyi yapan Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin¹⁸⁸ liderinin, kendilerini kurtarmasını rica eden bir telgrafi da Rus Çarı'na göndermiş olduğunu biliyoruz. Muhalefet demenin vatan hainliğini bile mübah kıldığını sanan düşünce yapısının memleketimiz politikacılarından tam olarak silinmemiş bulunduğu da acı bir gerçektir. Hürriyet ve İtilâf Partisi, mütareke devrinde iktidara geldi. Bu partinin neler yaptığını biliyoruz. İlk işleri Anadolu'ya geçerek Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının devlete başkaldırmış olduklarını ilân etmek ve katlinin câiz olduğunu bildiren fetvalar çıkartarak bunu Anadolu'nun her tarafına yaymak olmuştur¹⁸⁹.

Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin ilk hedefi, İttihat ve Terakkinin etkisine son vermektir. 11 Aralık 1911'de İstanbul'da yapılan Heyet-i Mebusan ara seçimini bir oy farkla Hürriyet ve İtilâf Partisi adayı Tahir Hayrettin Bey'in kazanması, İttihatçılar arasında büyük bir tedirginlik yarattı. 1912'de yapılan genel seçimlerde 286 kişilik Heyet-i Mebusan'da muhalefetin sandalye sayısı 15'te kaldı. Daha sert bir çizgi

¹⁸⁷ Bern'deki Rus Elçisi V. B. Baheraht'dan Başvekil ve Hariciye Nazırı Şturmer'e 26 Ağustos 1916 tarihli ve 510 numaralı telgrafi için bkz. Tercüman, 27 Ocak 1992, **Rus Gizli Belgelerinden, Türkiye'nin Paylaşılması**, No.: 22, s. 8 ve ayrıca bkz. Adamof, E.E., **Anadolu'nun Taksimi Planı**, s. 317.

¹⁸⁸ Hürriyet ve İtilâf Partisi (Fırkası) 1911 yılında İstanbul'da kuruldu. Kurucuları: İsmail Hakkı Paşa, Dr. Dagavaryan, Mustafa Sabri, Abdülhaid Zöhravi, Müşir Fuat Paşa, Damat Ferit Paşa, Ferik Süleyman Paşa, Volçentrinli Hasan, Mıralay Sadık, Dr. Rıza Nur ve Tahir Hayrettin. 1911 yılında Meşrutiyet bir dönemeçtir. 21 Kasım 1911 de, çılganmış muhalefetin temsilcisi olarak “Hürriyet ve İtilâf Fırkası” kurulmuştur. Parti başlangıçta 70 kadar mebusu etrafında toplamış, yirmi gün sonra İstanbul'da yapılan ara seçimi bir oy farkla kazanmıştır. Geniş bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, İstanbul, 1984, C.I, s. 13-34.

¹⁸⁹ Tercüman, 27 Ocak 1992, **Rus Gizli Belgelerinden, Türkiye'nin Paylaşılması**, No.: 22, s. 8.

benimseyen muhalefet, “Teşkilat, Takdirat, Islahat ve İfham” gibi gazeteler aracılığıyla İttihat ve Terakki’ye yoğun eleştiriler yöneltti. 2 Haziran 1912’de toplanan kongrede partiye hakim olan Miralay Sadık Bey’in, ülke yönetimini şiddet yoluyla ele geçirme yollarını araması gerginliği dahada tırmandırdı. 23 Ocak 1913’te girişilen Bâb-ı Âli Baskını sonrasında İttihat ve Terakki’nin denetimi sağlamasıyla Hürriyet ve İtilâf Partisi dağılmaya yüz tuttu. Bazı parti üyeleri, Mahmut Şevket Paşa’nın öldürülmesinden sonra yurtdışına kaçarak Millî Muhalefet Partisi adıyla yeni bir parti kurdular ve İttihat ve Terakki yönetimine karşı olan sert muhalefetlerini sürdürmeye devam ettiler. Resmen kapatılmamakla birlikte siyasal yaşamdan çekilen Hürriyet ve İtilâf Partisi 1914 genel seçimine katılmadı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında İttihat ve Terakki’nin iktidardan düşmesi üzerine, 22 Ocak 1919’da bir bildiri yayınlarak yeniden harekete geçen Hürriyet ve İtilâf Partisi, Mütareke döneminde İngilizlerin desteğini alarak, İttihatçıların bir girişimi olduğunu savunduğu “Kuva-yı Millîye” hareketini bastırmak amacıyla iç ayaklanmaları kışkırttı. Ülkenin en karanlık günlerinde İngilizlerle işbirliği yaparak, Türkiye’nin tümüyle parçalanması anlamına gelen Sèvres Antlaşması’nın imzalanmasında parmaklarının olduğu gerekçesiyle Ankara Hükûmeti’nin boy hedefi oldular ve nihayet dağıldılar. Rıza Nur, Ahmet Ferit gibi eski İtilâfçılar Anadolu’ya geçerek Ankara Hükûmeti’nin yanında yer aldılar.

Ruslar’ın ve İngilizler’in Bern’e yerleştirmiş oldukları casusları Mandelştam, orada ilişki kurmuş bulunduğu muhalefet temsilcilerinden faydalanarak Petrograd’a Osmanlı Hükûmeti’nin faaliyetleri hakkında sürekli raporlar gönderip durmuştur. 15 Eylül 1916 tarih ve 575 numara ile gönderdiği dikkate şâyân rapor da şudur:

“Üç ay önce İsviçre’ye gelen Araplar, Mısır’ın müstakbel idare tarzı, Arap vilâyetinin muhtariyetlere kavuşması ve bir Arap Hilâfeti’nin ilânı konularını görüşmek üzere İstanbul’a delegeler göndermişlerdir. İlk maddede Araplar Türk fermanları ile Mısır’a verilen bütün hakların ve imtiyazların korunmasını istemişlerdir. Türkler ise Mısır’ın Türk komiteleri tarafından idaresinde ısrar ediyorlarmış. Arap vilâyetlerine muhtariyet verilmesini İttihat ve Terakki Partisi kesin olarak reddetmiştir. Halifelik meselesine gelince Araplar bunun Mekke şerifine intikal etmesini istemişler. Bu sırada halifelik konusunda üç yol öne sürülmüştür. Birinci grup sözcüsü Ahmet Rıza Bey, halifeliğin saltanattan ayrılarak Şeyhülislâm’a geçmesini ileri sürmüştür. İkincisi ve

orta yolu seçen Talat Paşa ise halifeliğin Sultan'da kalması ile beraber uzak yerlerdeki bu halife işlerini, Muhammed'in soyundan gelen imamlar tarafından yürütülmesini teklif etmiştir. Enver Paşa'nın başkanlık ettiği üçüncü bir grup ise Araplar'la yapılan görüşmelerde her türlü anlaşma yollarını kapamak ve halifeliğin Sultan'da kalmasını esas tutmuştur. Sonunda üçüncü grubun kararı kabul edilmiştir.

“...Enver Paşa, her ne kadar halifeliğin sultanda kalmasını istiyorsa da şayet herhangi bir mesele hakkında Padişah Sultan Reşat kendisine muhalefet edecek olursa halifeliği Şeyh Sünusi'ye vermekle (Reşat'ı) kendisini tehdit etmektedir. Şeyh Sünusi 1914 yılında İstanbul'da büyük bir saygı ve törenle karşılanmıştı. Eğer bütün Afrika Müslümanları'nın üçlü İtilâf aleyhinde ayaklanmaya muvaffak olursa halifeliğin Hüseyin'e verileceği daha o zaman ona vaadedilmiş bulunuyordu.

“Mekke Emiri'nin Şeyh Sünusi'ye göre halifelik hususunda daha fazla hakkı olacağından dolayı Enver Paşa'nın bu davranışı ve vaadi, Arapları fazlasıyla gücendirmiştir. Mekke Şeyhi Hüseyin'in isyan etmesinde Enver Paşa'nın güttüğü politikanın da büyük bir tesiri olmuştur. Enver Paşa ise Şerif Hüseyin ile barışmak istemektedir. Bunun için onun yanına şerifin yakınlarından Hacı Eşref adında birini göndermiştir. Bununla beraber yapılacak konuşmalar halifelik meselesinden çok Hicaz'a verilecek muhtarlık idaresi konusunda geçmiştir.

“Anlaşıldığı üzere İstanbul'da Araplarla Türk ileri gelenleri arasında yapılan görüşmelerde hiçbir konuda bir anlaşmaya varılamamıştır. Böylece Türkler'le Araplar anlaşamamış olarak ayrılmışlardır. Ancak, aralarındaki görüşme kesilmiş değildir. İki tarafın delegeleri şimdi de İsviçre'nin Zürih kentinde buluşup yeniden görüşeceklerdir. Bu görüşmelere Bern'deki Müslüman menfaatlerinin temsilcisi olan Ubeydullah da katılacaktır.

“Araplar ile bunların tanınmış ileri gelenlerinden Behçet ve Hasan Fehmi komitenin sürdürdüğü Alman dostluğu politikasına kızarak, bunu protesto etmek üzere İttihat ve Terakki Partisi'nin İsviçre şubesinden ayrıldılar”¹⁹⁰.

¹⁹⁰ Tercüman 27 Ocak, 1992, **Rus Gizli Belgelerinden Türkiye'nin Paylaşılması**, No. 22, s. 8.

Görülüyor ki, Çarlık Rusyası'nın tanınmış casusu Mandelştam, İsviçre'de duyduğu her haberi memleketine göndermekte tereddüt etmemiş bulunuyor. Yaptığımız araştırmalarda ve Arşiv belgeleri taramasında, Araplar ile İttihat ve Terakki Hükûmeti arasında böyle bir toplantı yapıldığı hakkında bizde bir bilgi mevcut değildir. Belki de tamamıyla özel bir nedenle uydurulmuş hikâyedir.

Şeyh Sünusî meselesine gelince onun halifeliği meselesi hakkında bizim bilgimiz şöyledir:

Osmanlı Hükûmeti Almanlar'ın yanında savaşa girerken herşeyi düşünmüş, bu savaşın felâketle sona ereceğini de göze almıştır. Bu arada İstanbul'un da düşman işgaline uğrayacağı ve Padişah ile Osmanlı hanedanından hiç kimsenin hayatta kalamayacağı da bir ihtimal olarak tasavvur edilmiştir. İşte bu takdirde Osmanlı padişahlarının üzerinde bulunan halifelik emanetinin en yaşlı, en faziletli ve bilgili bir şeyhi olan Şeyh Sünusî'ye geçmesi kararlaştırılmıştı.

Osmanlı tarihinde buna benzer alınmış bir karar daha vardır. Bu da: Osmanoğlu soyunun kesildiği takdirde ne şekilde davranılacağı hakkındadır. O zaman toplanan ulema bu konuda şöyle bir karara varmıştı. Eğer Osmanoğlu soyu kesilecek olursa, onun yerine Kırım Han'ı geçecek ve ülkeye bu soydan gelenler padişah ve halife olacaklardı.

Arap hükûmeti Dışişleri Bakanı Şerif Abdullah'tan Rusya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Şturmere'e 19 Ekim 1916 tarih ve 127 numara ile gönderdiği dikkate şâyân muhtıra da şudur:

“... Bütün memleket bilginleri ile halk sınıflarının bugün toplanarak büyük şerif Ali oğlu Hüseyin'i Arap milletinin Kralı olarak ittifakla tanımış bulduklarını size bildirmekle pek büyük mutluluk duymaktayım. Bütün memleket onun politika sanatındaki ustalığına, kendi vatanına olan fevkalâde bağlılığına ve İttihat ve Terakki çetesinin boyunduruğu altından kurtulmuş olan bütün Arap bölgelerine maarif, hak ve

adaleti yaymak konusundaki samimi isteğine inanmış olduğundan dolaydır ki kendilerini Arap kralı seçmişlerdir”¹⁹¹. (Hüseyin oğlu Abdullah)

Rusya'nın Londra Büyükelçisi Benkendorf'tan Rusya Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Şturmer'e 4 Kasım 1916 tarih ve 659 numara ile gönderdiği telgraf:

“...Hicâz kralının yakında taç giyeceği İngiltere Krallık hükûmetine de bildirildiği ve İngiltere hükûmetinin bu münasebetle en samimi tebriklerde bulunmakta olduğu yolunda şerife iletilmesi hususu İngiltere'nin Hicâz'da bulunan temsilcisine bildirilmiş bulunmaktadır. Şerif Hüseyin'e ayrıca İngiltere'nin bu yeni durumu resmen tanımak için müttefikleri ile de görüşmekte olduğunu, henüz düşman yenilmemiş ve savaş da sürmekte olduğundan bu işin dünyaya hemen açıklanmasının erken olacağı, böyle bir davranışın kendisine de, öbür İslâm ülkelerine de zarar verebileceğini, bu bakımdan işin biraz geri bırakılması da bildirilmiştir. Mahrem olan not: bu iş hakkında dün Edvard Grey ile konuştuğum vakit anladığıma göre Şerif Hüseyin'in yeni Arap hükûmeti için kral unvanının hakkında beklenmedik bir ricası, Grey için bir sürpriz olmuş ve kendisini güç duruma sokmuştur”¹⁹².”(Benkendorf)

Bu gizli belgeler, İngilizler'in Hicâz'da oynadıkları oyunun son perdesini olduğu gibi gözler önüne seriyor. İngiliz altınlarının ve çeşitli vaadlerinin tesirine kapılmış bulunan Mekke şerifi sonunda gene İngilizler'den aldığı silâhlarla kendilerini yüzyıllarca korumuş olan Türk devletine isyan etmiştir. Şimdi kendine lâyük gördüğü krallık unvanın müttefiklerce de tasdikini istemektedir. Kendisi işin başına geçince oğullarından Abdullah'ı Dışişleri Bakanı yapmış, öbür oğlu Faysal'ı silâhlı kuvvetlerinin başına geçirerek Medine'de bulunan Türk Birliği'nin üzerine saldırtmıştır¹⁹³.

¹⁹¹ E. E. Adamof, **Anadolu'nun Taksimi Planı**, s. 360. Ayrıca, Tercüman 29 Ocak, 1992, **Rus Gizli Belgelerinden Türkiye'nin Paylaşılması**, No. 24, s. 8.

¹⁹² Tercüman, 29 Ocak 1992, **Rus Gizli Belgelerinden, Türkiye'nin Paylaşılması**, No.: 24, s. 8, ayrıca bkz. Adamof, E.E. a. g.e., s. 361-362.

¹⁹³ Tercüman, 29 Ocak 1992, **Rus Gizli Belgelerinden, Türkiye'nin Paylaşılması**, No.: 24, s. 8

İster istemez onun krallığını kabul edecek olan İngiltere, ama Şerif Hüseyin'in bu aceleciliği karşısında biraz şaşırmıştır. Tarihin ne garip bir tecellisidir ki Türk milletine ihanet eden Mekke Şerifi Hüseyin ve oğulları ve hatta torunları hep felâketlere, kimileri suikastlere, kimileri kazalara uğrayarak can verirlerken kimileri de çıldırıp ömürlerini kapalı hücrelerde geçirmek zorunda kalmışlardır. Mekke şerifi bu ihaneti yüzünden soyunu sopunu da lânete uğratmıştır. Hicâz'da bugün bir kral vardır. Fakat bu kralın Şerif Hüseyin'in soyu ile hiç ilişiği yoktur. Bilindiği gibi bu soy suudi soyudur.

Belgelerin ışığında yapılan tetkikten anlaşıldığına göre; İngiltere ile Araplar'ın Türklere karşı anlaşmasında iki temel sorun vardı. Her iki sorun da Araplar'dan geliyordu. Birincisi, İngiltere'nin, Araplar'ın rızası olmadıkça Türklere ve Almanlarla bir barış anlaşması yapmamasıydı. İkincisi de kurulması düşünülen bağımsız Arap devletinin sınırlarının tesbitiydi. Birinci sorun İngiltere'nin tavassutu ve desteğiyle kolaylıkla çözümlendi. İkinci sorunsu 1915 yılında birçok yazışmaların yapılmasını gerektiriyordu. Şerif Hüseyin'in İngiltere tarafından tanınmasını arzu ettiği ve kendi hayâlinde sınırlarını çizdiği devlet şu şehirleri kapsamaktaydı: “Kuzeyde Muş ve Adana'dan başlayarak 37. enleme kadar, buradansa doğuda İran sınırına kadar, güneyde Hint Denizi'nden Aden hariç tutularak, batıda Kızıldeniz'e kadar, batıda Kızıldeniz, Akdeniz'den, Kuzeyde Mersin'e kadar olan topraklar¹⁹⁴ isteniyordu. Şerif Hüseyin bu istekleri ilettiği mektubunda Irak üzerine olan fikirlerini de şu şekilde kaleme almıştı:

“Irak'taki Arap vilâyetleri Arap krallığının bir parçasıdır. Peygamber ve Ali zamanından bu yana Araplara ait bulunmuşlardır. Anlaşmaya elverişli zemin hazırlamak için, bugün İngiliz kuvvetlerinin bulunduğu bölgeleri kısa bir zaman için İngilizlere bırakmayı kabul ediyoruz. Ancak, İngiltere; kurulacak Arap krallığına tazminat vermelidir”¹⁹⁵.

İngiltere Hüseyin'in önerilerinden sınır ile ilgili olanı üzerine İskenderun ile Adana ve Şam'ın batısında uzanan Hama, Humus ve Haleb'in tam Arap

¹⁹⁴ İbid., s. 883.

saylamayacağını, ayrıca hudut üzerinde Fransa'nın da söz sahibi olduğunu öne sürdü. Şerif Hüseyin, Adana ile İskenderun'dan vazgeçmekle beraber, adı geçen diğer şehirlerin Arap olduğunda direndi. Fransa'ya gelince, artık düşmanla savaştığı için onunla şimdilik bir tartışmaya girmeyeceğini bildirdi. Bu suretle İngiltere ile Şerif Hüseyin arasında ortada hukuksal ve siyasal bir anlaşma imzalanmış olmakla beraber 1915 yılı sonlarında Türkler'e karşı bir anlaşmaya da varılmış oldu¹⁹⁶.

İngiltere, Şerif Hüseyin ile anlaşırken, Ruslarda, Türkiye'deki mevcut rejimin yıkılması için Osmanlı Bahriye Nazırlığı ve II., IV. Ordu Komutanlığı yapmış Cemal Paşa ile anlaşmaya çalışmışlardır.

İngiltere Hariciye Nazırı ve Hindistan işlerinden sorumlu olan Austen Chamberlain "gizli" ibaresiyle 29 Aralık 1915 tarihli ve 3134 numaralı telgrafında, Türkiye'deki mevcut rejimin yıkılması için Cemal Paşa'nın Rus Hükûmetine yaptığı bazı teklifleri içeren bilgileri ve belgeleri İngiliz Lord'u G.C.B, G.C.M.G.'ye göndermiştir¹⁹⁷.

İngiltere Lordu ve Meclis Başkanı'nun görüşlerinin alınması ve neticenin kendi taraflarına bildirilmesini arz etmektedir.

Bu belgenin ışığı altında yapılan tahlilden anladığımıza göre; Cemal Paşa'nın Osmanlı Hükûmeti'ni devirmek için ne kadar çok çaba sarf ettiğini ortaya çıkmıştır.

Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğunu haritadan silmek için kendi aralarında anlaşan İtilâf Devletleri, İmparatorlukta en üst düzeyde görev yapan, yetkili bir

¹⁹⁵ İbid., s. 4, ayrıca bkz. Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, s. 495.

¹⁹⁶ Metin Hülagü; "İngilizler'in Hicaz İsyanına Maddi Yardımları", **Belleten**, C. XXVII, s. 841, Türk Tarih Kurumu, Ağustos 1995, s. 429-445. Aynı konularla ilgili bkz. Ünsal Yavuz; "Fransız Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde 12 Eylül 1919 Tarihli Osmanlı-İngiliz Antlaşması", **Askerî Tarih Bülteni**, Yıl: 17, S. 33, Ağustos 1992, s. 137-16. Vahit Çabuk, "Birinci Dünya Savaşı sırasında İskenderun'un Stratejik Durumu", **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, (83-84-85), 31 Mart 1992, s. 29-36. Süleyman Kocabaş; "I. Dünya Harbi'nde Araplar Üzerinde İngiliz Oyunları", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, C. VII, S. 74, 28 Şubat 1993, s. 51-59.

¹⁹⁷ F.O. 371/2767-64361/68-16, İngiltere Hariciye Nazırı ve Hindistan işlerinden sorumlu olan Austen Chamberlain "gizli" ibaresiyle 29 Aralık 1915 tarihli ve 3134 numaralı telgrafi, Ek-11, s. 278.

Osmanlı Paşasını ve Komutanını kendi çıkarlarına alet ettiklerini açıkça ortaya koyan bu belge gerçekten ibret vericidir.

1.8. Mekke'de Ayaklanma:

İngilizler'in Şerif Hüseyin'i beslediği, parasal yardımı hiç esirgemediği ve sürekli Osmanlı aleyhine isyana sürüklediğini daha önceki belgeler ışığında belirtmiştik.

İslâm âlemi için mukaddes olan ve sınırları içine Mekke ve Medine'yi de alan Hicâz, Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914'te, devletin vilâyetlerinden birisi halinde idi ve Yavuz'un buraları fethettiği günlerden beri benimsenmiş tarz içinde, kendilerinin Peygamber'in mübarek soyundan olduklarını iddia eden Beni Kutade ailesinden Hüseyin Paşa'nın emirliğinde bulunuyordu. Hüseyin Paşa, bu göreve, 1909'da Meşrutiyet'in ilânından sonra getirilmişti. İki oğlu Faysal ve Abdullah da Mebusan Meclisi'nde mebus idiler.

Peygamberimizin soyundan olduğu yolundaki iddiasının hiçbir tarihsel vesikası olmayan ve Sultan Hamit'in kendisine asla itimat etmediği için asli emirlik vazife ve payesini vermediği haris, iki yüzlü Hüseyin Paşa, İngilizlerle gizli anlaşma yapmış, ünlü casus Lawrence'in para ve silah yardımını kabul etmiş, Cemal Paşa'ya oyalamıştı. Suriyeli ayrılıkçı hareketin elebaşları, meşhur Aliyye Divan-ı Harbi'nden en ağır cezalara çarptırıldığı halde, Şerif Hüseyin'den şüphelenilmiyordu. Bir yandan Anadolu ihmâl edilirken, diğer yandan Medine'ye kadar döşenen demiryolundan faydalanılarak, burada en seçkin askerlerden bir ordu kurulmuş¹⁹⁸, başına da çöl kaplanı unvanına sahip Fahrettin Türkkân Paşa getirilmişti.

Şerif Hüseyin, Cihad-ı Mukaddes fetvasına kendi katılmamakla kalmadı. Vehabi reisi İbn-i Suud ve Necis emiri İbn-i Reşit'den tüm Arap Yarımadası'nda Osmanlı yönetimine son verilmesi için kendisine yardım edilmesini istedi. Hicâz'ı ele geçirme kararında olan Vehabi reisi İbn-i Suud, esasında tam bir Türk düşmanı olmasına rağmen Hüseyin'in kendisine yardım tekliflerini reddederek, ilk fırsatta, Mekke ve Medine'yi işgale hazırlandı. Oysa ki, Sultan Üçüncü Selim zamanında

¹⁹⁸ Mehmet Özdemir, "Birinci Dünya Savaşı'nda Demiryollarının Kullanım ve Bunun Savaşın Sonucuna Etkileri", **Dördüncü Askerî Tarih Semineri, Bildiriler, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı**, 1989, s. 369-402.

Vehabi ayaklanması ve İkinci Mahmut devrinde Vehabiler'in mukaddes beldeleri istilâ ederek, herşeyi tahrip etmeleri üzerine, Vehabi işgali altında Hac farızasının yerine getirilemeyeceği kararına varılmıştı.

McMahon ve Sir Mark Sykes'ın koordine ettiği Şerif Hüseyin ayaklanması, hareketin başlangıç tarihini bile verebiliyordu. Buna göre, ya Mart 1916'nın son birkaç gününde, ya da Nisan başında Arap ayaklanması başlayacaktı.

McMahon'un Sir Edward Grey'e Kahire'den gönderdiği 10 Mayıs 1916 tarihli raporda¹⁹⁹ belirtildiği gibi “Şerif Hüseyin, anlaşılıyor ki, Kızıldeniz'in Arap sahilinde bir ablukaya artan ehemmiyet vermektedir”. Bu raporun ekinde yer alan Şerif'in gönderdiği 18 Nisan 1916 tarihli mektup ilgi çekicidir:

Şerif, Kızıl Deniz'deki abluka konusunda şöyle demektedir: “... Hindistan ve Afrika sahilinden gelen bütün erzak ve mühimmatın Hicaz ve bilhassa Cidde dahil olmak üzere Arap sahillere (Osmanlı kuvvetlerinin) ulaşmasını durdurmanın zarureti vardır.

Şerif Hüseyin, “yeterli sayıda İngiliz kuvveti uygun bir yere çıkartılıp, Suriye-Anadolu demiryolu hattı kesilmeli ki, Suriye'deki dostlarımız da ayaklanabilsin” demektedir. Ayrıca, silahların vs. bir kısmını getirmek üzere Port Sudan'a kayıklar yollamakta olduklarını belirtip oradaki Vali'ye talimat verilmesini ve “Para gelmeye devam etmeli” demektedir.

Şerif Hüseyin'in isteklerinin tamamını kabul eden ve sürekli para, silah, asker, mühimmat ve siyasi destek sağlayan İngiltere, ayaklanma ile gelişmeleri de günü gününe takip ediyordu. Şerif'in istiklâl ilanı bildirisini bile, İngiltere'nin bilgisi altında hazırlanıyordu. McMahon, Ramleh'den İngiliz Dışişlerine gönderdiği 16 Haziran 1916 tarihli yazıda şöyle diyordu: “...Burada herhangi bir şey yayınlanmış değildir ve ben; Hicaz'da Türklere karşı Arap ayaklanmasına ilişkin bildiri taslağını, Majesteleri'nin Hükûmetinin ve Hindistan Hükûmeti'nin tasvibi için telgraf

¹⁹⁹ Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No. 512, Ankara, 1982, s. 108-109.

çekeceğim. Bunun yayınlanmasında gecikme olması tavsiyeye şâyândır. Böylece, düşmanın, ayaklanma haberini daha evvel öğrenmesi önlenecektir...²⁰⁰.

McMahon, 21 Haziran 1916 tarihli yazısında ise, bildirinin, İngiliz Dışişleri'nin değişiklik yaptığı şekliyle, ertesi gün (22 Haziran 1916 sabahı) yayınlanacağını ve bunun bir kopyasını da Fransız meslektaşına vereceğini duyurdu.

Hazırlığını tamamlayan Şerif Hüseyin, ağabeylerinden aldığı talimat gereği nihayet 27 Haziran 1916 tarihinde, Türklere karşı ayaklanma ilânını açıkladı. Ayaklanma hareketini gerçekleştiren kadroda Şerif Hüseyin ve oğullarının yanısıra Arap subayları ve Cidde'li ileri gelenlerin Arap kuvvetlerinin başına getirilmesini istedikleri Aziz El Mısırî, Farukî gibi Mısırlı Milliyetçiler ile, bazı Suriye'li şahsiyetler de hareketin kadrosunu oluşturmaktadır. Şerif Hüseyin'in oluşturduğu Arap askerî gücünün başında da Nuri Bey El Said ve Cafer El Askerî gibi Osmanlı ordusundan ayrılma subaylar vardır. Şerif Hüseyin'in titizlikle seçtiği lider kadrosu muhakkak Türklere kini olan kişilerdir. Meselâ, Arap hareketinin yöneticilerinden, Rauf Bey Abd El Hadi isimli şahsın kardeşi ve muhtemelen babası, Suriye'de Osmanlı yönetimince idam edilmiştir.

Ayaklanmanın ilânından sonra, İngiltere'yle Şerifin yakınlığı artmış, McMahon, Ramleh'den Dışişlerine gönderdiği 5 Ağustos 1916 tarihli yazıda, Şerif'ten alınan bir telgrafi iletiyordu. Bu telgrafta, Şerif, "Mekke Şerifi ve Emir Hüseyin" imzasıyla "Büyük Britanya'nın Mukaddes Topraklar konusunda Araplara olan iyi niyetlerini ve İngiltere Kralı ve Hindistan İmparatoru'na en içten teşekkürlerimi iletiniz"²⁰¹ demektedir.

İngiltere, Şerif Hüseyin'in askerî gücüne dolaylı olarak katkıda bulunmaya devam etmiştir. Ayrıca, şerif Hüseyin'in Hicaz İsyanı'nı övücü yazıların öteki İslâm ülkelerine ulaştırılmasında büyük gayret göstermiştir.

²⁰⁰ Ömer Kürkçüoğlu, *Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No. 512, Ankara, 1982, s. 114.

²⁰¹ Kürkçüoğlu, Ömer, a. g. e., s. 120-121.

1.9. Şerif Hüseyin Ayaklanmasına Arap ve İslâm Dünyasının Tepkileri:

Şerif Hüseyin'in ayaklanması, toplu bir Arap kalkışına dönüşmediği gibi, İslâm dünyasında da bazı tepkilere yol açtı. İngiltere, bu tepkilerden de ciddi kaygı duydu. İngiltere, Arapların ve İslâm dünyasının tepkisini gördükçe, Araplara vaat edilen Arap Devleti üzerinde, İngiltere ve Fransa arasında varılan (Sykes-Picot) düzenlemesini de gizli tutmaya özen gösteriyordu. Gerçekten de, bir kere, Şerif Hüseyin'in ayaklanmasının bırakınız İslâm dünyasını, bütün Araplar arasında bile toplu destek gördüğü şüpheliydi.

Şerif Hüseyin'in hareketinin öteki Araplara benimsettirilmesine, İngiltere de gayret ediyordu. Meselâ, Arap yarımadasında bu görülüyordu. Basrada'ki İngiliz Generali'nden alınan 9 Temmuz 1916 tarihli yazıda da bunu görmek mümkündür. Buna göre, Shammar'ın Ruslam kısmı ve Dhafir aşiretleri, İngiltere'nin hizmetinde bulunmaktadır. "Bin Reşid'in ise Türklerle işbirliği vardır. Belge, Hüseyin'in ayaklanmasının Mezopotamya'daki etkisi üzerinde de şunları söylemektedir:

"Şerif'in hareketinin etkisini tahmin etmek güç. Halk, bunun ehemmiyetinin pek farkında değil. Türk-yanlısı bir hava hâlâ var. Türkiye'nin savaş sıkıntısı içinde bulunduğu bir sırada, ayaklanıp Arap istiklâli meselesini ortaya atmakla, Şerif'in haksızlık ettiği mülâhazasıyla, böyle düşünüyorlar"²⁰².

Şerif ayaklanmasının Mısır'daki etkisini, McMahon, Ramleh'den Dışişleri'ne gönderdiği, 3 Temmuz 1916 tarihli raporunda, şöyle değerlendirilmektedir: "Hareketin Mısır kamu oyundaki umumi etkisini tarif etmek kolay değildir. İslâmî basın çok ketum davranmaktadır. Bir kısmı 'haberler şüpheli' bahanesiyle yorumdan kaçmaktadır. Bir kısmı da, işin ehemmiyetini küçültmekte ve bunun, 'periyodik Arap ayaklanmasının bir safhası olduğunu, Türklerin muzaffer çıkacağını' söylemektedir."

McMahon, İngiliz-aleyhtar grubun ise, "Halife'ye karşı âsî ve İngiliz'in kölece aleti olduğunu" söyleyerek, "Şerif'in itibarını düşürmek için ellerinden geleni yaptığını belirtmektedir.

²⁰² Kürkçüoğlu, Ömer, a. g. e., s. 126..

Tunus’da da “hatırı sayılır etki” meydana gelmiştir. “Fakat, Tunus Beylik ailesi Türk olduğundan, Türk Yönetimine daima saygı duyulmuştur”. Ayrıca, Türk gücünün ufalmasına ilişkin haberlerden dolayı teessür gösterilmeye devam etmiştir.

Şerif Hüseyin’in ayaklanmasına Hindistan’da tepki göstermiştir. Hatta bazı aklı başında ve okur yazar Müslümanlar bu ayaklanmanın İngiltere’nin desteğinde yapıldığını dahi savunmuştur. Hindistan’daki en önde gelen pan-İslâm kurumları, (Khuden-i Kaaba) Şerif’i ve sempatizanlarını toptan kınamışlardır²⁰³.

²⁰³ Kürkçüoğlu, Ömer, a. g. e., s. 125-131.

1.10. Osmanlı Devleti'nin Şerif Hüseyin Ayaklanmasına Karşı Tedbirleri:

Birinci Dünya Harbi'ne katıldıktan sonra Cihad ilânında bulunan Padişah ve Halife'ye karşı, Müslüman tebaadan gelen bu isyan, güç bir siyasî durum yaratıyordu. Osmanlı Hükûmeti, bu isyanın İngiltere desteğinde girişilmiş bir hareket olarak Halife'ye ve İslâmî bütünlüğe aykırı olduğu hususunu İslâm dünyasına duyurmaya çalıştı. Bu, İngiltere'nin beklediği ve korktuğu bir gelişmeydi. Ama, geçen zaman içinde, İngiltere, bu yolda propaganda faaliyetine kendini hazırlamıştı. Nitekim, Arap ayaklanmasından sonra, hattâ Savaşın sonuna kadar, bu konuda Osmanlı Devleti'yle İngiltere arasındaki propaganda savaşı sürüp gitmiştir.

Arap hareketinin liderlerinden Farukî, 1916 Temmuz'unda Orta Doğu'daki İngiliz yetkililerinden General Clayton'a hitaben kaleme aldığı mektubunda şunları Bildiriyordu:

“Türkler, Suriye'de ‘El Şark’ gazetesiyile propagandaya devam ediyor... İstanbul'da da, Abdul Aziz Shawish'in çıkardığı El-Âlem el-İslâmî' bu işi yapmaktadır”²⁰⁴.

Osmanlı Hükûmeti, ayaklanma üzerine, Şerif Hüseyin'i azledip yerine Ali Haydar'ı tayin etmiştir. Osmanlı Hükûmeti, bu yoldan da Şerif Hüseyin'in hareketini etkisiz kılmaya çalışmıştır. Ancak, 51 yaşında bulunduğu sırada Şerif Hüseyin'in yerine Mekke Emirliği'ne getirilen Ali Haydar, Ayân Meclisi üyeliği ve Evkaf Nazırlığı yapmış olup, eski Mekke Emirlerinden Şerif Abdülmuttalip Efendi'nin oğludur.

Ali Haydar'da 11 Ekim 1916'da bir bildiri yayınlarak Sabık Şerif Hüseyin'in: “Osmanlı Devleti gibi bir Büyük Devlete karşı tek başına savaş açamayacağı, ancak bir yabancı devletin kanadının altında bunu yapabileceği” ifade edilmektedir. “Ama, İngiltere bunu yaparken, daha sonra onu yönetmeyi düşündü. Yoksa nasıl yardım eder?”²⁰⁵ denilmektedir.

²⁰⁴ Kürkçüoğlu, Ömer, a. g. e., s. 141.

²⁰⁵ Kürkçüoğlu, Ömer, a. g. e., s. 144.

Ancak, Mekke Emirliği'ne atanan Ali Haydar, Savaş gelişmeleri yüzünden, vazifesinin başına gidememiştir.

Osmanlı Devleti'nin resmî olarak atadığı Ali Haydar'ın Mekke'deki vazifesine gidememesi; "Sabık" Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne karşı isyanının başarılı olduğunu göstermektedir. Bu başarıyı tek başına gerçekleştiremeyeceği bütün dünyanın malumudur.

Şerif Hüseyin'in Osmanlı Devleti'ne karşı 27 Haziran 1916'da başlattığı isyan sırasında Mekke elinde idi, fakat Medine'de Fahri Paşa komutasındaki Türk kuvvetleri, Hicâzlılar'ın, İngilizler'in de yardımı ile yaptıkları bütün saldırıları çok büyük başarı ile geri püskürttü. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Bâb-ı Âli 'Sabık' Şerif Hüseyin'i görevden azletti, yerine Ayan Reisi Şerif Haydar'ı tayin etti. Fakat yeni şerif ancak Medine'ye kadar gelebildi, Mekke'deki vazifesine başlayamadı. Daha sonra yayınlanan belgeler, asi ve hain şerifin İngilizler'den 1913 başından beri senede 40 bin İngiliz Sterlini (Lirası) gizli ödenek aldığını ve Osmanlı Meclisi'nde yerleri olan iki oğlunun da resmen İngiliz casusu olduğu acı hakikatini ortaya çıkardı²⁰⁶.

²⁰⁶ "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti", (Ölüme yollanan 40.000 kişi), Yıllarboyu, Yakın Tarih Dergisi, Sayı: 2, Mayıs 1978, 2. fasikül, s. 30-33, ayrıca bkz. Joseph Heller, *British Policy Towards the Ottoman Empire 1908-1914*, Frank Cass, London, 1983, s. 222-226.

1.11. Şerif Hüseyin'in Açıklaması ve Krallık Unvanı:

Vefasız, hain ve İngiliz yarıdakçısı düşmanlar safında yer alan Şerif Hüseyin, İslâm Halifesi'ne karşı savaşa girmesini Araplar'da olduğu kadar Arap olmayan Müslümanlar'a ve dünya kamuoyuna açıklamak için bildirimler yayınladı.

Şerif Hüseyin'in ayaklanma bildirisine²⁰⁷ gelince:

Bildirinin metninin ana noktalarına geçmeden önce, İngiliz Dışişlerinde “yayınlanmak için değildir, fakat yorumda kullanılabilir” kaydıyla tespit edilen “bildirinin dikkati çeken noktaları”²⁰⁸ verelim. İngiliz Dışişleri'nin tespit ettiği noktalar şunlardır:

“i. Şerif Sultan'ın otoritesine karşı isyan etmiyor. Fakat İttihat-Terakki'ye ve iktidarı gasbeden terörist kliğe karşı bunu yapmaktadır”.

“ii. Bildiri, İttihat-Terakki'nin, din ayırımı olmaksızın, bütün Osmanlı vatandaşlarına uyguladığı zulmü tebarüz etmektedir”.

“iii. Türkler'in Suriye ve Filistin Araplarına karşı şiddet ve istibdadı üzerinde durulmuştur”.

“iv. Şerif, Cezayirli kahraman Büyük Abdül Kadir'in mezarının tahrikine dikkati çekmektedir”.

26 Ağustos 1916 tarihli bir Basın Bürosu bülteniyle basına tam metin halinde dağıtılan “Mekke Şerifi'nin ilanı” özetle şöyleydi:

Şerif, Osmanlı Devleti'ni tanıyan ilk Müslüman Emirlerinin Mekke Emirleri olduğunu ve Müslümanları birleştirmek gayesiyle böyle hareket ettiklerini söylemektedir. Hüseyin, “mekânları Cennet olsun” dediği “ilk büyük Osmanlı Sultanları'nın da Peygamber'e ve Allah'ın emirlerine uygun hareket ettiklerini” belirtmektedir.

²⁰⁷ Orijinal metni: F.O. 395. Vol. 52, Doc. No. 169478, File No: 127866.

²⁰⁸ Idem.

Şerif, “Müslüman olsun olmasın, bütün tebaaya bir sürü eziyet yaşatıldığını; bazılarının idam edildiğini, bazılarının başka şekilde öldürüldüğünü, bazılarının da sürgüne gönderildiğini” öne sürmektedir.

Şerif, “sonunda perdenin kalktığını; Osmanlı İmparatorluğu’nun tamamen Enver Paşa’nın, Cemal Paşa’nın ve Talat Bey’in ellerinde olup kendi keyiflerine göre yönettiklerini ve gizli niyetlerinin açığa çıktığını”²⁰⁹ söylemektedir.

Şerif’in bölümler halindeki basın bülteni açıklamalarını biz üç ana noktada topladık:

1. “Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküşünün ve nüfusunun azalmasının başlıca nedeni İttihatçı hareketin liderleri olan Enver, Cemal ve Talat’ın işbirlikçilerinin korkunç istibdadıdır.

2. Bir yaratığın, yaratıcının kanununa karşı hareket etmesi baklenemez. Kimin gücü yeterse, kuvveti ile dili ile ve kalbi ile bu küfürlere son verilmesi için çalışmalıdır.

3. İttihatçılar, Osmanlı Saltanatını, Müslüman topluluğun tümüne bağlayan Kur’an ile Hadis bağıni kopardılar.... Olaylarla saptanmaktadır ki, bu zalimlerin tasarıları Müslümanlık kanununa ve Arap geleneklerine karşıdır”²¹⁰.

Daha önceki bölümlerde belirttiğimiz gibi, 1908’den beri Osmanlı İmparatorluğu’na tavrı koyan Araplar, Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na girmesiyle, İngiltere ile olan pazarlıklarını iyice artırdılar ve nihayet Şerif Hüseyin Osmanlı İmparatorluğu’na karşı isyanı gerçekleştirdi. Ancak bunun bedelini hem Şerif Hüseyin hemde müttefik İngiltere ödemeliydi. Çünkü, birbirlerine karşı diyet borçları vardı.

İngiltere, Mekke Şerifi Hüseyin’le ilişkiye girerken, İngiltere’nin çok endişe duyduğu bir konu’da halifelik meselesine bulaşmak korkusudur. Şerif Hüseyin’in “gönlünde Halifelik aslanı yattığına” göre, İngiltere, kendi Müslümanlarının da değişik

²⁰⁹ Ömer Kürçüoğlu, **Osmanlı Devleti’ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)**, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No. 512, Ankara, 1982, s. 116-119.

²¹⁰ G. Troller, **The Birth of Saudi Arabia: Britain and the Birth of the House Of Saud**, Frank Cass, London, 1976, s. 122-129, Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, s. 496-497.

davranışlar göstermelerine yol açabilecek bu konuya angaje olmamaya ayrı bir dikkat göstermiştir.

Şerif Hüseyin, Türklere karşı isyanı karşılığında elde etmeye çalıştığı “Arap Krallığı”nın sınırları konusunda bazı tavizler de vermiştir. Şerif Hüseyin, Adana ve Mersin’den vazgeçmekte, fakat Beyrut ve Halep Vilayetini tamamen Arap olduğu gerekçesiyle istemektedir. Ayrıca, Mezopotamya’nın da Arap olduğunu fakat, İngiltere’nin burada hususî çıkarları bulunmasından dolayı şimdilik müzakere dışı bırakabileceğini söylemektedir. Öte yandan, “Arap Krallığı” olarak adlandırdığı müstakbel Arap devleti için malî destek istemektedir. Ayrıca Avrupa’da yapılacak bir barışın, kendisini Türklerin “insafına terkedeceği” yolundaki korkusunu ve bundan dolayı da İngiltere’nin Arapları bırakmayacağına dair taahhütte bulunması arzusunu tekrarlamaktadır. McMahon, Şerif’e para yollamaya başlamış ve taksitle ellibin sterlin ödemeyi Dışişlerine teklif etmiştir. Bunun karşılığında Şerif Hüseyin, Suriye’ye yolladığı oğlu Abdullah, Osmanlı Ordusunu bekleyecek, Osmanlı Ordusundaki Arap unsurları Türklere karşı döndürecek, ya da Osmanlı Ordusu Kanal’a doğru ilerlerken ona saldıracaktır. Şerif’in diğer oğlu Ali ise Medine’ye yollanacak. O da Hicaz Araplarıyla beraber, ya Suriye’deki kardeşine yardım edecek ve demiryolunu işgal edecek veya duruma göre Osmanlı kuvvetlerine karşı eylemlerde bulunacak. Yine bunların karşılığı olarak; Şerif Hüseyin, askerlere ödeme ve başka masraflar için derhal bir ellibin sterlin ile, un, kahve, şeker vs. ve beş bin adet modern silah ve mühimmat istemektedir. İngiltere, Şerifin isteklerini yerine getirerek Osmanlı Devleti’ne karşı ayaklandırdı ve daha sonra bu ayaklanmasını da basın bülteniyle dünya kamuoyuna açıklanmasına yardımcı oldu ve Şerif Hüseyin isyanını haklı göstermek için yoğun propaganda çalışmalarında bulundu, ancak Şerif Hüseyin gerçekten Arap Kralı olabilecek miydi? Asıl mesele bundan sonra başlamıştır. Maalesef, İngilizlerin parasına ve Arap bağımsızlık heveslerine kapılan Şerif Hüseyin’in “gönlündeki Arap Krallığı ve İslam Halifeliği” hayalden öteye gitmemiştir.

1916 yılında Osmanlı İmparatorluğu’na karşı ayaklanan Şerif Hüseyin’in otoritesi sadece Hicâz sınırları içinde kalmıştı. Şerif Hüseyin’in İngilizlerle yapılan yazışmalarında, Arap adından ve Arap krallığından bahsetmişti. Hatta Arap memleketlerinin bağımsızlığı ve sınırlarının çizilmesinde kendisini Araplar adına

seçilmiş ve bu işle görevlendirilmiş gibi hareket etmişti. Oysaki, Arap milliyetçileri daha öncede Suriye’de ayaklanmıştı ve cezalarını ağır bir biçimde ödemişlerdi. Bu ayaklanma esnasında diğer Arap emirleri ona tabi olduklarını kabul etmedikleri için, o da İngilizlerle yaptığı yazışmalarda ve kamuoyuna sunduğu bildirilerde “Hicâz Emiri ve Şerifi” unvanını kullanmakla kalmıştı. 29 Ekim, 1916’da Mekke’de toplanan ileri gelenler ve halk Hüseyin’i “Araplar’ın Kralı” olarak duyurdular. Şerif Hüseyin’in oğlu Abdullah Arap Hükûmeti’nin Dışişleri Bakanı unvanı ile, İtilâf Devletleri ile tarafsız devletleri olaydan haberdar etti. İngiltere diplomatik cambazlığını oynayarak, kendisine tabi olan ve olmayan Arap emirliklerini gücendirmemek için Şerif Hüseyin’in “Araplar’ın Kralı” unvanını uygun görmeyerek kendisi için “Hicâz Kralı” denmesinin gerçeklere daha uygun olacağını tavsiye etti²¹¹.

Şerif Hüseyin, “Hicaz Kralı” unvanı üzerinde söz sahibi olma hırsları İngiltere ile müttefiki Fransa arasında önceleri kapalı, sonraları açık bir rekabete ve zaman zaman da sürtüşmeye yol açmıştır. Meselâ, İngiltere, Fransız Dışişleri’nden bazı bilgilerin sızdığından kaygılanmıştır. Bern’den Büyükelçi H. Rumbold’dan Dışişleri’ne gelen 21 Ekim 1916 tarihli yazıda²¹² “çok kesin öğrendiğimize göre, Fransız Dışişleri Bakanlığı’nın Asya Dairesi’nden Müttefiklerin Suriye’deki planları hakkında sızıntı var” denilmektedir.

Fransa’nın Şerif Hüseyin üzerinde söz sahibi olmak isteği, İngiltere’nin kaygılarını arttırıyordu. Meselâ, Fransa, Şerif Hüseyin’e gelecekte yapılacak bağışları paylaşmayı bir ara İngiltere’ye teklif etmiş; İngiltere ise; bu konuya karşı da rahatsızlık duymuştur. Daha sonra, Fransa, Şerif Hüseyin’e Fas, Tunus ve Cezayir’den bir heyet göndermeyi teklif etmiştir ki İngiltere bundan da hoşlanmamıştır.

Şerif Hüseyin, “Hicaz Kralı” unvanıyla yetinmemiş, ilerde “Arap Krallığını” ve sonra “İslâm Halifeliği”ni talep etmiştir. Ancak, İngiltere Şerif Hüseyin’i, Osmanlı İmparatorluğu parçalanıncaya kadar oyalamış ve Şerif’in taleplerini uzun vadeye yayarak zaman kazanmıştır. İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu’nu parçalama ülküsünde başarılı olmuştur. Ancak, Şerif Hüseyin gerek “Arap Milleti’nin Kralı” olarak gerekse

²¹¹ Bayur , Yusuf Hikmet, a. g. e., C. III, K. III, s. 303-309.

²¹² Kürkcüoğlu, Ömer, a. g. e, s. 154..

kendisini Halife ilan etmesi için İngiltere'ye yalvarması, bunun akabinde İbn Suud'la olan sürtüşmeler Hüseyin için adeta eziyet olmuş; ileride Suud'la silahlı çatışmaya girişmiş ve ömrü boyunca da huzursuz yaşamıştır.

Arap bağımsızlığının gerçekleşmesi, Osmanlı hakimiyeti fiilen ortadan kalktıktan sonra, daha da içinden çıkılmaz bir hal aldı. Daha savaş devam ederken Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmakla, hata yapıp yapmadıkları konusunda tereddüde düşen Araplar, şimdi karşılarında, Osmanlı yönetiminden çok farklı bir cephe buldular.

Büyük bir Arap Krallığı ümidiyle Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçen Şerif Hüseyin, Arap topraklarının, "mandate" yönetimi altında İngiltere ve Fransa arasında paylaşıldığını görmüştür. Mısır'daki İngiliz; Trablusgarb'daki İtalyan ve Fas, Cezayir ile Tunus'daki Fransız yönetimleri de sona ermemiştir. Şerif Hüseyin'in oğullarından Faysal'ın, Suriye Krallığı'nın Fransa tarafından kısa sürede sona erdirilmesi üzerine İngiltere'ce Irak Krallığı'na getirilmesi ve diğer oğlu Abdullah'ın da Ürdün Kralı yapılması, Şerif Hüseyin'e verilmiş sözün gerisinde kalıyordu. Yine, daha önce gördük ki, Kral Hüseyin de, yetinmek zorunda kaldığı Hicâz Krallığı tahtından feragat edecek ve bir süre sonra Hicâz, Haşimî yönetiminden de çıkacaktır.

2.1. 1917 Yılı Osmanlı Cepheleeri ve Türk-İngiliz Savaşları:

İran'daki savaş, Osmanlılarla İngilizler arasında başlamıştı. Önceki bölümlerde açıkladığımız gibi, İran Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalacağını duyurduğu için bu savaşlara hiç karışmıyordu, ancak savaş İran topraklarında devam ediyordu. Osmanlılar'ın İran'daki mevcut düzenli kuvvetleri ile Irak'taki VI. Ordu'ya bağlı 13'üncü Kolordu'dan başka kuvveti bulunmuyordu²¹³. Kolordunun toplam kuvveti 14 bin kişi kadardı. Baratof komutasındaki Rus tümeni 32 bin, güneyde bulunan İngiliz birliği de 9 bin civarındaydı. 9 Ocak'ta Irak'ta Bağdat yönünde başlayan İngiliz saldırısı, Irak kenti için tehlike arz edince, Bağdat'ın imdadına yetişmesi için 13. Kolordu'ya emir verildi ve böylece birlik İran'dan ayrıldı. Türk birliklerinin İran'dan çekilmesi üzerine; Ruslar Kirmanşah ile Isfahan'ı, İngiliz kuvvetleri de 11 Mart 1917'de Bağdat'ı işgal ettiler²¹⁴.

²¹³ Karal., Enver Ziya, a. g. e., C. IX, s. 510.

²¹⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. III, K. III, s. 356, Ali İhsan Sabis, **Birinci Cihan Harbi**; Nehir Yayınları, İstanbul, 1990, s. 145-148.

2.2. Irak Cephesi:

Townshend kuvvetlerinin 1916 yılında Kût-ül-Amâra'da Türkler'e teslim olmaları İngilizler'in Irak hareketlerine girişmelerinin nedenlerini ortadan kaldırmış değildi. Aksine, 1917 'de Irak'ın önemi kendileri için daha da önem kazanmıştı. İngiliz petrol kumpanyasının İran kaynaklarından sağladığı petrol üretimi savaş başlangıcında 270.000 ton iken 1917'de 900.000 tona ulaşmıştı²¹⁵. Arabistan'da Hicaz ayaklanması boyunca petrol kuyularının güvenliğini sağlamak, Hicaz isyanını desteklemek, Arap şeyhlerini gözetlemek, İran Türkleri'nin üstünlük kazanmasına engel olmak, aynı bölgede Ruslar'ın tek taraflı avantajlar sağlamasına imkân vermemek için İngiltere Irak'tan geniş ölçüde yararlanmak gayesiyle askerî ve diplomatik birikimlerini Bağdad üzerinde yoğunlaştırmaya başladı. Özellikle yol yapımına ve kuvvetlerini artırmaya devam etti. 1917 yılında Bağdad istikametinde saldırıya geçecekleri sırada ise kuvvetlerinin toplamı 45 bin yaya ve 3500 atlıya ulaşmıştı²¹⁶.

Osmanlı kuvvetleri Kût-ül-Amâra zaferinden sonra Basra istikametinde ilerlemeyi hiç düşünmemişler, aksine duraklamışlardır. Bu sırada Alman Genelkurmayı, İngilizler'in bu cephede tekrar saldırıya geçme ihtimâlinde duydukları endişelerini Enver Paşa'ya bildirmişlerdi. Enver Paşa bu kuşkuya hiç aldırmış etmemiş ve Alman Genelkurmayı'nı dinlememişti. Hatta Kût-ül-Amâra zaferinden sonra 13.üncü Kolordu'yu İran'a göndermekle Irak cephesinin savunmasını zayıflatma yoluna bile girmişti. İngilizler'in Bağdad üzerine yürüyüşe geçeceği sırada Irak'ı savunma ile görevli olan Osmanlı kuvvetleri üç kolordudan kurulan VI. Ordu'dan ibaretti. Ne var ki, bu kolordulardan 13. Kolordu İran'a, 7. Kolordu da Musul bölgesinde bulunuyordu. Bağdat yolunu İngilizlere kapamak için yalnız 18. Kolordu bırakılmıştı.

²¹⁵ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, Irak-İran Cephesi**, C. III, Kısım I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979. s. 494-517. Kemal Melek; "Türk İngiliz İlişkileri (1890-1926) ve Musul Petrolleri", **Türk Dış Politikasında Sorunlar**, Der Yayınevi, 1989, s. 25-79, Karal, Enver Ziya, a. g. e., C. IX, s. 511.

²¹⁶ Pierre Renouvin; **Birinci Dünya Savaşı Tarihi (1914-1918)** Çev.: Adnan Cemgil, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 328-330.

2.3. Bağdat'ın Düşmesi:

İngilizler 9 Ocak'ta Kût-ül-Amâra yakınlarında İmam Yahya mevkiinde bölgesel bir saldırıya geçtiler, 12 Ocak'ta 2,5 kilometre genişliğinde bir alanda genel saldırı biçiminde geliştirdiler. Halil Paşa, üstün piyade kuvvetleri karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. Böylece 25 Şubat'ta Kût-ül-Amâra İngilizler'e bırakıldı. Halil Paşa İran'daki XIII. Kolordu'yu Bağdat'ın savunulması için müşterek işbirliği yapmaya çağırды, ancak çok geç kalındığı için Halil Paşa'nın üstün gayretleri boşa çıktı. 11 Mart 1917'de Bağdat'ı boşaltarak İngilizler'e bıraktı.

İngilizler, 21 Kasım 1914'de Basra'yı almışlardı. Nisan 1915'e kadar bir harekâtın gözükmediği bu cephede Süleyman Askerî Bey komutasındaki ordunun Şuaybe yöresindeki savaşta, 14 Nisan 1915'te yenik düşmesiyle kuzeye doğru ilerleyen İngilizler, 29 Eylül 1915'e kadar Ammane, Nasiiyye, Kût-ül-Amâra'yı aldılar. 22 Kasım 1915 Selmanıpak savaşlarında yenilerek geri çekildiler ve Kût-ül-Amâra'da çevrilerek büyük bir yenilgiye uğradılar. Goltz Paşa'nın ölümü ile yerine geçen Halil Paşa, İngiliz komutanı Townshend'i 13 bin askeriyle birlikte kuşatıp esir aldı. Ne yazık ki, bu büyük zaferden, bu büyük başarıdan sonra İran'a sefer tasarılarına kapılan Halil Paşa'nın bölgeyi hemen hemen askersiz bırakması sonucu 11 Mart 1917'de Bağdat İngilizler'in eline geçti²¹⁷.

Bağdat'ın İngilizler'in eline geçmesi Osmanlı devlet adamlarında büyük hayâl kırıklığı yarattı. İngilizler'in plânlı olarak güneye doğru sarkmaları Enver Paşa'yı da telaşlandırdı. İngilizler'e duyulan tepki nedeniyle Nazırlar Meclisi (Bakanlar Kurulu) toplandı ve şartlar ne olursa olsun Bağdat'ın geri alınması sonucuna varıldı. Bu sonuç Meclis'de onaylandı. Yıldırım plâni hazırlanarak General Falkenhayn'ın komutasında bulunan ve bu plâni hayata geçirmek için kurulan Yıldırım Orduları Grubu'na verildi. Ancak, IV. Kolordu Komutanı Cemal Paşa Arabistan'daki olan hadiselerden edindiği tecrübeler ışığı altında, Bağdat'ı geri almaktan ziyade İngiliz saldırılarına hedef olacak Kudüs ve Şam'ın savunulması için Yıldırım Orduları Grubu kuvvetlerinin kullanılmasını önerdi. Bu öneri doğrultusunda Bağdat'ı geri alma plânından vazgeçildi.

²¹⁷ Karal, Enver Ziya, a. g. e., C. IX, s. 512.

Saldırı ve işgale devam eden İngiliz kuvvetleri, sonbaharda Bağdat'ın Kuzeyinde Bulunan Ramadiye'yi 29 Eylül'de ve Teksit'i de 6 Kasım 1917'de almakla yetindiler. 1917 yılı Irak cephesi harekâtları da böylece son buldu.

Araştırmalarımızdan edindiğimiz bilgilere, yaptığımız tespitlere ve elde edilen sonuçlardan anlaşıldığına göre; Halil Paşa'nın bir hatası, bir hevesi sonucu Bağdat İngilizler'in olmuştur. İnsanoğlu neyi ne zaman yapacağını, neyi başarıp neyi başaramayacağını her zaman maalesef doğru bir şekilde belirleyemiyor. Ferdi olaylarda bunun zararını insan tek başına çekiyor, cezasını şu veya bu şekilde ödüyor. Ama bütün bir toplumu, hatta bütün ülkeyi, toplumun, ülkenin kaderini etkileyebilecek kararlar, hareketler telafisi mümkün olmayan yaralar açıyor. Aynı şeyi savaşlar için, savaşların kaderinde rol oynayanlar için de söylemek mümkün. Bunlardan en çarpıcı olanlarından biri Osmanlı döneminde, Irak cephesinde yaşanmıştır.

2.4. Arabistan (Hicaz, Filistin ve Suriye) Cephesi:

İngilizlerin entrikası sonucu ortaya çıkan Arap ayaklanması 1917'de Hicâz'da yayılmaya devam etti. İngilizlerin onayıyla Hicâz Kralı unvanı alan, Hüseyin'in başlattığı ayaklanmanın aktörleri; Kral Hüseyin'in oğulları Emir Ali, Emir Faysal ve kardeşi Abdullah idi. Emir Ali Medine'nin güney batısında Bedeviler'den oluşturduğu kuvvetlerle Türkler'e karşı savaşmaktaydı. Faysal Kuzey Arabistan'da Bedeviler'in ayak takımından olan çapulculardan temin ettiği kuvvetle Osmanlılar'a karşı savaşmaktaydı. Emir Abdullah Medine'nin kuzey batısında bulunuyordu ve askerî kuvvetlerinin çoğu Osmanlı ordusunda daha önce askerlik yapmış, İstanbul'da Harp Okulu'nda okumuş Subay kadrosuyla Türk ordusunda hizmet görmüş birkaç subaydan ibaretti.

İngilizlerin, 1917 yılında Şerif Hüseyin'den bekledikleri ciddi ayaklanma gerçekleşmedi²¹⁸. İngilizler, Mekke Emiri Hüseyin'e sundukları "Şerif" unvanının Ali'nin ve Peygamber'in kızı Fatma'dan gelenlere verilen unvanın olağanüstü bir dinî

²¹⁸ Karal, Enver Ziya, a. g. e., C. IX, s. 513.

anlam taşıdığına inanlar vardı. Bunlar Araplar'ın kitleler halinde Hüseyin'in safına katılacaklarına inanıyorlardı. Ne var ki, umdukları gibi olmadı. Çünkü, Hicâz'a Müslüman olamayanların girmesi geleneksel bir yasak olduğundan, Hıristiyan İngilizler ve onların fedaisi Fransızlar buraya kuvvet gönderip Araplar'ı destekleyemediler. Ancak, İngilizler ve Fransızlar, Hintli, Cezayirli Müslümanlar'dan seçtikleri uzmanları Şerif Hüseyin ve oğullarına düzenli bir ordu kurmak için gönderdiler. Yeni bir ordu kurulması için gereken parayı, istihbarat toplanması için çok sayıda casusu da bu bölgelere gönderdiler. İngiliz casuslarının ve dışardan destekli uzmanların Arap liderlerine verdikleri görev ise, Medine'deki Türk kuvvetlerine saldırmak ve Osmanlı'nın hazinesindeki paralarla yapılan Hicâz demiryolunu yer yer tahrip ederek Türk kuvvetlerinin ikmal hizmetlerini aksatmak, lojistik desteğini kesmek veya tamamen ortadan kaldırmaktı. "Taşıma su ile değirmen dönmez"! Araplar, böyle bir görevin gerektirdiği gerek teknik bilgiden, gerekse meziyetlerden yoksun olduklarından, İngilizler'in Araplar'dan istediği Osmanlı kuvvetlerinin lojistik desteği kesme görevini becerip tam olarak yerine getirememişler.

Araplar gerek Birinci Dünya Savaşı öncesi, gerekse savaş döneminde; savaşın gerektirdiği askerî araç ve gereçlerden yoksundular. İngilizlerin gönderdiği modern silahları kullanacak ne uzmanlaşmış askeri ne de bu silahları kullanabilecek kapasitede teknik bilgiye sahiptiler. Bu itibarla, İngilizler, Hintli sömürgelerinden seçtiği uzmanları, Arapları askeri konuda eğitmek için göndermiş, ancak bu eğitimin ne derece verimli olduğu da tartışılabilir.

Osmanlılar, 25 Şubat'ta, İngilizler'in Filistin üzerine saldırı düzenleyip harekâta başlayacağı istihbaratını alınca; Hicâz'ın boşaltılmasının kaçınılmaz olduğunu düşündüler. Durum böyle gelişince, Arap emirlerinin ve sağduyu sahibi bazı Araplar'ın Osmanlı Kuvvetleri'nin boşalttığı Medine'ye yabancı kuvvet çağrılabilceği ihtimâli göz önüne alınarak Medine'nin boşaltılmasından vazgeçildi. Osmanlılar'ın verdiği bu karar Türkler'den yana olan Araplar ve özellikle Mekke'ye karşı tarihsel düşmanlığı sürdüren Medine halkının çoğunluğu arasında sevinçle karşılandı. Bu arada İngilizler 1916 yılı sonlarında sinsice Kudüs doğrultusunda başlamış olup ta bir ara duraklayan saldırılarına yeniden başladılar. Bu saldırılarda Arap ordusu İngilizlerle işbirliği yaptı.

2.5. Filistin Cephesi (Birinci ve İkinci Gazze Saldırıları):

Türkler'in birinci ve ikinci Kanal saldırılarının başarısızlıkla sonuçlanması, İngilizler'i cesaretlendirdi. Mısır'da kendilerini güven içinde gören İngilizler, Mısır'daki doğa şartlarından edindikleri savaş deneyimleri sayesinde kendilerinde yeniden cesaret buldular ve amansız saldırıları başlatmaya devam ettiler. Bu kez hedef yine Osmanlı egemenliği altında olan Filistin'di. İngilizler plânlı olarak daha önceden yaptırdıkları tren yolu ve su şebekesini Elariş'e 20 kilometre mesafeye kadar ulaştırmışlardı. İngilizler'in parayla satın aldıkları İngiliz kuklası Şerif Hüseyin'in ayaklanması ve etrafında topladığı çapulcu Bedevi asıllı askerler ve toplama İngiliz kökenli uzmanlarla, Hicâz'da bulunan Osmanlı kuvvetlerinin stratejik noktalarını keserek, askerlerin ihtiyacı olan gıda, erzak, mühimmat gibi savaş için elzem olan ikmal işlerinin düzenli yapılmasını engellemiştir. Osmanlı Kuvvetleri'nin bu sıkıntı içinde olduğu istihbaratını alan İngilizler, 15 Aralık 1916'da Sina'dan harekâta geçtiler. Osmanlı cephe komutanlığı cephede bir alay kuvvet bırakarak Kuvvetlerini Kudüs civarına çekmiş bulunuyordu. Asker aç, susuz, aşırı derecede yorgun ve erzak sıkıntısı çekiyordu. Osmanlı askerlerinin yoğun ve bitkin durumda olduğunu casusları vasıtasıyla öğrenen İngilizler saldırıya geçerek 21 Aralık 1916'da Elariş'i, 22 Aralık 1916'da Magadaba'yı ve 9 Ocak 1917'de Refahiye'yi almayı başardılar²¹⁹. Osmanlı askerleri, İngiliz askerlerine nazaran çok kayıp verdi. İngiliz işbirlikçisi Araplar'ın da Osmanlı askerlerine, arkadan ateş açması kadar acı bir durum olamazdı. Araplar'ı, Müslümanlar'ı korumak, kollamak ve Hicâz yollarını güvenli yol haline getirebilmek için çırpınan ve Müslümanlar'ın Hac Farızasını kusursuz ve güven içinde ifa etmeleri için mücadele veren Osmanlı kuvvetlerinin bu kadar şansız, adî, bedbaht bir saldırıya maruz kalmasını hiç bir tarihçi affedemez.

İngilizler, Filistin'deki başarılarından sonra bir süre durakladılar. Kendilerine çeki düzen verdikten sonra tekrar saldırıya geçtiler. Bu sefer hedef Gazze idi. Von Kress'in komutasında olan Osmanlı kuvvetleri ile Sir Archibald Muray komutasındaki İngiliz kuvvetleri arasında mukayese edilemeyecek derecede sayısal ve askerî teçhizat bakımından çok büyük fark vardı. İngiliz kuvvetleri hem sayısal hem de askerî teçhizat

²¹⁹ Karal. Enver Ziya, a. g. e., C. IX, s. 514.

bakımından çok iyi donatılmıştı. Bu donanıma rağmen 26 Mart 1917’de Gazze’ye saldıran İngiliz kuvvetleri Gazze’yi kuşatamadılar. İngilizler, çok şiddetli saldırılarına rağmen, Türklerin karşı saldırıları sonunda Gazze’den çekilmek zorunda kaldılar. Tarihte Birinci Gazze Saldırısı diye adlandırılan ve iki gün süren saldırıda İngilizler, Türk kuvvetlerine nazaran büyük kayıplar vererek geri çekilmişlerdir.

Türkler, İngilizler’in kindar olduklarını ve savaştaki tecrübelerine dayanarak İngilizler’in tek saldırıyla yetinmeyeceklerini bildikleri için, ikinci bir saldırı yapılacağını tahmin ediyorlardı ve buna göre hazırlıklıydılar. Nitekim İngilizler 17 Nisan 1917’de tekrar Gazze’ye saldırdılar, şiddetli çarpışmalardan sonra bir başarı elde edemeyen İngiliz kuvvetleri, geride binlerce ölü ve yaralı bırakarak geri çekilmek zorunda kaldı. Tarihte İkinci Gazze Saldırısı²²⁰ olarak bilinen bu savaş toplam üç gün sürdü. Üst üste iki defa yenilgiye uğrayan İngilizler, savaş komutanı olan Muray’ı görevden alarak yerine 28 Haziran 1917’de General Allenby’i İngiliz Kuvvetleri’nin yeni komutanı olarak atadılar. Bundan sonra mevzii savaşları dışında İngilizlerle ciddi bir çatışma olmadı.

²²⁰ Karal, Enver Ziya, a. g. e., C. IX, s. 515. ayrıca bakınız Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkulâbı Tarihi**, C.III, K. III, s. 355-356.

2.6. Kudüs'ün Düşmesi:

Kudüs'ün düşmesiyle sonuçlanan üçüncü Gazze saldırısı, General Allenby tarafından sevk ve idare edilmişti. Allenby'nin başarısının asıl nedenleri arasında onun, prensiplerine sadık, metotlu çalışmaları ve en büyük etkenlerden biri de Osmanlı komutanları arasında baş gösteren anlaşmazlıklar ve asker birliklerinde savaş gücünün yıpranması geliyordu. Enver Paşa ile Cemal Paşa, İngilizler'e karşı girişilecek harekâtlar karşısında bazı ilkelere mutabık değillerdi. Enver Paşa, güçlü bir saldırı ile İngilizler'in Mısır'la bağlantısını kesip denize dökülmesini savunurken; Cemal Paşa savunmada kalarak İngilizler'in yıpratılmasını uygun görüyordu. Bu durum Paşalar arasında kriz yaratmış ve Enver Paşa Yıldırım Orduları Grubu'nu kurdurmuş, başına Falkenhayn'ı getirmişti ve böylece Cemal Paşa'nın IV. Ordusu'nu yok etmişti²²¹. Enver Paşa'nın başka cephelerdeki tutarsız ve toptancı görüşü Filistin cephesinde de geçerliydi. Üstelik Cemal Paşa'nın IV. Ordusu'nun yok edilmesi, komutanlar arasındaki görüş ayrılığı, askerlerdeki moral çöküntüsü, Kudüs'ün İngilizlere düşmesinin habercisi olmuştur. Doğal olarak bu durum, ta başından beri yenilgiyi açıklayacağı nitelikteydi. "Düşmanın Filistin'i işgaline engel olunmazsa, bu ne genel durum üzerine kesin bir etki meydana getirir, ne de Türkiye için tehlikeli olur"²²².

Kanlı savaşlar sonunda Kudüs boşaltıldı ve 9 Aralık 1917'de Kudüs düşman eline geçti. Nablus'ta bulunan Yıldırım Orduları Karargahı Nasıra'ya taşındı. Artık taşıdığı unvan ve makamdan başka hiçbir şeyi kalmayan IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa, 29 Aralık 1917'de vazifesinden istifa ederek, pencereleri kapalı bir vagon içinde İstanbul'a dönerken, Filistin'de Osmanlı Devleti'nin sınırları içinden çıkmış ve artık kaybedilmişti.

Kudüs'ün elden çıkmasıyla; XX. yüzyılın ilk yarısında uluslararası sisteme egemen, en güçlü devletler olan İngiltere ve Fransa Birinci Dünya Savaşı yıllarında siyonizme verdikleri dolaylı desteği, savaştan sonra resmî olarak ve uluslararası

²²¹ Karal, a.g.e., Cilt IX, s. 515.

²²² Baron von Kress Kresentein; *Türklerle Beraber Süveyş Kanalına*, Çeviren: M.B. Özalpsan, İstanbul, 1943, s. 169.

arenada da sürdürmüşlerdir. Yahudilerle görüşme halinde bulunan İngiltere'nin temsilcisi, Sir Mark Sykes arasında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması; Osmanlı topraklarını İngiltere, Fransa ve Rusya arasında bölüştürüyor ve Filistin için uluslararası bir statü öngörüyordu. Siyonistler, Filistin'le ilgili "uluslararası" sözcüğünü kullanarak ideallerine birer birer kavuşmaya başlamışlardır. İngiltere ile ilişkilerini sürdüren Siyonistlerin lideri Edmond De Rothshield, İngiliz yönetiminin desteğini almayı başarmış ve İngiltere Dışişleri Bakanı James Balfour'un 2 Kasım 1917'de Rothshield'e gönderdiği mektup, İngiltere'nin Filistin'de Yahudi halkının ulusal yurdunun kuruluşunu olumlu karşıladığı açıklıyordu ki, bu bildiri savaş sırasında Siyonistlere sağlanan en büyük yardım olmuştur²²³.

İngiltere'nin savaş yıllarında Filistin'de ulusal Yahudi yurdunun kurulmasını kabul etmesi ve Siyonistlere destek sağlamanın çeşitli sebepleri üzerinde durulabilir. Her şeyden önce İngiltere, Almanya ve Avusturya'da etkin olan Siyonistleri bu yolla kendi tarafına kazanmış oldu. Malî kurumları denetim altında tutan Yahudiler'den istifade ettiği düşünülebilir. Ayrıca, daha da önemlisi, Süveyş Kanalı'nı denetimi altında tutmak için Filistin'de dost bir halkın bulunması da İngiliz çıkarları için önem arz ediyordu²²⁴.

²²³ Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)**. Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 512, Ankara 1982, s. 221.

²²⁴ Peter Mansfield, (Türkçesi: Nuran Ülken) **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, İstanbul, 1975, s. 65.

2.7. Üçüncü Gazze Saldırısı:

İngiliz kuvvetleri; asker, araç ve gereç bakımından Türkler'e nazaran çok üstün durumdaydılar. İngilizler, Filistin'in güneyinde denizden Gazze üzerinden Birüsseba'ya ulaşan hat üzerinde Türk mevzilerine 30 Ekim'den beri saldırmaktaydılar. Bu saldırı Karadan, denizden ve havadan gerçekleştiriliyordu. İngilizler, havadan yapılan yoğun bombardımandan sonra 7 Kasım'da Gazze'ye girdiler. 16 Kasım 1917'de iki Türk saldırısını etkisiz hale getiren İngiliz kuvvetleri 22-24 Kasım'da Kudüs'ü çevirme harekâtına giriştiler. Türk kuvvetleri çekildikten sonra, 9 Aralık Kudüs teslim oldu. Kudüs'ün Türkler tarafından tekrar geri alınması için yapılan saldırılar başarıya ulaşamadı ve Kudüs kesin olarak elden çıkarılmıştı.

Mekke'den sonra Kudüs gibi kutsal yerlerin kaybedilmesi Türkler için manevî bir çöküştü. Pan İslâmcı hayâllerle, "Cihad" çağrısı yapılarak Birinci Dünya Savaşı'na girilmişti. Hatta Mısır, Kuzey Afrika, Hindistan Müslümanları'nın Halife'nin Cihad fetvasına destek olacağı, bu bölgelerin Halife etkisi alanına gireceği süslü makalelerle anlatılmıştı²²⁵. Oysaki durum hiçte umulduğu gibi gitmedi. 1917 yılında Halife'nin kullandığı "Hadimülharemeyn" ve "Sahib-ül Kudüs" unvanları İngilizler tarafından dolaylı olarak alınmış, düşman kuvvetleri Ümmet-i Muhammet sınırları içine yayılmaya devam etmişti.

²²⁵ Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1914-1917 Yılı Hareketleri*, C.III, Ankara Genelkurmay Basımevi, 1964, s. 234. 147

3.1. 1918 Yılı Savaşları ve Osmanlılar:

1918 yazında Filistin'deki Osmanlı İngiliz Cephesi, Ürdün'den Akdeniz kıyısındaki Yafa'ya kadar uzanıyordu. İyice küçülmüş olan üç Osmanlı ordusunun ikisi cephenin batısında, biri de doğusunda bulunuyordu. Osmanlı ordularına komuta eden Liman von Sanders doğuda bir saldırı beklediğinden bu kesime ağırlık vermeye başladı. Böylece Allenby, 19 Eylül'de cephenin batısında 1'e 10 üstün kuvvetlerle Osmanlı savunma mevzilerini söktü. Açılan yolda ilerleyen İngiliz süvari birlikleri kıyı şeridinden hızla geçtikten sonra, iç kesime yönelerek kuzeydeki çekilme hatlarını kestiler. Doğuda da geriye çekilmeye başlayan Osmanlı birlikleri Hicâz Demiryolu'na bağlı hatları tutan Araplar'ın baskısıyla karşılaştılar. İngiliz birlikleri hızla hareket ederek 1 Ekim'de Şam'a, 25 Ekim'de Halep'e girdi. Otuz sekiz günde 560 kilometre ilerleyen İngilizler, 5 bin kayıp vererek 75 bin askeri esir aldılar²²⁶.

Irak'ta 1918 başlarında Kifri harekâtıyla önü açılan İngilizler, İran'dan geçerek Bakû savunmasına katıldı. Dicle yönünden kuzeye ilerleyen İngiliz ana kuvvetleri Musul'a girmek üzereyken Osmanlılar teslim oldu²²⁷.

²²⁶ Renouvin, a.g.e., s. 335.

²²⁷ F.O. 371/3400-8070, 12 Mart, 1918, İngiliz İstihbarat Bürosu'nun Türkiye ve Diğer Müslüman ülkelerle ilgili gizli raporu için bakınız, s. 301,349.

3.2 Filistin ve Suriye Cephesi: (Osmanlı Komuta Heyetinde Değişiklik)

Birinci Dünya Savaşı'nın son yılı Filistin ve Suriye cephelerinde Osmanlı kuvvetleri için büyük bir çöküntü yılı oldu. Ordunun yüksek komuta heyetinde hüküm süren güvensizlik bu yıl kendisini daha belirgin hale getirdi. Cemal Paşa, Batı Arabistan Genel Komutanlığı'ndan çekildi. Ona bağlı bulunan IV. Ordu Komutanlığı ile diğer birlikler 6 Temmuz 1917 yılından beri Osmanlı hizmetinde bulunan Falkenhayn emrine verildi. Alman orduları eski Genelkurmay başkanlarından olan Falkenhayn askerî yeteneklere sahip olmakla beraber, bu görevde yeterince faydalı olamadı. Çünkü Türkler'i fazla tanımıyor ve Türk komutanları ile ilişkileri zayıftı. Osmanlı egemenliği altında bulunan gerek Araplar'ı gerekse Arabistan'ı tanımıyordu. Hatta Türk orduları hizmetinde daha önceden görev yapmış ve yampakta olan tecrübeli Almanları dahi beğenmiyor, onları Almanlıklarını unutmuş olmakla suçluyordu. Bu kafada hareket eden bir üst düzey komutanın hareketleri ordunun yetkili komutanlarının moralini bozuyordu. Bu nedenle Falkenhayn görevden alınarak yerine Türkiye'deki Alman askerî heyeti başkanı ve I. Ordu Komutanı Liman von Sanders 25 Şubat'ta atandı. Liman Paşa'nın doğrudan doğruya komuta edeceği kuvvetler VII., VIII. ve IV. ordulardı. VII. Ordu Komutanlığı'na Fevzi Çakmak Paşa, VIII. Ordu Komutanlığı'na da Cevat Çobanlı Paşa getirilmişti. Liman Paşa bu iki komutanla Çanakkale savaşlarından beri yakinen tanışmaktaydı²²⁸.

3.3. İngilizler'in Ürdün'e Saldırıları:

İngiliz kuvvetleri Birüsseba ve Kudüs'ü ele geçirdikten sonra hareketlerini durdurmuşlardı. Türkler'in Kudüs'ü geri almak için yaptıkları saldırı da püskürtülmüştü. Ocak 1918'de Türk kuvvetleri, Kudüs'e yakın bölgelerde

²²⁸ Akdes Nimet Kurat; "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Alman Generallerinin Raporları", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*:23, Seri: III, Sayı: B3, Ankara, 1966, s. 78. Alman ve Türk kumandanlıklarıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz.: (Çev.: Emine Yılmaz) "Büyük Harp esnasında Alman ve Türk Kumandanlıkları", *Askerî Tarih Bülteni*, 22, Şubat 1997, s. 108-115.

konuslandırılmıştı. İngilizler, genel bir saldırı için henüz hazır değillerdi. Hazırlıklarını tamamlayıncaya kadar, buldukları yerde güvenle tutunmak maksadıyla bölgesel saldırıya geçtiler. 19 Şubat'ta Şeria suyunun doğusunu geçerek Amman'ı ele geçirmek için giriştikleri savaş harekâtları Nisan ortalarına kadar sürdü. Nisan'ın son gününde başlayan ve Mayıs'ın ilk haftasına kadar süren ikinci İngiliz saldırısının asıl hedefi Amman'ı ele geçirmektir. Bu defa İngiliz kuvvetleri Şeria suyunun doğusuna geçmeye hatta Amman'ın ele geçirilmesi için stratejik değeri olan El-Sait'i almayı başardılarsa da, Türk kuvvetlerinin yoğun saldırıları karşısında tutunamayarak Şeria suyunun tekrar ötesine geçmek zorunda kaldılar. İngilizler her zaman olduğu gibi yine bu yenilginin müsebbibi olarak, Arap kabilelerinden beklemiş oldukları yardımı göremediklerine bağlamaya kalkıştılar. Bundan sonra Mayıs sonuna kadar bu cephede büyük çapta çatışmalar olmadı.

Osmanlı kuvvetlerinin, İngiliz kuvvetleri karşısında yenilgiyi hazırlayan başlıca sebepler şu şekilde özetlenebilir: Mayıs ayından beri Filistin cephesindeki Alman birliklerinin yerlerinden alınarak Kafkasya'ya gönderilmesi. Diğer bir neden; birinci ve ikinci Kanal harekâtlarında bulunmuş ve çöl savaşlarında deney kazanmış olan von Kress ile bazı Alman subaylarının da Kafkasya'ya gönderilmesi büyük bir eksiklikti. Alman subay ve erlerinin geri çekilmesi, omuz omuza Almanlarla savaşmaya alışmış Türk askerlerinde hissedilir bir moral düşüklüğü yaratıyordu. İngilizler Almanlar'ın geri çekilmesini kamuoyuna değişik şekillerde propaganda malzemesi yaparak Türk kuvvetlerinin moralini çökertiyor aynı zamanda Türkler'e bağlı kalan Arap ve diğer kabileleri de olumsuz yönde etkiliyorlardı.

Ordular grubunun moralini bozan bir başka etkende Enver Paşa'nın Kafkasya'da görev almaya istekli olan Türk subaylarına rütbe terfii ve çift maaş verilmesini vaat etmesiydi. Bu vaat karşısında tecrübeli subaylar, Kafkasya'ya hareket ettiklerinden yerlerini tecrübesiz, bölgeyi tanımayan askerlere terk etmişlerdi.

Türk askerlerinin moral bakımından yıpratıcı diğer bir faktörde asker kaçakları ve yoksulluktu. Savaşın dördüncü yılının yaz aylarında Osmanlı ordusunun savaş, şevk ve heyecanı eski sıcaklığını kaybetmişti. Asker kaçaklarının sayısı hemen

hemen silah altındaki asker sayısı kadar tahmin edilmekteydi²²⁹. Yoksulluk askerden kaçmanın başlıca nedeniydi. Askerler aç ve çıplaktı. Kıyafet problemi daha da vahimdi. Subayların, hatta komutanların bile ayakkabıları yoktu, çarık kullanıyorlardı. Elbiseleride yırtık pırtıktı²³⁰. Sağlık koşulları oldukça kötüydü; sıtma, dizanteri, tifüs düşmanın verdirebileceği kayıplardan çok daha büyük kayıplara neden olmaktaydı. Çöl sıcağı ve susuzluk Türk askerinin çilesinin son halkasıydı. Ağustos ayında VII. Ordu Komutanı Fevzi Çakmak Paşa'nın hastalığından dolayı komutayı Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'ya bıraktığını hatıratlarda okuyoruz ve belgelerde bunu desteklemektedir. Bu kadar ihmâl edilen bir ordunun saldırı ve hatta savunma savaşında başarılı olması beklenemezdi. Liman Paşa bu konuda Enver Paşa'nın dikkatini çekmiş, destek istemiş, ne yazık ki, destek yerine ondan Filistin Cephesi'nin savunulması için ancak nasihat almıştı²³¹.

3.4. İngilizler'in Taarruzu:

Eylül başında General Allenby komutasındaki İngiliz kuvvetlerinin 2 Atlı tümen, 2 bindirilmiş tümen, 7 yaya tümeni, 1 Hintli taburu ve bu kuvvetlere ilaveten İngilizlerle beraber savaşan 19 kadar Arap birliği de mevcuttu²³².

Türk kuvvetlerine gelince, VI., VII. ve VIII. Ordular birliklerinin kapsamından ibaretti. Bunların İngiliz kuvvetleri karşısındaki durumu: VI. Ordu Ürdün Vadisi'nde, VII. Ordu Kudüs-Nablus cephe hattında, VIII. Ordu ise Furkah'tan denize uzanan hattaydı. 1 tümeni yedekte, 9 tümeni savaş hattında olmak üzere 10 tümen ile bir atlı tugaydan ibaretti. Türk ve İngiliz kuvvetleri karşılaştırıldığında, İngilizler'in her yönden ezici bir savaş üstünlüğüne sahip olduğu görülür.

İngiliz kuvvetleri 19 Eylül 1918'de ağır topçu ateşi arkasından bütün cephe boyunca saldırı başlattı. Saldırının yoğun merkezi Yafa'dan Hayfa güzergahında

²²⁹ Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, İstanbul, 1337, s. 285.

²³⁰ *Ibid.*, s. 315.

²³¹ *Ibid.*, s. 317.

²³² *A Brief Record on the Advance of the Egyptian Expeditionary Force*, s. 28.

uzanan kıyı bölgesindeydi. Bu plânlı saldırıyla İngiliz savaş gemilerinin top ateşiyle savaşa katılmaları sağlandı. İngiliz hava kuvvetlerinin de katıldığı saldırıda Türkler'in çetin savunmalarına rağmen daha ilk etapta haberleşme araçları tahrip edildiğinden birliklerin arasında iletişim kurulamadı ve düşman askerlerine karşı harekâtlarında yeterli birlik sağlanamadı. VIII. Ordu tümüyle mevzilerinden atıldı. 20 Eylül'de düşmanın şiddetini artırdığı saldırı karşısında birçok esir vererek, savaş araç ve gereçlerini geride bırakarak çekilmeyi sürdürdü. Bu hazin durum karşısında VII. Ordu, İngiliz süvari birliklerinin kendilerini arkadan çevirip çembere alınacağını farkedince VII. Ordu komutanı bu tehlike karşısında geri çekilme harekâtına girişti. İngiliz süvarileri Liman Paşa'nın karargahını kurduğu Nasire kentine girip Liman Paşa'yı esir almak teşebbüsüne giriştiyse de, sonuç itibarıyla bu tatsız olay gerçekleşmedi.

İngiliz Komutanlığı, VII. ve VIII. Orduların 21 Eylül'de başlattığı direnme harekâtını dikkate dahi almıyorlardı. Dera'ya gelmiş olan Liman Paşa'da herhangi bir direnişin mümkün olmadığı kanaatine vardığından, Yermuk doğrultusunda genel çekilme emri verdi.

Hayfa, Akka 22 Eylül'de İngilizler'in eline düştü. IV. Ordu'nun 22 Eylül'de Şeria'dan geri çekilmesi, Amman'ın 25 Eylül'de İngilizler'in eline düştü. İngilizler'in başlattığı temizlik harekâtı karşısında felaketler hızla birbirini takip etmeye başladı. 11. Kolordu, komutanıyla ve beşbin kadar askeriyle 26 Eylül 1918'de İngilizler'e teslim oldu. IV. Ordu savaşa devam edemeyecek derecede zayıf ve ağır yenilgiye uğradı. 30 Eylül'de Rayak'da Türk direnişini kıran İngiliz öncülerini bir gün sonra Şam'a girdiler. Artık Filistin ve Suriye'nin büyük bir bölümü elden gitmişti. VIII. ve IV. Ordular da yıpranmıştı.

Mustafa Kemal, Çanakkale'de olduğu gibi bu cephede de yüksek askerî yetenekleriyle güç koşullara karşın ordusunu elinde tutarak, İngilizler'e karşı tek güvenilir kuvvet kalması üzerine 20 Eylül'de Enver Paşa'dan şu yazıyı almıştır.

“Padişah Hazretleri kendilerine ve vazifeye karşı zat-ı âlileri tarafından gösterilen bağlılık ve fedakârlığa mebni zat-ı âlilerini fahri yaverleri arasına almayı ferman buyurmuşlardır. Bildirir ve tebrik ederim”²³³

Enver Paşa, Yıldırım Orduları Kurmay Başkanı Kazım Paşa’ya bir telgraf çekerek Liman Paşa’nın durumdan ümitsiz olup olmadığını, kendisinin şaşırıp şaşırmadığını, birlikler üzerinde egemenliğini koruyup koruyamadığını sormuştu²³⁴. Enver Paşa’nın niyeti Liman Paşa’yı değiştirmenin gerekli olup olmadığını öğrenmekti.

İngiliz kuvvetlerinin Şam’ı almasıyla Filistin ve Suriye sorunları, Türkler için kesin olarak çözülmüş bulunuyordu. Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti’nin ve aynı cephede savaşa giren diğer imparatorlukların çöküş sürecini tamamlayan bir gelişme oldu. Diğer cephelerde olduğu gibi Filistin cephesinde de Osmanlı-Alman kuvvetleri İngiliz ve Fransız birlikleri karşısında tutunamamış ve bölgeyi boşaltmak zorunda kalmışlardır (7 Ekim 1918). Osmanlı kuvvetlerinin bölgeden tahliyesinden hemen sonra Fransız-İngiliz birlikleri birlikte Beyrut’u da işgal ettiler ve burada da askerî bir yönetim kurdular. Osmanlı kuvvetleri için bundan sonra yapılacak iş Anadolu’nun güney sınırlarını tesbit etmek ve orada tutunmaktan başka çare yoktu. Mustafa Kemal bu gerçeği daha Şam’ın düşmesinden önce anlamış ve Liman Paşa’ya bütün kuvvetlerin Haleb’in kuzeyine çekilmesini önermişti. Liman Paşa Mustafa Kemal ile Humus’ta yaptığı görüşmede O’nun haklı olduğunu kabul etmişti. General Allenby Şam’dan sonra kuvvetlerini bir yandan Hayfa’dan, öte yandan da Şam’dan kuzeye doğru harekete geçirmişti. Bundan dolayı 8 Ekim 1918’de Beyrut İngilizler’in eline geçti. İngilizler Haleb’in kuzeyine doğru ilerleyince Mustafa Kemal’in kurmuş olduğu ulusal savunma hattında Türk kuvvetleri tarafından durduruldular²³⁵.

Birinci Dünya Savaşı sonunda; Fransa ve İngiltere Sykes-Picot gizli paylaşım düzenlemesi doğrultusunda işgal ettikleri bölgelere fiilen yerleştiler ve yukarıda

²³³ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s. 538.

²³⁴ Karal. a. g. e., C. IX, s. 538.

²³⁵ E. Kedourie; **England and the Middle East, 1914-19121: The Destruction of the Ottoman Empire**, London, 1956, s. 235.

zikredilen bölgeleri iki devlet arasında paylaşarak “manda” yönetimleri altına konulmasını sağlamışlardır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

A- BARIŞ YAPILMASI

1.1. Savaş Sırasında Barış Görüşmeleri ve Mütarekenin İmzalanması:

Birinci Dünya Savaşı başladığında savaşa katılan devletlerin hedefleri en ince noktasına kadar biliniyordu. Savaş döneminde, iki ulus ve uluslararası anlaşmazlıklar geleneksel yöntemlerle kuvvete baş vurularak çözümleniyordu. Yani, büyük balık küçük balığı her zaman yutuyordu. Zamanla bir “Devletler Hukuku” meydana getirildi ancak bunun da garantisi yoktu. Çünkü devletlerarası kesin anlaşmazlıklarda arabuluculuk görevini üstlenecek, kararlar alabilecek ve cezaî müeyyideleri uygulayacak ne bir adalet mekanizması ne de adaletin işlemini sağlayacak bir yürütme organı vardı. Bu bakımdan, güçlü olan her zaman haklıydı ve herkes güçlüünün yanında yer alıyordu. Birinci Dünya Savaşı’nda da durum böyleydi. Savaşı kazanan tarafın barış koşullarını şartsız ve tavizsiz olarak kaybeden tarafa kabul ettirmesi doğal karşılanıyordu.

1.2. Barış Görüşmeleri:

1915 yılı Ocak ayında İstanbul’daki Alman Elçisi Wangenheim, Amerika’nın barış için aracılık yapması konusunda bu devletin İstanbul’daki elçisi Morgenthau’ya başvurmuştu. Bu olay Sarıkamış felaketi ve İngilizlerin Çanakkale Boğazı’nı zorlamaya karar vermeleri sırasına rastlar. Alman Elçisi barış koşullarının barış masasına oturmadan önce açıklanmasına karşı çıktı. Amerikan Hükûmeti ise, kendisine ulaştırılan bu öneri üzerine, arabuluculuk yapma zamanının henüz gelmemiş olduğu düşüncesiyle herhangi bir girişimde bulunmadı²³⁶.

Fransızlarla Osmanlı Hükûmeti arasında Mart 1915’de barış için bazı teşebbüslerde bulunulmuştu. Ne var ki, bu barış görüşmeleri her iki Hükûmetinde resmî olarak atanmış yetkililerince yapılmadığından netice itibariyle bir olumlu sonuç

²³⁶ Henry Morgentau, *Ambassador Morgenthau’s Story*, New York, 1918, s. 181-185.

çıkmadı. Daha sonra Osmanlı Hükûmeti'ni eski Maliye Nazırı Cavit ile İsmail Derviş adındaki devlet adamları temsil ederken, Fransızları'da Türkler'e yakınlığıyla tanınan Pierre Loti ile bir Fransız mebusu temsil ederek barışa yönelik ciddi çalışmalar yürütülmüşse de, bu görüşmelerden de bir netice alınamamıştır²³⁷.

Avrupa cephelerinde savaş tüm şiddetiyle devam ederken, zaferi simgeleyen izlenimler ufukta görünmeyince, 1916 yılı sonbahar mevsiminde savaş sorumluluğu ve barışla ilgili taraflar arasında karşılıklı demeçler verilmeye başlandı. Ne var ki bu demeçlerin büyük kısmı Türkiye'yi hedef alan iğneleyici sözcüklerin özenerek seçildiği dikkati çekmektedir. Lord Grey, 30 Ekim 1916 yılında verdiği demecinde savaş amaçlarını özetlerken; "Hakkın kuvvete üstünlüğünü sağlayıncaya kadar dövüşeceğiz" dedikten sonra, Türkiye'de kasıtlı olarak başlattıkları Ermeni Krizi'ni kastederek Ermeni olayları üzerinde durmakta ve sözde Hıristiyan halkını Türklerin yok etmeye giriştiklerini söylemeye çalışıyordu²³⁸. Meşhur İngiliz devlet adamı Lord Grey, "Hıristiyanları yok etme" hikayesiyle 1915 yılında İtilâf Devletleri ile yaptıkları gizli anlaşmalarla İmparatorluğu paylaşma politikasını hayata geçirmek için uygun zemin hazırlıyordu. Alman Şansölyesi Bethman Hollweg 9 Kasım'daki demecinde şöyle diyordu: "Güvenilir kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre; İngiltere ve Fransa, Rusya'ya daha 1915'te Boğazların Rusya'ya verilmesini ve Anadolu'nun İtilâf Devletleri arasında paylaşılmasını garanti etmişlerdi"²³⁹. İttifak Devletleri, Şansölye'nin bu demecinden yaklaşık bir ay sonra tarafsız devletler aracılığıyla ve kapsamı ortak bir nota ile barış masasına oturmaktan yana olduklarını duyurdular. İngiliz Başvekili buna verdiği cevapta, önceden barış için ortaya konan formülü tekrar etti: "İşgal edilen toprakların geri verilmesi; yakılan, yıkılanın onarılması, gelecekte bu gibi cinayetlerin orta çıkmasını önlemek için gerekli tedbirlerin alınması".

²³⁷ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.III. K. II. s.157-175.

²³⁸ W. Wolfram Gottlieb, **Studies in Secret Diplomacy During the First World War**, London, 1957, s. 195.

1.3. Amerika'nın Barış Girişimleri:

Savaşan tarafların barış için öne sürdükleri tezler arasında kapatılması imkansız bir engel vardı. İttifak Devletleri ilkin masaya oturulmasını ve sonra barış koşullarının belirlenmesini teklif ediyorlardı. İtilâf Devletleri ise, önce barış koşullarının duyurulması ve sonra görüşmelere başlanmasında ısrarlıydılar. Bu sürtüşmeler esnasında Amerika'nın işe müdahale etmesi kaçınılmaz oldu. Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Wilson 18 Aralık 1917'de İtilâf Devletleri'nden savaş amaçlarını açıkça beyan etmelerini istedi. Bu arada İttifak Devletleri, tarafsız bir ülkede toplanacak bir barış konferansına katılmaya hazır olduklarını bildirmekle yetindiler. İtilâf Devletleri ise kesin kazanılmış bir zafer sonucunu öne sürebilecek şu koşulları 10 Ocak 1917'de duyurdular: Belçika, Sırbistan ve Karadağ'ın boşaltılması; Fransa, Rusya ve Romanya'dan İttifak Devletleri ordularının çekilmesi, Avrupa haritasının milliyet, özgürlük ve adalet ilkelerine göre düzenlenmesi, ayrıca savaşın çıkmasından sorumlu olan İttifak Devletleri'nin savaş onarımı bedeli ödemeleri isteniyordu. Barış koşulları arasında Türkler için konulmuş olan özel hüküm de şöyleydi. "Türklerin zulmü altında bulunan halkın kurtarılması, batı uygarlığına yabancı olduğu kesinlikle anlaşılmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa dışına sürülmesi"²⁴⁰. Bu açıklamadan anlaşıldığına göre, milliyet, adalet ve özgürlük kavramları Türkler için kabul edilmemişti. Onları cezalandırmak için özel bir gerekçe uydurulmuştu: Avrupa uygarlığına yabancı olanlar ve dolayısıyla Avrupa'dan dışlamak.

8 Teşrini evvel, 1333 (M. Ekim 1917) yılında 10020 numaralı Sabah gazetesinde "Sulh ve İngiltere" başlığı altında yayınlanan makale, İngiltere'nin gerçek niyetini bir kez daha ortaya koymuştur.

Makaleden anlaşıldığına göre; savaşın binlerce insanın hayatına, malına, mülküne mal olduğunu, bütün dünyadaki insanları perişan ettiğini ve bir an önce ateşkesin sağlanması gerektiğini dile getiren Papalık makamı bütün dünya ülkelerine seslenerek ateşkes ilân edilmesini ve akan kanın biran önce durdurulmasını istemiştir.

²³⁹ Ibid., s. 464.

²⁴⁰ Ibid. s. 469.

Ancak, İngiliz bakanlarından Churchill'in talihsiz demeci, ateşkesin sağlanmasını arzu eden ülkeleri ve Papalık makamının beklentilerini boşa çıkartmış ve barıştan medet bekleyen herkesi hayâl kırıklığına uğratmıştır. Alman basını ve kamuoyu, Churchill'in tutarsız ve talihsiz demeçleri ve hoş olamayan davranışları nedeniyle kendisini "blöfçü bakan" olarak adlandırmışlardır. Churchill, sadece İngiltere'yi, İngilizleri düşünmüştür. O, Birinci Dünya Savaşı'nda hayatını kaybeden milyonlarca halkı; sanki İngiltere uğruna feda olmuş gibi telakki etmiş, Almanya'yı Avrupa'dan silinceye denk; yeryüzünde mevcut olan bütün denizlere ve yaşayan bütün halklara tahakküm edinceye kadar, sulh masasına oturmayacaklarını ve şu aşamada barıştan bahsetmenin imkânsız olduğunu vurgulamıştır.

Makalede yer alan diğer bir can alıcı nokta ise; İngiliz Başvekili Lloyd George'un kabinesinde yer alan bakan Churchill'in demecini hiçbir kabine üyesi tekzip etmemiş, adeta Churchill'in beyanatı İngiliz hükûmeti tarafından teyit edilmiş ve hükümetin uluslararası siyaseti niteliği sıfatını kazanmıştır.

Gazetede yayınlanan makalenin son bölümlerinde; "zaman gelecek ki; asırlardan beri dünyayı bir kâbus gibi ürküten İngiliz kuvvetine şu dört senelik olumsuz icraatından dolayı her millet kendi özgürlüğünü kazanmak ve İngiliz pençesinden kurtulmak için mücadele edecektir"²⁴¹.

Gazete, İngiliz esaretinde bulunan bütün ülkeleri özgürlüklerine kavuşmaları için mücadeleye çağırmış ve bu mücadeleye girişirken de geçmişin daima göz önüne bulundurulmasını ve herkese iyiliği ve faziletli davranmayı tavsiye etmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Wilson, İtilâf Devletleri'nin barış konusunu ele alış biçiminden memnun kalmadı. Almanya barış koşullarını açıklamaktan çekinmişti. İngilizler açıkladığı koşullarla bir oç alma savaşı sürdürdüğünü gizleyememişti. Wilson, 22 Ocak'ta bütün uluslara yaptığı söylevde gerçek barışın taraflardan hiçbirisinin zafer iddiasına dayanmadan, yani eşit taraflar arasında yapılması gerektiğini duyurdu. Böyle olmadığı takdirde kazanılmış zaferin zoru ile kabul ettirilecek bir barışın ancak kinlere kin katacağını ve geride acı hatıralar

²⁴¹ Sabah, 8 Teşrin evvel 1333 (M.1917), Numara: 10020, "Sulh ve İngiltere" başlığı altında yayınlanan makale, Ek-12, s. 279-281.

bırakacağını öne sürdü. Ayrıca gelecekte yeni anlaşmazlıklara neden olacak devletlerarası gruplaşmalar yerine “Kavimler Cemiyeti” adıyla bir örgütün desteklenmesi gereğini savundu. Cumhurbaşkanı Wilson’un bu idealist davranışı Amerikan kapitalistlerinin çıkarına ters düşüyordu. Çünkü Amerikalı bankacılar sanayiciler de fabrikalarının kapılarını İtilâf Devletleri’ne açık bulunduruyorlardı. İngiltere Amerikalı zenginlerin ve işadamlarının arkalarında bulunduğu müddetçe günün birinde savaştan muzaffer olarak çıkacağını ve savaşın getirdiği masrafları karşı tarafa ödeyeceğinin hesabını yapıyordu. Ancak zaman faktörü Almanya’nın aleyhine işliyordu. Çünkü Berlin’de siyasetçiler ve yüksek düzeydeki komutanlar uzun sürecek savaşa hazır görünmüyorlardı. Almanya deniz yönünden İngiliz ablukası altındaydı. Bu ablukaya karşı mutlaka silâhla karşı gelinmeliydi yoksa yenmek imkansızdı. 9 Ocak’ta Almanya kesin bir denizaltı savaşı ile İngiltere’yi dışarıdan özellikle Amerika’dan yiyecek ve silâh almasını önleyerek dize getirmeye kararlıydı. Bu tür karar Amerikan kapitalistlerinin çıkarına ters düşmekteydi. Almanya Şubat ayının ilk haftalarında İngiltere’ye karşı giriştiği denizaltı savaşında İngiltere’nin 35’in üzerinde gemisini batırmıştı böylece İngiltere ile ticaret faaliyetleri olan Amerikalı tüccarların işlerini büyük ölçüde çıkmaza sokmuştu. Amerika ticaret gemilerini bahane ederek ve İngiltere’ye lojistik ve stratejik destek sağlamak açısından 2 Nisan’da Almanya’ya karşı savaş açmak zorunda kaldığını dile getirdi. Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson Amerika’nın savaş amaçlarını açıklarken: “Amacımız dünyada otokratik ve bencil devletlere karşı adaleti ve barış ilkelerini yeniden tesis etmek ve onları tekrar yerine getirmektir... Bizim bencil hiçbir maksadımız yoktur. Ne toprak kazancı düşünüyoruz ne de başkalarını egemenlik altına almayı. Özgür olarak girdiğimiz bu savaşta katlanacağımız fedakârlıklara karşı hiçbir tazminat maddi hiçbir fedakârlık da beklemiyoruz. İnsan haklarının savunucusu ve onların şampiyonuyuz”²⁴².

Amerika’nın savaşa iştirak ettiği sıralarda Rusya’da Bolşevik ihtilâli başlamıştı. Rusya’nın geçici hükûmeti önce İtilâf Devletleri ile yaptığı bütün antlaşmalara harfiyyen uycasını duyurmuştu fakat 5 Mayıs’ta ise özgür Rusya’nın

²⁴² İbid., 472. Bakınız Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. IX, s. 552.

savaş amacının diğer uluslara hakim olmak veya onların topraklarını almak büyük topraklar ele geçirmek olmadığını bütün dünyaya ilân etmişti.

1.4. İngiltere'nin Telaşı:

Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Wilson'un, tutarlı, idealist ve hayâli savaş amaçlarıyla; devrimci Rus Hükûmeti'nin de aynı anlamda ve eşzamanlı bildirileri İtilâf Devletleri'ni, özellikle İngiltere'yi telaşlandırdı. Wilson'un duyurusundaki ifadelerden "bencil devlet" deyiminin manâsı çok esnek ve genişti. İngiliz emperyalizmi kendisine Wilson'un sözünden etkilendiğini açık olarak beyan etmiyordu, ancak uygulamaları ve içinde bulunduğu telaştan bu sözlerden etkilendiği büsbütün ortadaydı. Bu itibarla, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması içinde Wilson'un idealizmine direnecek siyasî bir mazeret bulmak gerekiyordu. 16 Mayıs 1917'de Robert Cecil, Avam Kamarası'nda hükûmetine atfedilen bencillikten şu sözleriyle kurtulabileceğini umuyordu: "Arabistan'ın duyurmuş olduğu bağımsızlık ne olacaktı? Bir ilhak sayılabilecek mi? Bu memleket Türkiye egemenliği altında tekrar konulmalı mıdır? Böyle birşey olacaksa her halde İngiltere'nin girişim veya etkisiyle olmayacaktır".

"Ermeniler'e gelince 1.800.000'den 1.200.000'i yok edilmiştir. Her değişiklik ve hatta emperyalist bir ilhak bile bu denli acılar çekmiş bir ulusun hayatında bir iyilik olacaktır. Suriye ve Filistin için de durum aynıdır. Yalnız Lübnan'da 800 kişinin açlıktan öldüğü unutulmamalıdır"²⁴³. Bu tür gayri ciddi açıklamalarıyla Lord Cecil, İtilâf Devletleri arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması konusundaki yapılmış olan gizli antlaşmaları ileride haklı gösterecek tezi bulmuş olduğuna inanıyordu. Hiçbir ciddi temele dayanmayan bu tez Ermeni propagandası amacıyla yayımlanmış olan rakamları dahi tutmuyordu²⁴⁴. İngiliz Başbakanı Lloyd George, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan alacağı hissenin bir bölümü için ağzından baklayı çıkardı. Mezopotamya'nın Türk olmadığından, eskiden uygarlığın beşiği olan bu bölgeye ileride barış kongresi tarafından yetenekli ve uygar bir bekçinin atanması gereğini ortaya koydu. Lloyd George böyle bir gerçeği Ermeniler için geçerli gördüğünü sözlerine eklemekte hiçbir sakınca görmemişti.

²⁴³ İbid., s. 477.

²⁴⁴ Correspondence between Viscount Grey of Fallodon (Secretary of State for Foreign Affairs) and Viscount Bryce.

1917 yılında barışı zorlaştıran bu tür sorumsuz sözler devam ederken savaş hareketleri de değişik bölgelerde yavaş yavaş şekil değiştiriyordu. Yani, 1917 yılının ilk aylarında İttifak Devletleri'nin durumunu daha kuvvetli gösteriyordu. Sibistan, Karadağ, Romanya, Lehistan, Belçika'nın önemli bir bölümü, Fransa'nın kuzeyini ellerinde bulunduruyorlardı. Rusya savaşa giremeyecek kadar zaiyat vermiş ve kendi isteğiyle barış görüşmelerine başlamıştı. Ne var ki, bu dönemde beklenmeyen iki gelişme oldu. Birisi İngiliz kuvvetlerinin Bağdad'ı almaları, diğeri de Amerika'nın savaşa girmesiydi. Bu gelişmelere alternatif olarak Almanya, 1917 yılının ilkbahar ve yaz aylarında Fransa cephesinde, sonbaharda da yine Almanya ve Avusturyalılar'ın İtalyan cephesinde yaptıkları büyük taarruz, savaş kuvvetleri arasındaki dengeyi altüst ederek İtilâf Devletleri'nin kesin zafere ulaşma hayâllerini suya düşürdü.

8 Kasım, 1917'de İngiliz Miralaylarından (Albay) Rapington'un "New London" dergisinde yayınlanan makaledeki beyanatında; İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşındaki gerçek emellerinin Avrupa Devletleri Başkanlığına ve Avrupa idaresine hâkim olmaktır demiştir. Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı arzu ettikleri gibi sonuçlanırsa; dünyanın en büyük askerî gücü olduklarını kanıtlayacaklarını, aynı zamanda dünyanın en büyük deniz gücüne de sahip olduklarını gözler önüne sereceklerini dile getirmiştir. Makalenin sonlarına doğru ise; Miralay Rapington, Avrupa devletlerini yönetmekle kalmayıp, bütün dünyayı idare edeceklerini ve bu güce de sahip olduklarını açıkça ilân etmiştir. Miralay Rapington, İngiliz milletinin geçmişinde dünyayı istilâ arzusu olduğunu, bugün de bu arzunun artarak devam ettiğini, böylece arzularını gerçekleştireceklerini çok açık bir şekilde ortaya koymuştur²⁴⁵.

İngiliz Miralay Rapington, yukarıdaki beyanatında; gerek İngiliz Hükûmetinin, gerekse İngiliz Genelkurmayının ve İngiliz kamuoyunun gönüllerinden geçirdiklerine tercümanlık yapmıştır. İngilizlerin dünyaya hakim olma ve işgal güdüsü, neticede yönetim ve denetim altına alma projesini ortaya koymuştur. Doğal olarak böyle bir ihtirasa sahip olan bir devlet, elbette barıştan yana olmayacaktır. Makaleden anladığımıza göre İngilizler, kısa vadede barış yapmanın kendi arzularını tatmin

²⁴⁵ Sabah 24 Teşrin evvel, 1335. (M. 1917). İngiliz Miralaylarından (Albay) Rapington'un "New London" dergisinde yayınlanan makaledeki beyanatu, Ek-13, s. 282.

etmeyeceğini göz önünde bulundurarak barış masasına oturmaktan kaçınmışlar ve herşeye isteksizce yaklaşmışlardır.

1.5. Türkiye'nin Mütareke İsteği:

1917 yılında savaşçı taraflar arasında kuvvet dengesinin var olduğu görülmekle beraber İttifak Devletleri'nin ekonomik ve sosyal durumu gittikçe kötüleşmekteydi. Mustafa Kemal uzun ve gizli bir raporunda, bu durumun üzerine durmuş ve şöyle kaleme alınmıştır:

“Memleketin genel durumu her şeyden önce dikkati çekmektedir. Savaş her ulustan olan anasırımızı ayırt edilmeksizin son dereceye getirmiştir. Evlerinde kalan halk, her bakımdan hükûmetten uzak kalmakta çıkar görececek duruma gelmiştir. Çünkü bunlar, ya kadınlar, ya işe güce yaramayanlar veya asker kaçaklarıdır”.

Savaş sürerse karşısında bulunduğumuz en büyük tehlike her yandan çürüten azametli saltanat binasının bir gün içinde ve birdenbire, her yönden çökmesi olasılığıdır. Savaşı bitirmenin anahtarları artık bizim tarafın elinde değildir”²⁴⁶

Enver, Talat Paşalar ve arkadaşları da bu durumun farkındaydılar. Fakat onlar koyu bir kadercilik ile Almanlar gibi felaket uçurumuna sürüklenmekte kararlıydılar.

1917 yılı sonlarına doğru savaştan usanan yalnız İttifak Devletleri halkları değildi, İtilâf Devletleri memleketlerinde de savaşa karşıt olanların sayısı artmaktaydı. Özellikle İngiltere’de işçiler arasında bir intikam savaşı sürdürülmesine katlanmak istemeyenlerin sayısı artmaktaydı.

5 Ocak 1918’de İngiliz başvekili Lloyd George savaş maksadını açıklarken, Türkiye ile ilgili olarak İtilâf Devletleri’nin Türkler’in çoğunlukta buldukları Trakya, İstanbul ve Anadolu gibi topraklardan mahrum etmek için savaşmadıklarını açıkladı. Bu açıklama gizli paylaşma antlaşmalarına rağmen kamuoyunda bir çeşit doping oldu. Gizli antlaşmaları tanımaktan daima çekinmiş olan Cumhurbaşkanı Wilson 9 Ocak’ta

²⁴⁶ Yusuf Hikmet Bayur, Atatürk’ün Hayatı ve Eserleri, Belleten, s. 122.

14 maddelik barış programını Amerikan Kongresi'nin önünde açıkladı. Bu açıklamanın birinci maddesinde gizli diplomatik çalışmalar tamamen reddediliyordu.

5 Ekim'de Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti ayrı notalarla Amerikan Cumhurbaşkanı'na başvurarak önceden duyurulmuş olan ilkelere göre savaşa son verilmesini kabul ettiklerini bildirdiler. Wilson ile Almanya arasında 11 Kasım'da mütareke yapıldı²⁴⁷.

İspanya aracılığıyla Wilson'a gönderilen Osmanlı barış isteği 31 Ekim'e kadar cevapsız kalmıştır. Amerika'nın Osmanlı Devleti ile savaş halinde bulunmaması bu gecikmenin temel nedenidir. Diğer bir neden de bu arada kongrede Türkler'e karşı savaş açılması hususunda bir eğilimin başlamış olmasıdır. Nitekim 24 Ekim'de Theodor Roosevelt "Bir saat dahi kaybetmeksizin Türkiye'ye savaş açılmalıdır" önerisinde bulunmaktaydı²⁴⁸. Osmanlılar Mondros Mütarekesi'ni kabul edip imzaladıkları için Amerikan Hariciyesi artık Osmanlı notasına karşılık vermede bir sakınca görmüyordu. Verilen cevapta "Türkiye Hükûmeti'nin mesajı kendisiyle savaş halinde bulunan devletlerin dikkatine sunulmuştur"²⁴⁹ şeklindeydi.

14 Ekim 1918'de kurulan (Ahmet) İzzet Paşa Hükûmeti²⁵⁰, Amerika'nın cevap vereceğinden ümit kesmiş ve İstanbul'da esir bulunan İngiliz Generali Townshend aracılığıyla mütareke için İngilizler'e başvurmaya karar vermişti. Townshend, Kût-ül-Amara'da esir edildikten sonra İstanbul'a getirilmişti. Enver Paşa ile görüşerek, Türkler'e karşı bir daha savaşmayacağına dair namus sözü vermiş,

²⁴⁷ Karal. Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi**, C. IX., s. 557

²⁴⁸ Ray S. Baker. **Woodrow Wilson, Life and Letters**, Volume III, New York, 1935, s. 509.

²⁴⁹ İbid., s. 506.

²⁵⁰ 14 Ekim'de Talât Paşa Hükûmeti çekilmiş ve (Ahmet) İzzet Paşa Sadrazam olmuştu. 30 Ekim'de de Osmanlı ile düşmanları arasında savaşa son verme anlaşmaları imzalanmıştı. İttihat ve Terakki Kongresi bu olaydan bir gün sonra 1 Kasım'da toplanır. Talât paşa genel başkan olarak orada uzun bir konuşma yapar ve siyasasını savunur. Aynı gece Enver ve Cemal Paşalarla bir Alman torpidosuna binerek Karadeniz ve Ukranya yolu ile Almanya'ya kaçar. Bakınız, Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C. III, K. I, s. 289.

Enver Paşa da buna karşılık kendisini savaş esiri yapmayarak dilediği gibi özgür yaşamasına izin vermişti. Hatta isterse İsviçre'ye gidip orada savaş sonunu beklemesi veyahut eşini de Türkiye'ye getirmesi hususunda yardımcı olacağını bile vaat etmişti²⁵¹. İngiliz Generali kendisine gösterilen centilmence muameleden duygulanmış ve Türk dostu olmuştu. Sadrazam İzzet paşa'nın isteği üzerine Akdeniz'deki İngiliz filosu komutanı Amiral Galthrope'un yanına gişmiş, ona Osmanlılar'ın mütareke dileğini iletmişti. Amiral 23 Ekim'de Ahmet İzzet Paşa'ya bir telgraf çekerek, mütareke yapılması için Osmanlı temsilcilerinin gönderilmesini istemişti.

Osmanlılar Mütareke için çalışmaları hızlandırdığında, Müttefikimiz Almanya'nın en maruf siyasî muharrirlerinden olan Kont Reventlov Berlin'de İslâmişe Velt mecmuasının Ağustos sayısında yeralan; "Türk Müttefiklerimizin Harb Gayeleri"²⁵² başlıklı makalede; Almanya'da umumi harb gayeleri hakkında birçok münakaşalar cereyan ettiği halde Türk Harb gayelerinden pek az bahsolunmasından şikayet ediyor ve diyor ki; diğer müttefik memleketlerinin harp gayeleri hakkında en küçük teferruata kadar münakaşalar cereyan ettiği halde bizde nadiren bahs olunuyor. Bundan ne gibi mahsurlar çıkabileceğini de belirtiyor. Sulh müzakerelerinde doğal olarak efkar-ı umumiye hükûmetlerle beraber bir kuvvet teşkil edecektir, bu cihetle harb gayelerimizin herşeyden evvel müttefik memleketlerin kamuoyunda iyice yer tutması büyük bir ehemmiyetle telakki edilecek bir meseledir demektedir.

Almanya'da yayınlanan Velt mecmuası köşe yazarlarından Kont Reventlov makalesinde çok ciddi bir konuya değinmiştir. Bu konu barış konferansına katılan heyeti iyi yönde etkilemek ve dikkatlerini çekmek için Müttefik memleketlerin yani Osmanlıların "Harb gayeleri" ile ilgili taleplerini, görüşlerini, dilek ve arzularını dile getirmek için ciddi bir kamuoyu oluşturmanın zaruretine de değinmiştir.

²⁵¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara, 1995, s. 14-15; Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, s. 558.

²⁵² Sabah, 2 Teşrin evvel, 1335 (M. 1917), No: 10014, Müttefikimiz Almanya'nın en maruf siyasî muharrirlerinden olan Kont Reventlov Berlin'de İslâmişe Velt mecmuasının Ağustos sayısında yeralan; "Türk Müttefiklerimizin Harb Gayeleri" başlıklı makale, Ek-14, s. 283-285.

1.6. İngiltere ve Mütareke:

Osmanlılar'ın mütareke için Wilson'a başvurmaları üzerine Fransa ve İngiltere arasında bu konuda bir gerginlik meydana gelmişti. İki hükümet Lloyd George tarafından hazırlanmış olan koşullar üzerinde tam bir anlaşmaya varmamışlardı. Gerginlik İstanbul üzerine yürüyecek kuvvetlerin kimin komutasında bulunacağı noktasında belirmişti. Akdeniz'deki İtilâf Devletleri komutanı bir Fransız'dı. Adalar, Ege Denizi'ndeki deniz kuvvetleri ise bir İngiliz komutasındaydı. Fransızlar, Türkiye'de mal ve kültür çıkarlarının üstünlüğüne dayanarak, Türk işlerinde kendilerine bir üstünlük tanınmasını istiyorlardı. İngilizler ise Türkler'e karşı sürdürülen kara ve deniz savaşlarının ağır yükünü taşımış olduklarını öne sürerek, bu üstünlükte kendilerini görmek için direniyorlardı. Bu nedendir ki, Türk temsilcilerinin Mondros'a varıp görüşmelere başlandığı, Fransızlar'a haber verildiği vakit, görüşmelere kendi temsilcilerinin de katılması konusundaki önerileri reddedilmişti.

Birinci Dünya Savaşı sadece İttifak Devletleri halkını değil, İtilâf Devleti halkını da fazlasıyla etkilemiştir. Gerek ulusal ve gerekse uluslararası iş yapan ciddi kuruluşlar, savaşın getirdiği çok ciddi ekonomik sıkıntılarla boğuşmaya başlamışlardır. Belgelerden çıkardığımız sonuçlara göre Savaşın özellikle İngiliz halkını, tüccarını ve işadamlarını ekonomik çıkmaza sürüklemiştir.

Nitekim, İngiliz kuruluşlarından olan "Eastern (Doğu) Yapı Komitesi"²⁵³ne Osmanlı Devleti tarafından ısımarlanan 4 torpido destroyeriyle ilgili sözleşmelerin ortaya çıkardığı sıkıntı, "Eastern (Doğu) Yapı Komitesi"'ni ekonomik yönden etkilemiş ve bu İngiliz firmasını mâlî çıkmaza sokmuştur. Netice de Eastern (Doğu) Yapı Komitesi", İngiliz Amirallik Dairesi"²⁵⁴nden konuyla ilgilenilmesini ve bu meselenin çözüme kavuşturulmasını istemiştir²⁵⁵.

²⁵³ F.O. 371/3041-323, Ek-15, s. 286-287.

²⁵⁴ F.O. 371/3041-324, Ek-16, s. 288-289.

²⁵⁵ F.O. 371/3041-325, Ek- 17, s. 290.

1.7. Mondros Mütarekesi Hükümleri:

Mondros Mütarekesi 27 Ekim'de Mondros'ta Agamemnon zırhlısında Amiral Galthrope ile Hüseyin Rauf (Orbay) başkanlığındaki Türk heyeti arasında başlayan görüşmeler sonunda oluşturulmuş, antlaşma 30 Ekim'de imzalanmış, ertesi gün de yürürlüğe girmişti. Antlaşma hükümleri şöyle sıralanabilir:

a) Kara ve Deniz Kuvvetlerinin Silahsızlandırılması:

İtilâf Devletleri'nce iç sınırların güvenliğini sağlamak için kararlaştırılacak sayıdaki kuvvetlerin dışında kalan kara kuvvetlerinin terhisi, aynı maksatla bırakılacak küçük gemilerin dışındaki savaş gemilerinin İtilâfçılara teslim edilmesi, askerlikten ayrılacakların araç, gereç ve her çeşit silâhların kullanılmasına dair İtilâfçılar tarafından verilecek talimata uyulması (Madde 5, 6, 20)²⁵⁶.

b) Boğazların Açılması ve Kontrolü:

Çanakkale ve Karadeniz Boğazları'nın geçişe açılması ve bunların istihkamlarının İtilâf Devletleri askerlerine bırakılması Osmanlı sularında ve özellikle Karadeniz'de bulunan torpillerin ayıklanmasında İtilâf Devletleri'ne yardımda bulunulması (Madde 1,2,3)²⁵⁷.

c) Boşaltılacak Yerler ve Teslim Olacak Kuvvetler:

İran'ın kuzeybatısındaki kuvvetleri İttifak Devletleri derhal savaştan önceki sınırlar gerisine çekeceklerdi. Güney Kafkasya'da henüz boşaltılmayan yerler de İtilâf Devletleri'nce istenildiği takdirde boşaltılacaktır. Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta bulunan birlikler en yakın İtilâf Devletleri'ne teslim olacaklardır. Kilikya'daki kuvvetlerin 5. maddeye göre fazlası da geri çekilecektir. Trablus'ta ve Bingazi'de bulunan Osmanlı subayları İtalyan birliklerine teslim olacaklardır. Burada ve Mısır'da işgal altında bulunan limanlar da İtalyan birliklerine teslim edileceklerdir (Madde 11, 16, 17, 18)²⁵⁸.

²⁵⁶ Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkulâbı Tarihi*, C. III, K. IV, s. 744-745.

²⁵⁷ İbid, s. 742-743.

²⁵⁸ İbid, s. 744-745.

d) İtilâf Devletleri'nin Denetimine Bırakılan Yerler:

Toros tünelleri İtilâf Devletleri tarafından işgal edilecektir; telsiz, telgraf ve kablolar, bütün demiryolları, deniz ve kara ticaret araç ve gereçleri, iaşe nezareti işleri İtilâf Devletleri subay ve memurlarının denetiminde bulunacaklardır (Madde 12,13,15,21)²⁵⁹.

e) İtilâf Devletleri'nin Faydalanmalarına Bırakılan Yerler:

Osmanlıların ellerinde bulunan bütün limanlar ile deniz yerlerinde, tersanelerinden, akaryakıt mevcudundan ve deniz araçlarından İtilâf Devletleri faydalanabileceklerdir. (Madde 8,9, 14)²⁶⁰.

f) Esirlerin ve Dost devletler Personelinin Durumu:

İtilâf Devletler'in savaş esirleri ile Ermeni esir ve tutukluları, kayıtsız şartsız olarak İstanbul'da İtilâfçılara teslim edilecek, İtilâfçı Devletler'deki Osmanlı savaş esirleri muhafaza edilecek, Alman, Avusturya kara ve deniz, sivil, memur ve uyrukları Osmanlı memleketini terk edecekler (madde 4, 19, 22)²⁶¹.

g) Güvenlik Tedbirleri.

İtilâfçılar, güvenliklerini gölgelendiren durumda herhangi bir stratejik noktayı ele geçirmek hakkına sahip olacaklardır (Madde 7)²⁶². Altı vilâyette kargaşalık çıkması halinde vilâyetlerin herhangi bir bölümün de işgal etme hakkına sahip olacaklardır (madde 24)²⁶³.

²⁵⁹ Bayur. a. g.e.. C.III, K.IV. s. 744-745.

²⁶⁰ İbid. s. 744-745.

²⁶¹ İbid. s. 744-745.

²⁶² İbid. s. 744.

²⁶³ Bayur. a. g.e.. C.III, K.IV. s. 746.

1.7. Mondros Mütarekesi'nin Karakteri:

Yedi bölümde toplamaya çalıştığımız hükümlerden de anlaşılacağı üzere Mondros Mütarekesi'nin karakteri Osmanlı İmparatorluğu'na son vermesi, İmparatorluk dışında kalan Türkiye'nin paylaşılmasına zemin hazırlanması ve Osmanlı Devleti'nin egemenliğini kısıtlaması noktalarında toplanabilir. Gerçek şudur ki, Mısır ve Kıbrıs, Birinci Dünya Savaşı'nın başında hukuk yönünden Osmanlı Devleti'nden ayrılmış, İngilizler'in eline geçmişti. Mütareke ile Arap memleketleri de fiilen Osmanlı egemenliğinden çıkmaktaydı. Dolayısıyla henüz usulüne göre imzalanmış bir barış antlaşması bulunmamakla beraber, Osmanlı İmparatorluğu artık tarihe karışmış görünümündeydi. Ortada sözü yalnız Türk topraklarında geçerli bir Osmanlı Devleti kalmıştı.

Türk halkı, maglûbiyetini olduğu gibi, bu mütareke hükümlerini de tevvekkül ile kabul etti. Osmanlı İmparatorluğu fiilen sona ermişti. Osmanlı hâkimiyeti altında Türklerle meskûn Anadolu ve Doğu Trakya'dan başka toprak kalmamıştı. Türkler, bu topraklar üzerinde müstakil ve millî bir Devlet kurabileceklerini ümit ediyorlar ve bu hususta İtilâf Devletleri tarafından evvelce yapılmış olan beyanatlara güveniyorlardı. Gerçekten Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Wilson, 8 Ocak 1918 tarihli beyannâmesinde Türkiye ile ilgili olarak "Osmanlı İmparatorluğu'nun Türklerle meskûn kısımlarına itirazsız bir hâkimiyet temin edileceğini" ifade etmişti²⁶⁴. İngiliz Başvekili Lloyd George da Wilson'un beyanatını takip eden ay içerisinde Avam Kamarası'nda şu beyanatta bulunmuştu: "Biz Türkler'i, ne başkentlerinden ne de ekseriyetle meskûn buldukları namı Anadolu ve Rumeli topraklarından mahrum etmek için, harp etmiyoruz"²⁶⁵. Birbirini teyit ve takip eden bu iki beyanat Osmanlı İmparatorluğu'nun devam etmeyeceğini ifade etmekle beraber, Türkleri millî bir vatan üzerinde müstakil bir devlet halinde yaşamak fikrine de alıştıırıyordu.

²⁶⁴ Elie Kedourie, *England and the Middle East, The Destruction of the Ottoman Empire, 1914-1921*, Bowes and Bowes, London, 1956, s. 24-43.

²⁶⁵ Harry N. Moward, *The Partition of Turkey*, Norman University of Oklahoma Press, 1931, s. 22.

Hiç şüphe yok ki Wilson'un beyanatı Amerikan idealizminin mahsulü idi ve samimî idi²⁶⁶. Fakat Lloyd George'un İngiltere ile Avrupalı müttefiklerinin, Türkiye hakkındaki gerçek niyetlerini ifade etmiyordu. Çünkü, Osmanlı İmparatorluğu 1915 ile 1917 yılları arasında bir kaç defa gizli antlaşmalar suretiyle taksim edilmişti. Hisselere ayrılan topraklar arasında Anadolu ve Rumeli toprakları da vardı.

Bu sebeptendir ki İtilâf Devletleri, Mondros Mütarekesi, barış antlaşmasını bile imzalanmasını beklemeden Türk topraklarının taksimi için başlangıç oldu; İstanbul ve Boğazlar müşterek işgal altına alındı. Adana İngilizler, Urfa, Maraş, Antep Fransızlar, Antalya İtalyanlar tarafından işgal edildi. Anadolu'nun bir çok büyük şehirlerinde, silâh toplamak bahanesiyle İtilâf subayları dolaşmaya başladılar. Nihayet 19 Mayıs 1919'da Yunan kuvvetleri İzmir'e çıktığı gibi Doğu Trakya'ya da çıkacakları ve Anadolu'nun Doğu vilâyetleri üzerinde bir Ermenistan kurulacağı şaiyaları da dolaşmaya başladı. Avrupa basının büyük bir kısmı Türkiye'nin yakında tamamen ortadan kalkacağını ifade ediyordu.

Bu durum karşısında Türk Milleti'nin bir karara varması gerekiyordu. Sultan Vahdettin, İtilâf Devletleri tarafından harp suçlusu sayılarak diğer mağlup devletlerin hükümdarları gibi tahtından uzaklaştırılacağı korkusu ile yalnız şahsı ve hanedanı menfaatini düşünerek galiplerin her isteğini yerine getiriyordu. Hürriyet ve İtilâf Partisi'ne istinad eden Sadrazam damat Ferit Paşa, İngiliz dostluğu yapmak suretiyle hanedanı ve mevkiini müdafaa etmekten başka bir şey düşünemiyordu. İstanbul'dan başka Türk şehri görmemiş ve Türk Milleti ile temas etmemiş münevverlerden bir kısmı da Türkler'in haklarını bundan böyle kuvvet ile değil fakat kalem ile müdafaa edebileceklerini yazı ile ve söz ile ifade ederek, kadere boyun bükmeyi tavsiye ediyorlardı.

Fakat Türk kamuoyunun büyük çoğunluğu, boyun eğmek taraftarı değildi. Ne yazık ki millet harpten yeni ve mağlûp olarak çıkmıştı. Fakir ve perişan halde idi. Memlekte, işsizlik, açlık, sefalet ve güvensizlik vardı. Büyük şehirlerin civarında bile haydutluk ve eşkiyalık vakaları çoğalmıştı. Fakat bunlar müstakil yaşamak

²⁶⁶ Laurance Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924*, The John Hopkins Press, Baltimore. 1965, s. 78-89.

hususundaki azmini zedeleyememişti. İtilâf Devletleri'nin yaptıkları işgaller, haksızlıklar, hakaretler ise tersine bu azmi körüklemiş, asırlarca uyuşmuş halde kalmış olan millî ve mânevî vicdan uyanmaya başlamıştı. Bu vicdan, topraksız, şerefsiz, haysiyetsiz olarak yaşamaktansa her ne pahasına olursa olsun mücadele etmek kararını vermişti.

Her sınıf ve seviyeden olan halkın köylü kentli, çiftçi, esnaf, memur, er, subay ve komutanın kabul ettiği bu karar, istiklâl dâvasının temelini teşkil etti. Anadolu'da ve Rumeli'de yer yer müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetleri kuruldu. Bunlar, bir yandan kuruldukları bölgelerin Türklüğünü isbat etmek için yayınlar yapmaya, yabancı devletlere, sulh konferansına, yayına, raporlar ve muhtıralar göndermeye başladılar. Öte yandan da gerektiği vakit mücadele edebilmek için gerekli teşkilâtı meydana getirdiler. Adlarından da anlaşıldığı üzere bu cemiyetlerin maksat ve gayesi Türk Milleti'nin haklarını korumaktan ibaretti. Türk Milleti'nin hakları ise, Batı âleminde ortaya atılmış olan ve gerçekleştirilmesi için asırlar boyunca, nesillerin çalıştığı insan hakları ile milliyet prensiplerinden ibaretti. Bu suretle, Türk Milleti; Batı âleminin, saf bir düşünce ile ortaya attığı halde, sonradan bencil maksatlarla istismar ettiği ve hattâ inkâr ettiği bu ulvî prensipleri kendi istiklâl dâvası çerçevesinde Batıya karşı müdafaa etmek için ayaklandı.

İtilâf Devletleri, emperyalist emelleri sebebiyle, imparatorluk Türkiye'sinin devamı aleyhinde buldukları gibi millî siyaset üzerine kurulan yeni Türkiye'nin düşmanı kalmakta devam ettiler. Onlara göre Türkler, medenî bir devlet kurmaktan âciz, harpçi ve barış düşmanı bir millet idi. İşte Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren, Türkiye'ye karşı olan siyasetleri de bu esasa göre ayarlanmıştı. Bununla beraber, Türk topraklarının taksimi ile Orta Doğu'da takip ettikleri siyasetlerinin çatışması yüzünden aralarındaki dayanışma Mondros Mütarekesi'nden sonra zayıflamaya başlamıştı.

İngiltere, görünüşte Birinci Dünya Savaşı'ndan en çok kârla çıkan bir devlettir. Doğu meselesinde bir taşla üç kuş vurmuştu. Almanya'yı Orta Doğu'dan uzaklaştırmış ve Rusya'yı da tesirsiz hale getirmişti. Bu sebeple Şark meselesinin Viyana Kongresi'nden beri konu teşkil etmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun taksimi meselesini dilediği şekilde halledebileceğini sanıyordu. Bu hususta düşündüğü şu idi:

“Osmanlı İmparatorluğu’nun yerine, toprakları Avrupa’dan Asya’ya uzanan büyük bir Yunanistan kurulmasını sağlamak. Yunanistan, nüfusu az olduğundan, hâkimiyetini sağlamak için İngiliz yardım ve himayesini kabul etmeye mecbur olacaktı”²⁶⁷. İngiltere bu tasarılarını gerçekleştirmek için Fransa’yı Şark’ta ikinci plâna itti ve kendi yolunda yürümekte tereddüt göstermedi. Mondros Mütarekesi’ni Türkler’e imzalatan Amiral Galthrope Fransızlar’a haber vermeden ve imza merasimine gözlemciler dahi kabul etmeden kendi başına hareket etmişti. Keza, İstanbul’u ve Boğazlar’ı işgal eden İtilâf kuvvetlerinin komutanı da bir İngiliz Generali idi.

²⁶⁷ Harry N. Howard, **The Partition of Turkey, A Diplomatic History, 1913-1923**, Howard Fertig, New York, 1966, s. 76. Paul C. Helmreich, **From Paris to Sèvres, The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920**, Ohio State University Press, Columbus, 1974, s. 167-189.

BEŞİNCİ BÖLÜM

A- İNGİLİZ İŞGALİ DÖNEMİ.

1.1. Güney-Doğu Anadolu'da İngiliz Emelleri:

İngiltere XVIII. yüzyılın ortalarında Fransa'yı yenerek Hindistan'a yerleşmiş ve burada büyük bir sömürge İmparatorluğu kurmuştu. Aradaki mesafenin uzaklığı İngiltere'ye güvenli bir yol oluşturma ve bu yol üzerindeki stratejik noktaları kontrolüne almaya mecbur etmiştir. Bu mecburiyeti bir Fransız gazetecisine söylediği şu sözlerden daha iyi anlıyoruz. "Sizin için doğru bir aksesuar, bir fantezidir. Bizim için ise, bize sadık kaldığı sürece hayatımız, bizi istemediği zaman da ölümümüzdür²⁶⁸".

İngiltere doğudaki muhtemel ölümünü önlemek için Hindistan yarımadasının hemen ucundaki Seylan adasını 1798 yılında Hollanda'dan, St. Helen adasını da 1810 yılında Fransa'nın elinden almıştır. 1815'te Ümit Burnu'nu, 1819'da Singapur'u, 1842'de de Hong Kong'u ele geçiren İngiltere böylece Hindistan'ın güney batı ve güney-doğu hudutlarını emniyet altına almış bulunuyordu²⁶⁹. İngiltere Hindistan yolunu da güvenlik altına almak istiyordu. İngiltere'den Hindistan'a giden iki yol vardı. Birincisi: Güney Afrika yolu, İkincisi ise Akdeniz'den Süveyş Kanalı ile Kızıldeniz yolu veya Filistin üzerinden Basra Körfezi yolu idi. 1839 yılında Aden'i ele geçirmiş olan İngiltere 1875 yılında Süveyş Kanalı'nın tahvillerini satın alarak burayı ele geçirmiş ve 1882 yılında Mısır'ı işgal ederek Kızıldeniz yoluna tamamen hakim olmuştu²⁷⁰.

Kızıldeniz yolundan sonra sıra Akdeniz'den Basra Körfezi yoluna gelmişti. İngiltere için stratejik bakımdan en önemli noktalardan biri Hindistan yolu üzerinde

²⁶⁸ Georges-Gaules, Berrthe, "Le Nationalisme Turç", **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, Çev.: Cena Yazansoy, İstanbul, 1985, s. 42.

²⁶⁹ Cavit Oral: **Akdeniz Meselesi**, İstanbul, 1988, s. 153.

²⁷⁰ Süleyman Kocabaş; **Türkiye ve İngiltere**, İstanbul, 1985, s. 86.

bulunan Irak idi. Dicle ve Fırat nehirleri üzerindeki ulaşım bütünü ile İngilizler'in tekelinde bulunuyordu²⁷¹. Aden'in İngilizler tarafından ele geçirilmesinden sonra Güney Anadolu'nun da elde edilmesi İngiltere için, yalnız Rusya'ya karşı bir mücadele ihtimâli için değil, Süveyş ve Mısır'ın savunulmasında da bir hareket üssü olarak gerekli idi²⁷².

İngiltere bu yolu tamamen ele geçirebilmek için I. Dünya Savaşı'nı fırsat olarak görmüştür. 1878 yılında belli bir takım şartlara bağlı olarak da olsa Kıbrıs Adası'nı ele geçiren²⁷³ İngiltere Devleti bu yolda hayli mesafe katetmişti. I. Dünya Savaşı esnasında batılı devletlerin kendi aralarında yaptıkları gizli antlaşmalardan Sykes-Picot Antlaşması (9-16 Mayıs 1916) İngiltere'ye istediği fırsatı vermiş ve Bağdat'tan Basra'ya kadar güney Mezopotamya'yı, Akdeniz kıyısındaki Hayfa Limanı ile Akka'yı kendi nüfuz sahasına katmıştır. Kilikya, Halep-Şam ve Musul üçgeni arasındaki saha ise Fransız nüfuz bölgesi olarak kabul edilmişti²⁷⁴.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkması üzerine İngiltere Hindistan yolu üzerindeki bu bölgeyi de ele geçirmek için faaliyete geçmiştir. Savaş telaşı içinde bol keseden yapılan dağıtım daha sonra İngiltere'yi rahatsız etti. Zira Filistin, Suriye ve Irak cephelerinin bütün yükünü özellikle isteyerek İngilizler çekmişti. Ayrıca İngiltere ne pahasına olursa olsun petrol bölgesi olan Musul'u ele geçirmek istiyordu. İngiltere Avrupa'da Fransızlar'ın güvenliğini sağlayıcı tedbirleri desteklemenin bedelini bu devlete Orta Doğuda ödetecektir²⁷⁵. 3 Kasım 1918'de mütareke şartlarına aykırı olarak Musul'u işgal eden İngiltere, 9 Kasım 1918 tarihinde

²⁷¹ F.O. 371/2481. No. 4109. 12 Ocak 1915. daha geniş bilgi için bakınız Ek-18, s. 291

²⁷² E. E. Adamof; *Anadolu'nu Taksimi*. Çev.: Hüseyin Rahmi, İstanbul, 1926, s. 42-48.

²⁷³ Nihat Erim; *Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları*. Cilt I. Ankara, 1953, s. 401.

²⁷⁴ Y. Tekin Kurat; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*; Ankara, 1976, s. 13.

²⁷⁵ Sina Akşin; *Kurtuluş Savaşı'nda ve Lozan'da İngiltere ve Fransa ile İlişkiler*. İstanbul, 1978, s. 58.

de İskenderun'u işgal etmiş ve harekâtın yönünü Antep, Maraş vilâyetlerine doğru genişletmiştir²⁷⁶.

Sykes-Picot gizli antlaşmasında Antep, Maraş, Urfa ve Musul bölgelerinin Fransızlar'a verilmesi öngörülmüş olmasına rağmen İngilizler'in bu muntıkaları işgal etmesinin başlıca sebebi Musul'u Fransızlar'ın elinden kurtarmak ve pazarlık konusu olarak ellerinde bulundurmaktır. Nitekim Fransız Başbakanı Clemenceau:"Ben Kilikya'yı, Suriye'yi, Şam'ı, Halep'i, Beyrut'u ve Musul'dan elde edilecek petrolün akacağı İskenderun Limanı'nı alabilmek için bir yem olarak Musul'u İngilizler everdim²⁷⁷," derken oyuna geldiğinin farkında değildir. İngilizlerin Maraş, Antep ve Urfa bölgelerini işgal sebebini açıklıkla anlatan bu ifadeye göre İngiltere, bölgeyi Musul'a karşılık Fransızlar'a koz olarak kullanırken Fransızlar da Antep, Maraş, Urfa bölgelerine karşılık Musul'u İngilizlere verdiklerini açıklamaktadır.

İngilizlerin Maraş ve civar bölgelerini işgal sebeplerinden birisi de bölgenin coğrafi yapısıdır. Güney ve Güney-Doğu bölgesinin kuzey kesimleri yani Maraş bölgesi dağlık olduğundan serbest harekâta kolay kolay imkân vermez. Bu bölgede güneyden gelecek saldırıya karşı savunma oldukça kolaydır. Geçitler ve yollar tahkim edildiği takdirde bölge başarı ile savunulabilir. Buna karşılık Maraş Bölgesi'nden yani kuzeyden gelecek kuvvetlerin Suriye'ye doğru harekâtı kolaylıkla gelişebilir. Çünkü Antep ve Halep civarı savunmaya elverişli olmadığından kuzeyden gelecek bir hücumu durdurmak güçtür. Çok kuvvet kullanılmasını gerektirir²⁷⁸. Bu jeopolitik durumdan dolayı Suriye'deki kuvvetlerini emniyet altına almak isteyen İngilizler alelacele İskenderun'dan başka Antep, Maraş ve Urfa'yı da işgal etmişlerdir.

I. Dünya Savaşı'nda yenilen Osmanlı Devleti'nin ayakta kalan ordularından birincisi Musul'daki VI. Ordu, ikincisi ve en önemlisi de Adana bölgesinde Mustafa Kemal Paşa komutasındaki Yıldırım Orduları Grubu ile VII. Ordudur. Bu ordular

²⁷⁶ Tevfik Bıykoğlu; **Türk İstiklal Harbi, I. Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara. 19162, s. 82.

²⁷⁷ S.I. Aralov; **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**; Çev.: H.Ali Ediz, İstanbul, 1967, s. 129.

²⁷⁸ **Türk İstiklal Harbi, Cilt IV, Güney Cephesi**, Ankara, 1966, s. 37-38.

Osmanlı Erkan-ı Harbiyesi'nin emri ile bölgeyi boşaltırken, halkı teşkilatlandırdıklarını ve silahlandırdıklarını, ordunun elindeki silahların da kuzeydeki Anadolu şehirlerine naklettiklerini biliyoruz. Tabidir ki bu durum İngilizler'i bölgede oldukça rahatsız etmiştir.

İngilizler Maraş, Antep, Urfa ve çevresini işgale geçerli bir sebep bulamadıklarından, Mondros Mütarekesi'nin 7'nci maddesini ileri sürmüşlerdir²⁷⁹. Mütareke maddelerinin belirsiz olması onlara bu işgal fırsatını vermiştir. Meselâ 7'nci maddenin Müttefiklere mühim askerî noktaların işgali hakkını tanıması, en başta gelen elastiki ve zayıf noktalardan birisi idi. Yine Kilikya tabiri resmî herhangi bir yazışmada geçmeyen tarihî bir kelime olmasına rağmen mütareke şartlarında yer almıştır. Mütarekenin metni, aleyhimize kullanmalarına ve uygulamalarına fırsat vermek amacıyla biraz da kasten müphem olarak kaleme alınmıştır. Bu hususu İngiliz arşiv belgeleri doğrulamaktadır. O sıralarda İngiliz istihbarat servisinde çalışan A.J. Toynbee, 3 Ekim 1918 tarihinde hazırladığı "Türkiye ile Mütareke, Geçici teklifler" başlıklı bir hatırlatmada, İstanbul'un, istihkamların ve Anadolu'nun işgalinden kaçınılması gereğini belirtiyordu. Bir başka İngiliz hariciye yetkilisinin bu belge üzerine şu yazıyı not düştüğünü görüyoruz:

"Çanakkale ve boğazlardaki stratejik noktalar gibi belirsiz sözcükler kullanılmalı, gerekirse İstanbul'un sözünü etmekten kaçınılmalıdır²⁸⁰".

Bu stratejilerini iyi uygulayan İngilizler Mondros Mütarekesi'nin 16'ncı maddesinde yer alan Suriye ve Irak sınırlarına açıklık getirmediikleri gibi 12'nci maddede yer alan "kontrol" kelimesinin manasına da açıklıkla belirtmemişlerdir. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi Kilikya mefhumuna da açıklık getirilmiştir. İşte Mondros Mütarekesi'nin böyle müphem ve elastiki maddeleri mütteliklerin işine gelmiş, bunları işgallerinde koz olarak kullanmışlar ve birer sebep olarak göstermişlerdir. Böylece

²⁷⁹ Türk İstiklal Harbi, Cilt I, s. 78.

²⁸⁰ Salâhi R. Sonyel; Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 15.

istilâlarını kolayca yayma imkânı bulmuşlardır²⁸¹. Maraş'ın İngilizler tarafından işgalinde bu husus aleyhimize kullanılmıştır. Diğer taraftan İngiltere sömürge olmaya aday olarak gördüğü bir ülkenin yani Osmanlı Devleti'nin kendisiyle savaşa tutuşmasını, hele Çanakkale ve Kût-ul-Amâra'da yenilgiye uğramasını bir türlü hazmedememiştir. Bu sebeple İngiliz İmparatorluğu, sömürgelerinde nüfuz ve itibarını artırmak için Osmanlı Devleti'nin örnek bir şekilde cezalandırılmasını düşünmekteydi²⁸². Bu cezalandırmanın bir cephesi de Maraş ve çevresindeki illeri işgal etmek şeklinde kendini göstermiştir.

²⁸¹ Yusuf Hikmet Bayur, **Yeni Türkiye Devleti'nin Harici Siyaseti**, İstanbul, 1935, s. 25.

²⁸² Sina Akşin: **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele**; İstanbul, 1976, s. 103.

1.2. İngilizlerin İstanbul'u İşgali:

Paris Barış Konferansı, I. Dünya Savaşı'nın yol açmış olduğu yıkıntılar üstünde, 18 Ocak 1919'da resmen açıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması çoktan belirlenmiş bir sonuçtu. Yine de, Avrupa barışı Konferans görüşmelerinde ağır bastıyordu.

İngiliz ve Osmanlı Hükûmetleri arasında, 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanırken, İngiltere adına imzayı atan Amiral Calthorpe, karşı tarafın temsilcisi Rauf Bey'e, Müttefiklerin İstanbul'da askerî varlıkları olmayacağına dair sözlü garanti vermişti. Buna rağmen, 13 Kasım 1918'de İstanbul'da Müttefik işgali başladı²⁸³. Müttefiklerin güç gösterisinin çok yönlü nedenleri vardı. Birincisi, Müttefikler Ateşkes Antlaşması şartlarının uygulanmasını sağlama bağlamak istiyorlardı. Mondros Antlaşması'nın hayati şartları şunlardı: Osmanlı Ordusu'nun terhis edilmesi ve bütün silâhların Müttefiklere teslimi; İstanbul ve Çanakkale Boğazları'ndaki tahkimatların işgali ve en önemlisi, anlamı muğlak olan VII. madde ile Müttefiklerin, güvenliği tehlike altında olduğunu düşündükleri her yeri işgal etmelerine izin verilmesi²⁸⁴. İkinci Olarak, müttefikler, yaklaşmakta olan barış görüşmelerinde hoşgörüyü hiç yer olmayacağını Türklerin kafasına yerleştirmek istiyorlardı. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe, bu tutumu, Lord Curzon'a yazmış olduğu 6 haziran 1919 tarihli 22 maddelik mektubun 4. Maddesinde mektupta dile getirmişti:

“Bu Yüksek Komisyon'un almış olduğu, hem yazılı, hem de sözlü talimatlar uyarınca, hiçbir Türk'ü, ne olursa olsun hiçbir şekilde kayırmamak ve onlara umut vermemek, ayrıca, savaşın sonucu olarak, Osmanlı İmparatorluğu'na davranışımızın muhtemelen çok sert olacağını göstermek, bizim tutarlı tavrımız olmuştur”²⁸⁵.

²⁸³ Bilge Criss; *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İletişim Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1993, s.143-156.

²⁸⁴ İsmail Soysal; *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, s. 12-14.

²⁸⁵ Bilâl Şimşir; *İngiliz Belgelerinde Atatürk (Nisan1919- Mart1920)*; *British Documents On Atatürk (1919-1939)*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1973, s. 6.

Üçüncüsü, Müttefikler, Türkiye'nin geleceğine ilişkin olarak Padişah'ın ve Bâb-ı Âli'nin işbirliğini sağlamak için, onlar üzerinde otorite kullanmak zorundaydılar. Ne var ki, bir kısım komutan, Türkiye'nin bölüşülmesine ve yabancı kontrolüne beklenmedik bir şekilde meydan okudular ve bunlar direnişi meşru bir Milliyetçi Hareket'e dönüştürdüler.

İstanbul'un Müttefikler tarafından işgali iki evrede tamamlandı: 13 Kasım 1918'den 20 Mart 1920'ye kadar İstanbul de facto işgal edildi; 20 Mart 1920'de Müttefikler, şehri de jure işgal etmeye başladıklarını ilân ettiler. Oysa, Ekim 1923'de Kuvay-ı Millîyeciler İstanbul'u geri almayı başardılar. İstanbul'dan bakıldığında, Milliyetçiler'in başarısının belli başlı en az beş nedeni olduğu görülüyor: 1) İngilizler Türkler'i küçümsüyorlardı; 2) Kuvay-ı Millîye, İttihat ve Terakki Partisi (İTP) rejiminin kurulmasını tevarüs ederek örgütsel sürekliliği sağlamıştı; 3) Kuvay-ı Millîye'nin yerel muhalifleri, başlıca Hürriyet ve İtilâf Partisi (HİP) çok zayıftı; 4) İstanbul'un geleceğine dair sorunlar ve başkentin işgali, Ankara'da alternatif bir Milliyetçi Hükûmet'in kurulmasına yardımcı oldu ve son olarak, 5) Gerek Avrupa'da "yüksek politika", gerekse İstanbul'da Müttefik işgal kuvvetleri seviyelerinde Müttefikler arasındaki anlaşmazlıklar, Milliyetçi davaya gayet iyi hizmet ettiler.

Türkiye'de birtakım insanlar işgale karşı direnmeye ve dayatılan barış şartlarına karşı bir mücadele örgütlemeye azimliydiler. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 5'inci maddesi, sınır devriyesiyle ve iç güvenlikle görevli birlikler dışında, Türk Ordusu'nun terhis edilmesi hükmünü getiriyordu. Ancak bazı ordu komutanları teslim olmayı reddettiler. İkinci Ordu Komutanı Nihat Paşa (Anılmış, 1876-1954) Çukurova'daki Türkleri silahla donattı; Irak'taki Altıncı Ordu'nun Komutanı Ali İhsan Paşa (Sabis, 1882-1957) tek bir silah bile teslim etmeden Diyarbakır'a hareket etti; o sırada Kafkasya'da bulunan Dokuzuncu Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa (Subaşı, 1876-1939), Erzurum'a geçmeden önce Kars, Ardahan ve Batum'daki Türk nüfusu silahla donattı; Mekke ve Medine Komutanı Fahrettin Paşa (Türkkan, 1868-1948) Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, iki ay daha savaşmayı sürdürdü²⁸⁶. 1919'la birlikte Milliyetçi Hareket başladı ve Kemalist grup bu

²⁸⁶ Bilâl Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, s. 13.

hareketin liderliğini üstlendi. Mustafa Kemal'in eylemleri (Atatürk, 1881-1938) başkaları tarafından anlatılmıştır²⁸⁷.

İstanbul'a geri dönersek, Müttefikler'in Türklere karşı tutumları birkaç basamaklı görüşe dayanıyordu: Türklere İslâmî kadercilik hakimdi, Türkler geriydiler ve bütün Hıristiyanlara düşmanlık besliyorlardı. Türklere karşı önyargı, Türkiye meseleleriyle ilgilenen İngiliz devlet görevlilerinin daha sonraki anlarında bile yansımaktaydı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'ndan Harol Nicolson bunlardan birisiydi. Nicolson, Müttefiklerin Sevr Antlaşması'nı Türklere kabul ettirmekteki başarısızlığını, otorite ve boyun eğdirme ilkelerini, Müttefiklerin yanlış uygulamalarına bağlıyordu:

"Merkez Devletleri son derece uygar, dolayısıyla duyarlı düzenlerde iş görürken, bu bileşim (otorite ve boyun eğdirme), kurbanların sinirsel bezginlikleri yüzünden on ilâ yirmi yıl işe yarayabilirdi. Türkiye gibi tamamıyla hayvansal bir organizmada sinirsel bir bezginlik meydana gelmedi; kurbanlar bir gecede iyileştiler"²⁸⁸.

Yine Nicolson'a göre, İngiliz Başbakanı Lloyd George'un Yunan hayranlığı, "Türklere, bu insanlığın kanserine, bu 'yağmacı sürüye' nefretinden kaynaklanmaktaydı"²⁸⁹. İngiliz Büyükelçiliği Baş tercümanı, Andrew Ryan, "Müslümanların büyük çoğunluğunun, Hıristiyanlar'ın, yine de mücadeleyi kaybedecekleri inancında oldukları" görüşündeydi²⁹⁰.

İşgalciler, zafer kazanmış olmanın gururuyla Türkler'e soğuk davrandılar ve çevrelerine İstanbul'un kozmopolit unsurlarını doldurdular. Bu kısıtlı çerçeve onların, genel olarak Türk toplumunu ve özel olarak İTP'nin savaşçı ruhunu küçümsemelerine neden oldu. İşgalciler İTP'nin iş göremez hale geldiği kanısındaydılar. Parti'nin

²⁸⁷ Roger R. Trask, **The United States Response to Turkish Nationalism and Reform 1914-1939**, Minneapolis, Minnesota: University of Minnesota Press, 1971, s. 189.

²⁸⁸ Nicolson Charold. **Curzon: The Last Phase 1919-1925, A Study in Post-War Diplomacy**, London, Constable and Co. Ltd., 1934, s. 69.

²⁸⁹ Ibid., s. 93-94.

²⁹⁰ Andrew Ryan, **The Last of the Dragomans**, Londra, Geoffrey Bles, 1951, s. 219.

liderleri ülkeden kaçmışlardı ve örgüt resmen dağılmıştı. Ne var ki, Türk toplumu gibi hiyerarşik yapıya sahip bir ortamda, bir idealin ikinci ve üçüncü kademelerdeki taraftarları liderliğe yükselebilirler. Türk direniş hareketinde de bu olmaktadır. Hâmilik, arkadaşlık ve aile bağları direniş hareketinin belkemiğini oluşturdu²⁹¹. Hayatın bütün alanlarından insanlar, kadınlar ve din adamları dahil, yeraltı mücadelesine katıldılar.

²⁹¹ Erik Jan Zürcher, *The Unionist Factor*, Leiden: E. J. Brill, 1984, s. 112-145.

1.3. İngilizlerin Maraş'ı İşgali:

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve bu arada Güney Cephesi'nde olan hadisleri çalışmamız akışında açıklamaya çalışmıştık. Mütareke imzalandığı sırada Yıldırım Orduları Grubu Karargahı ile İkinci Ordu Karargahı Adana'da, VII. Ordu Karargahı ise Raco'da bulunuyordu. Bu sırada İngiliz birlikleri da Antakya'nın güneyinden itibaren doğuya doğru VII. Ordu birlikleri ile temas halinde idi.

İngilizler'in Suriye cephesinde Mondros Mütarekesi'ne aykırı ilk istek ve davranışları İskenderun'dan başlamıştı. İngilizler İskenderun'u işgal taleplerinin sebebini, Halep-İskenderun yolundan Halep civarındaki ordularının beslenmesi için faydalanmak olarak ileri sürmüşlerse de gizli emelleri bölgeyi elde etmektir. Nitekim 9 Kasım 1918'de 15 kişilik bir kuvvetle İskenderun'u kolayca ve yalnız tehditle işgal eden İngilizler, İskenderun'dan başka şehrin etrafında genişçe bir bölgeyi de ellerine geçirmişlerdir²⁹². Yıldırım Orduları Grubu ile VII. Ordu'nun 7 Kasım 1918 tarihinde lağvedilmesi üzerine bölgede kumandayı Nihat Paşa ele almıştır. İngilizler İskenderun'un işgali ile yetinmeyerek, Mütarekeye aykırı olarak Adana Vilâyeti'nin de boşaltılmasını İkinci Ordu'dan istemiştir. II. Ordu bölgeden çekilirken Adana Vilâyeti ile Antep ve Maraş sancaklarında asayişini korumak için mümkün olan tedbirleri almış bulunuyordu. İkinci Ordu da 15 Aralık'ta lağvedilmiş ve birlikleri 26 Aralık 1918 tarihinde Pozantı'ya kadar çekilmiştir. Bölgenin boşaltılması üzerine Fransızlar da işgale başlamış ve çoğunluğunu Ermenilerden oluşturduğu silahlı kuvvetleriyle, 11 Aralık 1918'de Dört Yol'a, 17 Aralık'ta Mersin'e çıkarma yapmıştır, arkasından Adana Vilâyeti de Mısır'daki İngiliz Kuvvetleri Komutanı General Allenby'nin emri ile işgal edilmiştir.

27 Aralık 1918'de Halep'ten Kilis'e gelen bir İngiliz müfrezesi 1 Ocak 1919'da Antep'i, 3 Ocak'ta da Carabulus'u işgal etmiştir²⁹³. Antep'in işgal edilmesi üzerine işgal sırasının Maraş'a geldiği anlaşılıyordu. İşgalden önce Maraş'ta bulunan

²⁹² **Türk İstiklâl Harbi**; C.I, s. 63.

²⁹³ **T.İ.H. C. I**, s. 78, **T.İ.H. C. IV**'de Kilis'in işgali 16 Aralık 1918, Antep'in işgali ise 17 Aralık 1918 tarihleri verilmektedir., s. 49.

askerî malzeme Kayseri'ye nakledilmiş şehirde Teğmen Cemal bir kıta asker ile kalmıştır²⁹⁴. Türk askerinin bölgeyi terk etmesinden sonra İngilizler Mütareke'nin 7'nci maddesini ileri sürerek 22 Şubat'ta Maraş'ı işgal ettiler. Max Andriyo komutasındaki İngiliz Kuvvetleri bir Hint süvari alayından ibaret olup subay ve erlerinin bir kısmı Müslüman idiler²⁹⁵.

Maraşlılar İngilizler daha şehre gelmeden kesin tavırlarını almışlar, İngilizler'e engel olmak amacıyla Narlı kesimindeki Aksu Köprüsü'nü yıkmışlardır. Antep'ten yola çıkan İngiliz kuvvetleri Antep-Maraş yolunu onararak yollarına devam ediyorlardı. Aksu nehri köprüsü önüne geldiklerinde köprünün yıkılmış olduğunu gördüler, nehir üzerine dar bir köprü kurarak yürüyüşlerine devam ettiler²⁹⁶. Şehirdeki Ermeniler sevinç içinde İngilizler'i karşılamaya hazırlanmışlardı. Ermeniler önlerinde Transanta rahiplerinin bandosu ve ellerinde çiçek buketleriyle şehrin güneyindeki Şeyhadil mevkiinde İngiliz kuvvetlerini karşıladılar. Taşkınlıkları son haddini bulmuş olarak çılgınca "Yaşasın İngilizler, yaşasın Ermeniler, kahrolsun Türkler" diye bağırıyorlardı. İngiliz komutan kendilerine klavuzluk eden Ermenileri azarlamış ve askerlerine dönmelerini emrederek, Amerikan Koleji'ne doğru yönelmiştir²⁹⁷. Nihayet İngilizler Amerikan Koleji'ne karargah kurarak askerlerini bu koleje, Ahırbaşı kilisesine, ermeni ve Katolik Kiliselerine, Alman çiftliği binalarına yerleştirmiştir²⁹⁸.

²⁹⁴ Yalçın Özalp, **Mustafa Kemal ve Milli Mücadelenin İlk Zaferi**, Ankara, 1984, s. 17.

²⁹⁵ Hüsamettin Karadağ, **İstiklal Savaşında Maraş**, Mersin, 1943, s. 7.

²⁹⁶ Adil Bağdatlılar, **Uzunluk İstiklal Harbinde Kahraman Maraş**, 1974, s. 25.

²⁹⁷ Bağdatlılar. a.g.e., s. 26., T.İ.H. C.IV, s. 52-54.

²⁹⁸ T.İ.H., C. IV, s. 50-51

1.4. İngilizler'in Türklere'e Karşı Tutumları ve İngiliz-Ermeni Münasebetleri:

İngilizler'in Maraş'ı işgalinden sonra XIII. Kolordu Komutanlığı'ndan alınan bilgilerden, Maraş'a altıbin İngiliz süvarisi ile dört makineli tüfek geldiği, İngilizler'in sandıkları hiçbir şeye müdahale etmedikleri Antep'te de üçbin İngiliz askerinin bulunduğu, suçlu görülen Türkler'in Halep ve Sudan tarafına sürülmek istendiğini²⁹⁹, 8 Mart 1919 tarihli yazıda da işgal kuvvetlerinin altıbin değil altıyüz civarında olduğunun anlaşıldığı bildirilmiştir³⁰⁰.

İşgalden sonra İngiliz kuvvetlerinden bir subay Maraş mutasarrıflığına gelerek 4 maddelik bir yazı vermiştir. Bu yazıda Maraş ve civarında yaşayan muhtelif cemaatler arasında asayiş olmadığı hakkında raporların bulunduğu, bunun üzerine Halep'teki İngiliz Komutanlığı'nın Maraş'a asker göndermeye karar verdiğini bu kuvvetlerin, asayişin temini hususunda mahallî kuvvetlere yardım edeceğini, şehrin Türk memurları tarafından idare olunmasına devam edileceği, bütün Türk memurlarının İngiliz kuvvetlerine yardımda bulunacağından emin olduklarını bildirmesi üzerine, Maraş Mutasarrıfı:

Maraş'ta mahallî asayişle ilgili hiçbir olayın vukuu bulmadığı, inzibat ve asayişin temin edilmiş ve edilmekte olduğunu, bu beyanatın hiçbir şekilde kabul edilemeyeceğini ve bu halin Mütareke şartlarına aykırı olması sebebiyle kuvvetin geri alınması lazım geldiğini münasip bir dille açıklamış, ikametleri müddetince haklarında misafir muamelesinden başka bir şey yapılmayacağını söylemiştir. Bunun üzerine subaylar kıtalarıyla beraber ikamet etmek üzere Mutasarrıflıktan ayrılmışlardır³⁰¹. İngiliz işgal komutanı bunun yanında Mutasarrıflığına bir yazı vererek bütün telgrafların sansür edileceğini, bunun hemen uygulamaya konulacağını, bütün asker ve jandarma toplama veya sevkinin yasaklandığını bildirmesi üzerine, Mutasarrıf tarafından bunların devletin iç işlerine karışmak demek olacağı bu sebeple kabul olunamayacağı dile

²⁹⁹ ATASE, Arşiv No. 1/4, Dos: 220-251, Klasör: 64 Fih: 17

³⁰⁰ ATASE, Arşiv No. 1/4, Dos: 220-251, Klasör: 64 Fih: 31

³⁰¹ ATASE, Arşivi, Dos; 220-251, Klasör: 64, Fih.: 673-1.

getirilmiş, ayrıca Harbiye Nezaretinden de bu durum karşısında ne yapılmasının gerektiğinin bildirilmesi istenmiştir³⁰². İngilizler işgal döneminde bu tedbirleri alırken Ermeniler de boş durmuyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında gerek cephede düşmana öncülük eden gerekse cephe gerisinde kalan Türk milletinden genç ihtiyar demeden önüne geleni çeşitli işkencelerle öldüren Ermeniler zorunlu göçe tabi tutulmuşlardı. Ancak İngilizler'in Maraş'ı işgali üzerine yaklaşık 1500 Ermeni geri geldi. İngilizler bunları Süleymanlı ile Maraş'a yerleştirmişlerdi³⁰³. İngilizler'den gerek maddi gerekse manevi destek alan Ermeniler Maraş'ın işgal edilmesinden sonra faaliyete geçerek Türkler'e karşı çeşitli desise yalan ve iftiralara başlamışlardır. Ermeniler'in tekrar fitne ve fesat çıkarmak üzere yerlerine dönmeleri İngiliz işgali döneminde hızlanmış; bunlardan 60 bini Adana'ya, 8 bini Haçın'e³⁰⁴, bini İsabeyli'ye, onikibini Dört Yol'a, bini Osmaniye'ye, binbeşyüz'ü Kozan'a, binikiyüz'ü İncirlik'e, dörtbin'i Tarsus'a ve üçbin kadarı da Mersin'e diğerleri ise İslahiye, Antep, Maraş ve Zeytun gibi yerlere yerleştirmişti³⁰⁵. İngilizler Maraş'ı işgal ettiklerinde yanlarında Ermeniler de gelmişti. İşgalden sonra köylerde kalmayan Ermeniler şehirlere akın etmişlerdir. Bunların bir kısmı Adana'da bulunan Fransızlar'a asker olarak yazılmış olup, Ermeni milislerle ilişkilerini geliştirmişlerdir. Bu arada Türkler'i tahrik etmekten kaçınmıyorlardı. Eli kırbaçlı ayağı çizmeli belinde tabanca olan bu Ermeniler İngilizler'den ve Fransızlar'dan aldıkları cesaretle köylere gidip gelen Türkler'e saldırdıkları gibi ıssız yollarda ele geçirdiklerini de öldürüyorlardı. Çarşıda pazarda Türk milletinin onurunu ve millî hissiyatını rencide edecek hareketlerde bulunuyorlardı. Ermenilere dur diyenlerede şiddetli işkence yapılıyordu. Cani Ermeniler'in çağdışı uygulamaları ile Türkler'in nefretini kazanan ve nefretini dile getirenlerden birisi de; Yarpuzlu

³⁰² ATASE, Arşiv No. 1/4, Dos.: 220-251, Kıl.: 64, Fih.: 19.

³⁰³ ATASE, Arşiv No. 9/1595, Dos.: 120, Kıl.:2490, Fih.: 8-1.

³⁰⁴ Haçın (Hacın), Hacın'ı işgalden kurtaran Türk Komutanı Saim Bey'den adımı alarak Cumhuriyet döneminden sonra Saimbeyli olarak değiştirilmiştir.

³⁰⁵ Paul Veou, Kilikya Faciaları "La Pasi'on de la Cilicle", 1919-1920, Çev. Reşat Gögen, s. 87, Roderic H. Davison, "The Armenian Crisis, 1912-1914", Çev.: D. Mehmet Burak, İletişim Yayınevi, Adana, 1997, s. 187-196, İngiliz İşgal Döneminde, İngilizlerle Ermeniler arasındaki işbirliği için bkz. Mustafa Onar, Hacın Dosyası, Önder Matbaa, Adana, 1984, s. 23-78.

ailesinden Abdülğafur Efendi'nin eşi Melek Hanım'ın ağıdıdır. Okuryazar bile olmayan Melek Hanım; eşinin, çocuklarının, komşularının öldürüşlerini gözleriyle gördükçe duygulandı, dillendi. Okuyanları, dinleyenleri bugün bile etkileyen ünlü ağıdını oluşturdu³⁰⁶.

Birinci Dünya Savaşı esnasında Zeytun, Fırmıs, Fındıcak ve Yenice kale dolaylarında yaşayan Türkler'e görülmedik zulüm yapan Ermeniler'in bu tavrı üzerine Mutasarrıf Ali Haydar Bey harekete geçti. Osmanlı hükûmeti nezdinde girişimde bulundu. Urfa'dan Maraş'a gelen Galip Bey komutasındaki bir alay kadar kuvvet Ermenilere'e gereken dersi vermiş ve silâhlı çatışma esnasında Zeytun Belediye Başkanı Ermeni çetebaşı Nazrit Çavuş öldürülmüş, ölüsü aleme ibret olması için Maraş'a getirilerek teşhir edilmiştir³⁰⁷.

Kendi yaptıkları faciaları ve katliamları çabuk unutup, Osmanlı Devleti'nin haklı olarak uyguladığı tehciri hazmedemeyen Ermeniler, İngilizler'in Maraş'ı işgali ve çirkin uygulamalarını fırsat bilerek Türkler'den intikam almaya kalkmışlardır. Ermeniler, İngiliz desteğiyle ve kışkırtmalarıyla Türkler'den bazılarını mahkemeye vererek mağdur edildiklerini iddia etmişlerdir. Daha önce ücreti ödenerek satın alınan menkul ve gayrimenkul mallarına sahip çıkmışlar lüzumu halinde kendi ırkdaşlarından da şahit göstererek hükûmet kanalıyla haksız yere Türkler'in mallarını gasbetmeye kadar gitmişlerdir. Maraş'ta Ermeniler'in tehciri esnasında Mutasarrıf bulunan İsmail Bey hakkında Ermeniler 49 adet dilekçe ile İngiliz komutanlığı nezdinde şikayetçi oldular. İngilizler'in müdahalesi üzerine Sivas'ta Mutasarrıf olarak bulunan İsmail Kemal Bey Maraş'a zorla getirilerek tutuklandı ve mahkeme önüne çıkarıldı. İngilizler'in de gözlemci bulundurduğu mahkeme, İsmail Bey hakkında yapılan isnatların haksızlığının anlaşılması üzerine kefaletle tahliye edilmiştir³⁰⁸.

İngiliz işgali üzerine daha önce İslâmiyeti kabul etmiş bazı şahıslar Hıristiyan Ermeni gençlerinin gerek sözlü ve gerekse fiili tecavüzleri üzerine kiliselere giderek

³⁰⁶ Eski Kayseri Milletvekili Mehmet Özdemir, bu içten ağıdı Ankara Radyosu'ndan özgünü ile okuyarak TRT arşivine kazandırdı.

³⁰⁷ Celal Çoğalan, Halit Kurtaran, Halit, *Her Yönü ile Maraş*, İstanbul, 1969, s. 17-28.

eski dinlerine döndüler ve isimlerini değiştirdiler. Bu arada Ermeniler Türkler'le evlenerek kendi rızaları ile Müslümanlığı seçmiş olan Ermeni kadınlarının İslâmiyeti kabullerinin hür irade altında olmadığını, zaruretten dolayı kabul ettiklerini iddia ederek bunlarla temas kurmuşlar ve onları tekrar Hıristiyanlığa davet etmişlerdir. Ermeniler, İngilizler'den aldıkları cesaretle iyice şırmışlar, kendilerinin ölümüne sebep olduğu Hacı Ahmet Efendi'nin cenazesinin defni sırasında borçlu olduğunu iddia ederek, borcunun ödeninceye kadar cenazenin defnedilmesine dahi karşı çıkmışlardır³⁰⁹. İngilizler'in bu husustaki politikaları Türkler'i bıktırmıştı. Nitekim Webb, Osmanlı Hariciye Nazırı Yusuf Franko Paşa'ya; "Britanya Hükümeti'nin 4'üncü maddeyi³¹⁰" en geniş manası ile yorumladığını, Ermenilerle Rumlar'ın bütün zararlarının tazmini hususunda ısrarlı olduğunu... Meselenin toprak ve meskenlere, yetim ve kadınlara, zorla dinlerinden döndürölmüş erkeklere çocuklara... taalluk etmiş olduğunu" söylüyordu³¹¹. Webb, İstanbul'da şartların harekete geçmeye müsaade ettiği zamanlarda 1300 den fazla Ermeni çocuğu Müslüman evlerinden kurtarılmıştır³¹².

Antep Cemaat-i İslamiyesi tarafından kaleme alınan ve 10 Mart, 1336'da Hakimiyeti Milliye gazetesinde "Maraş" başlığı altında yayınlanan makale; Antep, Maraş, Urfa ve Kilis'deki Müslüman halkın, işgal döneminde çektikleri çileleri, zulümleri, ızdırapları ve yaşanan onca dehşet ve vahşet dolu sıkıntıları o kadar canlı ve akıcı bir dille anlatmıştır ki, makalenin orijinal metnine dokunmadan ekte sunuyoruz³¹³.

³⁰⁸ Adil Bağdatlılar, a.g.e., s. 30-32, Celal Çoğalan, Halit Kurtaran, a.g.e., s. 18.

³⁰⁹ Adil Bağdatlılar, a.g.e., s.53.

³¹⁰ Mondros Mütarekesi'nin 4'üncü maddesinde şu hüküm yer almaktadır; "İtilâf Hükümetleri'ne mensup harp esirleri ile Ermeni esirleri ve tutukluları İstanbul'da toplanacak ve kayıtsız şartsız İtilâf Devletleri Hükümetleri'ne teslim edeceklerdir". T.İ.H.,C.I, s. 42.

³¹¹ Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Çev.: Cemal Köprölü, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1971, s. 37.

³¹² Jaeschke, a.g.e., s. 40-41.

³¹³ Hakimiyeti Milliye, 10 Mart, 1336, Antep Cemaat-i İslamiyesi tarafından kaleme alınan ve "Maraş" başlığı altında yayınlanan makale, Ek-19, s. 292-293

Ekteki belgede görüldüğü gibi İngilizler; Türk halkına reva gördükleri vahşet, şiddet, acı ve zulüm gibi insanlık dışı davranışlar sergilemişler ve bu tür faaliyetleri tezgâhlamaya da yardımcı olmuşlardır. Belgeler ışığında müşâhede ettiğimiz; İngilizler vahşet ve şiddete dayalı siyaseti sadece Maraş'ta değil, Türkiye'nin her yerinde tedricen daha fazla uygulamışlardır. Maraş'taki uygulama bu plânın bir parçasını ihtiva etmektedir. İngilizler'in işgal döneminde Türkler'e karşı tutumu her yönüyle karanlık sayfalarla doludur. Araştırmalardan, eldeki bilgi ve belgelerden bir tez yazılacak kadar döküman mevcuttur.

1.5. İngilizler'in Güney-Doğu Anadolu Bölgesindeki Bölücülük Faaliyetleri:

İngilizler Maraş, Antep ve Urfa gibi Güney Anadolu vilâyetlerini işgal etmenin yanında bölücülük faaliyetlerine de başladılar. Kendi emellerini gerçekleştirmek için bölgede Kürtçülük faaliyetlerine girişen İngilizler'in bu hareketi yeni değildir. Bu husustaki girişimleri, Hindistan'ı ele geçirmelerinden sonra, bilhassa XIX. yüzyılın başlarından itibaren kendisini göstermiştir. Nitekim 1835 yılında Rodon Cissini adındaki İngiliz uzmanı yanında adamları ile birlikte Dicle ve Fırat havalisine gelmiştir. Bu şahıs ve etrafındaki grup bir taraftan bölgenin yeraltı ve yerüstü zenginliklerini araştırırken, diğer taraftan da Kürtçülük propagandasına başlamışlardır³¹⁴.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra İngilizler Güney Doğu Anadolu vilâyetlerini işgal edince Kürtçülük propagandalarına hız vermişlerdir. İngilizler'in bu dönemde Kürtçülük propagandalarındaki amaçları çeşitlilik arz etmektedir. Bu amaçlarının başında Anadolu'da işgalci güçlere karşı uyanan Türk Millî hareketinin söndürülmesi gelmektedir. İkinci amaçları ise Musul ve Kerkük petrol bölgelerini koruyacak kukla bir Kürt devleti vücuda getirmektir.

Wilson prensiplerinden faydalanmak isteyen ve İngilizler tarafından da kışkırtılan bazı kişiler Mondros Mütarekesi'nden sonra bağımsız bir Kürdistan devleti kurmak için girişimlerde bulundular. Bu amaçla İstanbul'da kurulan Kürt komitesine mensup Senatör Şeyh Abdülkadir başkanlığında bir heyet, İngiliz Yüksek Komiserliği siyasi memuru Andrew Ryan'ı ziyaret ederek isteklerini dile getirmişler ve onun kendilerine yardım etmesini istemişlerdir³¹⁵. Çok geçmeden, bu amaçlarını gerçekleştirmek isteyen, İngilizler'in parasına aldanmış Kürt ileri gelenlerinden bir grup 1919 mayıs'ında İstanbul'da Kürt Teali Cemiyetini kurmuşlardır³¹⁶.

³¹⁴ İ. Ethem Gürsel, *Kürtçülük Gerçeği*, Ankara, 1977, s. 127.

³¹⁵ R. Salâhi Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C.I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara. 1995, s. 26.

³¹⁶ Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul, 1952, s. 429, T.İ.H. IV, s. 13.

Anadolu'da, işgallere karşı oluşmakta olan Türk Millî Birliğini bölmek için Kürtler kullanılmak istenilmiştir. İngilizler bu bölgede Türkler'in millî faaliyetlerini durdurmak için Britanya kıtasını çıkaramayacağına göre, bizim karşımıza başka güçleri çıkarmak istiyordu ki, bunlar da aldatmaya çalıştıkları ve Kürt diye vasıflandırdıkları kişiler olabilirdi. Bu sebeple Basra Körfezi'ndeki Süleymaniye sancağında İngilizler'in siyasî temsilcisi olarak bulunan Yüzbaşı³¹⁷ Edward Noel'in propagandaları Kürtler üzerinde ağırlık kazanmaya başlamıştır³¹⁸.

İngiltere Hükûmeti'nin, Türkiye'ye, İngiliz hakimiyetini kabul edinceye kadar sıkmakta olduğu iki kısılcacın bir ucu, batıdaki Yunan hareketi, diğer ucu ise doğudaki Kürtçülük hareketi idi³¹⁹. Doğudaki bu kısılcacı iyi kullanmak isteyen İngiltere, Anadolu'daki millî hareketi engelleme yolunda girişimlerde bulunmuştur. Nitekim Yüzbaşı Edward Noel'e göre; eğer Mustafa Kemal Paşa'nın yarattığı durum tehlike arzederse, ona karşı Bedirhaniler'le diğer bazı Kürtler kullanılabilirdi. Bu amaçla İstanbul'daki Padişah Hükûmeti, bu bölgedeki vilâyetlere Kürt ileri gelenlerinin vali veya mutasarrıf olarak tayin edilmesi hususunda ikna edilmeliydi³²⁰. Nitekim bu amaçla İstanbul Hükûmeti tarafından, Elazığ Valisi, Ali Galip, Sivas Valiliğine atanmış ve Kürt kuvvetlerinin yardımlarıyla Sivas Kongresi'nin engellenmesi kendisinden istenmiştir³²¹.

³¹⁷ İngiliz kaynaklarında Yüzbaşı olarak geçen Edward Noel (bak. Gotthard Jaeschke, a.g.e., s. 144). Türk kaynaklarında Binbaşı olarak geçmektedir. Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, 1969, s. 189, Sonyel, R. Salâhi, a. g. e., C. I, s. 29, Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1974, s. 1-2.

³¹⁸ **Documents On British Foreign Policy 1914-1939**, First series, Volume, IV, 1919, London, 1952, s. 678, Harb Tarihi Vesikaları Dergisi (H.T.V.D.), Yıl: 1954, Vesika No.: 147

³¹⁹ Gaules. Berthe Georges, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, Çev.: Cenap Yazansoy, İstanbul, 1976., s. 32.

³²⁰ Sonyel, R. Salâhi, a. g. e. C. I, s 121.

³²¹ M. Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Ankara, 1966, Cilt I, s. 268.

21 Temmuz 1919 tarihinde, Yüzbaşı Noel'in ziyaret ettiği, İngiliz siyasi memurlarından Hohler'in intibalarına göre "Noel çok iyi bir insandır. Kudretli birisidir. Ama diğer taraftan, Kürtler'in Peygamberi olmak istemektedir. Ona göre Kürtler gibi kimse yoktur. Onlar çok asil bir millettir. Üstelik hiç Ermeni de öldürmemişlerdir. Edward Noel bir Kürt Lawrens'i olma yolundadır. Mezopotamya şimdi İngiltere'nin olduğuna göre, Noel'e bir Kürt Devleti kurdurup Kuzey bölgesi böylece korunabilir. Ancak Kürtlere yine de itimat edilmez. İngiliz Hükûmeti'nin amacı, Türkler'i azami derecede zayıflatmak olduğuna göre, Kürtleri harekete geçirmek fena bir plân değildir"³²².

İngilizlerin Kürtçülük propagandasını yürüttüğü esnada Türkiye'de incelemelerde bulunan Amiral Bristol Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı'na çektiği 30 Eylül 1919 tarihli telgrafında; olağanüstü yetkilerle donatılmış olan Noel'in faaliyetlerinin güvenilir kaynaklardan öğrenildiğini, İngilizler'in Kürtleri kullanarak Anadolu'da oluşmakta olan milliyetçi akımı boğmak istediğini bildirmiştir³²³.

İngilizler'in bölgede oynamak istedikleri bu oyunu önlemek ve kürtçülük faaliyetlerine engel olmak Diyarbakır'da bulunan XIII. Kolordu Komutanlığı'na düşüyordu. XIII. Kolordu Komutanlığı bazı tedbirleri almanın yanısıra olayın bizzat kışkırtıcısı olan İngilizleri yaptıkları Kürtçülük propagandalarından dolayı şiddetle protesto etmiştir. Halepte'ki İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanlığı'na 12 Eylül 1919 tarihinde gönderdiği protesto telgrafında; Edward Noel'in maiyetinde, Diyarbakırlı olup hükûmetçe suçlu görülen, Cemil Paşazade Ekrem, Bedirhanilerden Celadet, Kamuran, Hakkari'li Abdurrahim isimdeki kişiler ve silahlı Kürtler olduğu halde 3 Eylül'de, Elbistan yoluyla Malatya'ya giderken bazı Türk köylere ve aşiretlere silah tedarik etmelerini ve Osmanlı Hükûmeti'ne karşı ayaklanmalarını istediğini belirtiyor ve şu tenkitlerde bulunuyordu: Yüzbaşı Noel'in elinde Dahiliye Nezareti

³²² Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul, 1967, İkinci Baskı 1982, s. 203.

³²³ Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, İstanbul, 1978, s. 162.

Müsteşarlığı'ndan, Doğu Vilâyetleri'nde Mütareke hükümlerini teftişe yetkili olduğuna dair bir vesikası var ise de bu vesikada ismi kolonel Noel olarak yazılmış ve yanında başka kişilerin bulunacağı kaydedilmemiştir. Noel Diyarbakır Vilâyeti'nde de dolaşmış Osmanlı Hükûmeti aleyhine propagandalarda bulunmuş, hatta, Millî aşiret reisi Mahmut Bey'e para teklifinde bulunmuş³²⁴ ve bölgede kısa bir süre sonra Osmanlı memur ve subaylarının kalmayacağını iddia etmiştir. Ancak halkın bu propagandalarına iltifat etmemesi üzerine Edward Noel Malatya civarına girmiş aynı propagandalara orada da başlamıştır. Diyarbakır Vilâyeti'ndeki hareketleri bilindiği için, Edward Noel bu defa isim ve unvanını değiştirerek kendisine yeni bir belge uydurmuştur. Noel'in bu faaliyetleri nezarete yazılmış, bölgede sükun ve asayiş bozan bu şahsın ve heyetin hemen geri alınması istenmiştir. Cevdet Bey protestosunda ayrıca, Suriye'den Türkçe konuşanların uzaklaştırıldığı, eğer Halep'e Türklük propagandası için bir Türk subayı gönderilse, Edward Noel'e Anadolu'da tanınan seyahat serbestisi gibi bir imkan tanınması şöyle dursun, hemen idam edileceğinden emin olduğunu, Kolordu mntikasında sükunet ve asayişin yerinde bulunduğunu, Mütareke hükümlerinin harfiyyen uygulandığını, eğer Mütarekenin tatbik edilip edilmediğinin araştırılması isteniliyorsa, bunun için Noel gibi siyasî propagandacıların değil, siyasetle uğraşmayan subayların gönderilmesinin gerektiğini bildiriyor ve Noel'in bölgeden hemen geri çekilmesini istiyordu³²⁵.

Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da yaratılmak istenilen Kürtçülük cereyanına karşı Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa 6 Kasım'da Kolordulara ve valiliklere gönderdiği bir yazı ile, İngilizler'in teşviki ve Kürt Taavün Cemiyeti'nin, Kürtler'in millî hareketin karşısında olduklarına ve İstanbul'da propagandalar

³²⁴ İngilizler Viranşehir civarındaki en kalabalık aşiretlerden birisi olan Millî Aşiretini isyana sevk etmeye çok çalıştı. Yüzbaşı Noel Millî Aşiret Reisi Mahmut Bey'e İngilizler'in himayesi altında kukla bir Kürt Devleti kurması konusunda telkinlerde bulunmuş ve kendisine para teklif etmiştir. Fakat Mahmut Bey bunu reddetmiş devlete isyan etmeyeceğini bildirmiştir. Ancak Mahmut Bey'in bu görüşünü, kardeşleri, Abdurrahman ve Timur Bey'ler tasvip etmemişlerdir. İsmail Özçelik, **Millî Mücadele'de Urfa ve Havalisi** (yayınlanmamış doktora tezi, 1986), s. 63.

³²⁵ **Albayrak Gazetesi**. 14 Eylül 1335, sayı: 27.

yaptıklarına dair haberler alındığını belirterek, bu hareketi telin ettiklerine dair Kürt ağa ve eşrafının, Hükûmete ve elçiliklere protesto çekmelerini istemiştir³²⁶.

Bu arada Paris Sulh Konferansı'nda Kürt delegasyonu başkanı rolüne bürünen Kürt Şerif Paşa, isteklerini dile getirip bir Kürt devleti kurulması hususundaki talebi üzerine, bu hareket yöre halkı için bardağı taşıran son damla olmuştur. Bunun üzerine Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'nun her il ve ilçesinden Kürt diye nitelendirilen aşiret ağalarından protesto telgrafları yağmıştır.

İngilizler'in sahte belgelerle Yüzbaşı Noel'i bölgeye göndererek Kürtçülük propagandası yapmalarına karşı, vicdanı para ile satın alınanlar dışında halktan hiç kimse bu tür ouynlara alet olmamıştır. Aksine onlara en ağır cevabı vermiştir. Nitekim 20 Şubat'ta Sadarete, Müttefik Devletler elçiliklerine, Paris Sulh Konferansı'na, Heyet-i Temsiliye'ye, Meclis-i Mebusan'a, Silvan Kaymakamlığı ile Kaza'nın ileri gelenleri tarafından çekilen telgrafta; Kürt Şerif Paşa'nın Paris'teki faaliyetlerinin millete büyük bir infial uyandırdığı dile getiriliyor ve "...hayalî kürdistan cumhuriyetinin tesirini anlamak üzere bir zaman için olsun bu havaliye gelsin, takdir armağanının bir kurşundan başka bir şey olmayacağını bizzat görecektir. Milyonlarca lira servet toplayarak, şimdi de ne gibi bir hasis emel peşinde olduğunu bildiğimiz Şerif Paşa'nın servet kaynağı da meçhulümüz değildir..." denilerek Şerif Paşa'nın Kürtçülük propagandası kınanmıştır³²⁷.

Güney-Doğu Anadolu'daki kürtçülük propagandasına karşı bölgenin her yerinden tepkiler gelmiştir. Bu protestolar arasında İzoli Aşireti'nin protestosunu³²⁸, Solhan, Çemişkezek, Hasnkeyf, Kangal, Palu, Bitlis, Adıyaman, Kahta, Ahlat, Hizan, Şirvan ve Şırnak havalisi halkının Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne çektiği protesto

³²⁶ Bekir Sıtkı Baykal; *Heyet-i Temsiliye Kararları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1974. s. 47.

³²⁷ Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi, belge no.:28/3565, Silvan Eşrafı ile Beşiri Eşrafı daha önce de Kürtçülük propagandasını telin eden bir protesto telgrafı çekmişti. *İrade-i Milliye Gazetesi*, 19 Teşrin-i evvel 1919, sayı: 8.

³²⁸ *Türkiye Büyük Millet Meclisi (T.B.M.M), Zabıt Ceridesi*, VIII, İçtima, I. Celse, 17-3-1921.

telgrafını³²⁹, Mardin eşraf ve ayanının telgrafını³³⁰, Diyarbakır Müdafaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti'nin protesto telgrafını³³¹, Siirt ahalsinin XIII. Kolordu Kumandanlığı'na gönderdiği protestoyu³³², Van ve çevresindeki aşiretlerin protestosunu³³³ ve Eleşkirt halkının Kürt Şerif Paşa'yı kınayan telgraflarını³³⁴ sayabiliriz.

14 Mart, 1336 tarihli Hakimiyeti Milliye gazetesi, Kürt Şerif Paşa'yı kınayan Eleşkirt halkının telgrafını ve halkın tepkilerini "Kürdistan ve Sulh Konferansı"³³⁵ başlığı altında yayınlamıştır.

Kürdistan ve Sulh Konferansı adlı makalede; Kürt vatandaşlarımızın asırlardan beri Türklerle ve diğer tebaa ile birlikte Osmanlı Devleti çatısı altında birlik, beraberlik ve huzur içinde yaşadıklarını, Birinci Dünya Savaşında düşmana karşı kader birliği yaparak birlikte hareket ettiklerini, kutsal ve güzide bir devlette vatanperverâne biçimde ortak yaşamaktan onur duyduklarını dile getirmişlerdir. Ayrıca, Kürt aşiretleri reislerinin Kürt Şerif Paşa'yı kınayan Eleşkirt merkezinden çektikleri telgraf Sulh Konferansına ve bilumum İtilâf Devletleri mümessillerine gönderilmiştir.

"Şerif Paşa namındaki bir şahsın Paris Sulh Konferansı'nda kendisine Kürt Murahhası unvanı verdiğini haber aldık. Mumaileyh Kürdistan ve Kürtlerce hiç bir sıfatı vekalet-i haiz bulunmadığından amâ (*emeller*) ihtirasâtı şahsiye ve hususiyesine müsteniden (*dayanarak*) Konferansta Kürtler namına serd edeceği müstediyyat ve fuzulî teşebbüsâtın bizlere müessir (*tesir*) olamayacağı cihetle sem'i itibara (*nazarı*

³²⁹ T.B.M.M, Zabıt Ceridesi, XI. İçtima, II. Celse, 24 Mart 1921 tarihli oturum.

³³⁰ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, I. İçtima, XXIII. İnikat, 13 Mart 1336.

³³¹ Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, I. İçtima, XIV. Celse, 26 Şubat 1336 oturumu.

Ayrıca bak. Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, 1 Mart 1336, s. 125.

³³² ATASE Arşiv No.: 5/2793, Dosya: 57/a, Klasör: 322, Fihrist: 71.

³³³ ATASE Arşiv No.: Dosya:1336/13-4, Fihrist: 15, 15-1, 15-2, 15-3,.

³³⁴ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 3 Mart 1336, Sayı: 13.

³³⁵ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 14 Mart 1336, No. 15. Ek-20, s. 294-295.

itibara) alınmamasını istirham ve Kürtlerin hiç bir sebep ve suretle camiayı Osmaniye'den ayrılmayacak bir kitle olduğunu da ilaveten arz eyleriz efendim”.

Aşiret Reisi Zeki Bey, Eleşkirt Kürtleri Namına Aşiret Reisi Abdülmecid Bey, Aşiret Reisi İbrahim Bey, Aşiret Reisi Mahmud Bey, aşiret Reisi Ali Bey, Eşrafdan Hüsnü, Eşrafdan Hasan, Aşiret Reisi sadık Bey.

Görüldüğü gibi, İngilizler'in bir Kürt Devleti kurma çabalarına karşı, Türk Milleti'nin bir parçası olan bu bölge ahalisi karşı çıkmış ve böylece İngiltere Devleti'ne karşı büyük bir ders vermiştir. Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'nun her il ve ilçesinden olduğu gibi bölgedeki bütün aşiret reislerinden de protesto telgrafları yağmıştır. Bu telgraflarda da görüleceği gibi, Kürtler ile Türkler'in ayrılmaz bir bütün olduğu dile getirilerek, din birliği, tarih birliği, ırk birliği, örf ve adet birliğinin oluşturduğu, Türk Millî birliğini kimsenin bozamayacağı dosta dümana anlatılmıştır. Dersim mebusu Diyap Ağa, İsmet Paşa Lozan'a giderken “... hepimiz biriz, hepimiz biliyor ve söylüyoruz ki dinimiz dinayetimiz, aslımız birdir, bizim içimizde ayrılık yoktur...” diyerek Türk Milleti'nin hiçbir zaman bu tür millî birliğe zararlı faaliyetlere yer vermeyeceğini ispat etmiştir³³⁶.

Bölge halkının Kürtçülük propagandasına itibar etmemesi bilakis sert tepkilerde bulunması sonucu, Edward Noel başarısızlığa uğramıştır. Bunun üzerine İngilizler Kahire'den verdikleri bir emir ile Noel'in Halep'e geri dönmesini istemişlerdir. Türk askerinin yakın takibi üzerine canını zor kurtaran Edward Noel İngiliz işgal bölgesine kaçmıştır³³⁷.

³³⁶ Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, Ankara, 1971, s. 10.

³³⁷ Gotthard Jaeschke, *İngiliz Belgeleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1971, s. 144. İngiltere'nin Kürt devleti kurma girişimleri bununla kalmamış, Sevr Antlaşması'na bu hususta maddeler koydurmuştur. Özellikle 62., 63., 64. maddeler tamamen Kürt devleti kurulmasıyla ilgilidir. Geniş bilgi için bakınız.: *Sevr Muahedesi*, Matbaa-i Amire İstanbul, 1336, s. 5. (Türkçe Metin). Sahte ve düzmece belgelerle, propagandalar yolu ile emeline ulaşamayan İngiltere bunu Sevr Antlaşması'na koydurdukları bu maddeler ile gerçekleştirmek istemişlerdir. İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu'daki şikayetleri ve Binbaşı E. Noel'in faaliyetleri hususunda geniş bilgi için bakınız: M. Kemal Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri (1919)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.

1.6. İngiliz İşgaline Karşı Tepkiler:

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu, Mondros Mütarekesi'ni imzaladığı günlerde, İngilizler Güney vilâyetlerimizi işgal etmeye başlamışlardı. Güney cephesinde tek galip devlet olan İngiltere, galibiyetinin avantajlarını işgal yöntemiyle değerlendirmeyi sürdürdü. İngilizler 9 Kasım'da İskenderun'dan bölgeyi işgale başlarken, arkasından Fransızlar da onlara katıldı. Adana bölgesi hem İngilizler hem de Fransızlar tarafından ortaklaşa işgal edildi. İngiliz Generali Allenby bölgede mülki yönetimi Fransızlar'a verirken askerî kontrolü İngilizler'in elinde bıraktı.

İngilizler, bölgeyi Mondros Mütarekesi'nin 7'nci maddesini bahane ederek işgal etmişti. Bilindiği gibi Mütareke'nin 7'nci maddesi, yurdun herhangi bir yerinde kargaşalık zuhur ettiğinde, Müttefik devletlere o bölgeyi işgal hakkı tanıyordu. Diğer bir madde de ise Toros tünellerinin Müttefikler tarafından işgal edileceği hükmü vardı³³⁸. Adana vilâyeti işgal edilmeden, bir yabancı ordunun münferit bir kuvvet göndererek Toros tünellerini işgal etmesi mümkün değildi. Bu maddeyi antlaşmaya koyan Müttefik Devletler böylece Adana bölgesini işgal için bir kılıf hazırlamış oldular. Daha önce belirttiğimiz gibi güney vilâyetlerimiz de İngilizler tarafından Mütareke'nin 7'nci maddesi bahane edilerek işgal edilmişti. Bu sebeple bölgenin işgal sebebi bu iki maddedir.

İngiliz işgaline karşı yapılan protestoları daha çok bölge bazında ele alacağız. Çünkü, Adana ahalisi bölgeden Osmanlı askerinin çekilmesinden sonra, İngiliz işgaline meydan verilmemesini isterken bu istekleri sadece Adana vilâyetini ihtiva etmiyor diğer komşu vilâyetleri de içine alıyordu. Burada şu hususu da açıklamamız gerekir. İşgale karşı tepkiler, iç tepkiler, dış tepkiler olarak incelenecektir. Dış tepkilere gelince; bu konu biraz farklılık arz etmektedir. Meselâ, İngiltere'deki Cemiyet-i İslâmiye Merkezi, Anadolu'daki İngiliz işgalini, bu Devletin hükûmeti nezdinde protesto ederken, Maraş, Adana, Antep vilâyeti diye ayırım yapmamış, Osmanlı

³³⁸ Türk İstiklâl Harbi, C. I, s. 42.

Devleti'nin bütün topraklarının işgaline bu arada taksimine karşı olduklarını dile getirmiştir. Yani konu bölgesel değil de bir bütün olarak ele alınmıştır. Ancak Güney vilâyetleri, doğu vilâyetleri, Batı Anadolu gibi terimler kullanılmıştır. Bu sebeple Adana, Maraş veya Antep ismi geçmemesine rağmen, protestolarda Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü savunulduğundan dolayısıyla bu vilâyetlerimizi de ihtiva etmektedir.

Bu açıklamalardan sonra bölgenin işgaline karşı protestolara geçerken, konuyu, iç tepkiler, dış tepkiler olarak iki ayrı başlık altında değerlendirmenin daha uygun olacağını düşündük.

a) İç Tepkiler:

İç tepkiler, genelde bölgenin Osmanlı ordusu tarafından boşaltılması sonucu, halk tarafından Türk camiasından kopmama azminin dile getirilmesi olarak değerlendirilebilir. Bölge halkı işgali hiçbir zaman kabullenmemiş, onları barış antlaşmasının imzalanmasından sonra gidici gözü ile bir misafir olarak görmüştür.

İngiliz işgal kuvvetleri Kumandanı Maraş'ı işgal etmek üzere şehre geldiğinde ilk iş olarak hükûmet binasına gitti ve Mutasarrıf Ata Bey'e, çevrede asayişin bulunmadığını bu sebeple şehri işgal etmek üzere geldiğini bildirdi. Dört maddelik bir muhtıra verdi. Bu muhtırada, bölgede asayişin bulunmadığına dair raporların bulunduğunu dile getirerek, Ermeniler'e karşı yapılan tecavüzlerin durdurulmasını, halkın sükunet içinde günlük hayatlarına devam etmesini istedi. Bunun üzerine, Mutasarrıf Ata Bey, şehirde asayişin yerinde olduğunu hiçbir olayın meydana gelmediğini, bundan sonra da gelmeyeceğini, bu sebeple Mütarekenin yedinci maddesinin bahane edilerek, şehrin işgal edilmesinin kesinlikle kabul edemeyeceklerini bildirdi. Ayrıca bu hareketin Mondros Mütarekesi'ne aykırı olduğunu, kuvvetlerin geri alınmasının gerektiğini dile getirdi. Kendilerini barış antlaşması yapıncaya kadar kalacak bir misafir olarak gördüklerini belirtti³³⁹.

³³⁹ ATASE. Dosya: 220-251, Klasör: 64, Fihrist: 73-1.

Mutasarrıf Bey'in ve Maraş halkının, işgal kuvvetlerine karşı kesin tavır takınmaları üzerine, İngilizler idareye hiçbir müdahalede bulunmadılar, şehirden geri çekilene kadar gözcü durumunda kaldılar.

İngilizler'in işgaline karşı, bu devletin işgal ettiği diğer çevre vilâyetlerinden de sert tepkiler meydana geldi. Adana halkı daha 23 Kasım 1918 tarihinde Osmanlı Hükûmeti'nin bölgenin boşaltılması hususundaki emrine karşı tepkide bulundular. Kadri Ramazanoğlu'nun, Tepebağ'daki evinde toplanarak, Sadrazam'a, Meclis-i Mebusa'a, Meclis-i Ayan'a ve Dahiliye Nezareti'ne bir protesto çekmeyi kararlaştırdılar.

Adana ahali adına, Milletvekili Suphi Paşa, Belediye başkanı Kadri Ramazanoğlu, Müftü Mehmet Tahir, eşraftan Hüseyin Ramazanoğlu'nun imzalarını taşıyan telgrafta; işgal protesto edilirken, Mütareke hükümlerine göre sadece Toros Tünelleri'nin işgal edilmesi ile yetinilmesi, millî ve vatanî hakların korunmasının gerektiği belirtilmiş ve şu görüşlere yer verilmiştir: Mütareke görüşmeleri esnasında, Adana'nın işgalinden kaçınılması halkı memnun etti. Ancak bu defa Osmanlı Hükûmeti tarafından, bölgenin askerden tahliyesi bütün vilâyet halkı tarafından üzüntü ile karşılandı. Nasıl olur da koca bir Türk vilâyetinin sebepsiz olarak tahliyesine rıza gösterilebilir? Anadolu'da Türk Milleti'nin ilk tecelli ettiği yer Adana vilâyetidir. Adana halkı şan ve şerefle dolu olan Saltanatın esas temsilcisidir. Türk Milleti'nin acı ve tatlı günlerinde hissesi vardır. Kardeşleri ile birlikte müşterek ve ayrılmaz bir vatan için kanlarını döken Adana vilâyetinin parlak bir mazisi eski medeniyet eserleri, millî şairleri ve alimleri vardır. Halkı birbirine ve bölgeye bağlayan, rabitaları, gelenekleri vardır. Bu kadar acı ve yokluklara katlandıktan sonra, Mondros Mütarekesi'nden beklenen amaç geride kalan toprakları kurtarmak olmalıdır. Birinci Dünya Savaşı'nda işgal görmeyen bir vilâyetin sonradan tehlike ile karşı karşıya bırakılması, Türk askerinden ayırmak istenilmesi çok acıdır. Zira bölge tahliye edilir edilmez arkasından işgal başlayacak, ondan sonra da bölgeyi işgalden kurtarmak çok zor olacaktır. Bu sebeple zayıflık gösterilerek halkın geleceği tehlikeye düşürülmemelidir. Verilmiş veya

verilecek bir vaad aleyhte kazanılmış bir hak olmayacağından Mütareke hükümlerine göre işgalin sadece Toros Tünelleri ile sınırlı kalması gereklidir³⁴⁰.

Bölgenin işgaline Tarsus halkı tarafından da karşı çıktı. Yüzonsekiz kişinin imzasını taşıyan bir protesto telgrafi düzenlendi. İstanbul Hükûmeti'ne gönderildi. Protesto telgrafında, bölgenin Türk hakimiyetine geçişinden bahsedildikten sonra, bin seneyi aşkın bir zamandan beri Türkler'in büyük bir çoğunlukta bu topraklarda yaşadığını, asırlarca İslâm ülkeleri ile hudut muhafızlığı yaptığını, dötyüz sene evvel, Beyleri Ramazanoğulları ile anlaşan Yavuz Sultan Selim Han'a tabi olduklarını böylece Osmanlı camiasına girdiklerini, o günden beri devlete her zaman itaat ettiklerini ve ona tabi olduklarını, bugün de ahalinin yüzde seksenyedisinin Türk olarak Osmanlı Devleti'nin ayrılmaz bir parçası olduklarını belirttiler. Ayrıca, dünyanın sulh şartları olarak kabul ve ilân ettiği esaslar çerçevesinde, bin senelik tarihin verdiği hak ile, ebediyen Osmanlı kalmak istediklerini, bunun bütün dünya kamuoyuna duyurulmasını istediler³⁴¹.

Nitekim 14 Mart, 1336 tarihinde Hakimiyeti Milliye gazetesi Adana muhabirinin bildirdiğine göre; Adana ve havalisinde vaziyetin günden güne kötüye gittiğini, Ermeniler tarafından yapılan mezalimin halkın tahammül sınırını aştığını ve Maraş ve Urfa hadiselerinin Adana'da vuku bulmasından endişe edildiğini bildirmiştir³⁴².

İngiliz işgaline Kiliseler de karşı çıktılar. Bu husuta İstanbul'da bulunan kiliselere bir telgraf çektiler. Telgrafta; milletin geleceğinin karanlık olduğu, harpten sonra bazı azınlıkların hayâl peşinde koştuklarını, bu topraklarda Türkler'in çoğunlukta olduklarını, bu sebeple, gerek bir azınlığın emrine verilsin, gerekse bölgenin bağımsızlığı ilân edilsin he halükârda zararlı olacağı belirtilerek, altıyüz senedir, milliyetini, dinini, ananelerini muhafaza eden kiliselerin bir azınlığın emrine verilmesine veya Araplar'a ilhakına karşı engel olunmasını istediler. Bu hususta İstanbul'da bulunan kiliseleri vekil ettiklerini belirten kaza halkı, Osmanlılar'ın

³⁴⁰ Kasım Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, Ankara, 1970, s. 27.

³⁴¹ **Sabah Gazetesi**, 14 Şubat 1335, Sayı: 10506.

³⁴² **Hakimiyeti Milliye Gazetesi**, 14 Mart, 1336, Sayı 15, Ek-21, s. 296.

ayrılmaz bir parçası olduklarını, bunu bütün dünyaya duyurmalarını, bu konuda ihtiyaç duyulursa maddî açıdan da yardımda bulunabileceklerini bildirdiler³⁴³.

Antep halkı da İngiliz işgali üzerine bir miting düzenleyerek işgali protesto etti. Mitingde Antep Belediye Başkanı Lütfi Bey, halkın işgali kabul etmediğini sulh Konferansı'na duyurulmasını isterken, diğer taraftan da, yüzde doksanı Türk olan ve Suriye ile hiçbir alâkası olmayan bu öz Türk topraklarının haksız yere işgal edildiğini, asayiş bozacak hiçbir halin vukuuna meydan verilmediğini, bu sebeple işgalin kesinlikle kabul edilmeyeceğini bütün dünyaya ilân etti³⁴⁴.

İngilizler'in Kilis'i işgal etmelerinden sonra kazanın ileri gelenleri olayı protesto mahiyetinde, İngiliz İşgal Kumandanı'nı ziyarete gitmediler. Sadece kazanın Kaymakamı ve iki memur usûlen gitmek zorunda kaldılar³⁴⁵.

b) Dış tepkiler:

İngilizler Anadolu'yu işgalde sadece Güney'i ve çevre illeri ile yetinmeyip, başta İstanbul olmak üzere yurdun önemli kavşak noktalarına asker çıkardılar. İngilizler'in bu işgalleri İslâm aleminde büyük bir infial uyandırdı. Bilhssa İngiltere'nin sömürgesi altında bulunan Hindistan'daki Müslüman cemaatler bu hususta başı çektiler. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesi üzerine, İslâm'ın kutsal şehirlerinden olan, Mekke, Medine ve Kudüs'ün İngilizlerle Araplar'ın işbirliği ile Halifelik makamından ayrılmasında bu tepkinin sebeplerinden birini oluşturdu

Ayrıca İstanbul gibi Halifeliğin merkezi olan bu şehrin Türkler'in elinden alınacağı yolundaki haberler de tepki yarattı. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin, Sulh Konferansı'nda paylaşılması girişimleri de olumlu karşılanmıyordu.

İngiltere'de yayınlanan Morning Post gazetesinin verdiği bir habere göre, Londra'da bulunan Müslümanlar, İsfehani'nin başkanlığında bir miting düzenlediler.

³⁴³ **Tasvir-i Efkar**, 21 Mart 1335, Numara: 2687.

³⁴⁴ **T.İ.H.**, C. IV, s. 48.

³⁴⁵ **Türk İstiklâl Harbi** C., IV, s. 50.

Mitingin amacı, İslâm alemini ilgilendiren meselelere karşı, İngiltere'nin özellikle, Sulh Konferansı'na katılan devletlerin dikkatini çekmekti. Mitinge çoğu Müslüman olmak üzere büyük bir kalabalık katıldı. Mitingde şu görüşlere yer verildi:

“Türkiye'nin işgal edilerek Hıristiyan devletler arasında taksim edilmesi, İslâm Alemi için büyük bir haksızlık olacağı gibi, Wilson tarafından dünya kamuoyuna ilân olunan esaslara da aykırıdır. Hindistan Müslümanları, İslâm alemine karşı reva görülen haksız uygulamaları protesto hususunda fikir birliği içindedir. Türkiye'nin taksimi ile İslâm alemi ve Müslümanlar Avrupa Devletleri'nin esareti altına sokulmak istenilmektedir. Böyle bir durum İngiltere'den beklenmemektedir. Çünkü İngiltere, İslâm alemine karşı daima samimiyet ve muhabbetle hareket etmiş bundan sonra da Müslümanlar'ı rencide etmesi beklenemez. Ayrıca Sulh Konferansı'nın Türkiye hakkında alacağı kararlarda, İngiltere'nin tabiyeti altında bulunan seksen milyonluk büyük İslâm kitesinin hissiyat ve görüşlerinin de dikkate alınacağından emin bulunulduğu belirtildi³⁴⁶”.

Osmanlı Erkanı-ı Harbiye-i Umumiye Başkanlığı da, I. Kolordu Kumandanlığına gönderdiği bir yazıda, Hintli Müslümanlar'ın Türkiye lehinde gösteriler yaptıklarını dile getirerek “... Hintliler'in yeniden lehte gösteriler yaptığını, yetmiş milyon halkın Osmanlı Devleti'nin selameti için bir gün oruç tuttuğunu ve Türkiye'nin taksimi hakkındaki şayiaların şiddetle protesto edildiğini ...” bildirdi³⁴⁷.

24 Aralık 1919 tarihli Times gazetesinden alınan bilgiye göre, İngiltere'deki Müslümanlar ile Hindistan Müslümanları tarafından İngiltere Başbakanı'na bir muhtıra verildi³⁴⁸. Muhtırada; İngiliz Başbakan'ı Lloyd George'nin verdiği vaad çerçevesinde Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunmasının gerektiği, hangi ad altında olursa olsun hiçbir yabancı hakimiyet altına alınmamasının gerektiği, Mekke ve Medine'yi idare edecek Hicaz Hükümdarının İrade-i Seniyye Padişahın emri ile tayin edilmesinin uygun olacağı, İngiltere Hükûmeti'nin Türkiye'ye karşı takip edeceği siyasetin İslâm

³⁴⁶ **Sebilü'r-Reşad**, 26 Haziran 1335, cilt:17, Sayı: 425-426, s. 80, Ek-22, s. 297.

³⁴⁷ ATASE, Arşiv No: 1/1400, Dosya No: 55-87, Fihrist No: 4.

³⁴⁸ **Tasvir-i Efkar Gazetesi**, 6 Kanun-i Sani 1336 Numara: 2950.

alemini memnun etmesinin gerektiği ileri sürülerek bu hususta bazı endişeleri olduğunu dile getirdiler. Muhtıraya imza koyanlar ayrıca Hindistan Müslümanlarının arasında huzursuzluk olduğunu bu huzursuzluğun bölgede iyi sonuçlar doğurmayacağını belirterek, huzursuzluğun sebeplerini şöyle açıkladılar.

a) Ekseriyet nüfusu Türkler'den oluşan toprakların batılı devletler arasında paylaşılması.

b) Osmanlı Sultanı'nın hangi ad altında olursa olsun bir hakimiyet altına sokularak, İslâm Aleminin genel dinî reisi sıfatını ihlâl edilmesi.

c) Mukaddes İslâm beldelerinin gayr-ı müslimlerin hakimiyeti altına verilmesi.

Muhtıra sahipleri daha sonra şu açıklamalarda bulundular:

“İrak, Suriye ve Filistin gibi Türk olmayan diğer Müslümanlar'ın oturduğu bölgeler, Türkiye'den ayrılmış ise de bu durum Anadolu, Trakya ve İstanbul için geçerli değildir. Çünkü buralarda Türk nüfusu ezici bir çoğunluğa sahiptir. İzmir bölgesinde onyedibin Müslüman öldürülmüş, yüzbin Müslüman da hicret etmeye mecbur kalarak yersiz yurtsuz kalmışlardır. Doğu Anadolu'daki Müslümanlar müşterek mefkureye sahip olup, halk arasında herhangi bir ayrılık olmayıp, hepsi tek vücut halinde hareket etmektedir. İngiltere bunu kabul etmelidir ve bölgedeki bölücü faaliyetlere son vermelidir. Türkiye'yi bir manda altına koymak yahut yabancı bir hakimiyete tevdi etmek Müslümanlar'ın dinî duygularına ağır bir darbe olacaktır. Mekke ile Medine'nin Hicaz Hükûmeti tarafından idaresi kabul edilmekle beraber, bu Hükûmete İslâm nazarında meşru bir mahiyet kazandırmak için tayinin Osmanlı Sultanı ve Halife tarafından yapılması gerekmektedir. İngiltere kendisini tehdit eden bolşevik tehlikeyi dikkate alması gerekir. Kuvvetli bir Türkiye Bolşevikliğe karşı bir engel teşkil eder”³⁴⁹.

³⁴⁹ Elli imzanın bulunduğu mektupta imza sahipleri ve mensup oldukları ülkeler için bakınız: ATASE, Arşiv No.: 5/1400, Dosya No.: 55-87, Klasör No.:279, Fihrist No.: 32-1,2,3,4,5,6,7,8. **Hakimiyet-i Milliye Gazetesi** 10 Mart 1336, Sayı: 14.

Londra'da Westborn Grov sokağında 87 no'lu mahalde ikamet eden Cemiyet-i İslâmiye reisi Seyit Abdulmecit de İngiltere Dışişleri Bakanlığına bu husuta uzun bir mektup verdi. Muhtıra mahiyetindeki bu mektubun İslâm alemi adına verildiği belirtildi. Bütün İslâm aleminin Saltanat-ı Osmaniye ile Hilafete bağlı bulunduğu, Osmanlı Devleti ile Halife hakkında verilecek kararın adalet ve hakkaniyet ilkeleri doğrultusunda olması gerektiği belirtilen bu yazıda ayrıca şu hususlara yer verildi:

“Türkler İtilâf Devletleri'ne karşı harbe girmelerinden dolayı itham edilmektedir. Bu durum gerçeğe ve tarihe aykırıdır. Rusya ne zaman bir milletle harbe girmiş ise, daima Osmanlı Devleti'nde karışıklık çıkartmış veya diğer bir devlet ile harbe sevketmiştir. Ruslar'ın Türk hududuna asker sevketmesi üzerine, Osmanlılar hakem sıfatı ile İngiltere'ye müracaat etti. Fakat İngiltere bundan kaçındı. Bugün başta bulunan Osmanlı Sultanı tahta geçtiğinde İngiltere'ye sulh teklif etti. Ancak İngiltere bunu reddetti Osmanlı Devleti kararlaştırılan plân gereği savaşa girmeye mecbur edildi. Bundan dolayı Türkler'e hiçbir suç isnat edilemez.

Ermeniler'in katledildiğine dair bir takım iddialar ileri sürülmektedir. Buna karşılık Ermeniler tarafından katledilen Türkler'den bahsedilmemtedir. 1870 senesinde Ermeni meselesi yoktu. Ne zamna ki İngiltere bu işe müdahale etti ve Kıbrıs'ta bulunmaya hak kazandı, o zaman Ermeni meselesi ehemmiyet kazandı.

Bugün, İngiltere, Fransa, Amerika ve İtalya Devletleri'nin Osmanlı Sultanı ve Hilafete karşı adaletle muamele etmeleri gerekir. İslâm alemine verilen teminata aykırı olarak Hilafet Makamına yapılacak bir müdahale, İslâm Alemine harp ilân etmek demek olacaktır ki, o zaman bunun ne gibi neticeler doğuracağı tahmin edilemez. Boğazlar bütün milletlerin deniz ticaretine açık olduğundan, beynelmilel bir statüye sokulması haksızlık olacaktır. İstanbul'un milletlerarası bir hale getirilmesi de bütün usul ve adalet kaidelerine aykırıdır.

Bu bilgiler ışığı altında şu neticeler kaçınılmazdır:

a) Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması, Boğazlar'ın kontrolünün eskisi gibi idare ve muhafazası.

b) Yunanistan ve diğer Balkan Devletleri'ndeki Müslüman halkların korunması.

c) Halifenin hukukunun muhafazası ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması.

d) Sulh Konferansı'nda adalet kaideleri ve antlaşmalar çerçevesinde, harpten evvelki statükoya uygun olarak, Osmanlı Devleti hakkında bir karara varılması.

Bu esaslar göz önünde tutulmadığı takdirde, Sulh Konferansı, dünya sulhünü temin edeceği yerde, bütün dünya üzerinde, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında bir savaşa yol açacaktır³⁵⁰.

Yine bu hususta Daily Telegraph gazetesinde 21 Ocak 1919 tarihinde çıkan bir haberde, Avrupa'da oturan Müslümanlardan, Ağahan, Abbas Ali Bey ve İslâm Cemiyeti Merkezi fahri kâtibi Şeyh Müşir Hüseyin'le beraber otuzbeş imzayı taşıyan bir muhtırayı, İngiltere Başbakanı ile Dışişleri Bakanlığı'na verdikleri bildiriliyordu.

Bu muhtıra üzerine İngiltere Dışişleri Bakanlığı verdiği cevapta, ahalisi ekseriyetle Türk olan havalinin gelecekteki durumu hakkında, yalnız Sulh Konferansı'nın karar verebileceğini, bu konferansata bütün ırklara ait hukukun tamamıyla dikkate alınacağı belirtildi³⁵¹.

Hindistan'ın Bombay şehrinin en büyük camisinde toplanan Müslüman halkın Türkiye'nin taksimi aleyhinde yaptıkları toplantıda, İngiliz Başbakanı'ndan İslâm alemine verdiği sözde durması ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne saygı duyulması istenildi³⁵².

Bu protestolar İngiliz Parlamentosunu etkilemiştir. "Avam Kamarası 31 Ekim 1919 günkü oturumunda milletvekillerinden J.D. Rees, Osmanlı

³⁵⁰ ATASE. Arşiv No.: 5/1400. Dosya No.: 55-87. Klasör No.: 279. Fihrist No.: 32-1-3-4-5. **Hakimiyet-i Millîye Gazetesi**. 10 Mart 1336, Sayı:14.

³⁵¹ **Sebilü'r-Reşad**. 20 Şubat 1335. Cilt: 16, adet 392. s. 28. Ek-23, s. 298-300.

³⁵² **İrade-i Millîye Gazetesi**. 17 Teşrinisani. 1335. Sayı: 12: 18 Eylül 1919 da Hilafet komitesinin düzenlediği bu mitinge 10.000 Müslüman katılmış. Hintli liderlerden Gandhi bu meselenin ölüm kalım meselesi olduğunu belirtmiş, siyah bayraklarla sokaklarda yürümüşler ve Müslümanlar dükkânlarını kapatarak greve gitmişlerdir. Bakınız: Sonyel, Salâhi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**. C.I. s. 185.

İmparatorluğu'nun parçalanması yada bağımsızlığının ortadan kaldırılması konusunda Hindistan Müslümanları'nın kaygı duyduklarından haberi olup olmadığını ve Türkiye ile barış antlaşması imzalanırken bu 'çok önemli konunun gözönünde tutulup tutulmayacağını' İngiliz Başbakanı'ndan" sormuştur. Bu soruya Başbakan adına cevap veren Hükümet sözcüsü Bonar Law, Hükümetinin, Hindistan Müslümanları'nın Türkiye'nin geleceğine dair duydukları ilgiyi benimsemiş olduğunu, görüşlerinin önemle üzerinde durulduğunu bildirmiştir³⁵³.

³⁵³ Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi , 3. Baskı, Ankara, 1995, s. 186.

2.1. Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin Ortadoğu Politikasını Yönlendiren Sir Mark Sykes'ın Marifetleri:

Sykes, Doğu'da meydana gelen olaylar üzerine 1914 ilkbaharında Avam Kamarası'nda yaptığı her iki konuşmasında da, Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki korkularını ve umutlarını dile getirdi. Rusya'nın, İran'ı işgal edeceğinden korkuyor, Almanlar'ın Türkler üzerinde ne kadar etkili olduklarını endişeyle izliyordu. İngiltere buna, şimdiki hükûmetin kararsızlığına rağmen derhal bu duruma engel olmasını istiyordu. Sykes, İngiliz milletvekillerinin, mevcut ihtimâllerin en kötüsünü, yani İstanbul'un düşüşünü ve Osmanlı'nın yenilmesini düşünmelerini istiyordu. Sykes, işte bu noktada Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki bağımsızlık hareketlerini destekleme düşüncesini iyice benimsemişti. Artık o hasta adamın yaşamasından umudunu kesmişti ve İngiliz menfaatleri doğrultusunda yapılacak en akıllı iş Ermeniler Araplar ve Kürtler gibi bağımsızlık peşinde koşan grupların desteklenerek bu bölgedeki politik prestijin korunması Sykes'in ana plânıydı.

Sykes, 1914 yılının Haziran ayında Arap prenslerinden Prens Selahattin ile bir dizi görüşmelerde bulunmak üzere İzmir'e gitti. Prens, Sykes'a Lübnan'ı Fransa'ya, Basra'yı İngiltere'ye vermeyi ve Mekke Şerifi'nin de halifelik için Osmanlı Sultanı'nın yerini almasını teklif etti³⁵⁴.

Sykes İngiliz Hükûmeti'nin menfaati bulunan bölgelerdeki Arap halklarına karşı kendi politikaları gereği, Arabistan'ı bir bütün olarak dışarıya karşı koruyup, ülkenin içişlerini kendi haline bırakmak, ancak Mekke Şerifi'nin halife sıfatını alması durumunda Kuveyt Şeyhi gibi mahmi (korunan) değil de bir müttefik olarak tanınması şeklinde olmasını istedi.

Mark ve Albay Lawrence'in³⁵⁵ Araplar'ı Türklere karşı ayaklandırma fikirleri aynı idi. Artık Türkler ve Osmanlı İmparatorluğu'nu dost olarak değil, parçalanması

³⁵⁴ Sir Mark Sykes, *The Caliph's Last Heritage*, London 1915, s. 197.

³⁵⁵ Albay Lawrence: Arabistanlı Lawrence, ünlü İngiliz casusu. Araplar'ı. Osmanlı İmparatorluğu aleyhine kışkırtarak bağımsızlık kazandırmak bahanesiyle onları bir maşa gibi kullanmıştır. Sykes ile aynı dönemde, aynı bölgelerde yaşamıştır. Lawrence ve Sykes'in arasındaki fark; Lawrence; taktik alnda ve muharebe sahasında faaliyet gösteren icraatçı, Sykes ise meselenin

gereken bir ülke ve halklar topluluğu olarak görüyordu. Bu amaca ulaşmak için de Araplar bulunmaz bir piyondu. Nitekim Araplar artık, Mark'ın büyük gayretleri sonucu ve Albay Lawrence'ın da katkısı ile İngiliz hükûmetinin hakimiyetine girmişler ve İngilizlerin menfaatlerini koruyan bir kalkan görevini üstlenmişlerdi. Hatta Suriye daha önce Büyük İskender'i karşıladığı gibi bugün de İngiltere'yi karşılıyordu ve onu bağrına basıyordu.

İngiltere, Ortadoğu politikasını Mark Sykes'a, Yakın Doğu politikasını da Miss Getrude Bell, Albay Lawrence ve Dr Daughy'a teslim etmişti. İngiltere'nin Ortadoğu politikasının esası hem doğal kaynaklarıyla, ekonomik hem de Doğuyla ulaşım bağlantısı yönünden stratejik önem taşıyan sömürgesi Hindistan'ı güvenlik içinde tutmaktı³⁵⁶.

Mark Sykes İngiliz Genelkurmaydaki göreve atanmasıyla, İngiltere'nin Osmanlı politikası da hareketlilik kazanmıştır. Sykes'ın, Siyonist çizgisiyle yürüttüğü faaliyetler ve Arap Büro ve daha sonra eleştirilere maruz kalan Sykes-Picot Antlaşması bu dönemin günümüzde dahi Türkiye için çok derin izler bırakacak faaliyetlerindedir. Sözü geçen Arap Bürosu'nun fonksiyonu, Arap politikasını koordine etmektir. Ancak, Büro kısa sürede Kral Hüseyin'i ve onun ailesini, tüm Arap dünyasına empoze etmek isteyen bir politikanın taraftarlarınca ele geçirildi ve Büro'nun yöneticileri tarihe hayalperest ve yetersiz kişiler olarak geçtiler. Sykes, bu faaliyetlerinde Osmanlı topraklarında yaşayan Arap ve Ermeni gibi unsurların hamisi olmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmaları için tüm şartların oluşturulmasında yoğun etkinlikler göstermiştir.

1916-1917'de Arap Bürosu'nda hizmet veren parlamento üyesi W. Ormby G. Ore'a Kraliçe Mark Sykes ile ilgili olarak şunları yazdı; "Mark Sykes savaşta İngiliz Hükûmeti'nin Yakınoğu politikasının arkasında Londra'dan hareket veren esas kuvvetti. Arap ve Yahudi politikalarının her ikisini de teşvik etmiş ve bunların bakanlarca benimsenmesini sağlamada büyük ölçüde sorumlu olmuştur. Herhangi bir

uluslararası diplomasi alanında boy gösteren devlet adamı ve dışişleri uzmanı ve İngiltere'nin Ortadoğu politikasını şekillendiren şahsiyettir.

³⁵⁶ John Baggot Glubb, *Britain and the Arabs*, London, 1959, s. 77.

dava için çok değerli bir kahramandı ve onu bu kadar üstün kılan tüm cömertliği ve coşkusuyla toprakları Türkler'in kötü yönetimine tabi olan bütün Türk olmayan halkların davasını kucakladı. O, tam anlamıyla bir görev ve devlet adamıydı³⁵⁷.

Sir Mark Sykes'in 12 Mart, 1918 tarihinde "Türkiye ve Diğer Müslüman ülkeleriyle ilgili Haftalık Raporu" ve "Gizli" ibaresiyle İngiltere İstihbarat Dairesi, Enformasyon Departmanı'na sunduğu bilgiler gerçekten birer ibret verici belge niteliğindedir.

Sir Mark Sykes'in ekte sunduğumuz orijinal raporunu altı ana başlık altında toplamış ve bu başlıklarda şu konulara yer vermiştir:

1. Müslümanlara Yönelik Ermeni Mezalimi:

Türk Kuvvetleri'nin, Ermeni cephesine doğru ilerlemekte olduğunu, Ermenilerin ise; Rus birliklerinden temin edilen silah ve mühimattla, tam teçhizatla donatılarak, Müslüman halka karşı mezalim gerçekleştirmek için gerilla grupları oluşturduklarını belirtmektedir.

Türk Hükûmeti'nin Şubat 1918'de açıkladığı Ermeni katliamını, Kafkaslar'daki İngiliz askerî temsilcilerinin, bu katliamı doğrulamamasına rağmen; Ermenilerin Erzincan'da 500'den fazla Müslümanı katlettiği 21 Şubat 1918 tarihli Tiflis "Savaş Dairesi telgrafında belirtildiğini ve Mark Sykes'da bu katliamı kendi raporunda doğrulamaktadır.

Türkler, bu katliamları bahane ederek, Eski-Kafkaslar/Kafkaslar'ın ötesindeki Müslüman unsurlar için "kahçı siyasî teminatlar" talep etmesini, Mark Sykes bir mazeret gibi göstermektedir.

2. Rusya'daki Türk Hedefleri:

Enver Paşa'nın "Bolşevikler'in bütün halklara hür irade hakkını tanıdıklarını ve gerekirse Osmanlı Devleti de Kafkasya'da kurulan devletleri destekleyeceğini ve Türk Hükûmeti'nin onları tanıyacağını" nakletmektedir.

³⁵⁷ Donald G. Bishop, *The Administration of British Foreign Relations*, New York, 1961, s. 127.

3. İran:

4 Mart 1918'de Sir C. Marling'in raporuna göre, İran'da çok büyük halk kitlelerinin tamamının İngilizlere karşı olmalarına rağmen, İran Demokratik Partisi'nin ise ikiye bölündüğünü ve bir bölümünün Büyük Britanya ile iyi ilişkiler kurma peşinde olduklarını belirtmiştir.

4. Suriye'nin Tasarıları:

1 Mart 1918 tarihli, Kahire'den Sir R. Wingate'den ve 5 Mart 1918 tarihli, Kudüs'teki General Clayton'dan gelen telgraflar, Suriye'nin, Fransa'ya ve siyonizme zorluk çıkardığını belirtmiştir.

Suriyeli Müslümanlar ve Hıristiyanlar, Kral Hüseyin'in oğlu Faysal'ı Suriye'de bağımsız, meşru idareci olarak kabul etmeye hazırlıklı olduklarını ancak, Fransa'nın duruma müdahale etmesi halinde, Suriye halkı tercihini Türkiye'den yana yapacağını belirtmiştir.

5. Alman Musevileri'nin Faaliyetleri:

Almanya'daki Yahudi kuruluşları, "Doğudaki Yahudilerin haklarının güvence altına almak için, bir "Yahudi Kuruluşları Birliği" kurduklarını ve bu birliğin Almanya'daki diğer Yahudi kuruluşlarıyla yakın ilişki kurmak üzere, Avusturya-Macaristan, Türkiye ve Bulgaristan'da benzer birlikler kurmak için çalışmalar başlattıklarını ve asıl hedeflerinin; "Barış Konferansı sırasında muhtemel Yahudi sorunlarına binaen, Alman Yahudileri'nin fikrini temsil etmek için kurulduğunu"nu belirtmiştir.

Yahudi Kuruluşları Birliği'nin Faaliyetleri:

- a) Bütün vatandaşlık hak ve görevleriyle beraber Yahudiler'e yasal ve gerçek eşitlik,
- b) Dinsel Özgürlük,
- c) Bağımsız bir Yahudi Kültürü hakkı,
- d) Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün bölgelerinde serbest göç etme ve ekonomik faaliyet hakkı,

e) Filistin’de serbest göç, dolaşım ve kültürel özerklik hakkı.

6. Türkiye’nin İçişleri:

Sir Mark Sykes, Osmanlı Hükûmeti Maliye Bakan’ı Cavit Bey’in 21 Şubat 1918’de Mecliste yaptığı konuşmasına atıfta bulunmuş ve Cavit Bey’in; Türkiye’nin Savaş harcamalarının 230 milyon TL. olduğunu, bu harcamaların 180 milyon TL’sinin geçen yıl harcandığını ve bu harcamanın tamamının Almanya, Avusturya-Macaristan’dan alınan borçlarla kapatıldığını ve Türkiye’nin savaş öncesi borcunun 155 milyon TL. olduğunu ve Savaş sonunda, Almanya’nın bu borcun çok büyük bir oranını üstleneceğini belirtmiştir³⁵⁸.

Sir Mark Sykes; sadece Türkiye’yi rapor etmekle yetinmemiş, aynı zamanda Türkiye ile ilişkisi olan bütün Müslüman devletlerin siyasî, ekonomik, askerî ve sosyal faaliyetlerini ve bunlardaki gelişmeleri de rapor etmiştir. Bundan 82 yıl önce gerçekleştirilen bu rapor, İngilizlerin iletişim ağını dünya çapında kullanmakta ne kadar başarılı ve hünerli olduklarını açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca, İngiliz istihbarat örgütünün, Osmanlı İmparatorluğu’nun içine kadar girdiğini ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki siyasî, askeri, ekonomik ve kültürel gelişmeleri günü gününe takip ederek, rapor hazırladıklarını ve bu raporları ülkelerine bildirdiklerini belgelerden anlıyoruz. İngiliz Diplomasisinin, gerek Birinci Dünya Savaşı Öncesi, Savaş zamanında ve sonrasında neden bu derece başarılı olduğunun gerçek göstergesi iletişime verilen önemin ürünüdür, diğer bir deyişle çağın şartlarına göre üstün iletişim teknolojisine sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

Sir Mark Sykes’in, İngiltere’nin Ortadoğu Politikasını şekillendirmesindeki rolü; kendi kaleminden aldığımız ve ilişkide sunduğumuz belgeden daha iyi anlaşılacaktır.

Sir Mark Sykes’in 20 Temmuz 1918’de Gaselee’ye gönderdiği mektupta:

“Doğu Komitesi”nin; sadece politika meselelerinde karar vereceklerini, Bay Shuckburgn, Bay Oliphant ve kendisinin (Mark Sykes’in), komitenin belirli fertlerle

³⁵⁸ F.O. 371/3400-8070, Sir Mark Sykes’in 12 Mart, 1918 ‘de “Türkiye ve Diğer Müslüman ülkeleriyle ilgili Haftalık Raporu” Ek-24. s. 301-307.

yürütüldüğünü ve adı açıkça belirtilen bu kişilerin ajan olduklarını çok açık bir dille mektubunda itiraf etmiştir. Ayrıca, komitenin ve kendisinin görevini tarif etmiştir ve hatta görevi icabı bir üst amirlerine yönetim konularını açıkladıklarını ve onlar vasıtasıyla da, Doğu Komitesi'ne siyasî konuları rapor ettiklerini belirtmiştir³⁵⁹.

³⁵⁹ F.O. 371/3409-8070, Sir Mark Sykes'ın 20 Temmuz 1918 'de Gaselee'ye yazdığı mektup, Ek-25 s. 308.

2.2. Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizler'e Esir Düşen Askerlerimizin Durumu:

Birinci Dünya Savaşı sırasında Filistin cephesinde İngilizler'e esir düşen askerlerimiz balık istifi konuldukları vagonlarla "güvenli bölge" olarak belirlenen Mısır'a sevk edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu dünyanın en güçlü devletlerinin onu yok etme emellerine mani olabilmek için yedi cephede harp ediyordu. İçerde de Ermeniler gibi birçok etnik ve dini azınlığın ihanetlerine göğüs geriyordu. Dört sene süren savaş sonunda İtilâf Devletleri olarak isimlendirdiğimiz İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya kazanan taraf oldular. Artık Yeni Dünya Düzenini onlar şekillendireceklerdi.

Birinci Dünya Savaşı'nın önemli muharebelerinden olan Filistin-Sina Cephesi ve Kanal Harekâtında başarısız kalıp geri çekilen Osmanlı ordusundan çok sayıda asker İngilizler'e esir düştü. Kesin rakamı kimse bilmesede esirlerin sayısı onbinlerle ifade edilmektedir.

Bu iki muhaberede esir düşenler trenlerle cephe gerisi olarak kabul edilen Mısır'a getirilip İskenderiye'de Seydibeşir Kampı'nda ve Kahire'de Nil Kışlası'nda tutuldular. Nil Kışlası'nda kalanlar daha ziyade yüksek rütbeli subaylardı. Meselâ Medine'de esir edilen Medine Müdafii Fahrettin Paşa, Arabistan'da Hayber Cengin'den sonra İngilizler'e teslim edilen Kuşçubaşı Eşref Bey, Kahire'deki "Kasr'un Nil'e getirilmişlerdi.

Irak cephesinde İngilizler'e esir düşen Osmanlı askerleri ise Hindistan'da, Birminya'da kampta tutuldular. Mısır'daki esirlerin bir kısmı Kıbrıs'a sevk edildiler. Girit adasında da Türk esirleri olduğu bilinmektedir.

Birinci Dünya Savaşı içinde ve sonunda İngilizler'in en kötü muamele ettikleri esir kampı, Seydibeşir Esir Kampı olarak tarihe geçti. Tam adı "Seydibeşir Kuveysna Osmanlı Useray-ı Harbiye Kampı". Kamptan esirlerin gönderdikleri mektupların zarfında "Prisoner of War" (Savaş Esirleri) yazıyor. Burası aslında tek kamp olmayıp pek çok kamp vardı ve bunlar birbirinden numaralar ve tel örgülerle ayrılıyordu. Bu kamplarda Osmanlı esir sayısının 150 bine kadar çıktığını belirten

kaynaklar vardır. Bu kadar kalabalık ve farklı kamplarda tutulan esirlerin hepsine aynı muamele yapılmamıştı. Türklerden başka Almanlar'ın da Seydibeşir'de aynı kampta tutulmuşlardı.

19 Eylül 1338 tarihinde Filistin Cephesi'nde Kefer Til Dündar muharebesinde esir düşen 16. Tümen'in 48. Alayı'na bağlı Osmanlı askerleri Seydibeşir'e getirildiler ve 12 Haziran 1920'ye kadar burada tutsak kaldılar.

Cumhuriyet Arşivi'ndeki araştırmamızda TBMM Reisi sanisi sıfatıyla Dr. Adnan Bey'in de imzasını taşıyan Hükümet Kararı³⁶⁰ İngilizler'in Türk esirlerine yaptıkları zalimce bir olayı gün ışığına çıkartıyor. Bu karara sebep olan da Edirne Mebusu Faik ve Şeref Beyler'in Meclis'te yaptıkları konuşmadır.

Bu belge bize Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Mısır'daki Türk esir kampında İngiliz doktorlar, garnizon komutanı ve kamptaki İngiliz askerlerin onbeşbin esiri kasten sakat bıraktıkları için haklarında siyasi soruşturmanın başlatılması için harekete geçilmesinin karar altına alındığını göstermektedir.

TBMM Zabıt Ceridesi'ne göre 28.5.1337 tarihinde Cumartesi günü yapılan Otuz yedinci İçtimada Edirne Mebusu Faik ve Şeref Beyler³⁶¹ sundukları takrirden İngiltere'nin Türk paşa, milletvekili, yazar ve sair meslekten aydınları Malta'da tutuklu kalmalarının ne devletlerarası hukuka ne de milletlerarası hukuka uyduğunu belirterek onların kurtulmaları için TBMM'nin gayret göstermesini istiyorlar. Takrirden eğer Malta'da İngilizlerin iddia ettikleri gibi savaş suçluları varsa bile bunları yargılama hakkı İngiltere'ye değil Türkiye'ye düşer denilmekte ve emsali İngiliz esirlerinin Maltada'ki esirlerin iade edilmesine kadar salıverilmesi istenmektedir. Takririn orijinal metni özetle şöyledir:

³⁶⁰ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Cumhuriyet Arşivi:030-1801-0326-11. Daha geniş bilgi için bakınız Ek-26, s. 309

³⁶¹ Faik (Kaltakıran) ve Mehmet Şeref (Aykut) Beyler aslen Osmanlı Mebusan Meclisi üyeleridir. İstanbul'un işgalini müteakip Malta'ya sürüldükten sonra ancak 25 Nisan 1921'de TBMM çalışmalarına katılırlar. Faik Bey 16 Mayıs 1921'de 206 oyun 131'ini alarak Meclis İkinci Resi Vekilliğine seçildi.

B. M. M. Riyaseti Celilesine

“Bütün dünyayı ateşe vererek yanan yurtların ve dökülen kanların üzerinde açık bir iştiha ile karnını doyurmaktan başka bir şey düşünmeyen İngiltere ile, elde silâhı olduğu halde mustarib beşeriyet namına sulhu selamlayan Türk Milletinin Ağamemnun zirhlısında akdettiği mütarekenin üzerine memleketin dört köşesine yayılan İngilizler daima mel’un, daima kahhar yaşamış, tarihlerine lââyık leîm ve ihanetkâr bir siyasetle nâmertlikten bihaber mert Türk’ü aldatmak küçüklüğünü bir kere daha göstermişlerdi. Türkiye’de ilk işleri mihrabı İslâmiyeti müdafaa eden memleketin vicdanlı ve namuslu evlâtlarını silâhlarından tecridettikten sonra şeytanı recim gibi ellerinde ateşli kamçı kovalamak oldu. Tuttukları yol ise daima kahpe ve her işleri tarihleri gibi daima hile idi. İşte bu sırada vicdan denilince midesinde iştiha, namus denilince kesesinde para arıyan ve hiçbir vakit ırkımızdan olmıyan beş on sefilin İstanbul’da İngiliz hizmetkârlığı ile kurdukları Hükümet bu Türk evlâdını İngilizlere teslim ile Malta’ya naklettiler. Yaratıldığı günden beri efendi yaşamış Türk ırkının tarihi hiçbir zaman böyle bir zillet kaydetmemiştir”.

“Mısır’da bililtizam İngiliz’in tahrirat-ı fenniye bahanesi ile miktarı muayyeninden fazla (Krizol) banyosuna sokarak gözlerini kör ettikleri onbeş bin vatan evladının üzerinde irtikab edilen bu cinayetin müteammim (*bilerek yapan*) failleri olan İngiliz tabibleriyle garnizon kumandanı ve zabitlerinin tecrim (*cezalandırma*) edilmesini de ilave eyleriz”³⁶² denilmektedir. Yani kamptaki Türk esirler dezenfekte etme bahanesiyle gereğinden fazla kimyevi madde katılmış ilaçlı suya sokulmuş ve gözleri kör edilmiştir.

Meclis’te Takririn okunmasından sonra söz alan Şeref Bey şöyle konuşur:

“Muhterem arkadaşlar; irfanınıza ruşenadır ki, İngiliz demek İslâm düşmanı demektir, bunun ikinci şıkkı yoktur. Kâinatta ya İslâmiyet var veya İngiliz yok...”

Resmî vesaik ile isbat ederim ki; İstanbul’a mütareke’den sonra gelmiş olan ve Anadolu’nun ve Rumeli’nin bu vatanın namusunu müdafaa eden ve bu vatan için

³⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, 28.5.1337 Cumartesi, Otuz yedinci İctima, C.I, s. 328-332, Ek-27, s. 310-311.

çarpişan çocukları İngiliz eline esir düştükleri zaman doğrudan doğruya Mısır'a sevk etmişlerdi. Bunları mahsus ihzar edilmiş bu formüle, muzadı taaffün (*antiseptik*) maddeler içlerine, boyunlarına kadar sokuyorlardı... Fakat Türk evladı oraya girince bir İngiliz neferi başına dikiliyor ve süngüsünü uzatınca zavallı yavrucak başını içeri çekiyor ve iki gözü kör oluyordu. İngilizler böylece onbeş bin Türk'ün gözünü çıkarmışlardır. (kahrolsun sadaları)

Sabrediniz efendim ve bunlar (kör olan askerler) mütarekeden sonra birbirinin eteğini tutarak İstanbul sokaklarında gezerken kendilerini gören İngilizler; bunun pek feci bir manzara teşkil ettiğinden naşi resmen Harbiye Nezareti'ne müracaat etmişlerdir ve kaydı da İstanbul Harbiye Nezareti'nde mevcuttur”.

“Şimdi orada bulunan bu biçarelerin bizlere yazdığı mektubu okursam sözlerimin şahidi olur... Mazlum bir binbaşı ailesinin İstanbul'dan bana yazdığı bir mektup ne kadar acıklı... Bu aile dört evlâdı ile beraber bugün İstanbul'da sürünüyor. Çünkü İstanbul'da namus denince midesinde işteha arıyan ve vicdan denince kesesinde paradan başka bir şey düşünmiyen bir şerzime kalile var. Bunlara bakacak, hallerine ağlıyacak, bunlar in inliyecek kimse yok. Çünkü islâmın ve Türk'ün bütün namusu ve fazileti burada temessül etmiş; tecelli etmiş onu da siz temsil ediyorsunuz ve bunları siz düşüneceksiniz.

Binaenaleyh elinizde bulunan Mıralay Ravlenson ve emsalini de siz tutunuz. Ta ki Malta'da mevcut olan o biçareler gelmedikçe, bunları salıvermeyiniz ve aynı zamanda rica ederim, hidematı vataniye tertibinden bu kadar maaş alan var, işte orada aç kalan ve bu vatana hizmet etmiş ve bu orduya çalışmış olan biçarelerin evlâdı iyaline hizmet ediniz, bakınız, bunu da sizden istirham ederim...” (Beraberiz sadaları).

Konuşmalardan anlaşıldığına göre olay harp sırasında meydana gelmiştir. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi ile birlikte Savaş Esirleri iade edilecekti. Ancak kamplar hemen boşaltılmadı. Zaten fiziken de boşaltılması zordu. Askerler Mısır'dan İstanbul'a gemilerle getiriliyorlardı. Şeref Bey'in ifadesine göre İstanbul işgali öncesinde kör edilen askerlerimizin bir kısmı İstanbul'a ulaşmıştı. Sakat askerlere öncelik tanınmış da olabilir.

29 Eylül 1337 tarihinde Perşembe günü Hasan Fehmi Bey'in başkanlığında yapılan T.B.M.M. Gizli Celsesinde de Edirne Mebusu Şeref Bey benzeri bir konuşma yaparak şu iddiaları dile getirmektedir³⁶³.

“...İngilizlere gelince; İngiltere’de bizim üseramız bundan ibaret değildir. Seydibeşir’de bir çok üseramız vardır. Üsera demiyor musunuz, hatta Malta’dan getirildiler. Demin fevkalâde vârid olan bir sual, ki Hakkı Hami Bey’indir. Bililtizam Dozomi diyorlar, Türk neferini o suyun içine sokuyorlar, koca bir dipçiği bastığı gibi gözü kör oluyor. Hatta vesai ki resmiye ile ispat ederi ki bunlar etek eteğe İstanbul sokaklarında gezerlerken protesto etmişlerdi. İngiltere Hükûmeti resmen Babiâliye yazmıştır ki bunları sevkedin diye, sokaklarda gezdirmeyin diye. Kendi cürümlerini setr için Babiâliye müracaat etmiş ve bunları sevkedin demiş... Fakat İngilizler daima yılan dili ile yerlerde sürünerek kendinin çıkarı olan meselenin arkasından gezmesi İngiliz zihniyetidir. Bu da İngiliz zihniyetinin bir nümunesidir. Kendilerinin çıkarı olan bir şeyde son derece zilletle her türlü süflî tabiata müracaat ederek böyle almak isterler. Bunların huyu budur...”

Edirne Mebusu Şerif Bey’in iddiaları, şu ana kadar araştırdığımız Osmanlı dönemine ait mahallî gazetelerde yayınlanan makalelerin çoğu da; İngilizlerin ne kadar vahim, ne kadar gaddar ve zalim olduklarını teyid etmektedir. Nitekim 26 Eylül, 1333 tarihli Sabah gazetesinde Ahmet Emin tarafından kaleme alınan “Sadrazam Talat Paşa’nın Beyanatı”³⁶⁴ adlı makalesinde şöyle demektedir:

“... Düşmanlarımız harb meydanlarında bize karşı bekledikleri gibi kolay muzafferiyetler elde etmeyince bizi lekelemeye kalkıştılar. Sadrazam Paşa Hazretleri’nin söyledikleri gibi bu hususta yaptıkları tahrikât, yine kendileri arasındaki bitaraf fikirleri adamların bizim harp esnasında gösterdiğimiz insaniyetkârane hareketlere dair yazdıkları şeylerle sarîh bir tezat hasıl ediyordu. Biz ecnebilere, esirlere hatta karşımızda bulunan düşmanlara daima insanca muamele ettik.

³⁶³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2. 17 Mart 1337-25 Şubat 1337, s. 242-245. Mısır’daki Türk esirleri konusu TBMM’nin hem açık hem de gizli celselerinde müzakere edilmiştir.

³⁶⁴ Sabah, 26 Eylül 1333, No. 10010, s.1. “Sadrazam Talat Paşa’nın Beyanatı” Ek- 28, s. 312-314.

Çanakkale’de bulunan İngiliz harp muhabirlerinin yazdıkları eserleri harpten sonra tetkik edecek olursak göğsümüzü kabartacak pek çok sayfalar bulabileceğiz.

“... Bugüne kadar İngilizlerin himayesi ve tabiyeti altına girmiş veya çıkmış olan Amerikalılar, Hintliler, Mısırlılar, İrlandalılar gibi akvam (milletler) İngiltere tarafından bile bile nihayetsiz zulümlere ve haksızlıklara maruz bırakılmıştır. İngilizler hürufat (uyduruklar) üzerine müstenit (dayalı) olan eski tarihi aldatmaya ve kendi kendilerini cihana zayıfların hamisi ve hürriyet ve meşrutiyetin ön anası diye tanıtmaya muvaffak olmuştur. Fakat vukuat-ı ilmî bir surette tetkik eden yeni tarih, gözümüz önünde eski bildiklerimizden büsbütün başka İngiltere bina ediyor”.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'na tabi azınlıkların "böl, parçala, yönet" prensibiyle, İmparatorluktan ilk koparılanlar Hıristiyanlar olmuştur. En son koparılan tebaa ise Müslümanlar olup, bunların çoğunluğu Mark Sykes ve Albay Lawrence'ın yardım ettiği Araplardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu topraklarında yaşayan Arapların ilk başkaldırıları, başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupa Devletleri'ne ait misyonerlerin ve misyoner okullarının ortak ürünüdür. Mark Sykes ve Albay Lawrence'ın da içinde bulunduğu bu misyoner ve misyoner okullarının tahrik ettiği Arap milliyetçiliğinin gayesi, görünürde Türk idaresi ve boyunduruğundan kurtulmak, gibi ifade edilirken, gerçekte İngiltere'nin dinî, politik ve emperyalist gayelerine ulaşmak için bir vasıta olarak ortaya atılmıştır.

İngilizler, dini beraberlikleri bulunmasından dolayı Hıristiyan Arapları daha kolaylıkla kullandılar ve böylelikle ayrılıkçı fikirleri Müslüman Araplara aşılatabildiler. Önce Hıristiyan Araplarca başlatılan, daha sonra misyoner okulları ve Mason Locaları vasıtasıyla, Müslüman Araplara bulaştırılan Arap Ayrılıkçı Hareketi, 1908'de ilân edilen meşrutiyet düzeninin uygun ortamında yayılma, organize olma ve şiddete dönüşme imkânlarını elde etmiştir.

İngilizler Müslüman Arapları tahrik etmekle kalmamış, aynı zamanda Osmanlı tebaası olan Hıristiyanları ve hatta Müslümanları tahrik etmek ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparmak için İskenderun'da bulunan İngiliz harp gemilerinden karaya çıkan İngiliz askerleri; Türkçe, Arapça matbu evrakı hiç çekinmeden Protestanlık propagandası yapmak için alenen Müslüman halka dağıtmışlardır. Osmanlı sınırları içinde yaptıkları bu utanç verici belgeler ekte sunulmuştur.

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle, onu haritadan silmeye kesin olarak karar veren İngiltere, askerî çabaları yanında, devleti içeriden yıkmak için birçok yardımcı ve yordakçı da aramaya başlamıştır. Mark Sykes ve Albay Lawrence'ın yakın dostu olan bu ayrılıkçı müttefik Şerif Hüseyin Olmuştur. İngilizler, Şerif Hüseyin vasıtasıyla Türkler aleyhine isyan çıkartmış ve onlara çeşitli vaatlerde bulunmuştur. Ancak, İngiltere'nin gerçek politikası, bölgede dağınık ve güçsüz Arap Emirlikleri kurmak olmuştur. İngiltere bir taraftan Arapları kendi emelleri

doğrultusunda kullanırken diğer taraftan Sykes-Picot Antlaşması ile gizlice Arap dünyasını paylaştılar. Bu antlaşma Ekim 1917'de Rusya'da iktidara gelen Bolşevikler tarafından açıklanmasıyla Araplar tarafından şaşkınlıkla ve tesadüfen öğrenildi.

İngiltere ilk kez XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin dostluğunu elde etmeye çalışmıştır. Çünkü, Osmanlı Devleti bu dönemde güçlüydü ve İngiltere'nin, İspanya'ya karşı bu güce ihtiyacı vardı. Ayrıca, bu dostluktan İngiltere'nin iktisadî menfaati de fazlasıyla olacaktı.

Daha sonra, XVIII. yüzyılda Yakın Doğu'ya girmesinin sonucu olarak, İngiltere'nin, bu bölgedeki çıkarlarını Rusya'ya ve öteki Avrupa Devletleri'ne ve özellikle Fransa'ya karşı koruyabilmesi için, Osmanlı Devleti'yle işbirliği yapmasının kaçınılmaz olduğunu görmüştür. Fakat, bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu giderek zayıflamaya başlamıştır.

İngiltere, XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumaya çalıştı. Bu süre zarfında, Osmanlı Devleti'ni güçlendirecek yenileşme hareketlerini destekledi. Ancak, bu yenileşme hareketleri Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına yol açmıştır.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının kaçınılmaz olduğunu gören İngiltere, Yakın Doğuda, özellikle Hint yolu üzerindeki iktisadî ve siyasal çıkarlarının güvenliğini sağlayabilmek için aniden Osmanlı Devleti'ne karşı olan politikasını değiştirdi ve Osmanlı topraklarının bir kısmını doğrudan doğruya ele geçirmeye çalıştı. İlk icraatı olarak 1878'de Kıbrıs'ı, 1822'de Mısır'ı Osmanlı Devleti'nden kopardı. Fakat, Osmanlı topraklarından daha fazla toprak ele geçirmesine Rusya'nın tepki göstereceğini bildiği için, İngiltere, daha çok, Osmanlı Devleti'nden kopacak ulusal toplulukları tahrik etmeye ve onları Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırarak kendi nüfuzu altına almaya çalıştı. Hattâ bu dönemde, Yunanistan'ın Osmanlı Devleti aleyhine toprakça genişlemesini bile destekledi.

XX. yüzyılın başında, İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Mezopotamya (Irak) topraklarına yönelmiştir. Bunun amacı, Hint yolu bakımından öneminin yanı sıra, özellikle petrol yönünden de çok zengin olan bu bölgeyi ele geçirmektir. Osmanlı Devleti, siyasal varlığını sürdürebilmek için, İngiltere'ye ve öteki sömürgecilik yarışına

katılmış olan devletlere karşı Almanya'nın yanında yer aldı. Osmanlı Devleti'nin, Almanya'yla birlikte gerçekleştirmeye çalıştığı Bağdat Demiryolu projesine, İngiltere kendi siyasal ve iktisadî çıkarlarını baltalayacağını bildiği için bu projeye şiddetle tepki gösterdi. Bağdat Demiryolu kavgası, yaklaşan Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Osmanlı Devleti'nin birbirlerinin karşısında yer alacağını da sinyalini verdi.

Birinci Dünya Savaşı'nda, İngiltere, Mezopotamya'yı (Irak'ı) kesin olarak ele geçirmek veya kendi nüfuzu altına alabilmek için, Arap ulusunu, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmaya sürükledi. Savaş kazanıp bu bölgedeki siyasal ve ekonomik çıkarlarını garanti altına alabilmek için İngiltere, Müttefiklerine de Osmanlı topraklarından bol keseden hisseler dağıttı. Hattâ, İngiltere Savaş'ın sonucunu olumsuz yönde etkilenmemesi için kendisi bakımından hayatî değere haiz olan Mezopotamya gibi çok önemli olan Boğazlar'ı dahi 1915 yılında Rusya'ya bırakmayı taahhüt etti.

İngiltere, Savaş'tan sonra, "güçlü görüntüsü"nü yanı sıra, birtakım "zayıflık belirtileri"de göstermiştir. Çünkü, savaş sonrası ortamında, sömürgelerin tek tek çözülme süreci başlamıştı. İngiltere, İmparatorluk yolu sayılan Hint yolunun güvenliğini sağlamanın güçleştiğini fark etmiştir. İngiltere, bu durumda en büyük deniz gücü olmaktan çıkmıştır. Savaş sonrasının getirdiği ağır ekonomik faturalar ve yeni iktisadî ve siyasal sorunlar, hammadde kaynağı ve pazar imkânları sağlayan sömürgelerin önemini daha da arttırmıştı. Ancak, İngiltere için Yakın Doğu'daki çıkarlarını bu ortamda korumak, hem daha gerekli hem de daha zordu.

İngiltere, Savaşı kazanan bir ülke olduğu halde, yeni bir savaş için yeterince güçlü değildi. Bu yüzden, Türkiye'yi parçalamak için yeniden askerî kuvvete başvuracak durumda değildi. Çünkü böyle bir durumda, Çarlık Rusyası İngiltere'nin karşısına XIX. yüzyılda nasıl çıktıysa, 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra İngiltere ve Batı için genel bir kaygı uyandıran yeni Sovyet idaresi de, buna mutlaka karşı çıkardı.

Bu durumda, İngiltere, Yakın Doğu'daki güvenliğini garanti altına alabilmek için Türkiye'yi parçalamak işini, yine XIX. yüzyılın son çeyreğindeki politika değişikliğine uygun doğrultuda yürüttü. Yani, daha çok, bu topraklar üzerinde kendisine bağlı ulusal toplulukların kurulmasına çalıştı. Başta Arap, Ermeni ve Kürt

bağımsızlık hareketlerine hem öncülük etti hem de onları uluslararası arenada destekledi. Bunun yanısıra, Yunanistan'ın Türkiye aleyhine genişlemesine yardımcı oldu. Yunanistan, Ege Denizi'nin Anadolu kıyılarını da ele geçirirse, Ege'nin her iki yakasına ve adalara egemen olarak, İngiltere'nin Doğu Akdeniz (Hint yolu) bakımından güvenliği sağlanmış olacaktı. Böylece İngiltere'nin can damarı beslenmeye devam edecekti.

İngiltere, Osmanlı topraklarını kendisine dolaylı bir biçimde bağlamaya çalışırken, doğrudan doğruya Türkiye'yi destekler gibi de göründü. Toprakları büyük ölçüde küçültülmüş bir Türkiye İngiltere'ye bağlı tutulabilirse, İngiltere, Boğazlar yönünden de güvenliğini sağlamlaştırmış olabilecekti. Boğazlar'ı doğrudan doğruya ele geçirmesine Rusya karşı çıkacağına göre, İngiltere, bu amacını, İstanbul'da kendisine bağlı bir Sultan bırakarak da sağlayabilirdi. Kaldı ki, İslâm Halifesini elinde tutması, İngiltere için şimdi önemi arttığı oranda zaptetmesi güçleşen Hindistan'ın büyük Müslüman kitlesini dizginleyebilmesini de kolaylaştıracaktı.

1919 yılında Mustafa Kemal'in önderliğindeki Türk Kurtuluş savaşı başlarken, Türk-İngiliz ilişkileri bu merhaledeydi. İstanbul'daki Sultan yönetimi, İngiltere'nin amacına uygun olarak, varlığını sürdürebilmek için, İngiltere'ye tam bir boyun eğme ve teslim olma zafiyetini göstermişti. İngiltere'nin plânını bozan, Anadolu'nun direnişi oldu.

Mustafa Kemal, hem askerî alanda gücünü kanıtladı; hem de siyasal etkenlerden yararlanmasını bildi. Fakat bunu yaparken, İngiltere'ye karşı "ihtiyatı elden bırakmamaya" da dikkat etti. Mustafa Kemal, Türkiye'nin varlığını kabul ettirebilmesi için, eninde sonunda, Batıyla anlaşmaya varması gerektiğini görüyordu. Ancak, Türkiye'nin kendini Batıya kabul ettirebilmesi için, gücünü kanıtlaması gerektiğinin de farkındaydı. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemde onun dostluğunu elde etmeye çalışmıştı. O halde, yeni Türkiye'nin İngiltere için tekrar dostluğu aranan bir ülke haline gelebilmesi ve İngiltere'nin kendisinin Türkiye'nin güvenliğine karşı bir tehdit unsuru olmaktan çıkarılabilmesi için, Türkiye'nin, gücünü ortaya koyması gerekiyordu. Bu da, kısa dönemde Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasını; uzun vadede ise, Türkiye'nin çağdaş bir yapıya kavuşturulmasını zorunlu kılıyordu.

Mustafa Kemal, Anadolu hareketini Batıya kabul ettirmeye çalışırken, bunu güçleştirecek maceralara sürüklenmekten de dikkatle kaçındı. Anadolu hareketinin başlıca karşıtı olan İngiltere'nin hayatî çıkarlarının nerelerde olduğunu gördü ve buralarda İngiltere'yle bir kopma noktasına sürüklenmekten uzak durdu. Özellikle, Arap Yakın Doğusu üzerinde İngiltere'yle bir çatışmaya girmekten kaçındı. Anadolu hareketinin dış politika amaçlarını çizen 28 Ocak 1920 tarihli Millî Misak, kendi kendisini sınırlamıştı.

10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması'yla Türkiye'ye kabul ettirilmek istenen barış düzenine, Anadolu'nun, askerî gücüyle karşı koyması ve siyasal etkenlerden de yararlanması, fakat bunları yaparken barış yolunu da açık tutması; diğer yandan da, İngiltere'nin Türkiye'ye karşı parçalama politikasının dayanaklarını oluşturan Sultan yönetiminin, Yunanlıların, Ermenilerin ve Kürtlerin Ankara karşısında askerî ya da siyasal yönden etkisiz kalmaları, İngiltere'nin Ankara'ya karşı tutumunu değiştiren başlıca nedenler olmuştur.

KAYNAKLAR

1. ARŞİV BELGELERİ

A. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivi:

GREAT BRITAIN, Public Record Office, Foreign Office, Historical Section.

**Handbooks Prepared Under the Direction of the
Historical Section of the Foreign Office, London.**

No: 15 “Turkey in Asia”, “The Eastern Question”,

No: 59 “Anatolia”,

No. 60 “Syria and Palestine”,

No. 61 “Arabia”,

No: 62 “Armenia and Kurdistan”,

No: 63 “Mesopotamia”,

GREAT BRITAIN, Public Record Office, Foreign Office,

F.O. 371-372 Political from 1906-1920.

GREAT BRITAIN, Public Record Office, F.O. Embassy and Consular

**Archives F.O. 195, File No. 2069 Annual Reports
(1913-1918)**

**PRO (Public Record Office), F.O. (Foreign Office),
371/2489; Cabinet Memorandum 200744, december 29,
1915.**

**GREAT BRITAIN, Parliamentary Papers, 1939, Miscellaneous, No. 3,
Cmd. 5957.**

**PRO/F.O. 800/185A.Grey'den-Lowther'a, 13 Kasım
1908.**

GENERAL CORRESPONDENCE POLITICAL

<u>Reference</u>	<u>Date</u>	<u>Country</u>	<u>Description</u>
F. O. 371			
2110	1914	Turkey	Files 27-72.
2111	1914	Turkey	Files 84-88
2112	1914	Turkey	File 98 (to pp. 5446).
2122	1914	Turkey	Files 1409-1637.
2123	1914	Turkey	Files 1657-1990 (to pp. 21809).
2137	1914	Turkey	Files 47002-81437.
		Turkey (War)	Files 35602-38498.
2138	1914	Turkey (War)	Files 38623 (to pp. 53869).
2481	1915	Turkey (War)	Files 3654-5740
2482	1915	Turkey (War)	Files 5783-13319
2503	1915	Turkey (The War)	Files 3-5 (to pp. 153492).
2504	1915	The war	Files 5 (pp. 156772-end).
2766B	1916	Turkey	Files 922-200182.
2767	1916	Turkey (War).	Files 34-938 (to pp. 56797).
2768	1916	Turkey (War)	Files 938 (pp.56798-end)-2013.
3041	1917	Turkey.	Complete.
3042	1917	Turkey (War)	Files 5-212.

3047	1917	Turkey (War)	Files 13365-20396.
3075	1917	The War.	File 2 (to pp. 15705).
3384	1918	Turkey.	File 747 (pp. 169919-184890).
3385	1918	Turkey	File 747 (pp. 184895-203091).
3380	1918	Turkey.	Files 9-16 (to pp. 98499).
3381	1918	Turkey	Files 146 (pp. 107379-end)-255 (to pp. 31658).

F.O. 424	Date	Description	Print No.
-----------------	-------------	--------------------	------------------

(TURKEY)

251	1914 Jan.-Mar.	Correspondence.	Part I. (1051)
252	1914 Apr.-June	Further Corres.	Part II.
253	1914 July	Ditto	Part III.

F.O. 195

1914

2455	4 The Aegean Islands.
2455	13 Turko-Persian Frontier Commission.
2455	29 Summary of claims made by British subjects in Salonica.
2455	39 Railways in Anatolia.
2456	48 The situation in Anatolia.
2456	60 The Turkish Army.
2456	64 Oil in Turkish Empire: concessions, etc.
2456	66 Young Turks intrigues in Egypt.

- 2456 84 Aden Frontiers.
- 2456 Capitulations in Salonica.
- 2456 97 Consul-General Byres: his speech in London.
- 2456 118 The general situation.
- 2456 148 Situation in Adrianople vilayet.
- 2456 155 Balkan Situation: Political and Military.
- 2457 156 Turco-Servian Treaty of March 1, 1914.
- 2457 162 Military information.
- 2457 181 Servian treatment of Moslems.
- 2457 189 Report on tour of inspection of vice-consulates in Galilee.
- 2457 196 Mesopotamia: oil.
- 2457 203 Shatt el Arab conservancy.
- 2457 215 Military information subsequent to August 4, 1914.
- 2457 237 Mr. Edwards and Long Islands.
- 2457 268 Military Attaché's report on visit to Hademkeui and Chatalja lines.
- 2457 283 Parliamentary elections: Erzeroum.
- 2457 311 Effect of war between Allies and Turkey on national life at Aleppo.
- 2457 317 Dedeagatch: reports on general condition of country.
- 2457 340 Committee of Union and Progress at Erzeroum.
- 2457 350 Reports from Basra.
- 2457 352 The Turkish Royal family.
- 2458 356 Anti-Christian boycott.
- 2458 365 Gallipoli cemetery.

- 2458 394 Turkish policy.
- 2458 449 The British cemetery at the Dardanelles.
- 2458 507 Oil concessions in Mesopotamia and Syria.
- 2458 511 Protection of Albanians in Turkey.
- 2458 534 Arrival of Azmi Bey to settle Greek ...lesiastical dissentions.
- 2458 612 Dardanelles-Smyrna railway: reports regarding.
- 2458 620 Shatt el Arab Conservancy Commision.
- 2458 774 Nestorian imposters.
- 2458 808 Van: attitude of Kurds towards to Turkish Government.
- 2459** 810 Death of Said Pasha.
- 2459 815 British subjects wishing to become Ottomans.
- 2459 842 Ada Kale: island of.
- 2459 846 Turkey and the Sheikh of Koweit.
- 2459 918 Rights of the Khedive on the island of Thasos.
- 2459 942 Committee for the Defence of the Rights of Native Christians at Jaffa.
- 2459 999 Dedeagatch.
- 2459 1012 Enver Pasha's marriage.
- 2459 1059 Russo-Turkish relations.
- 2459 1012 Haushabi, frontier of Aden Protectorate.
- 2459 1465 Aleppo vilayet: administrative and political movements there in.
- 2459 1564 Alleged murder of Greeks from Akalan by Moslems in the Demotika Caza.

- 2459 1655 The King's Birthday: congratulations from the moslems of Adriano.
- 2459 1685 Ismidt August 3 mobilization started.
- 2459 1729 Excavations at Rhodes.
- 2459 1779 Visit of German warships to Constantinople.
- 2459 1793 British cemeteries on the Bosphorus.
- 2459 1835 property at Beriut and Haifa regist. in the name of Bishop Blyth.
- 2459 2069 Journey of H.M. Consul Erzeroum, to Erzinjan.
- 2459 2217 Passage of the Dard. and Bosph. by Russian warships.
- 2459 2428 Oil questions (Turco-Persian Frontier Commission).
- 2459 2467 Concessions in the Dodecanese.
- 2459 2711 Jerusalem: property of the British Ophthalmic Hospital.
- 2459 2725 Property of London Jews Society at Jerusalem and Safed.
- 2459 2862 Y.M.C.A.: property in Jerusalem.
- 2459 2877 Military measures in South Syria.
- 2459 3067 Beirut: interference of Vali with the course of Justice.
- 2460 3349 Alexandretta: demonstrations over abolition of capitulations.
- 2460 3421 Beirut: hostility against Russia and allies.
- 2460 3494 Baghdad: situation at.
- 2460 3546 Beirut: sympathy with England and France.
- 2460 3709 Erzeroum: state of vilayet.
- 2460 3758 Diarbekir: situation at.
- 2460 3930 Adrianople: fire at.

- 2460 4242 Damascus: pro-German partiality in Syria.
- 2460 4475 Capitulations.
- 2460 4675 Jerusalem: Governer's objections to publications of war news.
- 2460 4721 Aleppo: effect of declaration of war by Germany.

B. BAŞBAKANLIK ARŞİVİ

BA, BEO, Dosya Usulü Siyasî Kısım, Dosya No: 35, 57, 58.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları, No:158-170.

BA, BEO, İrade-i Hariciye No: 848, 838, 1680, 376, 177, 809, 2506, 2132.

BA, BEO, İrade-i Harbiye No: 1199

BA, BEO, İrade-i Seniyye No. 2212, 2749.

BA, BEO, İrade-i Husûsiye No: 192, 1057, 1422, 70, 115, 692, 1116, 1143, 132, 709, 429, 461, 12, 929.

BA, Yıldız Tasnifi Sadâret Husûsi No: 408, 409, 411, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439.

BA, Yıldız Tasnifi Sadâret Husûsi Ma'rûzât Evrâkı No: 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 478, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491.

BA, Yıldız Tasnifi Sadrâzam Kâmil Paşa Evrâkına Ek

BA, Yıldız Tasnifi Sadrâzam Kâmil Paşa Evrâkı No: 86/30-86/41

BA, Hatt-ı Hümayûn 14. Cilt: İngiltere-Osmanlı İttifakı No. 13555

BA, Hatt-ı Hümayûn 14. Cilt: İngiltere'nin Siyaseti No. 7220, 7271, 21864

BA, Hatt-ı Hümayûn 14. Cilt: İngiltere'ye yazılan Mektup No. 14682

BA, Hâriciye Nezâreti Evrâkı Hukuk Kısmı Dosya Usûlü Evrâkı No: 111/71.

Hariciye Nezareti Hukuk Müşvirlîği İstişare Odası Evrâkı (H.N.H.M.E.)
Dos.No:99, Gömlek 4-2, Karton No: 48, 1338. C. 26.

Hariciye Nezareti Hukuk Müşvirlîği İstişare Odası Evrâkı (H.N.H.M.E.)
Dos.No:99, Gömlek 4-2, Karton No: 48, 1338. C. 26.

BA, Hâriciye Nezâreti Evrâkı Hukuk Kısmı Dosya Usûlü Evrakı No: 113/73

BA, Hâriciye Nezâreti Evrâkı Hukuk Kısmı Dosya Usûlü Evrakı No: 5/60-117, 6/12-94.

BA, Prof. Dr. Cavit Baysun'un Terekesinden Alınan Evrak No: 1/52,3/87, 4/79.

BA, Hâriciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği Evrakı (1290-1342) No:5, 10, 24, 31, 32, 38, 39, 49, 52, 53, 55, 57, 59, 75, 79, 95, 98, 99, 100, 104, 106, 108, 111, 131, 137.

BA, Düveli Ecnebiye Defterleri No: 41/7

BA, Düveli Ecnebiye Defterleri No: 42/8

C. ATASE ARŞİVİ

ATASE Arşivi; No: 1/1, Dolap 9, Göz 12, Dosya 146.

ATASE Arşiv No.: 5/2793, Dosya: 57/a, Klasör: 322, Fihrist: 71.

ATASE Arşiv No.: Dosya:1336/13-4, Fihrist: 15, 15-1, 15-2, 15-3,.

ATASE Arşivi: 1/1, Dolap 12, Göz 14, 3 No. lu Harp Ceridesi.

ATASE, Arşiv No. 1/4, Dos.: 220-251, Kıl.: 64, Fih.: 19.

ATASE, Arşiv No. 1/4, Dos: 220-251, Klasör: 64 Fih: 17

ATASE, Arşiv No. 1/4, Dos: 220-251, Klasör: 64 Fih: 31

ATASE, Arşiv No. 9/1595, Dos.: 120-251, Kıl.:2490, Fih.: 8-1.

ATASE, Arşiv No.: 5/1400, Dosya No.: 55-87, Klasör No.: 279, Fihrist No.: 32-1-3-4-5.

ATASE, Arşiv No.: 5/1400, Dosya No.: 55-87, Klasör No.:279, Fihrist No.: 32-1,2,3,4,5,6,7,8.

ATASE, Arşiv No: 1/1400, Dosya No: 55-87, Fihrist No: 4.

ATASE, Arşivi, Dos; 220-251, Klasör: 64, Fih.: 673-1.

ATASE, Dosya: 220-251, Klasör: 64, Fihrist: 73-1.

Kls. 2, Ds. 9

2. RESMÎ YAYINLAR

Meclis-î Ayan Zabıt Ceridesi (1911-1918)

Meclis-î Mebusan Zabıt Ceridesi (1911-1918)

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, I. İçtima, XIV. Celse, 26 Şubat 1336 oturumu.

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, 1 Mart 1336, s. 125.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, I. İçtima, XXIII, İn. 13 Mart 1336.

Meclis-i Mebusan Zabıtları, İçtima: 5, Devre 3, 1334.

Takvim-i Vekâyi (1911-1916)

T.B.M.M, Zabıt Ceridesi, XI, İçtima, II. Celse, 24 Mart 1921 tarihli oturum.

T. B. M. M. Zabıt Ceridesi, İçtima:37, C.1, 28.5. 1337.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (T.B.M.M), Zabıt Ceridesi, VIII, İçtima, I. Celse, 17-3-1921.

3. GAZETELER:

Albayrak Gazetesi, 14 Eylül 1335, sayı: 27.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 3 Mart 1336, Sayı: 13.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 10 Mart 1336, Sayı:14.

Hürriyet Gazetesi, 11 Ekim 1998

İrade-i Millîye Gazetesi, 17 Teşrinisani, 1335, Sayı: 12.

İrade-i Milliye Gazetesi, 19 Teşrin-i evvel 1919, Sayı: 8.

Sabah Gazetesi, 14 Şubat 1335, sayı: 10506.

Sebilü'r-Reşad, 20 Şubat 1335, cilt: 16, adet 392, s. 28.

Sebilü'r-Reşad, 26 Haziran 1335, cilt:17, sayı: 425-426.

Tasvir-i Efkar Gazetesi, 6 Kanun-i Sani 1336 Numara: 2950.

Tanin, 12 Ağustos 1914.

Tanin, 13 Teşrinisani 1914. Arapça ve Farsça metinler için bkz. Bayar, Ben de Yazdım,C.I., ss. 36-37, İstanbul, 1965.

Tasvir-i Efkar, 21 Mart 1335, Numara: 2687.

Tercüman, 6 Ocak 1992, Rus Gizli Belgelerinden Türkiye'nin Paylaşılması.

Tercüman, 9 Ocak 1992, Rus Gizli Belgelerinde Türkiye'nin Paylaşılması.

Tercüman, 12 Ocak 1992, No.: 12., Rus Gizl Belgelerinden Türkiye'nin Paylaşılması,

Tercüman, 19 Ocak 1992, No: 14, Rus Gizli Belgelerinden: Türkiye'nin Paylaşılması.

Tercüman, 21 Ocak 1992, No: 16, Rus Gizli Belgelerinden: Türkiye'nin Paylaşılması.

Tercüman, 22 Ocak 1992, No: 17, Rus Gizli Belgelerinden, Türkiye'nin Paylaşılması.

Tercüman, 24 Ocak 1992, No: 19, Rus Gizli Belgelerinden, Türkiye'nin Paylaşılması

Tercüman, 27 Ocak 1992, No. 23, Rus Gizli Belgelerinden, Türkiye'nin Paylaşılması.

A-KİTAPLAR

ABBOT, G.F., Turkey in Transition, London, 1909.

ACAR, İrfan C., Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

ADAMOF, E. E., Anadolu'nun Taksimi Plânı. Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde, (Çeviri: H. Rahmi), Gün Matbuası, İstanbul, 1972,

AHMAD, Feroz, The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914, Oxford, 1969.

AHMAD, Feroz, İttihatçılıktan Kemalizme, (Çev. Fatmagül Berktaş), Kaynak Yayınları, İstanbul, 1985.

AHMET, M. Aziz, Siyasi Tarihi ve Münasebetleriyle Delhi Türk İmparatorluğu, Hazırlayan: Tansu Say, Kervan Kitapçılık, "Tercüman 1001 Temel Eser 60" İstanbul, Tarihsiz.

AKBAY, Cemal, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, C.I, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1991.

AKBIYIK, Yaşar, Millî Mücadelede Güney Cephesi (Maraş), Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990.

AKŞİN, Sina, Kurtuluş Savaşı'nda ve Lozan'da İngiltere ve Fransa ile İlişkiler, İstanbul, 1978.

AKŞİN, Sina, İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele, İstanbul, 1976.

AKYÜZ, Yahya, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, (1919-1922), Genişletilmiş. 2.bs., TTK. Yayınları, Ankara, 1998.

ALBERTINI, L., The Origins of the War of 1914, Vols. I-III, London, 1952.

ANDERSON, M.S., The Eastern Question, 1774-19123, Londra, 1966.

ANDERSON, Mosa, Noel Buxton: A Life, London, 1952.

- ANDONYAN, Aram, (Çev.: Zaven Biberyan), **Balkan Harbi Tarihi**
Sander Yayınları, İstanbul, 1975.
- ARALOV, S.I., **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları**; Çev.: H.Ali
Ediz, İstanbul, 1967.
- ARMAJANI, Yahya, **The Middle East, Past, Present**, Englewood Cliffs,
New Jersey, 1970.
- ARMAOĞLU, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasî Tarihi**, Üçüncü Baskı, SBF
Yayınları No.362 , Ankara, 1986.
- BAĞDATLILAR, Adil, **Uzunoluk İstiklal Harbinde Kahraman Maraş**,
1974.
- BAĞIŞ, Ali İhsan, **Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984, (400. Yıldönümü)**,
Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Kurtuluş
Ofset Basımevi, Ankara, 1985.
- BAILEY, Frank Edgar, **British Policy and the Turkish Reform
Movement, A Study in Anglo-Turkish Relations, 1826-1853**,
Harvard University Press, Cambridge, 1970.
- BARON von Kress Kresentein, **Türklerle Beraber Süveyş Kanalına**,
Çeviren: M.B. Özalpsan, İstanbul, 1943.
- BARTOLL, Aschmidt, **Çanakkale Raporları** (Türkçe çevirisi).
- BAYKAL, Bekir Sıtkı, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Tür Tarih Kurumu
Yayınları, Ankara, 1974.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.II, Türk Tarih Kurumu
Basımevi, Ankara, 1991.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.III, K.I Türk Tarih
Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt.I, Kısım.I, Türk Tarih
Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.
- BAYUR, Yusuf Hikmet, **Yeni Türkiye Devleti'nin Harici Siyaseti**, İstanbul, 1935.
- BAYUR, Yusuf Himet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, C.III, Kısım. III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- BELEN, Fahri, **Birinci Cihan Harbi'nde Türk Harbi, 1914-1917 Yılı Hareketleri**, C.III, Ankara Genelkurmay Basımevi, 1964.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yay, İstanbul, Tarihsiz.
- Birinci Dünya Harbi Avrupa Cepheleri**, 7. cilt, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1967.
- BISHOP, Donald G., **The Administration of British Foreign Relations**, New York, 1961.
- BIYIKOĞLU, Tefvik, **Türk İstiklal Harbi, I. Mondros Mütarekesi ve Tatbikası**, Ankara, 1962.
- BLUNT, W.S., **My Diaries**, Vol. II, London, 1919.
- BOILEY, Frank Edgar, **British Policy and Turkish Reform Movement**, Howard Ferting, New York, 1970.
- BRETT, S. Reed, **British History 1783-1936**, John Murray, London, 1949.
- BRIDGE, F.R., **From Sadowa to Sarajevo: The Foreign Policy of Austria-Hungary, 1866-1914**, London 1972.
- BRIDGE, F.R., **Great Britain and Austria-Hungary, 1906-14: A Diplomatic History**, London, 1972.
- BUCHANAN, G., **My Mission to Russia and Other Diplomatic Memories**, Vol. 1, London, 1925.

- BUCKLE, Monypenny, **The Life of Benjamin Disraeli, Lord Beaconsfield**, 1969.
- BULLARD, R. W., **The Camels Must Go**, London 1961.
- BURÇAK, Rıfki Salim, **Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri, 1791-1941**, İstanbul, 1946.
- BUSCH, B. C., **Britain and the Persian Gulf, 1894-1914**, Berkeley 1967.
- BUTLER, David - FREEMAN, Jennie, **British Political Facts: 1900-1968**, Third Edition, Macmillan, New York, St Martin's Press, 1969.
- BİRSEL, Mehmet Cemil, **Lozan**, Cilt I, İstanbul, 1933.
- CAM, Esat (haz. Toktamış Ateş), **Türk Dış Politikasında Sorunlar**, Der Yayınevi, İstanbul, 1989.
- CEBECİOĞLU, Güngör, **Birinci Dünya Savaşı'nda Atatürk ve Yıldırım Orduları Grubu**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, 1991.
- Cemal Paşa'nın Hatıraları**, İstanbul, 1959.
- CHAPMAN, M. K., **Great Britain and the Bagdad Railway, 1888-1914**, Northampton, Mass, 1948.
- CHATTERTON, E. Keble, **Dardanelles Dilemma**, London, 1935.
- CHURCHILL, R. S., **Winston S. Churchill, Vol. II, Part 2: 1907-1911**, London, 1969.
- CHURCHILL, W. S., **The World Crisis, 1911-1914**, London 1923.
- COHEN, S. A., **British Policy in Mesopotamia, 1903-1914**, London, 1976.
- CONWELL-EVANS, T.P., **Foreign Policy a Back bench, 1904-1918**, London, 1932.
- CRISS, Bilge, **İşgal Altında İstanbul 1918-1923**, İletişim Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 1993.

- ÇAY, Abdulhaluk, **Kıbrıs'ta Kanlı Noel 1963**, Ankara, 1989.
- CELİK, Hüseyin, **Osmanlı Yanlısı İngiliz Dış İşler Komiteleri, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1994.**
- ÇITAK, Celal, **Sir Mark Sykes'ın Hayatı ve Ortadoğu'daki İngiliz Politikasının Şekillenmesindeki Rolü**, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1997.
- ÇOĞALAN, Celal - KURTARAN, Halit, **Her Yönü ile Maraş**, İstanbul, 1969 .
- DAKIN, D., **The Greek Struggle in Macedonia, 1897-1913**, Salonika, 1966.
- DAVER. Bülent, **I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasal Hayat ve Siyasal Partiler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.
- DAVID, E., ed. **Inside Asquith's Cabinet: From the Diaries of Charles Hobhouse**, London, 1977.
- DAVISON, Roderic H., **Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923: The Impact of the West**, Austin Texas, Texas University Press, 1990.
- DAVISON, Roderic H., **Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876**, Gordian Press, New York, 1973.
- DJEMAL PASHA, **Memoirs of a Turkish Statesman 1913-1922**, New York, 1922.
- Documents On British Foreign Policy 1914-1939**, First series, Volume, IV, 1919, London, 1952.
- DURHAM, M.E., **High Albania**, London, 1909.
- DURSUN, Davut, **Ortadoğu Neresi?**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

- DURU, Orhan, **Amerikan Gizli Belgelerinde Türkiye'nin Kurtuluş Yılları**, İstanbul, 1978.
- EINSTEIN, L., **A Diplomat Looks Back**, New Haven, 1968.
- ELIOT, C., **Turkey in Europe**, Frank Cass, London, 1965.
- ENER, Kasım, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, Ankara, 1970.
- ERDEN, Ali Fuat, **I. Cihan Harbi'nde 4. Ordu Mücmel Tarihçesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1948.
- ERDEN, Ali Fuat, **Birinci Dünya Harbi'nde Suriye Hatıraları**, Halk Matbaası, Ankara, Tarihsiz.
- ERGİL, Doğu, **Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Toplumsal Farklılaşma ve Siyasal Temsil Sorunu**, Ajans-Türk Matbaası, Ankara, 1976.
- EROL, Mine, **Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu**, Bilgi Basımevi, Ankara, 1976.
- ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri**, Cilt I, Ankara Hukuk Fakültesi Yayını, 1953.
- ERİM, Nihat, **Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları**, Cilt I, Ankara, 1953.
- ESMER, A. Şükrü, **Siyasi Tarih**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944.
- EVANS, Laurance, **United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924**, The John Hopkins Press, Baltimore, 1965.
- FISCHER, F., **War of Illusion: German Policies, 1911-1914**, London, 1975.
- G.M. Gathorne-Hardy, **The Fourteen Points and the Treaty of Versailles**, London, Oxford, at the Clarendon Press, 1939.
- GAULES, Berthe Georges, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, (Çev.: Cenap Yazansoy), İstanbul, 1976.

Genelkurmay Harb Tarihi Başkanlığı Yayınları, **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi**, Cilt II.

- GILBERT, M., **Winston S. Churchill, Vol. III: 1914-1916**, London, 1971.
- GLUBB, John Baggot, **Britain and the Arabs**, London, 1959.
- GOLOĞLU, Mahmut, **Cumhuriyete Doğru**, Ankara, 1971.
- GOOCH, G.P., **Under Six Reigns**, London, 1958.
- GOTTLIEB, W.W., **Studies in Secret Diplomacy During the First World War**, Allen and Unwin, London, 1957.
- GRAVES, Philip, P., **Briton and Turk**, Hutchinson-Co. Ltd., London, 1941.
- GRAVES, Philmith, **The Life of Percy Cox**, London (Tarihsiz).
- GRAVES, R. W., **Storm Centres of the Near East: Personal Memories, 1879-1929**, London, 1933.
- GRENVILLE, J. A. S., **Salisbury's Foreign Policy**, London, 1964.
- GRESH, Alain-Dominique Vidal, **Ortadoğu Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na** (çev. Hamdi Türe), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1991.
- GREY, Edward, **Twenty-Five Years (1892-1916)**, 2nd ed., London, 1935.
- GUINN, Paul, **British Strategy and Politics, 1914-1918**, Oxford, 1965.
- GÜRSEL, İ. Ethem, **Kürtçülük Gerçeği**, Ankara, 1977.
- GÜRÜN, Kâmuran, **Ermeni Dosyası**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.
- HALPERN, P.G., **The Mediterranean Naval Stituation, 1908-1914**, Cambridge, Mass. 1971.
- HARDINGE, Charles, **Old Diplomacy**, London, 1947.

- HAYTA, Necdet, **Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)**, TDFO Ltd Şti, Ankara, 1996.
- HELLER, Joseph, **British Policy Towards the Ottoman Empire 1908-1914**, Frank Cass, London, 1983.
- HELMREICH, E. C., **The Diplomacy of Balkan Wars, 1912-1913**, Cambridge, 1938.
- HELMREICH, Paul C., **From Paris to Sèvres, The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920**, Ohio State University Press, Columbus, 1974.
- HERBERT A., **Ben Kendim: A Record of Eastern Travel**, London, 1923.
- HEYMANN, M., **British Policy and Public Opinion on the Turkish Question, 1908-1914** (Yayınlanmamış Doktora tezi), Cambridge, 1957.
- HOLZHAUSEN, Rudolf, **Birinci Dünya Harbi'nde Almanya'nın Türkiye'ye Sağladığı Hava Desteği ve Çanakkale Havacıları**, (Çev.:Fahri Çeliker), Genelkurmay Basımevi, Askeri Tarih Bülteni eki, Sayı. 14, Ankara, 1982.
- HOWARD, Harry N., **The Partition of Turkey, A Diplomatic History, 1913-1923**, Howard Fertig, New York, 1966.
- HUREWITZ, J. C., **Diplomacy in the Near and Middle East, A Documentary Record: 1535-1914, Volume I**, D. Van Nostrand Company, Inc. New York, 1956.
- İLERİ, Suphi Nuri, **Siyasi Tarih**, Güneş, İstanbul, 1941.
- JAESCHKE, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev.: Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1971.
- JOLL, J. , **Britain and Europe: Pitt to Churchill, 1793-1940**, London, 1961.

KANSU, M. Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Ankara, 1966.

KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, 1969.

KARABEKİR, Kâzım, **Birinci Cihan Harbine Neden Girdik**, C. I-IV, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.

KARADAĞ, Hüsmattin, **İstiklal Savaşında Maraş**, Mersin, 1943.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı**, IX.Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

KARPAT, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996.

KAUTSKY, K., **Outbreak of War: Documents Collected by**, New York, 1924.

KEDOURIE, Elie, **England and the Middle East, The Destruction of the Ottoman empire, 1914-1921**, Bowes and Bowes, London, 1956.

KENT, M., **Oil and Empire: British Policy and Mesopotamian Oil, 1900-1920**, London, 1976.

KOCABAŞ, Süleyman, **Türkiye ve İngiltere**, İstanbul 1985.

KOMUT, Ziya, **Birinci Cihan Harbinde Çanakkale Çıkarmaları ile İkinci Cihan Harbi'nde Şimalî Afrika ve İtalya Çıkarmalarının Mukayesesi**, Askeri Basımevi, İstanbul, 1946.

KURAT, Akdes Nimet, **Birinci Dünya Savaşı Sırasında Alman Generallerinin Raporları**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:23, Seri: III, Sayı: B3, Ankara, 1966.

KURAT, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya**, Ankara, 1970.

KURAT, Akdes Nimet, **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)**, A.Ü. DTCF Tarih Enstitüsü Yayını No. 10 Ankara , 1953.

KURAT, Y. Tekin, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**; Ankara, 1976.

KURAT, Yuluğ Tekin, **Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1968.

KÜRKÇÜER, Orhan Melih, **Siyasi Tarih (1789-1945)**, Balkan Matbaası, Ankara, 1964.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)**, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No. 512, Ankara, 1982.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No. 412, Ankara, 1976.

KURTCEPHE, İsmail, **Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.

KUTAY, Cemal, **Birinci Dünya Harbi'nde Teşkilat-ı Mahsusa ve Payber'de Türk Cengi**, Ercan Matbaası, İstanbul, 1962.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1974.

LANGSAM, Walter C., **Documents and Readings in the History of Europe since 1918**, New York, 1951.

LEWIS, B. **The Emergence of Modern Turkey**, Oxford, 1968.

LEWIS, Timothy- Achilles Daunt, **Türkiye ile İngiltere Arasındaki İlişkiler Gelişmekte**, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, 26 (301), 22 Mart 1991.

LOWE, C. J. & M. L. Dockrill, **The Mirage of Power: British Foreign Policy, 1902-1922**, London, 1972.

- LUMBY, E. W. R. ed., **Policy and Operations in the Mediterranean: 1912-1914**, London, 1970.
- MANSFIELD, Peter, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası** (çev. Nuran Ülken), İstanbul, 1975.
- MANİZADE, Derviş, **Kıbrıs, Dün, Bugün, Yarın**, İstanbul, 1975.
- MARRIOT, A.R., **The Eastern Question**, 4. baskı, Oxford, 1940.
- MAUROIS, André, **İngiltere Tarihi** (çev. H. Cahit Yalçın), Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1938.
- MEDLICOTT, W. N., **The Congress of Berlin and After**, 2nd ed., Frank Cass, London, 1963.
- MELEK, Pierre, **Birinci Dünya Savaşı Tarihi (1914-1918)** Çev.: Adnan Cemgil, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1969.
- Memorandum on the British Commitments on King Hüseyin**, s. 890.
- MERAM, Ali Kemal, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi**, Kıtış Yayınları, İstanbul, 1969.
- MOGAN, James, **Atrocity Propaganda**, New York, 1941.
- MORGENTHAU, Henry, **Ambassador Morgenthau's Story**, New York, 1918.
- MORRIS, A.J.A., **Radicalism Against War, 1906-1914**, London, 1972.
- MOWARD, Harry N., **The Partition of Turkey**, Norman University of Oklahoma Press, 1931.
- MUGHUL, Muhammad Yakup, **Kanunî Devri Osmanlıların Hint Okyanusu Politikası ve Osmanlı-Hint Müslümanları Münasebetleri, 1517-1538**, Fetih Yayınevi, İstanbul, 1974.
- National and International Politics in the Middle East**, (Orta Doğu'da Ulusal ve Uluslararası Politika) London, 1986.

- NICOLSON, Charold., **Curzon: The Last Phase 1919-1925, A Study in Post-War Diplomacy**, London, Constable and Co. Ltd., 1934.
- ÖKE, M. Kemal, **İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri (1919)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.
- ÖKE, Mim Kemal, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992.
- ÖKE, Mim Kemal, **Musul Meselesi Kronolojisi, 1918-1926**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1987.
- OMAN, J.W., Commanding Officer, U.S.S., **Caralina**, to Secretary of Navy, April 6, 1915, D.s. 867.00, 758.
- ONAR, Mustafa, **Hacın Dosyası**, Önder Matbaa, Adana, 1984.
- ORAL, Cavit, **Akdeniz Meselesi**, İstanbul, 1988.
- OSTROROG, L., **The Turkish Problem**, London, 1919.
- ÖZALP, Yalçın, **Mustafa Kemal ve Milli Mücadelenin İlk Zaferi**, Ankara, 1984.
- ÖZÇELİK, İsmail, **Milli Mücadele'de Urfa ve Havalisi** (yayınlanmamış doktora tezi), 1986.
- PÂKER, Esat Cemal, **Siyasî Tarihimize Kırk Yıllık Hariciye Hâtıraları**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1952.
- PEARS, E., **Forty Years in Constantinople**, London, 1915.
- PLATT, D.C.M., **Finance, Trade and Politics in British Foreign Policy, 1814-1914**, Oxford, 1968.
- POOLE, Stanley Lane, (çev. Can Yücel), **Lord Stratford Canning'in Türkiye Anıları**, Yurt Yayınları, Ankara, 1988.

- RAMSAUR, E.E., The Young Turks: Prelude ro the Revolution of 1908,**
Princeton, 1957.
- RAMSAY, W. M., The Revolution in Constantinople and Turkey: A
Diary,** London, 1909.
- RENOUVIN, Pierre, (Çeviri Adnan Cemgil) Birinci Dünya Savaşı Tarihi,**
(1914-1918), Cilt I-II, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1969.
- RIVLIN, B. and J. S. Szyliowich, The Contemporary Middle East,**
Random House, New York, 1965.
- ROBBINS, K., Sir Edward Grey,** London 1971.
- ROBINSON, Richard D., The First Turkish Republic, A Case Study in
National Development,** Harvard University Press, Cambridge,
Massachusetts, 1963.
- ROGER, R. Trask, The United States Response to Turkish Nationalism
and Reform 1914-1939,** Minneapolis, Minnesota: University of
Minnesota Press, 1971.
- RYAN, Andrew, The Last of the Dragomans,** Londra: Geoffrey Bles,
1951.
- SABİS, Ali İhsan, Birinci Cihan Harbi;** Nehir Yayınları, İstanbul, 1990.
- SANDER, Oral, Siyasi Tarih: Birinci Dünya Savaşı'nın Sonundan
1980'e Kadar,** İmge Kitabevi, Ankara, 1989.
- SANDER, Oral, Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e,** İmge Kitabevi,
Ankara, 1989.
- SANDERS, Liman Von, Türkiye'de Beş Sene,** İstanbul, 1337.
- SAZANOF, S. D., The Faithful Years,** New York, 1928.
- SCHMITT, B.E., The Annexation of Bosnia, 1908-1909,** Cambridge,
Mass. 1937.

- SETON, R. W.-Watson, **The Role of Bosnia in International Politics, 1875-1915**, London, 1932.
- Sevr Muahedesi**, Matbaa-i Amire, (Türkçe Metin) İstanbul, 1336.
- SKENDI, S., **The Albanian National Awakening, 1878-1912**, Princeton, 1967.
- SONYEL, Salahi R., **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.
- SONYEL, Salâhi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C.I-II**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.
- SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**,
- STEINER, Z.S., **Britain and the Origins of the First World War**, London, 1977.
- STEINER, Z.S., **The Foreign Office and Foreign Policy, 1898-1914**, Cambridge, 1969.
- SÜSLÜ, Azmi, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayını No:5, Ankara, 1990.
- SYKES, M., **The Caliph's Last Heritage**, London, 1920.
- TAYLOR, A. J. R., **The Struggle For Mastery in Europe, 1848-1918**, Clarendon Press, London, 1954.
- ŞAŞMAZ, Musa, **British Policy and the Application of Reforms for the Armenians in Eastern Anatolia 1877-1892**, Doktora Tezi, 1993.
- ŞİMŞİR, Bilâl, **British Documents On Atatürk (1919-1939)**, I: 6.
- ŞİMŞİR, Bilâl, **İngiliz Belgelerinde Atatürk, C.I,II,III**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, 1973.
- ŞİMŞİR, Bilâl, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976.

- TROELLER, G., **The Birth of Saudi Arabia: Britain and the Birth of the House of Saud**, Frank Cass, London, 1976.
- TRUMPENER, U., **Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918**, Princeton 1967.
- TUKİN, Cemal, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meslesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, No. 314, İstanbul, 1947.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, İstanbul, 1984.
- Türk İstiklal Harbi, Cilt IV, Güney Cephesi**, Ankara, 1966 .
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim**, Ankara, 1931.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, **Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi**, Ankara, 1948.
- UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih**, Haşmet Matbaası, İstanbul, 1985.
- ÜÇOK, Coşkun, **Siyasal Tarih 1789-1950**, Ajans-Türk Matbaası, Ankara 1961.
- ÜLMAN, A. Halûk, **1860-1861 Suriye Buhranı, Osmanlı Diplomasisinden Bir Örnek Olay**, SBF Yayını No: 211-193, Ankara, 1966.
- ÜLMAN, A. Halûk, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol**, A.Ü.S.B.F. Yayınları No. 333, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.
- ULUBELEN, Erol, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, (1. baskı 1967, 2. baskı 1982), İstanbul, 1982.
- WARD, W.A. and GOOCH, G.P., **The Cambridge History of British Foreign Policy**, Vol. III: 1866-1919, Cambridge, 1923.
- WAUGH, T.A., Sir, **Turkey, Yesterday, Today and Tomorrow**, London, 1930.

WEBER, F.G., **Eagles on the Crescent: Germany, Austria and the Diplomacy of the Turkish Alliance, 1914-1918**, Cornell, 1970.

WEBER, Frank G., **Eagles on the Crescent, Germany, Austria and the Diplomacy of the Turkish Alliance, 1914-1918**, Cornell University Press, Ithaca, 1970.

WILLIAMSON, S.R., **The Politics of Grand Strategy: Britain and France Prepare for War, 1904-1914**, Cambridge, 1971.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, **Siyasal Anılar**, Hazırlayan: Rauf Mutluay, Baha Matbaası, İstanbul, 1976.

YILMAZ, Mustafa, **British Opinion and the Lausanne Peace Conference and Treaty**, İnönü Vakfı, 1994.

ZEIN, N. Zein, **Arab-Turkish Relations and the Emergence of Arab Nationalism**, Beirut, 1958.

ZEMAN, Z.A.B., **A Diplomatic History of the First World War**, London, 1971.

ZÜRCHER, Erik Jan, **The Unionist Factor**, Leiden: E. J. Brill, 1984.

B- MAKALELER

AHMAD, Feroz, "Great Britain's Relations with the Young Turks 1908-1914," **Middle Eastern Studies (MES)** II, No.: 4, Temmuz, 1966, s. 302-29.

ALASYAa, Halil Fikret, "İngilizler İdaresinde Kıbrıs'ta Tatbik Edilen Politika", **Kıbrıs ve Türkler**, Ankara, 1964.

AYIŞIĞI, Metin, "Gaspçı Devlet İngiltere: Yeni Belgelerle, Reşadiye ve Sultan Osman Zırhlarının Müsaderesi Olayı", **Tarih ve Medeniyet**, Ekim 1994, C. I, S. 8.

- BAYRAKTAR, Bayram: "Kurtuluş Savaşı'nda İngiltere'nin Orta Doğu Politikasına Bir Model: Anzavur Ayaklanması", **Askerî Tarih Bülteni**, Yıl: 19, S. 41, Ağustos 1994, s. 1-23.
- BİRİNCİ, Ali, "Türk Siyasi Düşüncesinde İngilizperestlik", **Yeni Türkiye** 1 Mart-Nisan 1995, S. 3, s. 558-564.
- "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti", (Ölüme yollanan 40.000 kişi), **Yıllarboyu**, Yakın Tarih dergisi, Sayı: 2, Mayıs 1978, 2. fasikül, s. 30-33.
- "Büyük Harp Esnasında Alman ve Türk Kumandanlıkları", (Çev.: Emine Yılmaz), **Askerî tarih Bülteni**, 22, Şubat 1997, s. 108-115.
- BOSWORTH, R., "Britain and Italy's Acquisition of the Dodecanese, 1912-1915", **Historical Journal**, 1970, s. 683-705.
- BRIDGE, F.R., "Relations with Austria-Hungary and the Balkans, 1905-1908" in F. H. Hinsley (ed.) **British Foreign Policy Under Sir Edward Grey**, Cambridge, 1977, s.165-77.
- BUXTON, N. , "Young Turkey After Two Years", **Nineteenth Century and After**, March, 1911, s. 417-32.
- BUXTON, N., "The Russians in Armenia", **ibid.** December, 1913, s. 1357- 66.
- Correspondence between Viscount Grey of Fallodon (Secretary of State for Foreign Affairs) and Viscount Bryce.
- CORRIGAN, H.S.W., "German-Turkish Relations and the Outbreak of War in 1914: A Re-Assessment", **Past and Present**, 1967, s. 144-52.
- CRAMPTON, R.J., "The Balkans, 1909-1914", F. H. Hinsley (ed.), s. 256-70.
- CUNLIFFE-OWEN, F. "The Entry of Turkey into the war: The Action of H.M. Embassy", **National Review** ,November, 1931, s. 611-22.

ÇABUK, Vahit, "Birinci Dünya Savaşı sırasında İskenderun'un Stratejik Durumu", **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, (83-84-85), 31 Mart 1992, s. 29-36.

ÇELİKER, Fahri, "Birinci Dünya Harbi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ordu-Hükümet İlişkileri", Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1985.
İkinci Askeri Tarih Semineri. Bildiriler. s. 23-41.

DAKIN, D., "The Diplomacy of the Great Powers and the Balkans, 1907-1914", *Balkan Studies*, 1962.

DAVISON, R. H., (çev. D. Mehmet Burak) "Ermeni Krizi, 1912-1914", **Osmanlı'da Batı Tesiri, İletişim**, Adana, 1997, s. 187-213.

DEMİRYÜREK, Mehmet, "İngiltere'nin Şark Siyaseti ve Çağdaş bir Kaynağın Şeyh Said İsyanı Hakkındaki Yorumu", **Türk Yurdu**, Ağustos 1992, C. 12, S. 60, s. 28-30.

DOCKRILL, Michael, "Lozan Konferansı ve İngiltere- 70. Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri", İnönü Vakfı, Ankara, 1994, s. 109-125.

DOĞANAY, Rahmi, "Millî Mücadele'de Türk-İngiliz Esir Değişimi", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 7, 1992, s. 29-40.

DORUKLU, E. Sadettin, "Osmanlı Topraklarındaki İngiliz-Alman Rekabetinin Petrol Boyutu", **İslam Aylık Mecmua**, 151, Mart 1996, s. 49-51.

FISCHER, F., "World Policy, World Power and German War Aims", in H.W. Koch, ed., **The origins of the First World War**, London, 1972.

GEORGES-Gaules, Berrthe, "Le Nationalisme Turq". **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği**, Çev.: Cena Yazansoy, İstanbul, 1985, s. 42.

GWINNER, A. von., "The Bagdad Railway and the Question of British Cooperation", **Nineteenth Century and After**, June, 1909, s. 1083-91.

"Halifeliğin Kaldırılması ve İngiliz Emperyalizmi, Kemalist Cumhuriyet: Komintern Belgelerinde Türkiye-2", **Kaynak Yayınları**, İstanbul, 1994, s. 25-28.

HELLER, J., "Britain and Armenian Question 1912-1914- A Study in Realpolitik", **ibid**, 1980, s. 3-26.

HELLER, J., "Sir Louis Mallet and the Ottoman Empire: The Road to War", **Middle Eastern Studies**, 1976, s. 3-44.

HÜLAGÜ, Metin, "İngilizler'in Hicaz İsyanına Maddi Yardımları", **Belleten**, C. XXVII, S. 9841, Türk Tarih Kurumu, Ağustos 1995, s. 429-445.

İĞDEMİR, Uluğ, "Mustafa Kemal'in Anafartalar Muharebelerine Ait Hatıralar", **Belleten** VII/28 (1943), 1-88.

İPEK, Nedim, "Churchill Vak'ası (1836)", **Belleten**, Cilt.LIX, S.226, TTK Yay., Ankara, Aralık 1995, s. 661-714.

İYBAR, Mahmut. "I. Cihan Savaşı'nda Kafkas Cephesinde Enver Paşa Tutsak Olmaktan Nasıl Kurtulabildi", **Belleten XLIII**, 169 (1979)'dan ayrı basım s. 215-226.

KARAL, Enver Ziya, "Birinci Cihan Harbinden Lozan Muahedesine Kadar Türkiye'nin Siyasî Olayları", **Yeni Türkiye**, s. 43-45.

KARAL, Enver Ziya, "Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu, 1797-1802", **İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları: 63, Tarih Semineri: VIII**, İstanbul 1938, s. 101-103.

KEDOURIE, E., "Young Turks, Freemasons and Jews", **Arabic Political Memoirs**, Frank Cass, London, 1974, s. 243-62.

- KHADDURI, Majid, "The Role of the Military in Middle East Politics", **The American Political Science Review**, XLVII, 1953, s. 511-524.
- KIRKPINAR, Kenan, "Milli Mücadele Döneminde İngiliz Basını ve Kamu Oyunda Türk İmajı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 1993, S. 3, s. 159-173.
- KOCABAŞ, Süleyman, "I. Dünya Harbi'nde Araplar Üzerinde İngiliz Oyunları", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, 28 Şubat 1993, C. VII, S. 74, s. 51-59.
- KODAMAN, Bayram, "Abdülhamit Devrinde Hakkari Sancağında Nasturiler ve İngiliz-Rus Emperyalizmi", IX. Türk Tarih Kongresi, **Kongreye Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu**, Ankara, 1989, s. 1099-1100.
- KURAT, Akdes Nimet, "Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de bulunan Alman Generallerinin Raporları", **Türk Kültürünü Araştırma Entitüsü Yayını**, No. 23, Seri III, Sayı B3, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1966.
- KURAT, Y. T., "How Turkey Drifted into World War I", **Studies in International History**, s. 291-315.
- KÜÇÜK, Cevdet, "İran-İrak Hududunu Belirleyen 1913 Tarihli İstanbul Protokolü, Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan", **İ. Ü. Edebiyat Fakültesi**, İstanbul, 1981, s. 243-268.
- MANDEL, N., "Turks, Arabs and Jewish Immigration to Palestine, 1882-1914", **St Antony's Papers**, op. cit. ss. 77-108.
- MEDLICOTT, W. N., "Gladstone and the Turks", **History**, 1928, s. 136-7.
- MELEK, Kemal, "Türk-İngiliz İlişkileri (1890-1926) ve Musul Petrolleri", **Türk Dış Politikasında Sorunlar**, Der Yayınevi, 1989, s. 25-79.

- ÖKE, Mim Kemal, “İngiltere’nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E. W. C. Noel’ın Faaliyetleri (1919)”, **Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları**, Ankara, 1988, C. 87, Seri III, Sayı. B.6.
- ÖZDEMİR, Mehmet, “Birinci Dünya Savaşı’nda Demiryollarının Kullanım ve Bunun Savaşın Sonucuna Etkileri”, **Dördüncü Askerî Tarih Semineri, Bildiriler**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1989, s. 369-402.
- PARKER, A., “The Bagdad Railway Negotiations”, **Quarterly Review**, October, 1917, s. 487-528.
- RENZI, W. M., “Great Britain, Russia and the Straits, 1914-1915”, **Journal of Modern History**, 1970, s. 1-20.
- RO’I, Y., “The Zionist Attitude to the Arabs, 1908-1914”, **Middle Eastern Studies**, 1968, s. 198-242.
- ROBBINS, K., “British Policy and Bulgaria, 1914-1915”, **Slavonic and East European Review**, 1971, s. 560-85.
- RUSTOW, D.A., “Enver Pasha”, **Encyclopaedia of Islam**, new ed. Vol II.
- SAKARYA, İlhan, “Birinci Dünya Harbi ve Ermenilerin Göç Ettirilmesi”, Genelkurmay Basımevi, **Güncel Konular**, Ankara, 1981, s. 93-107.
- SARICA, Murat, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Avrupa’nın Sorunlarına Genel Bakış”, **Prof. Dr. Ümit Yaşar Doğanay’ın Anısına Armağan**, 2. Cilt, Fakülte Matbaası, İstanbul, 1982, s. 461-480.
- SARIKOYUNCU, Ali, “Osmanlı Devleti’nin Çöküşünü Hızlandıran Bir Anlaşma: 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Sözleşmesi Sonuçları” **Askerî Tarih Bülteni**, Ağustos 1992, Yıl: 17, S. 33, s. 93-110.
- SEYHUN, Mehmet Arif (Derleyen: Müşerref Seyhun), “Yemen Savaş Anıları (5 Mayıs 1914-15, Mart 1919)”, **Askerî Tarih Bülteni**, ATASE, Ağustos 1977, Yıl: 22, Sayı: 43, s. 64-106.

- SMITH, C.J., "Great Britain and the 1914-1915 Straits Agreement with Russia: The British Promise of November 1914", **American Historical Review**, 1965, s. 1015-34.
- SONYEL, R. Salâhi, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Ermeni İlişkileri ve İngiliz Propagandası", **Belleten**, C, LVIII, Ağustos, 1994, s.377-378.
- SONYEL, Salahi R, "İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un Türk Ulusal Akımı'na Karşı Tutumu (1920-1923)", *The Attitude of British High Commisioner Sir Horace Rumbold Towards the Turkish National Mevement*, **Belleten**, Cilt. LVIII, S. 221, Türk Tarih Kurumu, Nisan 1994, s. 159-210.
- STEINER, Z.S., "The Foreign Office Under Sir Edward Grey, 1905-1914", in F.H. Hinsley, s. 22-69.
- TEKİN, Emrullah, "İngiliz Gizli Belgelerinde Türkler ve Türk Birliği", **Askeri Tarih Bülteni**, Ağustos 1994, Yıl:18, S. 35, s. 135-143.
- TEMPERLEY, H., "British Policy Towards Parliamentary Rule and Constitutionalism in Turkey (1830-1914)", **Cambridge Historical Journal**, 1933, s. 156-91.
- TRUMPENER, U., "Liman von Sanders and the German-Ottoman Alliance", **Journal of Contemporary History**, 1966, s. 179-92.
- TUNCER, Umur, "Osmanlı Bahriyesinde İngiliz Islah Heyetleri ve Katkıları", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, 7, S. 80, Ağustos 1993, s. 41-46.
- ÜNAL, Sevim, "1838-1841 Yılları Arasında Türk-İngiliz Politik İlişkileri", VIII. Türk Tarih Kongresi, **Türk Tarih Kurumu**, Ankara, 1983, s. 1545-1558.
- VEOU, Paul, Kilikya Faciaları "La Pasi'on de la Cilicle", 1919-1920, Çev. Reşat Gögen, s. 87,

WATT, Cameron, (çev. Mehmet Zaman) “Britanya ve Mudanya Mütarekesi”, **70. Yılında Mudanya Mütarekesi ve Uluslararası Sonuçları: Bildiriler**, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1993, s. 97-105.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, “Mahmud Raif Efendi as the Chief Secretary of Yusuf Agah Efendi, the First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador to London (1793-1797)”, **OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, 5, Ocak 1994, p. 385-434.

YAVUZ, Ünsal, “Fransız Dışişleri Bakanlığı Belgelerinde 12 Eylül 1919 Tarihli Osmanlı-İngiliz Antlaşması”, **Askerî Tarih Bülteni**, Ağustos 1992, Yıl: 17, S. 33, s. 137-16.

YEL, Selma, “Mondros Mütarekesi ve İngiliz Politikası”, **Atatürk Yolu**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Enstitüsü Dergisi, 2, S. 8, Kasım 1991, s. 723-731.

YILMAZ, Mustafa, “1923-1938 İngiliz Basını’nın Genel Olarak Değerlendirilmesi ve Basında Çıkan Türkiye Üzerine Yazılar İndeksi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 10 (28), Mart 1994, s. 157-207.

EKLER

A-BELGELERİN TRANSKRİPSİYONU VE TERCÜMESİ

EK-1

İskenderun'da bulunan İngiliz harb gemilerinden karaya çıkan ecnebi askerlerin; protestanlık propagandası yapmak için Müslüman ahaliye dağıttıkları Türkçe, Arapça matbu evraklar ve bunlara ait resmî yazışmalar¹.

Bâb-ı 'âli

Dâ'ire-i Sadâret

İmlâ-yı Dîvân-ı Hümâyûn

1470

İskenderun limanında bulunan İngiliz sefâin-i harbiyyesinden karaya çıkarılan askerlerin bazı köylü ahaliye verdikleri Türkçe ve Arapça matbû' evrâk hakkında şeref-sudûr buyrılan emr-ü fermân-ı hümâyûn sıfat-ı hilâfet-penâhîyi tebliğ-i tezkere-i husûsiye-i aliyyeleriyle mezkûr varakalardan ahîren elde edilen bir nüshanın gönderildiğine dâ'ir Haleb vilâyetinden alınan tahrîrât üzerine hâriciyye nezâret-i celîlesine icrâ kılınan tebliğâtâ cevâben evrâk-ı mezkûre muhteviyâtının İncil-i şerîf münderecâtından ibâret olup bunun protestanlığın neşr ve telkîni maksadıyla İngiltere'de müteşekkil "Arma Dosalo" nâm cem'iyet-i mezhebiyye tarafından bazı gemicilere li-asli't-tevzî 'tevdî' olduğu cihetle bunlar dahi esas maksâdı lâ yakbiluhû tefhûm etmeksizin bazılarına i'tâ eylemiş oldukları ve ba'dehû bu gibi evrakın tevzî' olmaması zımından iktizâ edenlere tebliğât-ı lâzime icrâ kılındığı İngiltere sefâreti baş tercümânı tarafından ifâde olduğunu mübeyyin sefâret-i müşârun-ileyhâdan vârid olan tezkere arz ve takdîm kılındı efendim. Fî 23 Zi'l-ka'de 319 / Fî 18 Şubat 317

Sadr-ı a'zam

Sa'id

¹ B.O.A. Yıldız Arşivi Hususi 425/102

I numaralı ekin 2. sayfası

Bâb-ı ‘âlî

Dâ’ire-i Sadâret-i Uzmâ

Şifre kalemi

aded

Haleb vilâyetinden vârid olan şifre telgrafnâmenin hallidir Fî 31 Kânûn-î sâni 1317 İskenderun limanındaki İngiliz filosu efrâdından bazıları tarafından köylü ahaliye verilen kağıtlardan hükûmet-i mahallîyece elde edilüb merkeze irsâl kılınan üç kıt’a matbu‘ varaka irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî hükm-i celiline tevfi ken fi 30 Kânûn-ı sâni 317 tarihli ve dokuz yüz kırk yedi numaralı arîza leffen posta ile baş kitâbet müşârûn-ileyhâya takdîm kılındığı ve mezkûr varakadan daha ele geçecek nüshalarının vürûdunda derhal takdîm-i müsâra‘at olunacağı ma‘rûz-u fermândır.

Fî 31 Kânûn-ı sâni 1317

Haleb Vâlisi

Enis

1 numaralı ekin 3. sayfası

Huzûr-ı Sâmi-i Cenâb-ı Sadâret Penâhiye

Haleb Vilâyeti

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki cevâben takdîm olunan 31 Kanûn-ı sâni 1317 tarihli şifreli telgraf-nâmede arz olunduğı üzere İskenderun limanına gelen İngiliz filosu mürettebâtından bazı askerler tarafından bir takım köylülere dağıdılıb hükümet-i mahalliyece evvelce elde edilen üç kıt'a varaka-i matbû'a mâbeyn-i hümayûn-ı cenâb-ı fehâmet-penâhîleri buyurılmak üzere leffen arz u takdîm kılınmış olmakla ol bâbda emr-ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 10 Zi'l-ka'de 319

Fî 5 Şubat 317.

Haleb Vâlisi

Enis

Mühür

Muhammed Enis b.

Sâlîh

1 numaralı ekin 4. sayfası

Bâb-ı 'âlî

Dâ'ire-i Hâriciyye

Mektûbî Kalemî

Aded 3206

Huzûr-ı Sâmi-i hazret-i sadâret-penâhiye Mâ'rûz-ı çâker-i kemîneleridir. İskenderun limanında bulunan İngiliz sefâ'in-i harbiyyesinden karaya çıkan askerlerin bazı köylü ahaliye verdikleri Türkçe ve Arapça matbû' evrâk hakkında dahiliyye nezâret-i celîlesinin arz-ı iş'âr vâki'ini ve bir devlet sefîne-i harbiyyesine mensûb zâbitân ve asâkirin diğêr devlet teb'asına böyle bir takım münâsebetsiz evrâk tevzi' eylemesi şâyân-ı ta'accüb olduğunu ber- mantûk-ı emr-ü fermân-ı hümâyûn-ı cenâb-ı hilâfet-penâhî mâbeyn-i hümâyûn-ı cenâb-ı mülûkâne baş kitâbet-i celîlesinden bâ-tezkere-i husûsiyye izbâr ve mezkûr varakalardan ahîren dahi elde edilen bir nüshasının gönderildiğine dâir vilâyet-i müşârûn-ileyhâ tahrîrâtında tisyar buyrıldığı mutazammın resîde-i dest-i ta'zîm olan 6 ve 19 Zi'l-ka'de 1319 tarihli ve bin dört yüz elli altı numaralı iki kıt'a tezkere-i sâmiye-i sadâret-penâhîleriyle vilâyet-i müşârûn-ileyhâdan bu husûsa dâir huzûr-ı sâmi-i dâver-i efhamîlerine takdîm olunup, nezâret-i âciziyye tevdi' buyrulan telgrafnâme mütâla'a- güzâr-ı âcizî olmuş ve ol bâbda icrâ olunan tebliğât-ı münâsibeye mebnî evrâk-ı mezkûre muhteviyâtının İncil-i şerîf münderecâtından olup protestanlığın neşr u telkîni maksadıyla "Aram Dosalo" nâmında İngiltere'de müteşekkil bir müte'acceb cem'iyet-i mezhebe tarafından elsine-i muhtelifede tab' etdirilen nüshaları bazı gemicilere hîn-i azîmetlerinde tevdi' ve ol sûretde tevzi' eylemeleri mezkûr cem'iyetçe tenbîh olunduğı cihetle gemiciler dahi esas maksâdı lâ-yakbiluhû tefehhüm etmeksizin ihtâr-ı vâki' vechiyle bunları bazılarına i'tâ eyledikleri ve ba'dehû bu gibi evrakın tevzi' olunması zımında iktizâ edenlere tebliğât-ı lâzime icrâ kılındığını İngiltere sefâreti baş tercümâmı tarafından cevâben ifâde ve evrâk-ı meb'ûse takdîm u i'âde kılınmış olmakla emr-ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 22 Zi'lka'de 319 / Fî 17 Şubât 317 Hariciye Nazırı

1 numaralı ekin 5. sayfası

Rab İsa "ey cümle yorgun olanlar ağır yük çekenler bana gelin ve ben size rahat veririm" buyurdu.

Matta 11. Bâb 28

EK-2

Akdeniz'in Siyasî durumu Hakkında İngiltere Bahriye Cemiyeti tarafından kaleme alınan makâlâta dair belge².

Bâb-ı 'âlî

Dâire-i Sadâret

İmlâ-yı Dîvân-ı Hümâyûn

475

Bahr-i sefidin ahvâl-i siyâsiyyesine dâ'ir İngiltere cem'iyet-i bahriyyesi tarafından kaleme alınub Daily Malta Kronikal gazetesi tarafından neşr olunan makâlâtın şâyân-ı ehemmiyet olan bazı fikârâtını ve mezkûr gazetenin karîben Bahr-i sefide gönderilecek sefâ'in ile orada te'sîs edilecek torpido Deboy (dibvey)leri hakkında neşr eylediği telgrâfnâmeyi hâvî Malta baş şebenderliğinden alınan tahrîrâtın tercümesi Hâriciyye Nezâreti celîlesinin tezkeresiyle arz u takdîm kılınır. Efendim. Fî 22 Rebî'u'l-âhir 319 25 Temmuz 317

Sadr-ı a'zam

² B.O.A. Y.A. Hus. 418/82

2 numaralı ekin 2. sayfası

Bâb-ı ‘âli

Dâ‘ire-i Hariciyye

Mektûbî Kalemî/ Aded 1270

Huzûr-ı Sâmi-i Sadâret-Penâhiye

Ma‘rûz-ı Çâker-i Kemîneleridir. Bahr-i sefidin ahvâl-i siyâsiyyesine dâ‘ir İngiltere cem‘iyyet-i bahriyyesi tarafından kaleme alınup “Daily Malta Kronikal” gazetesini tarafından neşr olunan makâlâtın şâyân-ı ehemmiyet olan bazı fikâratını ve mezkûr gazetesinin der-dest-i inşâ bulunan üç harb sefinesiyle altı kruvazör ve on kıt‘a nev-usûl torpido ve Geçirenin ve bir hastahâne sefinesinin karîben Bahr-i sefide gönderileceklerine ve Bahr-i mezkûrda torpido deboyarı tes‘is edileceğine dâ‘ir derc eylediği telgrafnâmeyi hâvî Malta baş şebenderliğinden ahz olunan 9 Temmuz 901 tarihli ve otuz yedi numaralı tahrîrâtın tercümesi manzûr-ı sâmi-i sadâret-penâhileri buyrılmak üzere leffen takdîm kılınmağla emr ü fermân hazret-i veliyyü‘l-emrindir.

Fî 19 Rebi‘u‘l-âhir 1319 (23 Temmuz 1317)

Hâriciyye Nâzırı

Tevfik

2 numaralı ekin 3. sayfası

Bâb-ı ‘âlf

Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye

Tercüme odası

aded

Hariciyye nezaretine 9 Temmuz 901 târihiyle Malta baş şebenderliğinden vârid olan otuz yedi numaralı Tahrîrâtın tercümesidir. Bahr-i sefidin ahvâli siyâsiyyesine dâ’ir İngiltere cem’iyyet-i bahriyyesi tarafından kaleme alınıb burada çıkan “Daily Malta Kronikal” Gazetesi tarafından neşr olunan makâlâtın şayân-ı ehemmiyet olan bazı fikârâtı ber-vechi âtî arz u tezbîr kılındı. Transuval muhârebese tensikât-ı askeriyyemizin adem-i mükemmeliyetini zâhire ihrâc edeliden berü milel-i ecnebiyye İngiliz ordusundaki nekâyisde Donanmada dahî mevcûd idüğüne kanâ’at hâsil etmişlerdir. Bahr-i sefid donanmamızın mürettebâtından olub “Amiral Sir Febir’in Taht-ı kumandasında bulunan on kıt’a harb sefinesine mukâbil el-yevm Fransa’nın on dört kıt’a ve Rusya’nın dokuzu Bahr-i siyâhda ve biri şarkda bulunan on kıt’a harb sefinesi bulunuyor. Fransa erkân-ı harbiyyesi İngiltere’nin bağıteten zuhûr edecek bir muhârebeye “müheyâyâ olmadığına emîn olduğundan sevkü’l-ceş husûsunda Fransızca mine’l-kadîm müttehid olan tedâfü’î plan taarruzu plana tebdîl edilmişdir. Bu planın tebeddülü âdî bir ümîdi muvaffakiyete müstenid olmayub Fransızlar bu sâyede te’min-i muvaffakiyet edeceklerdir. Bir muhârebenin zemîn u zamanını ta’yîn edecek İngiltere değil anın düşmanıdır. Fransa Cezâyir’de mevcûd olan yetmiş altı bin neferi askeri Altmış sâ’atde Malta’ya nakl edebileceğinden İngiltere Bahr-i sefiddeki kuvve-i bahriyyesinin tezyîde bezl-i ihtimâm etmediği halde cezîre-i mezkûrenin yedi düşmana düşmesi muhtemeldir. Malta düvel-i bahriyyenin satvetine bir delîl ve İngiltere devletinin cânı mesâbesindedir. Fransızlar Bahr-i sefidin ahvâline şu nazar ile bakıyorlar. Fransa cenûbda Rusya dahî şarkda dehşetli bir ittihâd teşkil edeceğinden İngiltere muvâzeneyi muhâfaza için sarf-ı mâ husile iktidâr etmelidir. Memâlik-i sâireden hiç biri bu bâbda İngiltere kadar zarâr-

dide olmayacaktır. Bahr-i sefid İngiltere için lâ-yenkati‘ bir tehlike olan milel-i bahriyye ile muhât olduğu cihetle mezkûr denizde ihrâz-ı tefavvuk etmesi kendisince bir kabûs hükmündedir. Bundan yüz sene mukaddem İngiltere ekâbir-i ricâl-i hükûmetinden “William Pit”in İngiltere’nin müsâ‘adesi olmaksızın Bahr-i sefide hiç bir top endaht edilmemelidir diye sarf ettiği kelâmın isâbeti henüz tahakkuk etmemiştir. Ol vakt ihrâz-ı muzafferiyete delâlet eden Malta’nın tasarrufu el-yevm te‘mîn-i gâye edemez “Mösyö Jermin Bakıyyet” ahîren beyânât-ı âtiyyede bulunmuşdur. Şöyle ki komşularımızın sefâ‘in-i harbiyyesi bizimkinden daha kaliteli ise de filoların karşı karşıya gelecekleri nokâtda tefavvukumuz melhûzdur. Erkân-ı harb heyetimizle tayfa ve topçularımız onlarınkine fâik olmadıkları tahakkuk etmemiştir. Muhâsemâta ibtidâr olunur olunmaz kabloları kesmeliyiz. Gerçi bu bâbdaki teşebbüsâtımızda hasârâta uğramak tehlikesi var ise de teşebbüsün buna değeri der-kârdır.

EK-3

İngilizlerin, Yemen’de hududa tecavüz ederek sekiz karyeyi zapt ettiklerine ve İngiliz bayrağını göndere çektiklerine dair belge³.

Bâb-ı ‘âlî

Dâire-i Sadâret-i Uzmâ

Mektûbî Kalemi

aded

Yemen Vilayeti’nden vârid olan şifre telgrafnâme aslı

Müsta’celdir.

İngilizler’in hudûdu tecavüz ettikten sonra sekiz karyeyi zapt edip İngiltere bayrağını küşâd eyledikleri ma’rûzdur. Fermân Fî 16 Temmuz, Sene 317

Yemen Vâlîsi

Hüseyin Hilmi

³ B.O.A. Y.A. Hus. 418/59

3 numaralı ekin 2. sayfası

Bâb-ı ‘âlî

Daire-i Sadâret-i

İmlâ-yı Divân-ı Hümâyûn

438

İngilizlerin tecâvüzü Derince karyesinin garbında ve hâkim bir tepede bulunan asâkir-i şâhâne üzerine top endâhtı sûretiyle başlamış ve sekiz karye zabt olunup İngiliz bayrağı çekilmiş olduğuna dâ‘ir Yemen Vilâyeti’nin iki kıt‘a telgrafnâmesi arz u takdîm kılındı efendim.

Fî 14 Rebî‘u’l-âhir Sene 319/ Fî 171 Temmuz Sene 317

Sadr-ı a‘zam

(İmza)

3 numaralı ekin 3. sayfası

Bâb-ı ‘âlî

Daire-i Sadâret-i Uzmâ

Mektûbî Kalemî

aded

Yemen Vilâyeti’nden vârid olan şifre telgrafnâme aslı müsta’celdir.

Fî 15 Temmuz sene 317 tecâvüze İngilizlerin ne vechile mübâderet etdikleri akşam takdîm edilen telgrafnâmede tafsîl edilmiş ve tecâvüzün Derince karyesinin garbında ve hâkim bir tepede bulunan asâkir-i şâhâne üzerine top endâhtı sûretiyle başlamış olduğu ma‘rûzdur fermân.

Fî 16 Temmuz 317

Yemen Vâlîsi

Hüseyin Hilmi

EK-4

Halep Valiliğine Enis Paşa'nın tayininin İngiltere ve Fransa Sefaretinin menfi iradelerine rağmen muvafik bulunduğu hakkında belge⁴.

Bâb-ı 'âlî

Dâire-i Hâriciyye

Mektûbî Kalemi

aded 1153

Huzûr-ı sâmi-i hazret-i sadâret-penâhîye ma'rûz-ı çârker-i kemîneleridir. Bu kerre Halep vilâyetine ta'yîn buyrılan Enis Paşa hazretlerinin ahvâl-i sâbıkasına ve Haleb'in ehemmiyeti mevki'îsine mebnî oraya ta'yîni münâsib olmadığı İngiltere ve Fransa sefâretleri tarafından ifâde olunmasına mukâbil müşârün-ileyhin ru'yet u istikâmeti devletce mücerreb olduğu gibi mu'ahheren dahi Basra vâliliğine nasb edilmiş olduğu cihetle hakkında bu sûretle vukû' bulan ifâdâtın muvâfik-ı nefsül-emr olmadığı cevâbı verilmesi üzerine mukaddemce Anadolu'da bulunduğu zamandaki harekâtı Avrupaca şâyi' olmuş ve parlamentolarda dahi mevzû'-i bahs edilmiş olduğu Basra'ya hîn-i me'mûriyetinde i'tirâz edilmemesi orasının bu'diyetiyle berâber ehemmiyeti kalîl olmasından münba'is olub hâlbuki Halebin mevki'an ve hâlen mehâbet-i nezaketi derkâr bulunduğu cihetle Basra'ya ta'yîn olamayacağı dermeyân edilmiş olunmağla emr ü fermân hazret-i velîyyü'l-emrindir.

Fî 12 Rebî'u'l-evvel 1318 / 26 Haziran 316.

Hâriciyye Nâzırı

(Tevfik Paşa)

⁴ B.O.A, Y.A. Hus. 408/38

4 numaralı ekin 2. sayfası

Bâb-ı âlî

Dâire-i Sadâret

İmlâ-yı Dîvân-ı Hümayun

359

Haleb Vilayeti Vâlîliğine ta'yîn buyrılan Enis Paşa hazretlerinin ahvâl-i sâbıkasına mebnî oraya ta'yîni münâsib olmadığı İngiltere ve Fransa sefâretleri tarafından ifâde olunmasına mukâbil müşârün-ileyhin ru'yet u istikâmeti mücerreb olması cihetle ifâdât-ı vâkı'anın muvâfik-ı nefsü'l-emr olmadığı hakkında der-meyân olunan ifâdâta ne sûretle cevâb verilmesine dâ'ir Hâriciyye Nezâret-i celîlesinin tezkeresi manzûr-u âlî buyrılmak üzere arz u takdîm kılındı efendim.

Fî 13 Rebî'ü'l-evvel 318/ 27 Haziran

Sadr-ı a'zam

EK-5

İngiltere'nin Trablusgarb Büyük elçiliğinden, Osmanlı Hariciye Nezaretine gönderilen tehdit içeren belge⁵.

Belge No: 21 Eylül, 1914.

İngiltere Kraliyet Elçisi, İngiltere Hükûmeti'nin Yavuz (Goben), ve Midilli (Breslav) savaş gemileriyle ilgili kanaatini, yanlış anlamalara yer vermemek açısından tekrarlamayı borç bilir.

Sir L. Mallet'in Sadrazam ile yaptığı görüşmelere konu olan, Britanya Karlığı'nın daha önce de belirttiği tavrı aşağıdaki gibidir:

Alman subay ve mürettebatı, Goben ve Breslav gemilerinde bulunduğu sürece, bu gemiler Britanya Krallığı tarafından düşman gemileri kabul edilecek ve kendilerine refakat edecek Osmanlı gemileri de Almanlarla işbirliği içerisinde bulunduğundan dolayı, Alman subaylarının nüfuzunda sayılacak ve düşman gemileri muamelesi göreceklendir.

İngiltere Elçiliği,

Trablusgarb

21 Eylül, 1914.

⁵ B.O.A., Prof. Dr. Cavit Baysun'un terekesinden satın alınan evrak; Dosya No: 4. Gömlek Sıra No: 79, 1332 Za 1.

EK-6

Sir Edward Grey'den Sir G . Buchanan'a gizli telgraf⁶.

Dışişleri Dairesi,
30 Aralık, 1915.

Kabinenin kullanımı için yazılmıştır .

GİZLİ

Sir Edward GREY'den Sir G . BUCHANAN'a; Kont BENCKENDORFF bana CEMAL Paşa'nın, belirli şartlarda, Türklere karşı ayaklanmasını teşvik etmekle ilgili görüşlerimi sordu. Kont BENCKENDORFF'a bugün itibariyle bundan çok bir şey çıkacağını düşünmediğimizi ama layıkı kadar destekte bulunmayı arzu ettiğimizi söyledim. Açıklama yapmaktan çekindiğim sadece iki husus vardır. Biz Basra'yı işgal ettikten sonra Hindistan Genel Valisi'nin kamuoyuna duyurulması için bir genelge yayınlayarak Basra'nın hiçbir şart altında Türklere geri verilmeyeceğini söylediğini öğrendim. Kanaatimce, Basra'yı kendimiz için sakladığımız/ayırdığımız kesin olarak belirlemedik. Kaldı ki, belirli şartlarda Basra'nın bir Arap Devleti'ne dahil edilmesi ihtimalini de tamamen ortadan kaldırmış değiliz; ama Türkiye'ye de iade edemeyiz. Sakladığım diğer ikinci bir husus da Araplar'ın önerilerine cevap olarak Türklere'den ayrılıp ve müttefiklerin yanında yer almaları halinde bağımsız bir Arap Devleti'ni destekleyeceğimizi taahhüt etmiş olmamızdı. Bu durum tabiki Arabistan ve Kutsal Toprakları da içeriyordu, lâkin Suriye tarafındaki sınırlarıyla ilgili halen kati bir şey söyleye bilmiş değiliz. Çünkü bu Fransızlar'ı ilgilendiren bir konuydu. Mamafih, CEMAL'in hareketinin başarı şansı varsa eğer, Arapları kendi tarafına alması ve onlarla bir anlaşmaya varması da iyi olur. Şayet CEMAL bunu yaparsa, Arapların kendilerini de seve seve kabul ettiği taahhütler böylece tatmin edilmiş olacaktır. Kont BENCKENDORFF'a Suriye konusunu özel olarak Fransız Hükümetiyle istişare edilmesinin gerektiğini ileri sürdüm .

İtalya ile ilgili ve İtalyan Hükümeti'nin taleplerinin halen neler olduğunu öğrenmek için yönelttiğimiz bir soru üzerine; M. SAZANOF, İtalya savaşa girdiği

⁶ F.O. 371/2767-64361 (REF. 27)

zaman, İtalyanlarla yaptığımız anlaşmaya harfiyen riayet edilmesi gerektiğini söyledi.

Kont BENCKENDORFF'a, Halife konusu için herhangi bir taahhüt veya tartışmadan dikkatle kaçındığımızı; bunun Müslümanlar tarafından halledilmesi gerektiğini ve bizim tarafımızdan da hiçbir müdahalenin olmayacağı bir konu olarak değerlendirdiğimizi söyledim

(Edward Grey, İmza)

EK-7

Sir Edward Grey'den, Sir F. Bertis'e gizli telgraf⁷.

{Bu belge Britanya Krallığı Hükümetine aittir}

ARŞİV

“MAHREM” DOĞU AVRUPA

Sir Edward Grey'in, Sir F. Bertis'e 9 Ocak, 1914 tarihinde gönderdiği gizli telgraf

Yunan Hükümeti sonunda, Londra, Bükreş ve Atina antlaşmalarını 10 Aralık tarihinde resmi olarak haberleşme kanallarına göndermiş ve bunlar aracılığıyla Yunanistan'a transfer edilen bölgelerle ilgili yeni Yunan mülkiyeti üzerindeki Kapitülasyonların kaldırıldığını ilan etmiştir.

Sırbistan Hükümeti de yaklaşık olarak aynı fikirdedir. Ancak konuyu hemen dile getirmemişlerdir ve diğer Balkan ülkelerinin de örneği izlemesi beklenebilir.

Öte yandan Majestelerinin Hükümeti bu yeni antlaşmaların Berlin Anlaşmasına uzak düştüğünü ve Güçler Birliği taraflarının kabulü bildirilmeden resmi geçerlilik kazanamayacaklarını düşünmektedir. Güçler Birliği bu onayı vermemekte özgürdür ve onlar bunu vermediği sürece söz konusu yeni elde edilmiş bölgeler üzerindeki Kapitülasyonlar geçerliliğini koruyacaktır.,

Majestelerinin Hükümeti, durumun bir an önce açıklık kazanmasını çoğunluğun yararına olacağını görmektedir. Berlin Anlaşmasıyla garanti altına alınmış olan, örneğin söz konusu bölgelerdeki dini azınlıkların korunması gibi konuları da içerdiğinden, Güçler Birliğinin tavrının netleşmesi beklenmektedir. Ekselansları bu nokta üzerindeki çözümü Elçiler toplantısında, “Türk Savaşı”nın 29 Temmuz 1923 tarihli baskısının 24.bölümünde kabul edildiği kadarıyla görecektir.

Bu çözüm yalnızca Sırbistan ve Karadağ hakkındadır, ama Majesteleri Hükümeti; bunun son bölgesel değişiklikleri de kapsayabileceğini düşünmektedir.

Majesteleri duruma hangi şartlar altında ve hangilerinin kabulüyle yaklaşılacağı kararını bildirmeli, ve Berlin Anlaşmasında bildirilen, Romanya, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ, Yunanistan, ve yeni kurulan Arnavut Eyaleti bölgelerindeki azınlıklara eşit dini ve milli şartlar sağlanması ve garantilenmesi konusunda ağırlığını koymalıdır.

⁷ F.O. 371/222110-59, Sir Edward Grey'den, Sir F. Bertis'e 9 Ocak 1914 tarihli gizli telgraf.

EK-8

Sir G. Buchanan'dan Sir Edward Grey'e Petrograd'dan, 1 Aralık, 1915'de gönderilen gizli telgraf⁸.

SAVAŞ DAİRESİ

GİZLİ SERİLER;

Sir G. BUCHANAN'dan Sir Edward GREY'e

Petrograd, 31 Aralık, 1915.

(1 Ocak 1916 da alınmıştır)

29 Aralık 3123 No.lu Telgrafımız

Bu sabah Mr. LINDLEY'i yukarıda söz konusu edilen telgrafi Dışişleri Bakanı ile müzakere etmesi için gönülsüz olarak görevlendirdim. Ekselansları Basra için yayınlanan demeç hakkında hiçbir şey bilmediğini ama öncelikle kendi düşüncesine göre savaş sonrasına kadar orayı elimizde bulundurmamız gerektiğini, bunun Körfez'deki menfaatlerimizi korumak için gerekli olduğunu söyledi.

CEMAL'in tekliflerine istinaden, etki altında kalan bölgelerin, buralardan hiçbir menfaati olmayan Rus Hükümetinden çok Majestelerinin Hükümeti ve Fransız Hükümetini alâkadar ettiğini düşünüyor. Ermeni ara bulucularının Rus Hükümetiyle temasta olması itibariyle CEMAL ile olan görüşmelerin bu hükümet aracılığıyla yapılmasının daha uygun olduğunu düşünüyor, ama İngiltere ve Fransa tarafından yönlendirilmesini arzuluyor. Ekselansları Mısır'da yapılan değişiklikler açısından, boynuzun kulağı geçmesi zorluk yaratmayacağı için başarılması sorununa büyük önem vermiyor.

(GİZLİ)

Suriye nazarında Rus Dışişleri Bakanı'nın daha önceki bir görüşmede Kutsal Toprakların Suriye nazarında yapılan düzenlemeyle bölünmüş olarak düşünmediğini ileri sürmüş olması, Fransız Büyük Elçisi'nin Mr. LINDLEY'e Kutsal Toprakların müzakerelerde karşılına büyük zorluklar çıkaracağını sezinlediğini bildirmesine yol açtı .

Sir Buchanan

⁸ F.O. 371/2767-64361

EK-9

22 Haziran ve 8 Ekim 1914 tarihlerinde Muhammera ve Kuveyt Şeyhlerine, ve Şehr ve Mokalla Sultanına ihsan edilen şeref payesi nişanlarının iadelerinin istenmemesi hakkında teklif edilen bir belge.⁹

Hindistan Bürosu,

Londra,

24 Aralık 1915

Konsej Hindistan Muhterem Genel Vali Ekselansları Hazretlerine,

Efendim,

Ekselanslarının, Hariciye ve Siyasi İşler Bölümünde, 97 No ve 8 Ekim 1915 tarihli mektubunu Konsey nezdinde mütalaa etmiş olarak, mezkur sıra ile, 22 Haziran ve 8 Ekim 1914 tarihlerinde Muhammera ve Kuveyt Şeyhlerine, ve Şehr ve Mokalla Sultanına ihsan edilen şeref payesi nişanlarının neticede iadelerinin istenmemesi teklifinizi tasvip ediyorum.

2. Haşiyede not edilmiş olduğu üzere, Hariciye Vekaletiyle (Dış İşler Bürosuyla) yapılan muhaberenin zarfta gönderilen nüshasında görülecektir ki, Hariciye Nazırı (Dış İşleri Bakanı), Muhammera ve Kuveyt Şeyhleri hususunda ki karara ve nişanlarının maliyetinin paylaşılması teklifine muvafakat etmektedir. Binaenaleyh; miktar iki hükümet ve İran konsolosuna ait masraflar arasındaki yıllık ayarlama ve intibaklara dahil edilecektir.

Efendim,

Lord Cenaplarının en sadık ve aciz hizmetkarı olma şerefine sahip,

(İmza) Austen Chamberlain

⁹ F.O. 371/ 2766 B- 64361{3}

EK-10

Basra Siyasi Şube Şefi, Yarbay Sir P.Z. Cox, K.C.S.1., K.C.I.E.'den Simla, Hariciye ve Siyasi Kısımındaki Hindistan Hükümeti Sekreterine (Hususi Kâtibine/Mümessiline/Vekiline) gönderilen gizli raporlar¹⁰.

Siyasi Şube Riyaseti, Basra

10 Ekim, 1916.

Basra Siyasi Şube Şefi, Yarbay Sir P.Z. Cox, K.C.S.1., K.C.I.E.'den

Simla, Hariciye ve Siyasi Kısımındaki Hindistan Hükümeti Sekreterine (Hususi Kâtibine/Mümessiline/Vekiline)

Efendim,

20 Eylül tarihli, 1738-G numaralı Hariciye Dairesi tasdikine sahip muhabere hitamı hususunda;

Harbin devamı esnasındaki fikir ve görüşlerime aynen sahip olduğumu onurla ifade etmeliyim. Menfaatlerimiz sebebiyle, Körfezdeki Arap Liderleriyle muhaberemizi akamete uğratacak veya ihtilafa sebebiyet verecek muhtemel bütün tavır ve hareketlerden içtinap etmeliyiz.

Binaenaleyh; Konseydeki Talimatın 2 Ağustos 1917'ye kadar tehirinin tasdik ve tasvibinin Hariciye Nazırından talep edilmesini tavsiye etme cüretini göstermek durumundayım.

Yarbay ve Siyasi Şube Şefi

(İmza)P. Z. Cox.

¹⁰ F.O. 371/3041-60 Nüsha no : 10284 REF. {94}

EK-11

Türkiye'deki mevcut rejimin yıkılması için Cemal Paşa tarafından Rus Hükümetine yapılan bazı teklifler hususunda bir belge¹¹.

Dış İşleri/İlişkiler Dairesi

2 Ocak 1916

No:5 **GİZLİ**

Lordum,

Geçen ayın 29'una ait 3134 numaralı telgrafım muvacehesinde, Türkiye'deki mevcut rejimin yıkılması için Cemal Paşa tarafından Rus Hükümetine yapılan bazı teklifler hususunda, Majestelerinin Petrograd'daki elçisinden gelen konu ile ilgili bir telgraf kopyasını leffen (zarflayıp birlikte) Lord Cenaplarına gönderiyorum.

Asaletmeap Efendimizin konuyla ilgili tahkikatta bulunarak Meclis Başkanının görüşlerini bana bildirmelerini (rapor etmelerini) istirham etmek durumundayım.

Derin sadakat ve saygılarımla,

Lordum,

İtaatkar, aciz kulunuz/

(hizmetkarımız)

Ekselansları,

The Right Honourable (İngiltere'de bir asalet ünvanı)

Lord Bartie of Thame,

¹¹ FO 371/2767-64361 (REF. 14)

EK-12

Sulh ve İngiltere¹² :

İngiliz Nazarından (Nazırlarından-Bakanlarından) Churchill geçen gün Londra'da bir nutuk irad etti. Papalık makamının Sulh notasına İtilâf devletlerince ve bilhassa bu devletleri kendi keyf ve iradesine göre idare eden İngiltere Hükûmetince ne yolda cevap verileceğini endişe ile bekleyen efkâr-ı cihan bu nutuktan sonra şimdilik bir sulh-u karib'den (yakın zamanda bir barıştan) kat'-i ümid etse gerektir (ümit kesse gerektir). Filhakika Papalık makamı artık beyhude israf edilen kanlardan, insaniyetin pek muhtaç olduğu nimet-i sulhdan (barış nimetinden) milletleri âtiyen (gelecekte) büyük, ufak her cidale (savaş) karşı vikaye edecek (koruyacak) insanî tedbirlerden beynelmilel hüküm hey'etlerinden, terk-i teslihattan (silah bırakmaktan), hulâsa (özet olarak) mesut ve müreffeh bir devrenin esbab-ı teessüs ve istikrarından (kurma ve istikrar sebeplerinden) bahsederken Churchill yalnız İngiltereyi İngilizliği düşünüyor, sulh-u insaniyet nokta-i nazarından (insanlığın barışı açısından) değil, İngilterenin iradesi, İngilterenin kuvveti, İngilterenin vazifesi nokta-i nazarından muhakeme ederek sanki milyonlarca halk İngiltere uğruna feda olmuş, sanki medeniyetin ona kabil telafi-i zayıat (kayıplarını telafi etmek) İngiltere için yapılmış gibi harbin gayesi yalnız bir noktada, yani, İngiliz tahakkümüne mani olan Almanya Hükûmet-i askeriyesinin mahvında görüyor.

Belki Churchill bir Alman gazetesinin dediği gibi blöfçü bir nazırdır, belki bu bâlâ (yüce, yüksek, yukarı) pervaz rical-i hükümetin bütün tahminat ve müddeiyatı (tahmin ve iddiaları) boşa çıkmıştır. Fakat sosyalist (Hinderson)un İstokholm (Stockholm) Konferansı münasebetiyle Londra kabinesinden suret-i ihracını (bakanlar kurulundan çıkartılması) ve Başvekil Lloyd George'un rüfeka-i mesaîsi (mesai arkadaşları) üzerindeki nüfuz ve kuvvetini nazar-ı dikkate alacak olursak (Churchill)in Londra'da, yani pay-i taht ahalisi önündeki beyanatına bir ehemmiyet-i siyasiye atfetmemek ve bunları İngiltere kabinesinin nokta-i nazarı ile alakadar bulmak kabil olamaz.

İşte bu itibar iledir ki, biz sulh denilen hedefi İngilizlerden ve İngilizlerin arkasına takılan hükümetlerden büsbütün ayrı bir mesafeden gördüğümüzü

¹² 8 Teşrini evvel, 1335, No. 10020

zannediyoruz. Bize göre sulh falan veya filan milletin iradesini, kuvvetini, açık tabir ile diğer milletlere tefavvuku (üstünlüğü) değil, her milletin kendi hakkına ve istidadına göre inkişafını temin edecek bir gayedir. Bu gaye hasıl olduktan ve milletler bu gayenin meşruiyyetini kabul ettikten sonra harbin devamı bir cinayet idi. Halbuki 1914 Ağustosunda Almanya'ya ilân-ı harb eden İngilizler bidayeten (başlangıçta) Belçika'nın bitaraflığı (tarafsız) namına bu cidale (savaşa) girdiklerini ilân ettikleri halde kuvvetleri ve taraftarları arttıkça seslerini yükselterek lisan-ı efrattan (fert fert dile getirmekten) sahaif-i matbuâta (basılı gazetelere, basın yayın organlarına), mahafil-i hususiyeden (özel gizli mahfillerden, kulislerden) mecalis-i resmîyeye (resmî meclislere, oturumlara) kadar her vasıta ile peyderpey (azar azar tedricen- yavaş yavaş) asıl maksatlarını izhardan (ortaya koymaktan, açıklamaktan, göstermekten) çekinmediler. Bugün fikrini açık söylemekten çekinmeyen hiçbir İngiliz bulamazsınız ki size bu harbi ancak ve ancak Almanya'yı ortadan kaldırmak ve Cermenliğin inkişaf-ı iktisadi ve siyasisini (ekonomik ve politik gelişmesi) kurmak maksadıyla girdiğini itiraf etmesi. Hukuk-ı akvam (milletin haklası), adalet, serbesti ve hürriyet artık ağzlarından kalktı. İngiliz siyaseti bu büyük kelimeleri yalnız Almanlara fazla düşman tedarik etmek ve harb sahalarına gönderilecek pek fazla insan bulmak için kullanıyordu. Bugün Asya ve Amerika'da kuvvetlerinden veya muavenetlerinden (yardımlarından) istifade edilebilecek ne kadar hükümet varsa hepsi İngiltere'nin havza-i tahakkümüne (egemenlik alanına) girmişti. Riyakar İngiltere için bundan sonra maksadını saklamağa hiçbir lüzum yoktur. Müttefiklerini muti (itaatkâr) birer muavin (yardımcı) ve icabında hissiz birer esir gibi kullanan Londra hükümeti ve kendi iradesi, kendi kuvveti, kendi vazifesi yerini bulmadıkça, açık tabir ile insaniyetin mukadderat-ı âtiyesi (kaderi, geleceği) bütün denizlere ve geçitlere hakim olan İngiltere'nin eline geçmedikçe sulhdan bahs etmek nabimevsim (mevsimsiz, zamansız) olacağını bir nazırına söyletiyor ve bu gayenin husulüne yegâne mani olan Prusya hükümeti askeriyesini kurmak için Flander cephesinde müthiş ordular harikanüma vesait-i tahribiyye ile (olağanüstü yıkım araçları) hücumla kalkarak (Churchill)in beyanatını teyid ediyor.

Biz o itikattayız ki Papalık makamının sâika-i merhamet ve insaniyetle bütün muhasımlara tercih ettiği (düşmanlara yönelttiği) sözler, hükümet-i merkeziyenin hakkından ve mevkiinden emin olarak verdiği cevaplar, nihayet bütün

beşeriyet-i ma'sume ve muztaribenin (günahsız ve ızdırap çeken insanlığın) çektiği elim mihnetler (acılar, zorluklar) hodgam (bencil) ve menfaatperest (çıkarıcı) İngiltere'yi hunharlıkta teşci (cesaretlendirme) ve teşvikden başka bir işe yaramamıştır. Binaenaleyh İngiltere'nin şu aralık kimden gelirse gelsin herhangi bir teklifine vereceği cevap ya Churchill'in beyanatını tekrardan, yahut Alman cephe-i harbine yeni bir taarruzdan ibaret olacaktır. Madem ki dördüncü Alman ordusu dünyanın bütün renk ve kıyafetinde insanlardan mürekkep (meydana gelen) İngiliz kıt'alarının savletlerini (saldırıların) kırıp duruyor, meadem ki hükümet-i merkeziye şarkta Lehistan'a ve Rusya'ya, cenupta Sırbistan'a ve Romanya'ya hâkim bulunuyor, madem ki Belçika'nın bütün eyaletlerinde ve Fransa'nın şimal aksamında (kuzey kısımlarında) Prusya neferleri oturuyor ve bu vaziyet dört seneden beri değişmiyor. İngiltere için bu aralık sulh seslerine kulak vermek kabil değildir. Vaziyet-i hazırda (içinde bulunulan durum) İngiltere için sükut-u hayal olsa bile bunu büyük sözlerle, mebzul (bol) parelerle, sağdan soldan toplanacak himmetlerle telafi etmek kabildir.

İngiltere'nin mevki-i müstesnası icabınca tahammül edemeyeceği yegâne darbe sukut-ı kuvvet ve şevkettir. Bu sukut karadan, denizden, havadan yavaş yavaş mukaddematını göstermeye başladı. Bir zaman gelecek ki bu gün kimi nüfuz ve şevketinin (itibar) mağlubu, kimi sehavet (cömertlik) ve muavenetinin (yardımının) mücâbı olarak kendisine yardım eden müttefikleride dahil olduğu halde bütün cihan İngiltere'de anud (inatçı) ve hodgâm (bencil-kendini beğenmiş) bir sulh düşmanı görecektir, sulh arzuları İngilizlerin tahakküm-ü menfaatperestanesine galebe çalacak (çıkarlarına çok düşkün bir hükmetme, üstün gelmek) ve asırlardan beri dünyayı bir kâbus gibi ürküten İngiliz kuvvetine şu dört senelik icraat-ı menfiyesinden (olumsuz, yıkıcı icraatları) mütevellit cür'etle her millet kendi serbestisini İngiliz pençesinden kurtarmağa kalkışacaktır.

Vakıa şimdilik bundan henüz uzak bulunuyoruz. Fakat sebat, himmet, metanetle o devrin zevklerini idrak etmekde mümkün olacaktır. Kalbimizi hissiyat-ı insaniyeye açık tutmak bir fazilet ise de ümit ve rikkate (kalp yumuşaklığı) kapılmaksızın hakikatı göz önünde bulundurmak o faziletten daha ulvî (yüce) bir vazife olduğunu da unutmamalıyız.

EK-13

İngiltere'nin Emelleri¹³:

Rapington'nun bir Makalesi:

Berlin 8 Teşrin-i Sani (M)- İngiliz meşahiri münakkidini askeriyesinden Miralay (Rapington..?) "New London magazin" risale-i mevkutesinin (düzenli çıkan) teşrin-i sani nüshasında neşrelediği makalede İngiltere'nin âmali hâkiyesini (gerçek emelleri) emsali nadir bir serahat (açıklık) ile izah ve beyan eylemiştir. (Rapington) diyor ki: "Heyet-i itilâfiyenin riyaset ve idaresini deruhte (üzerine alma) ettik. Zaten Avrupa'nın riyaset (başkanlık) ve idaresi bihakkın bize aittir. Eğer muharebe bizim istediğimiz gibi nihayet bulur ve ordu ile donanmayı ve bütün mütabi kuvvetimizi elimizde toplu bulundurursak cihanın en birinci devlet-i askeriyesi olacağız ve herşeyden evvel bir devlet-i Bahriye olarak kalacağız ve şu suretle devletimizin hudud-ı berriyesi (kara sınırlarımız) ileride dahi bütün muhit-i arza (bütün denizlere hakim) şamil bulunacaktır. Bizim milletimiz mazide istila arzusunda bulunduğu gibi şimdi dahi istila arzusu perverde ediyor".

(Rapington) İngiltere'nin milel-i sagire (küçük milletler) hukuku ve cihanda hürriyet ve adaletin tesisi için harb etmekte olduğu yolundaki daima tekerrür edilmekte olan müddeiyat-ı (iddia edilen- riyakarca) müraiyanesi hilafına olarak İngilizlere has bir kanaatkârlık ile 50 milyona bağlı olan milleti için muhit-i cihana şamil hududu berriye (karaya açılan sınır) istemek renkli ve renksiz (siyah, beyaz, zenci) ne kadar akvam (kavimler) var ise bunları taht-ı hükmüne almak ve Avrupa'nın riyasetini deruhte eylemesini talep etmek ile pek namuskarâne (dürüstçe) hareket etmiş oluyor. Başka milletler için cinayet sayılan arzuy-ı istilâ İngiltere için pek mukaddes görülmüştür.

¹³ Sabah, 24 Teşrin-i evvel. 1335.

EK-14

Harb Gayelerimiz¹⁴:

Almanya'nın en maruf siyasi muharrirlerinden (yazarlarından) olup (Deutsche Tageszeitung) "Zeitung"un siyasi baş makalelerini yazan Kont (Reventlov), Berlin'de münteşir (neşrolunan) İslamische Welt) mecmuasının Ağustos nüshasında (Türk Müttefiklerimizin Harb gayeleri) unvanlı (başlıklı) bir makale neşretmiştir. Kont (Reventov) makalesinin başında, Almanya'da umumi harb gayeleri hakkında birçok münakaşalar cereyan ettiği halde Türk Harb gayelerinden pek az bahs olunmasından şikayet ediyor ve diyor ki: "İhtiraf edilmelidir ki bu hâle sebep olan kusurlar birazda Türk müttefiklerimize aittir. Çünkü müttefiklerimizin ne gibi gayeler takip ettiklerine dair pek az şeyler işitiyoruz. Yahut belkide ben aldanyorum. Belkide Türk gazeteleri harb gayelerinden bahsediyorlarda Alman Efkâr-ı Umumiyesi bu babta (konuda) haber alamıyor. Eğer mesele bundan ibaret ise pek teessüf eder ve bu hâlin nihayet bulmasını arzu eylerim".

Kont (Reventlov) bu sözleriyle pek can alacak bir noktaya dokunuyor. Filhakika Berlin'de diğer müttefik memleketlerinin harp gayeleri hakkında en küçük teferruata kadar münakaşalar cereyan ettiği ve o memleketlerde bu zeminde vuku bulan her türlü neşriyattan vakit ve zamanıyla haber alındığı halde bizde nadiren bahs olunuyor. Bundan ne gibi mahsurlar çıkabileceği meydandadır. Sulh müzakarasında bittabi (doğal) efkar-ı umumiye hükümetlerle beraber bir kuvvet teşkil edecektir. Bu cihetle harb gayelerimizin herşeyden evvel müttefik memleketlerin efkar-ı umumiyesinde iyice yer tutması büyük bir ehemmiyetle telakki edilecek bir meseledir.

Harb gayelerimiz hakkında Berlin'de niçin faideli münakaşalar vukubulamadığı hakkında Kont (Reventlov) iki sebep zikrediyor ki bunların ikisi de vaki olmuştur. Birincisi Alman gazetelerinin memleketimizden hayret edilecek kadar az malumat alıp neşretmeleri ve bu meyanda gazetelerimizin neşriyatından karilerini (okuyucularını) pek az haberdar edebilmeleridir. Alman muharririnin dediği gibi bu hâlin nihayet bulması pek arzu edilebilecek bir şeydir. Memleketimizden harice

¹⁴ Sabah, 2 Teşrin evvel 1337, No: 10014.

(dışarı) bilhassa müttefik memleketlerine malumat isalini (ulaştırmak) temin eden vasıtaların bir kat daha tevsî (geniş) ve ikmalini ciddi bir surette düşünmeliyiz.

Diğer taraftan şurasını itiraf etmeliyiz ki gazetelerimiz, harp gayelerimizi memleketimizin efkar-ı umumiesine vâzih (açık) bir srette tanıttık ve ecnebi memleketlerine bizim ne istediğimizi ve ne düşündüğümüzü iyice anlatacak neşriyet icrası hususunda vazifelerini tamamıyla yapmamışlardır.

Filhakika, kapitülasyonların kaldırılması ve memleketimizin serbest bir surette inkişafı imaknının temini gibi büyük ve meşru gayelerimiz bulunduğu vakit zikredilmiştir. Fakat bu gayeler etrafında cereyan eden münakaşalar ve yazılan yazılar efkar-ı umumiyede canlı kanaatlar husule getirecek dereceyi bulmamıştır. Yarın sulh müzakereleri başlayınca efkar-ı umumiyemizin hakiki ihtiyaçlarımız nokta-i nazarından besleyeceği arzulara kafi derecede vuzuh (açıklık) bulamayacaktır.

Bu noksanın mesuliyetini yalnız yeni gazetelere yüklemek doğru değildir. Bir günlük ömrü olan yevmi gazete makaleleri hiç bir zaman derin ve etraflı bir tatabû (yayın-basım) mahsülü değildir. Bu makaleler en ziyade ortalığı işgal eden meselelerin sathi şekline göre her gün alelacele yazılıp gider. Bunun için harp gayesi münakaşasının yevmî gazeteleri dolduran kalemlerden daha mütehasıs, daha müdekik (ciddi) kalemler tarafından idare edilmesi ve yalnız işin umumi şekli hakkında değil, her türlü safhaları ve meseleleri hakkında yazılar yazılıp millete nutuk ve konferans tarzında hitaplarda bulunulması lâzım gelir.

Bu mühim vatanî vazifeyi ifa etmenin zamanı henüz geçmemiştir. Harp zamanında mateessüf (üzüntülü) vazifelerini tamamıyla yapmamış olan kalemler artık harekete gelmeli ve harp gayelerimiz hakkında ortalığı tenvir (aydınlatici) etmelidirler. İşe evvela kendi efkar-ı umumiyemizden başlamalıyız. Harbden ne gibi neticeler beklediğimiz halk nasıl olsa biliyor deyip geçmemeliyiz. Bizim halkımız da o kadar, malumat, terbiye telakki farkları vardır ki, arasıra yazılan birkaç satır yazının herkes için müşterek ve mütesavî (eşit) bir bilgi membağı teşkil ettiğini ve bunun kafaları müsbet bir surette birleştirdiğini farz etmek doğru olamaz. Zaten harp gayelerimizin neden ibaret olduğunu efkar-ı umumiyenin umumi bir mahiyeti haiz hadiseleri fark ve temyize muktedir olan kısmı müşterek bir tarzda bilse bile bu

malumat maksada kafi değildir. Malumat sağlam bir kanaat şeklini almalı ve bu kanaate vatanperverane bir şevk ve heyecanda karışmalıdır. O suretle ki, sulh müzakerelerinin arefesinde bu memlekette ne istediğini bilir ve hükümetle birlikte çalışmaya müheyya ve muktedir bir efkar-ı umumiye kuvveti bulunsun.

Memlektimizde harp gayesi münakaşasını yürütmekle beraber bir taraftan da müttefiklerimizi ve bî-tarafları (tarafsız) tenvir (aydınlatmak) için vesait hazırlamalı ve teşkilât yapmalıyız. Unutmamalıyız ki Avrupa'nın her tarafında memleketimize bin bir gece memleketi nazarıyla bakmak ve bizim meselelerimizi ve ihtiyaçlarımızı kolay kolay anlamak meyle ve itiyadı (temayülü) vardır. Düşmanlarımız tarafından yapılan tahrikat bitaraf memleketlerin bir kısım ahalisi arasında bu meyil ve itiyadı zararsız bir şekilden çıkarmış ve husumetkârane bir şekle koymuştur. Bu gibi cereyanlara karşı gelerek harp gayelerimizi ve harp zamanında memleketimizde görülen terakki esef ve istidatlarımızın derecesini harice halisane bir surette tanımak, sulh masası başında oturmazdan evvel mutlaka ifa edilmesi lazım gelen bir vazife teşkil eder. Bunun husulü de evvela memleket efkar-ı umumiyesinin iyice tenvir ve tevhid edilmesini ve canlı bir kuvvet şeklini almasına bağlıdır.

Ahmed Emin.

EK-15

İngiltere Amirallik Dairesi Lordlar Komisyonu tarafından Majestelerinin TALISMAN, TERMAGANT, TRIDENT ve TURBULENT gemileri ve E 25 ve E 26 denizaltıları ile ilgili iddialara Osmanlı Devleti'nden alınan siparişlerin yol açtığı komisyonlar ve masraflara ait belgelere ve bilgilere ait yazışmalar¹⁵.

AMİRALLİK DAİRESİ
LONDRA S . W 1
19 EYLÜL 1917

GİZLİDİR

Sayın Baylar ,

Ben Amirallik Dairesi Lordlar Komisyonu tarafından Majestelerinin TALISMAN, TERMAGANT, TRIDENT ve TURBULENT gemileri ve E25 ve E26 denizaltıları ve sizin tarafınızdan iddia edilen ki; bu iddialara Osmanlı Devleti'nden alınan siparişlerin yol açtığı komisyonlar ve masraflarda dahildir. Bendeniz ödeme önergesinden bahsetmek için görevlendirildim .

2)Dikkatli bir tetkikten sonra Lordlarım sizi şu şekilde bilgilendirmemi istemişlerdir. Onlar sadece kendilerine temin edilen gemiler için uygun bir ödeme yapmakla yükümlüdürler. Osmanlı Devleti'nden alınan ve savaş dolayısıyla yerine getirilemeyen siparişler yüzünden maruz kaldığımız komisyonları ve harcamaları ödemekle yükümlü değildirlir .

3)Osmanlı Devleti'nden almış olduğunuz ödemelere gelince, görülmektedir ki bunlar nihai olarak kendiniz ve Osmanlı Devleti (veya alternatif olarak düşman malını gözetimcisi) arasındaki bir anlaşmayı oluşturmaktadır .

4) Lordlarım Türk kontrat haklarına İngiliz Hükümetince el konulmasını teklif etmekte ve akabinde benim şunları istirham etmemi istemektedirler. Osmanlı Devleti tarafından ısmarlanan 4 torpido destroyeriyle ilgili hangi kontratların (resmi veya haberleşme sonucu oluşmuş) var olduğunu tarihleri ve partileri vererek ve gemilerin nasıl tanımlandığını belirterek, kontratların başka gemilerle ilişkisi olup olmadığını (eğer varsa hangi gemilerle) ve kontratlarla yapımına ve ödemeye ait neler yapıldığını ödeme koşulları ve yapımının

¹⁵ F.O. 371/3041-323

tamamlanmasının nasıl düzenlendiğini ve eğer yetki tahsisine ait bir hüküm varsa (o halde ne gibi hüküm) ve eğer ödeme yapılmışsa ne gibi bir ödeme yapıldığını ve Osmanlı Devleti'nin hangi mülkiyetine veya onu temsil eden hangi şahsa yapıldığını belirteceksiniz .

5) Lord hazretlerinin kendileri de aynı şekilde Osmanlı Devleti tarafından ısmarlanan 2 denizaltıya ait kontrat veya kontratların da içeriklerinin kendi bilgilerine sunulmasını istirham ederler .

Saygılarımla
Eastern Yapı Komitesi
10 Great George Cad .
Westminster S . W 1

EK-16

“Osmanlı Devleti savaş gemileri Rihtım ve Silah Fabrikası Ortaklığı” adlı Türkiye’deki savaş gemisi dokları ve tersanelerinin yeniden yapılandırılması ve idaresiyle ilgili Amirallik Dairesi Genel Sekreterliğine, görüş belirtmek maksadıyla yazılmış bir belge.¹⁶

Eastern Yapı Komitesi

10 Great George cad.

Westminster S.W

5 Ekim 1917

Amirallik Dairesi Genel Sekreterliğine,

Whitehall, S.W.1

Sayın Bay ;

19 Eylül tarihli ve c.p 04718 / 17 / x 29218 sayılı mektubunuzu aldığımızı ve dikkatlice tetkik ettiğimizi bildiririz .

Mektubun çeşitli bölümlerine cevap vermeden önce genel karakterde bir öngörüş sunmamıza izin vermenizi istirham ederiz. Türk Hükümeti’yle yapılan kontrat, savaş başlamadan az önce oluşan ve başarılı bir şekilde yürütülen önemli bir anlaşmayı oluşturmaktır. Bu anlaşmanın sonucu olarak bir yanda, kontrolü tamamıyla İngiltere’ye ait olan “Osmanlı Devleti savaş gemileri Rihtım ve Silah Fabrikası Ortaklığı” adlı Türkiye’deki savaş gemisi dokları ve tersanelerinin yeniden yapılandırılması ve idaresiyle görevli olan Türk şirketinin tesis iznini aldık, diğer yandan ise; Türkiye Savaş gemileri Programının işleyiş kontrolünü ele geçirerek ve böylece Osmanlı İmparatorluğu hudutları içerisindeki tüm dokların tersanelerin ve savaş gemisi yapımlarını garanti altına aldık. Türkiye Merkezi İmparatorluklarla beraber savaşa katıldığı zaman yukarıda bahsi geçen anlaşmanın iptal edilmesi yönünde karar aldığını resmi olarak bize bildirdi. İyice düşünüp müzakere ettikten sonra Britanya Hükümeti’nin özel ve genel çıkarları açısından biz bu kararı uygulamama

¹⁶ F.O. 371/3041-324

kararı aldık. Ve savaş durumunun bu anlaşmalar üzerinde onları tehir etmekten başka bir etkisi olmadığına hüküm verdik ki bu nokta bizce beynelmilel kamu hukuku genel hükümü ve kontrata ait özel hükümlerin salahiyetini gerektirir. Bu görüş Dışişleri Dairesine sunuldu ve dairenin hukuk danışmanları tarafından görüşülerek kabul edildi ve 24 Şubat 1915 tarihinde Majesteleri Hükümeti'nin Dışişleri Müsteşarı bizim görüş noktamızın doğruluğunu onayladığını bildirmekten memnurluk duyduğunu ve gerekli tebliğlerin Osmanlı Hükümetine yapıldığını ve Majesteleri Hükümeti'nin uygun zaman geldiğinde bu devletin diplomatik yollarla bunlara karşı çıkmaya hazır olduğunu kendilerine açık olarak ima etmiştir.

Saygılarımızla arz ederiz ki 19 Eylül 1917 tarihli mektubun 4. paragrafında belirtilen görüşler Dışişleri Dairesince onaylanan ve benimsenen planın işleyişine uygun görülmemektedir .

Saygılarımızla ;

Eastern Yapı Komitesi Adına

J.E. DAVISON

EK- 17

“GÖRÜŞ¹⁷”

Komitenin 5 Ekim 1917 tarihli mektubu genel bir ön tetkik karakterindedir ve Amirallik Dairesi'nin 19 Eylül 1917 tarihli mektubuna bir cevap mahiyetinde değildir. Son bahsedilen mektubun 4. paragraf, İngiliz hükümetinin Türk hükümetinin kontrat haklarına el koymasından önceki komisyon oluşumu için gerekli olan bilgileri elde etmek için bazı incelemeler yapmıştır. Böyle bir el koyma prensip olarak Türkiye'yle olan kontratın şartlarını yerine getirme yükümlülüğünden muaf tutulacakları için kontrat sahiplerinin avantajına olacaktır. Bununla beraber görünüşte şu anki durum itibariyle Eastern Yapı Komitesi Türkiye'deki savaş gemileri tersane ve doklar için yeniden yapılandırma ve idare işini ve savaş gemileri programını tehir etmeyi kendi avantajlarına uygun olarak görmektedirler. Eğer savaş sonunda İngiliz hükümetinin politikası Türkiye 'nin savaş gemisi tersanesi, havuzu veya gemilerine sahip olmasını engelleyecek şekilde oluşursa şüphesiz ki; komite farklı genel düşünceleri sunacaktır. Bu şartlar altında kanımca 19 Eylül 1917 tarihli mektubun 4. paragrafında bahsedilen teklif mektubun 2. paragrafında dikkat çekilen nokta itibariyle işleme konmayacaktır. Eğer 3 Ağustos 1917 tarihindeki, 2 deniz altı ve 4 torpido destroyerinin alınmasıyla ilgili yazışmaların etkisi üzerindeki görüşlerimde haklıysam Komite paragraf 2'yi kabul etmeli ve gerekli gördüğü şekilde hareket etmelidir.

G . W Ricketts

2 Hare Court Temple

23 Ekim 1917

¹⁷ F.O. 371/3041-325.

EK-18

12 Ocak, 1915

SAVAŞ VE TÜRKİYE

“İngiltere ve Suriye¹⁸”.

Suriye'nin, acilen bu sabah saat 4'de ilhak edilmesi zorunludur.

L.O.

İmza

¹⁸ F.O. 371/2481-4109-73

“Maraş”¹⁹:

Mütareke ahkâmı hilafında (mütareke hükümleri aksine) işgal olunan memleketlerimiz fecayi (facialar) ve mühalikin (helak) envainna (her çeşidine) maruz bulunmaktadır. Buralarda temin-i asayiş ve muhafaz-i sukûn bahanesiyle bulundurulmuş ecnebi kuvvet huzur ve emniyet namına ne varsa kamilen selb etmiştir. (kendileri ortadan kaldırmıştır-yok etmiştir) Hissiyat-ı dinîye ve milliyemiz hakkında beşeriyet vazifelerinin en iptidaisi bile nisyân (unutulmak) olunmaktadır. Pişî (önünde, öncephede) ihtiramda (hürmet, yükseltmek) iki milyon gencimizin kanını akıtığı bayrağımızı mevaki-i resmîyeden (resmî yerlerden) indirilmek isteniyor. Ayntap (Antep), Maraş, Urfa, Kilis’de muhadderât-ı islâmîye (örtülü-namuslu islâm kadınlığı) sokaklarda mükerrer (defalarca) ve mütevali (devamlı-ara vermeden-sürekli) tecavüzlere uğruyor. Askerî binalar önünde genç, masum islâm yavrucaklar bilâ hürmet (saygısızca) sebbane (söverek) sürükleniyor. Garıpdar, İmalı/Eymalı, Cebceli, Eloğlu, Karalar ve Sarılar vesâir İslâm köyleri ihrak (yakmak) ve namusları alenen ve müctemian (toplucu) hetk (yırtma-yarma) ve payimal ediliyor. Çiğneniyor, ayaklar altına alınıyor). Hükûmete her an tecavüzün müessif (üzücü) bir neticesi olarak masum Maraş kızları alevler içinde bir yığın enkaz hâle geliyor. Bu şehirde kırk Müslüman kadını hamamdan çınlıçplak çıkarılarak esir alıyor. Müslüman müteneffizânı hayyen (diri diri-canlı canlı) derileri soyularak uzuvları kopararak türlü vahşet ile itlâf ediliyor (telef etmek, öldürmek). Ahaliyi son derece tazyik (baskı) ile ve bundan mütevellid (doğan-dolayı) ye’s (üzüntü) halleri her tarafta kanlı müsademeler (çarpışmalar) ihdas eyliyor (ortaya çıkarıyor). Evsiz ve yurtsuz kalan çocuk ve kadından mürekkep (oluşan) insan sürüleri kar altında çamurlar içinde aç ve perişan sürüne sürüne canlarına faciyanâ bir surette (feci şekilde) hâtıme (son) veriliyor. Harb-i Umumide en çok ezilen bu yerler, âlemin nimet-i sulha (barış nimetine) kavuşmuş olmasına rağmen asker sevkiyatı, mühimmat ve bomba nakliyatı, top mitralyöz sadaları karşısında mütemadiyen (devamlı-sürekli olarak) inliyor. Ermeniler teslih edilerek (silahlandırılarak) islâmlar üzerine saldırılıyor ve

¹⁹ Hakimiyyeti Milliye, 10 Mart 1336

islâmların gayz (kin) ve nefreti bunlar üzerine celb ve davet olunuyor (çekiliyor). Muhafaza-i asayiş ve icra-yı muadelet (adil davranmak, eşitlik uygulaması) acaba bu mudur? Böyle midir? Her milletin hürmet ve tebçillere (saygı göstermeye, yüceltmeye) lâıyk görüdüğü bir zamanda bizim çıkardığımız Türk ve Müslüman âvâze-i tazallümü (zulümden şikâyetçi olan feryatları) neden hiç bir yerde samah-ı dikkat (dikkat cömertliği) ve muadelet (eşitlik muadillik) bulamıyor? Akvamın (milletlerin) selâmet (kurtuluş) noktasını tarihin ezeli şhadeti önünde medeni Avrupa neden susuyor ve gayr-ı tabii (doğal olmayan) gayr-ı muhik (haksız olan, haksız yere olan) bir işgal keyfiyetinin devamındaki israrıyla bilâ âram (durmaksızın, dinlenmeksizin) kanımızın akmasına, şehirlerimizin yanmasına, köylerimizin yerlere geçmesine ne sebepten nâzar-ı bî kaydi ile (kayıtsız, lâkayt, önem vermeyerek) bakıyor? İşgal altında olmayan Sivas, Kayseri, Niğde ve sâire gibi yerlerde müslim ve gayr-ı müslimlerin oralarda nâil olduğı (erdiği, ulaştığı) emn (emniyet, güven) itimad üç bedbaht livada (sancak) dahi takrir-i sükûnun (sükûnetin karar bulması) işgalin ref'ine vâbeste (bağlı) olduğunu canlı bir surette gösteriyor. Bütün milel-i muhtelif (değişik milletlerin) misyonerlerinin şahidi olduğı bu hakikatı görmemek hakikat ve fazilet perdesi altında harisâne (hırslı, açgözlü, tamahkâraca) emeller getirildiğini gayr-ı meşru' maksatlar takip edildiğini isbat eder. Medeni Avrupa ve vicdani Amerika'dan büyük Leon'un Muazzez vatani olan Fransa'nın an'anevi hiss-i insaniyet ve mürüvvetinden (iyilik, insanlık, yiğitlik) hükümet-i seniyyemizin teşebbüsât-ı müsmire (tesirli, netice veren, faydalı girişimleri) ve ciddiyesinden (ciddi) şu bitmez tükenmez mezalim (zulümlere) ve fecayia (feci işlere) sebebiyet veren kanlı hareket ve müdahalelerin hemen tevkifiyle (tutuklanmasıyla) beraber sefalet ve felâketten halâsımızın (kurtuluşumuzun) yegâne çaresi olmak üzere haksız, fuzuli (boş yere) tevili kabil olmayan (anlam verilemeyen) bir işgalin ref'i (kaldırılması) vicdan-ı beşer muvacelesinde (insan vicdanına uygunluğu bakımından) hak, adalet ve fazilet namına kemal-i şiddetle (tam şiddetli, en yoğun şekilde) talep eyleriz.

Ayntap Cemaat-i İslamiyesi

Edip

EK-20

Kürdistan ve Sulh konferansı²⁰:

Paris’de bu defada Kürtleri felakete sevk etmek üzere faaliyete başlayan Şerif paşa’nın Bagos Nubar Paşa ile müttehiden (birleşerek) müstakil bir Kürdistan vücuda getirmeye çalıştıkları malumdur. Ermeniler Şerif Paşa ile ittihad eden Bagos Nubar’ı protesto ettikleri gibi Şerif Paşa’yı da Müslüman Kürt vatandaşlarımız bir Ermeni ile teşvk-i mesaî ederek vatanlarını camiayı Osmaniye’den ayırmaya kıyam (kalkışmak) ve bunu sırf, ihtiras-ı şahsiyesi için takib ederek koca bir milleti felaket ve bedbahttiye ilka (eylemek) te devam eylediğinden dolayı protesto ediyorlar. Hiç kimsenin vekaletini haiz olmadıkları halde fuzulî bir iddia ile ortaya atılıp memleketi ve milleti parçalamak isteyen bu ve buna mümasil eşşahsın (şahısların) beşeriyet huzurunda layık olduğu mevki malum olduğu için Sulh Konferansı’nın bir bedbaht Paşa’ya verecek cevabı pek basit olmak lazım gelir.

Kürt aşiretleri mesasının (reislerinin) Eleşkirt merkezinden çektikleri telgrafi Şerif Paşa tarafından büyük bir inat ve ısrar ile takip edilen hareket-i hiyanetkâranenin mahiyetini vuzuh (açıklık) ile ortaya koymaktadır. Bu telgraf Sulh Konferansı’na ve bilumum İtilâf Devletleri mümessillerine çekilmiştir:

“Şerif Paşa namındaki bir şahsın Paris Sulh konferansı’nda kendisine Kürt Murahhası unvanı verdiğini haber aldık. Mumaileyh Kürdistan ve Kürtlerce hiç bir sıfatı vekalet-i haiz bulunmadığından amâ (emeller) ihtirasâtı şahsiye ve hususiyesine müsteniden (dayanarak) Konferansta Kürtler namına serd edeceği müstediyyat ve fuzulî teşebbüsatin bizlere müessir (tesir) olamayacağı cihetle sem’i itibara (nazarı itibara) alınmamasını istirham ve Kürtlerin hiç bir sebep ve suretle camiayı Osmaniye’den ayrılmayacak bir kitle olduğunu da ilaveten arz eyleriz efendim.

Aşiret Reisi Zeki Bey, Eleşkirt Kürtleri Namına Aşiret Reisi Abdülmecid Bey, Aşiret Reisi İbrahim Bey, Aşiret Reisi Mahmud Bey, aşiret Reisi Ali Bey, Eşrafdan Hüsnu, Eşrafdan Hasan, Aşiret Reisi sadık Bey.

²⁰ Hakimiyeti Milliye, 14 Mart 1336, No: 15.

Kürt vatandaşlarımızın asırlardan beri tarihlerini, emellerini, hayat ve maşeretlerini teşrik (birleştik-paylaştık) ettikleri sair Osmanlı akvamı (kavimlerinden) ayrılmalarının mevcudiyetlerinde ne derin bir boşluk tevlid (doğurmak) edeceğini ve nasıl istinadsız kalacaklarını idrak etmekten ve şimdiye kadar sancağı altında yaşadıkları devlete masun-ı zeval bir sadakatle merbut (bağlı) bulunmaktan mütevellit (doğan) bu güzide vatanperverane hissiyatını tebcil (saygı ile ifade etme, ağırlama) ederiz.

Maksat her milletin inkişaf terakkisini kendi milliyeti dahilinde temine muvaffak olmaksızın prensiplerimiz esasen bunu icap ettirmektedir. Bu hakikate rağmen Şerif Paşa'nın ve ona mukayyes birkaç şahsın Kürtler namına ihtiras perverâne kıyam eylemeleri çirkin bir müddeiyata (iddiacılığa) sefalet-i ruhiyenin neticesidir.

EK-21

“Adana Ahvali²¹”

Adana muhabir-i mahsusamızın (özel muhabirimizin) verdiği malumat, Adana ve havalisinde vaziyetin günden güne vehamet kesb (kazanmakta) etmekte olduğu ve Ermeniler tarafından yapılan mezalimin her türlü kudret-i tahammülü taşıracak mertebeye vardığı merkezindedir. Bu defada Maraş ve Urfa hadiselerinden dolayı güya Ermenilere zulüm yapıldığını iddia ederek bir nevi heyecan taklid etmişler ve müslümanlara tecavüz için fırsatçı olduklarını bu defa vazihan (açıkça) isbat eylemişlerdir. Adana’daki Fransız memurlarının bu kerre düştükleri hatadan geri dönemedikleri, Ermenileri teşvik yolunda başladıkları siyaseti bir türlü terk edemeyecekleri anlaşılmaktadır. Pek samimi bir fikr-i insaniyetle temenni ederiz ki, sulh şerati (barış şartları) tekerrür ederek resmen tahliye kararı biran evvel bu memurlara tebliğ edilsin de yeniden birçok masumun medeniyet namına kanları dökülmesin.

²¹ Hakimiyeti Milliye, 14 Mart, 1336, No: 15, ayrıca bakınız Ek-20.

“Türkiye’nin Taksimi Aleyhinde Bir Miting²²”:

Morning Post gazetesinin işâratına nazaran Londra’da bulunan Müslümanlar bir miting akd etmişlerdir. Miting Mr. İsfahanenin riyaseti altında akd edilmiştir. Maksud, âlem-i İslamı alâkadar eden mesaile karşı sulh konferansının gösterdiği lakaydı bir protesto etmektir. Mitinge kısm-ı azamı Müslüman olmak üzere bir cemm-i gafır (büyük cemaat, muhafız askerler) iştirak etmiştir. Abbas Ali Bey’in bir mektubu kıraat edilmiştir. Mumaileyh bu mektubunda, Türkiye’nin duçarı inkisam olan kısımlarının Hıristiyan devletler arasında taksimi âlem-i İslâm için büyük, bir haksızlık olduğu ve hareketin Wilson tarafından mukaddimen va’z olunan iki esasın nakzı demek olacağını beyan eylemektedir.

Reis, Hindistan Müslümanlarının elyevm, âlem-i islâma karşı reva görülecek büyük haksızlığa karşı protesto için müttehit (birleşmiş) bulduklarını beyan eylemiştir. Müslümanlar arasında, islâm-ı Avrupa düvel-i muazzamasının pari esaretine atmak için Türkiye’nin taksim edilmek istenildiği kanaati mevcuttur. Mumaileyh İngiltere’nin Müslüman alemine karşı daima samimiyet ve muhabbetle muamele etmiş olduğunu ve Müslümanları rencide etmeyeceğinden elan (şimdi) emin bulunduğunu söylemiştir.

Bunun üzerine, sulh konferansı, Türkiye hakkında ittihaz edeceği kararlarda, seksen milyonu İngiltere taabiyetinde bulunan kitle-i muazzama-i islâmiyenin hissiyat ve nokta-i nazarını nazar-ı itibara almağa davet ile adilâne bir karar ittihaz edilmesi hususunda ısrar etmeye karar verilmiştir.

²² Sebilü’r-Reşad, 26 Haziran, 1335, Cilt 17, Aded: 425-426, s. 80.

EK-23

“Pek Mühim Muhtıra-ı Siyasiye²³”:

Hindistan Müslümanları tarafından İngiltere Hükûmetine takdim olunan muhtıra:

“Daily Telegraph” gazetesinin 21 Kanunisanı tarihli nüshasından harfiyyen tercüme edilmiştir:

Kral hazretlerinin Avrupa’da sakin bulunan teba-i müslimesi Türkiye’nin istikbaline dair hariciye nazırına bir muhtıra vermişler ve bunun bir nüshasını da başvekil ile isâl etmişlerdir. Muhtırayı imza eden zevattan Londra’da (Minising Palas)’da üç numarada sakin Mister M.H. İsfahaniye, başvekilin kâtibinden, muhtıranın geldiğini ve meselenin nazarı dikkate alınacağını müş’ir bir mektup gelmiştir. Hariciye Nezareti şu cevabı vermiştir:

Efendim,

Ahalisi ekseriyet itibariyle Türk olan havalinin idare-i müstakbesine ait bir muhtırayı mübelliğ 1 Kanuni sani tarihli mektubunuzun alındığını ve mevzubahsettiğiniz meselelerin yalnız sulh konferansı tarafından halledilebileceğini ve bu konferansata bilcümle ırklara ait hukuk ve amâlin tamamıyla nazarı dikkate alınacağını Kont (Lord) Cruzon’dan telâkkki ettiğim emre imtisalen beyan ederim.

Ş.E.T. Tiyleli

Mister İsfahani muhtırayı berayı neşir gazetelere tebliğ ederken matbuat mümesillerine demiştir ki: “Kral hazretlerinin teba-yı müslimesi Türkiye meselesinde son derece alakadardırlar. Avrupa’nın cenub-ı şarkiyesinde sakin bazı milletlerin, İngiltere ile diğer müttelik memleketler efkâr-ı umumiyesinin temayulat ve mukarreratına icra-ı tesir ve Türkiye’nin parçalanmasını temin maksadıyla bilvasıta sarfettikleri mesaiyi büyük bir hayret ve teessürle takip etmektedirler”. Muhtıranın metni şudur:

²³ Sebilü’r-Reşad, 20 Şubat 1335, Cilt 16, Aded 392, s. 27-28.

Londra (Saloon Street 41 numara) 1 Kanunisani

Hariciye Nazırı'nın Huzuru Aliyesine

Efendim,

1-Kral-İmparator hazretlerinin atidevaz-ı imza tebayı müslimesi olan bizler, gazetelerin son zamanlarda İstanbul'un istikbaline dair muhtelif gayri mesul mehafilden neşrettikleri fikirleri büyük bir alaka ve endişe ile okuduk. Bu fikirler İstanbul'da Türklerin en ziyade haiz-i faikiyyet bir unsur olmasına rağmen, İstanbul'u sahibi hazırlarından alıp bir Hıristiyan millet veya devletine vermek veya beynelmilel kontrol altına vaz etmek gayesini istihdaf etmektedirler. Şurasının bila ifateizaman beyanı vazife addederiz ki böyle bir tarz-ı hareket müttefik devletlerine ait harb gayelerinin birincisi olan milliyet mesele-i esasiyesine doğrudan doğruya münafi olmakla beraber yalnız Hindistan müslümanları arasında değil bütün cihan müslümanları beyinde büyük bir ademî hoşnutu tevlit edecektir.

2- Dört asırdan beri İstanbul pekçok geçmiştir ve bugün her cihetle bir Müslüman şehirdir. Her tarafı Müslüman müesseseleri ile ve dinî islama ait abidatla doludur. Ahalinin ekseriyeti ırk itibariyle Türk ve din itibariyle müslümandır. Bu cihetler geçenlerde avam kamarasında pek açık bir lisanla itiraf edilmiştir.

3- İngiltere başvekilinin Türk milletinin Türklerle meskun arazideki hakimiyetine zerre kadar hanel gelmeyeceği ve İstanbul'un Türk payitahtı kalacağı hakkında pek az vakit evvel suret-i katiyyede söylediği sözler, Hindistan'da ve diğer taraflarda bulunan Müslümanlar üzerinde pek itiminân bahş bir tesir hasıl etmişti. Biz şurasına eminiz ki bu unutulmayan beyanatın esasından zerre kadar inhiraf edilmesi pek vahim bir ademî hoşnudu tevlit edecektir.

İmparatorluğu müdafaa için kanını döken veya ellerindeki vesait ile muavenette bulunan Müslümanlar istiklal ve vahdet-i milliye esasının diğer Avrupa milletleri hakkında olduğu gibi Türkiye hakkında tatbikine intizar etmeye salahiyyatdar görürler. Başka yolda bir tarzı hareket ihtiyar edilecek olursa Müslümanlar arasında şu mucibi teessüf fikir hasıl olacaktır ki cihan-ı İslamın büyük bir kısmının müttefiklere iltihakını ve onlarla teşviki mesaisini dâim olan amalî âliye ve büyük prensipler sırf müslüman olduğu için Türkiye hakkında cayı tatbik

bulamamıştır. Mamafih, biz şurasına gailiz ki batıl bir husumet-i diniyye ve irkiyye yüzünden milel-i müslimenin itilaf devletleri hüsn-i niyet hakkındaki itimadını sarsmasına meydan bırakılmayacak ve bütün mühim cihan meseleleri, hakkaniyet musavaat düsturuna ve İngiltere başvekili ve Afrika Reisicumhuru tarafından ilân edilen istiklal ve vahdet-i milliye esasına istinaden hallolunacaktır.

4- Asya'da asıl Suriye'nin şimal hududundan Adalar Denizi'ne, Kara Deniz'e ve Azerbaycan'a kadar varan arazide mevcut 19 ile 20 milyon Müslüman bazı mıntikalarda kamilen ve bazı mıntikalarda ekseriyet itibariyle irken Türk ve dinen Müslümandır. Trakya'da da aynı şerait mevcuttur. Buradaki ahalide ekseriyet itibariyle Türktür. Bütün bu arazinin, payitahtı olan İstanbul şehriyle beraber, başvekilin beyanatı mucibince Türklerin elinde bırakılmasını kemali hürmetle istirham ederiz. Şurasını da istirham ederiz ki her millerin kendi kendini idare etmesi ve kendi makedderatına hakim olması hakkında müttefik devletler tarafından musirrane (ısrarla) surette ilân edilen ve millete istinad eden Hıristiyanlarla Müslümanlar hakkında suret-i mütesaviyede cayı tatbik bulunur. Biz Türk milleti için yeni bir vaziyet talep etmiyoruz. Bizim talebimiz Türk milletinin sahip ve sakin bulunduğu araziye eskisi gibi hakim kılınmasından ibarettir.

5- Türkiye'nin diğer vilayetleri hakkında şimdilik hiç bir fikir izhar etmek arzusunda değiliz. Yalnız şurasını isteriz ki Ermeni meselesi ne suretle halledilirse edilsin bu cihetlerde sakin ahani müslümenin hukuku nazarı itibara alınsın ve kendileri takibattan vikaye (korunsun) edilsin. Şarkı Avrupa'da cereyan eden ahvali isbat etmiştir ki az bir derecede müterakki cemaatler içinde huzur eden ihtilafatı irkiye her iki taraftan barbarlıklar icra edilmesini mucip olmaktadır. Dili daha çabuk olan taraf ortaya atılarak masumiyetini iddia eder ve diğer tarafın bila tahrik mezalim icra ettiğini söyler. Ermeni meselesi halledilirken mikdarca pek çok olan ahvali islamiyeye ayit hukukunda gayri müslümlerin hukuku derecesinde ehemmiyetle telakki olunacağına itimadımız vardır.

Aga Khan, Abbas Ali Bey, Emir Ali, Yusuf Ali, A.S.M, Anik, M.H. İsfehani, Abdulaziz, Hâce Kemaleddin, İslam Cemiyet Merkeziyesi katibi Fakhriyesi, Şeyh Müşir Hüseyin, diğer 25 imza.

GİZLİ

-1-“TÜRKİYE VE DİĞER MÜSLÜMAN ÜLKELERİYLE İLGİLİ
HAFTALIK RAPOR²⁴”

(12 Mart, 1918)

(I) Müslümanlara Yönelik Ermeni Mezalimi:

Türk Ordusu'nun, Ermeni cephesine doğru ilerlemesi yavaş yavaş devam etmektedir. Bu, belirgin bir şekilde, küçük düzenli birlikler ve Kürt gruplarca yürütülüyordu. Erzurum ile Van'ın yeniden işgali henüz duyurulmadı, fakat anlaşılan bu da yakın. Ermeniler düzenli bir ordu kurmayı başaramadılar ve terhis edilen Rus birliklerinin teçhizatıyla silahlanan erkekler, Türklerin yolunu kesemeyecek fakat maalesef geri çekilmek zorunda oldukları peşpeşe gelen bölgelerin Müslüman nüfusuna karşı mezalim gerçekleştirecek kadar yeterince hazırlıklı gerilla grupları halinde toplandılar.

Türk Hükûmeti'nin Şubat başları gibi erken bir vakitte bildirdiği bu mezalimler, Kafkaslar'daki İngiliz askerî temsilciler tarafından doğrulanmadı. Ermeniler'in, Erzincan'da 500'den fazla Müslümanı katlettiği (Tiflis 21.2. 1918 tarihli Savaş Bürosu telgrafında) belirtilmiştir.

Gerek Tiflis'te gerekse işgal altındaki memleketlerdeki Ermeni millî yetkililerinin, her hâlükârda sorumlu olduklarına dair delil bulunmamaktadır ve bu bağlamda, derece ve provokasyon yönünden olduğu gibi, bu Ermeni mezalimleri, 1915 Türk Mezalimleriyle kıyaslanamaz. Aynı zamanda, şimdi Türklerin, ilerlemeye devam etmek için, geride kalan Ermeni nüfusun kökünü kazımak için Ermenistan ve Eski-Kafkaslar/Kafkaslar'ın ötesindeki Müslüman unsurlar için “kalıcı siyasî teminatlar” talep etmek için mükemmel bahaneleri var.

²⁴ F.O. 371/3400-8070

(2) Rusya'daki Türk Hedefleri (Plânları):

Rusya'nın, Türkiye'den 1878'de ilhak ettiği Eski-kafkasya bölgelerinden çekilmesini sağlayan, Merkezi Güçlerle Rusya arasında bir son anlaşmadaki şarttan, son raporda bahsedilmişti.

Tabi bu, Türkiye'nin bakış açısından, açıkça toprak vermektir, fakat Almanya bu formüle, Alsace-Lorraine hesabına karşı çıkmaktadır ve "Frankfurter Zeitung", bu nedenle, şartı "hür-irade" prensibiyle açıklamaktadır.

Courlan'da olduğu gibi, Rusya, müdahaleden vazgeçiyor ve böylece, yerel nüfus yoğunluğu, Merkezi Güçlerle "anlaşmalı olarak"-yani bu durumda Türk Hükûmetiyle uyum içinde yerleşmektedir.

Kars-Ardahan kara bölgesinde Türk ve Kürtlerden oluşan (belki de toplam 120.000) bir Müslüman çoğunluk ve Ermenilerden oluşan (belki 80.000) bir Hıristiyan azınlık vardır.

Ayrıca, Batum sahil bölgesinde de bir Müslüman çoğunluk bulunmaktadır, fakat limanda, karışık bir nüfus var ve Müslüman köylüler, dil ve ırk açısından Gürcüdürler.

İhtilâlin başından beri, Hıristiyan Gürcüler, kendi ırkdaşları olan Müslümanları, Gürcü ulusal hareketine katılmalarını sağlamak için çok çaba gösterdiler. 24 Aralık 1917'de, Gürcü Ulusal Konseyi, Gürcü Müslümanlara, Batum'da yerel bir başkentle beraber, Gürcü Ulusal Devleti içinde siyasî otonom (özerklik) vaadeden bir bildiri yayınladı. Bu bildiri; kendi okullarını, adalet, askerî ve yerel yönetimlerin kontrolü; teknik okul, muhasebecilik, sivil toplum örgütleri, tıp görevlileri; ve hatta, Müslüman İlahiyat öğrencileri için medreseler gibi çok sayıda kurum ve kuruluşların hayata geçirilmesini içermektedir.

Bu âlicenaplık, Tatarların, Eski-Kafkasya Tatarlarının, Gürcü Müslümanlar arasında yürütmekte oldukları propaganda tarafından da teşvik ediliyordu. Eğilimlerin bu farklı gelişmelerden nasıl etkilendiğini söylemek imkansızdır, fakat gayet açıktır ki Türk Hükûmeti kendilerine sadakatle karar kılma eğilimindedir.

6 Mart'ta Rusya ile bir anlaşma imzalanması, maddelerinin bir sureti Osmanlı Parlamentosu'nda duyuruldu. Bir vekil Türkiye'nin Estonya, Divonya (?) ve

Finlandiya'ya nazaran Almanya'nın şartlarıyla "Rusya'daki Türk nüfusun muhtariyeti ile ilgili garantileri elde etme" konusundaki ihmaline değindi.

Enver Paşa'nın da "Bolşevikler bütün halklara hür irade hakkını tanıdılar ve Osmanlı Devleti de, Kafkasya'da kurulan devletlerin ve aynı zamanda, Türk Hükûmeti'nin gerekirse desteklemeye hazırlandığı, Türkiye'nin etrafında kurulan devletleri tanımktan da geri kalmayacaktır" diye yanıtladı.

Türkiye güney ve güneydoğusunda; eski Rus İmparatorluğu'nun yoğun müdahalelerinden dolayı, Rusya ile barıştan kaçacağını düşünmediğini ve tıpkı Almanya'nın Batı'daki müdahalesini haklı çıkarttığı gibi Türkiye'de onları haklı çıkartacaktı.

Muhtemelen Türkler, Ermenileri imha etmeyi ve Gürcistan'ın kendi sınırlarında soyutlanması içinde, Müslüman unsurlarının ve Batum Limanı'nın hatırına kendi kendisini uzlaştıracığını umuyorlar.

28 Şubat'ta bir ajan, Rusya'nın 1828'de kendisinden ilhak ettiği Ervan eyaleti için Türkiye ve Almanya'yı desteklemekte olduğunu bildiriyor. Almanya, İran Hükûmeti'nin Güney İran'daki İngiliz etkisini ortadan kaldırması, Güney İran ordusunu dağıtması ve Almanya'ya ekonomik imtiyazlar tanınması şartıyla buna katıldığını açıklıyor.

Diğer yandan, Ermeni basını, bir Tahran gazetesinin Tiflis'te Osmanlı hükümranlığı altındaki Azerbaycan'ın İran eyaletinin bağımsızlığı için faaliyet gösteren gizli bir grubun ortaya çıkartıldığını duyurduğunu, söylüyor. Azerbaycan insanı Trans-Kafkasya Tatarlarıyla aynı dili konuşurlar ve bu gizli grup muhtemelen "Pan-Turancı" bir örgüttür. Bu söylentide en ufak bir doğruluk varsa, İran'da ihtilâf yanlısı mükemmel bir propaganda olur.

(3) İran.

4 Mart'ta Sir C. Marling'in belirttiğine göre, üç ay öncesinde hem birlik halinde hem de bütünüyle İngiliz karşıtı iken, İran Demokratik Partisi şimdi ikiye bölünmüş ve bir bölümü Büyük Britanya ile iyi ilişkiler eğilimindedir.

Diğer yandan, Berlin'e gelmiş olan üç önemli İranlı, 8 Mart tarihli Alman Basınına göre, Demokratik Partinin güçlendiğini açıkladılar. Muhtemelen bu blöf; ne kadar olsa da, bu modası geçmiş gibi birşeydi.

Asurlu gönüllülerle İran Kazakları arasında Urmiye'de olan çatışma, ilkinin geçici zaferiyle sonuçlandı. Asurlular "ölçüyü kaçırdılar" ve Müslümanlar da silahsızlaştırıldılar. Fakat tekrar çatışma çıkması bekleniyor ve Asurlular çok küçük bir azınlık olduklarından ve Türklerin ilerledikleri yol üzerinde bulduklarından, muhtemelen aleyhlerinde karar verilmiştir.

Jangaliler'in, İngiliz Konsolos vekili ve Basra Müdürü'nü Resht'de kaçırdıkları bilinmektedir. Şimdiye kadar ne Bolşevikler ne de Jangaliler Kasvin'e doğru ilerleyemediler, fakat 8 Mart'ta Sir C. Marling böyle bir ilerlemenin yakın olduğununun düşünüldüğünü bildiren bir rapor geçti. Düşman subayların (serbest bırakılan Avusturyalı mahkumlar mı ya da Türkler mi oldukları belli değil) Kasvin'e çoktan vardıkları söyleniyor.

Durum, Astore'den belirtildiği üzere, Rus birlikleri arasındaki çatışmalardan ve İngiliz müdahalesi beklentisiyle Kuzey İran'da oturan ve ilişkileri olan Rusların sebep verdiği huzursuzlukla daha da karmaşıklaştı. İran Kazaklarının Rus subaylarının, bu duygudan etkilendikleri Sir C. Marling tarafından belirtilmektedir. İran'daki iki milletin "çıkar çevreleri-kazanılmış hakları", Türklerin ilerlemesinin sebep olduğu imha, İran Hükümetinin yaklaşımı ve Bolşeviklerin Hazar kıyısında idareleri ile tehdit edilmekte olduğu bir zamanda, bunlar hâlâ Rus-İngiliz rekabeti tabiriyle düşünmeleri dehşet verici bir şeydir.

(4) Suriye'nin Sempatileri:

1 Mart tarihli, Kahire'den Sir R. Wingate'den ve 5 Mart tarihli, Kudüs'ten General Clayton'dan gelen telgraflar, benzer şekilde, Suriye fikrinin, Fransa ve Siyonizme zorluk çıkardığını imâ etmektedir. Sonucun, Hristiyan ve Müslüman

Suriyelileri bir araya topladığı görülmektedir (her halükârda Mısır'daki Suriyeli koloni). Müslümanlar kadar birçok Hıristiyan da, Kral Hüseyin'in oğlu Faysal'ı bağımsız bir meşru idareci olarak kabul etmeye isteklidirler, fakat Müslümanlar, alternatifin Fransa olması durumunda, tercihlerinden Türkiye lehine vazgeçtiler.

Filistinlilerin sorusu üzerine, M. Pichon'un M. Sokolow'a verdiği ifadedeki, Suriye fikri üzerindeki etkisini bilmek önemli olacaktır; İngiliz ve Fransız hükümetleri tam uyum içindedir.

(5) Alman Musevileri'nin Hareketleri:

Almanya'daki yahudi kuruluşları, "Doğu'daki yahudilerin haklarını güvence altına almak için, bir Yahudi Kuruluşları Birliği'ne" dönüştü.

Almanya'daki diğer Yahudi kuruluşlarını yakın ilişki kurmak üzere ve Avusturya-Macaristan, Türkiye ve Bulgaristan'da benzer birlikler kurmak üzere, adımlar atılmaktadır. Basına yapılan bir açıklamada, "Kuruluşun, Doğu'da hem şimdi, yani savaş sırasında hem de barış Konferansı sırasında çıkması muhtemel bütün Yahudi problemlerine binaen, Alman Yahudilerinin fikrini temsil etmek için kurulduğu" belirtilmiştir. Doğu'daki ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudiler'e nasıl davranıldığına dair aşağıdaki prensipler, Kuruluş'un faaliyetlerinin sonucu olarak belirlenmiştir.

- (1) Bütün vatandaşlık hak ve görevleriyle beraber Yahudilere yasal ve gerçek eşitlik.
- (2) Dinsel özgürlük.
- (3) Bağımsız bir Yahudi kültürü hakkı.
- (4) Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün bölgelerinde serbest göç ve ekonomik faaliyet hakkı.
- (5) Filistin'de serbest göç ve kültürel özerklik hakkı.

Alman Siyonist Örgütü, Birliğe dahil birer oluşumdan biridir, fakat bunun bir kolu olan "Judische Rundschau"nın belirttiğine göre (az önce zikredilen programdan açıkça belli olduğu üzere), anti siyonist örgütten geldiğini ve Siyonistlere, durumun baskısı altında izin verildiğini belirleyen program, elbette,

Siyonist bakış açısından minimumu vaadediyordu ve son iki cümle, ilk üçüne formalite icabı yapılan ilâvelerdir; bunlar, Yahudiler'in Filistin'deki değil, fakat Rus İmparatorluğu'ndaki ve Romanya'daki eski "Yahudi Sınırı" ndakileri ilgilendiriyor.

Filistin'deki İngiliz yayılcılığı, Almanya'yı Siyonizm'in nimetlerinden mahrum bırakırken, 1915'te ulaşılan sınırdan ötelede, Almanya'nın Rusya'da ilerlemesi, bütün Doğu Avrupa Yahudi camiasını, Alman dünyasına çekmektedir. Filistin'in sömürgeleştirilmesinde esas havza olarak, Doğu Almanya Yahudileri, siyonist ilhamlar için hayati önem taşımaktadır. Almanlar, Çar yönetimince boşaltılan bölgelerden, Yahudilerin 1915'te çıkartılmasıyla, etkili propaganda yaptılar, fakat yahudilerin fikirlerini yatıştırmak için çok az zahmet çektiler. Polonya'da oluşturdukları yeni yerel kuruluşlarda, yahudi güvenliğini, Polonya milliyetçiliğine kurban ettiler, fakat bunların Doğu Almanya'da fetihlerinin yayılmasıyla ve güçlerinin artışıyla politikaları, bir değişim yaşamının sinyallerini vermektedir.

Bunların, Lehlerle, Ukraynalılar hatırına yaptıkları son ittifakın mantıksal bir sonucu da, Polonya bölgesindeki Yahudi haklarının desteği olacaktır; Çünkü (Almanya) bir kez, bunlara karşı bulabileceği bütün ittifaklara karşı güvence altına almak için, ittifakını sağladığı zaman, bunlar, Lehler'in, bunu Almanya için muvafık kılmak için yeterince büyük bir güçtür.

Romanya'da da, Merkezî Güçler'in, barış anlaşmasına, Yahudi hakları lehine maddeler koymaya niyetli oldukları yolunda söylentiler dolaşmakta.

Doğu Avrupa'da, Eskenazi dili konuşan ve bir "kültür varlığı Alman olarak yaşayan Yahudilerin uzlaştırılması, savaşın başından beri muhafazakar siyonist Alman-Yahudisi halkla ilişkişer uzmanı Dr. Davis-Trietsch tarafından beyan edilmiştir. Görünen o ki, Alman Hükûmeti sonunda politikasını değiştiriyor. 8 Mart'ta Alman telsizi, Petrograd'daki Bolşevik Hükûmeti'nin, bütün Yahudi gazeteleri durdurduğu ve yaklaşmakta olan Rus-Yahudi Kongresi'nin Organizasyon Komitesi Başkanı'nın olduğu kadar, gazetelerin editörlerini de tutukladığına dair söylentiler yazdı ("Temps" ten alıntı yaparak). Eğer bu doğruysa, bu Almanya'nın çıkarınadır ve İngiliz Siyonist politikasına beklenen en ciddi karşı saldırı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ziyade, Doğu Avrupa'daki yeni Alman sömürgelerindedir.

(6) Türk İçişleri:

Maliye Bakanı Cavit Bey, Meclis'te 21 Şubat'ta, gelecek yılın bütçesiyle ilgili konuştu.

Ekstra askerî harcamalar da dahil, bütçe açığının, 14 milyon TL olduğunu belirttiği bildirilmektedir. Fakat, 9 Şubat tarihli "Frankfurter Zeitung" daki haberde bu açık, olagan harcama olarak hesaplanmıştır ve konuşmasının sonraki bölümünde Cavit Bey'in açıkladığı borçlara yönelik düzenlemeler, bu haberi daha mükemmel kılmaktadır.

Cavit Bey, konuşma arasında, bugüne kadar, Türkiye'nin savaş harcamalarının 230 milyon TL olduğunu, bunun 128 milyon TL'sinin geçen yıl harcadığını belirtti (harcama miktarında önemli bir artış). Bu harcamanın tamamı, Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan alınan borçlarla kapatıldı ve Türkiye'nin savaş öncesi borcu, sadece 155 milyon TL olduğundan, doğal olarak, savaş sonunda, Almanya, Türkiye'nin toplam millî borcunun çok büyük bir oranını sahiplenecektir.

Cavit Bey, gelecek seneye ait borcun 40 milyon TL'sinin, Türk sermayesiyle ödeneceğine dair bir beklentiyi de açıkladı. Millî Türk "sermayesi-esnafı-işçisi", son zamanlarda çokça reklam edilmektedir ve Türk ortaklık-teşvikinde bir patlama vardır. Bunun sağlam bir temeli olup olmadığı ya da daha çok, sadece bir ekonomik şovenizm olup olmadığı belirsizdir.

8 Ocak'ta, Türk Parlamentosu'na, Kuzey Mezopotamya'nın yeniden idarî açıdan organizesi için, bir fatura gösterildi. Amaç, ülkenin üzerindeki hükûmet kontrolünü artırmak ve göçebelîğe karşı tarımı korumaktır. Hükûmet, mevcut durumun memnuniyet verici olmadığını samimi bir şekilde itiraf etti. Muhtemelen, Güney Mezopotamya'nın İngilizlerce işgali, Kuzey'de Osmanlı prestijini ciddi bir şekilde sarsmıştı ve bunu telâfi etmek için atılan bir adımdır.

EK-25

“Sir Mark Sykes’tan Gaselee’ye mektup²⁵”

20 Temmuz, 1918.

Sevgili Gaselee;

Doğu Komitesi, bana geçen ayın 29’unda gönderdiğiniz mektubu, Doğu Komitesi’nin Enformasyon Bakanlığı’nun temsilcisi olarak Bay Cunliffe Owen’ın randevusu meselesi üzerine dikkate değer buldu. Cevap olarak, size, Enformasyon Bakanlığı’nun Komite’de bir temsilci bulundurmasının mümkün olmadığını düşünülmesini bildirmem rica edildi.

Doğu Komitesi, sadece politika meselelerinde karar verir. Bay Shuckburgh, Bay Oliphant ve benzeniz, genellikle, Komitenin belirli fertlerle ve Komite’nin işiyle bağlantılı ilişkilerde ilgilendiği ajanlarız. Bu açıdan, en iyi planın, Bay Cunliffe Owen’ın, kendi sahalamızda çalışmak hususunda, üçümüzle de temas halinde olması düşünülmüştür. Biz, bir üstlerimize, yönetim konularını ve onlar vasıtasıyla da, Doğu Komitesi’ne politika konularını rapor ederiz.

Lütfen, Lord Benverbrook’u bu karardan haberdar eder misiniz?

²⁵ F.O. 371/3409-8070

EK-26

“Kararname”²⁶

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Kararname

Karar No.	980
Ek Sayısı	3
Sayı	115

Maltada mevkuf bulunanlar ile Mısırda anbeğ bin esiri kasden malul bırakan İngiliz tabibleriyle garnizon kumandan ve zabıtları hakkında Edirne mebusu Şeref ve Paik beyler tarafından verilüp İcra Vekilleri Heyetine tevdi tensip edilen ve Büyük Millet Meclisi riyaseti celilesinin 29.5.337 tarihli ve zabıt ve kavanın kalemi 354/706 numaralı tezkere ile mürsel taktırir İcra Vekilleri Heyetininin 28.6.337 tarihli içtimainda kıraat olunarak lâzım gelen mu mütalâati feniye dermeyanı zımmında Sıhhiye ve teşebbüsati siyasiyede bulunulmak üzere Hariciye Vekâletine taktırir sureti musaddakasının lefiyle işarı karargir olmuştur.

28 Haziran 337

İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve
Müdafaai Milliye Vekili
Fevzi

Şer'îye Vekili
Fehmi

Adliye Vekili
Refik Şevket

Dahiliye Vekili N.
Refik Şevket

Hariciye Vekili
Yusuf Kemal

Erkânî Harbîye Umumiye Vekâleti V.
Fevzi

Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili
Dr. Refik

İktisat Vekili
Mahmut Celâl

Nafia Vekili
Ömer Lütfi

Maarif Vekili
Hamdullah Suphi

Maliye Vekili
Hasan Hüsnü

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
M. Kemal

²⁶ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. Cumhuriyet Arşivi: 030-1801-0326-11. Orijinal belgede Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Sanisi olarak geçmektedir.

EK-27

“Edirne Mebusu Şeref Beyle arkadaşının, Malta diğer Türk mevkuflarına dair takriri ²⁷”

B. M. M. Riyaseti Celilesine:

“Bütün dünyayı ateşe vererek yanan yurtların ve dökülen kanların üzerinde açık bir iştiha ile karnını doyurmaktan başka bir şey düşünmeyen İngiltere ile, elde silâhı olduğu halde mustarib beşeriyet namına sulhu selamlayan Türk Milletinin Ağamemnun zırhlısında akdettiği mütarekenin üzerine memleketin dört köşesine yayılan İngilizler daima mel’un, daima kahhar yaşamış, tarihlerine lâyık leîm ve ihanetkâr bir siyasetle nâmertlikten bihaber mert Türk’ü aldatmak küçüklüğünü bir kere daha göstermişlerdi. Türkiye’de ilk işleri mihrabı İslâmiyeti müdafaa eden memleketin vicdanlı ve namuslu evlâtlarını silâhlarından tecridettikten sonra şeytanı recim gibi ellerinde ateşli kamçı kovalamak oldu. Tuttukları yol ise daima kahpe ve her işleri tarihleri gibi daima hile idi. İşte bu sırada vicdan denilince midesinde iştiha, namus denilince kesesinde para arıyan ve hiçbir vakit ırkımızdan olmıyan beş on sefilin İstanbul’da İngiliz hizmetkârlığı ile kurdukları Hükûmet bu Türk evlâdını İngilizlere teslim ile Malta’ya naklettiler. Yaratıldığı günden beri efendi yaşamış Türk ırkının tarihi hiçbir zaman böyle bir zillet kaydetmemiştir”.

Timürlenk’in talebettiği Ahmed Celâyır’ı ve Kara Yusuf’u Timüre teslim etmektense Koca Osmanlı Devleti’nin tarumar enkazı üzerine kapanmayı tercih eyliyen Yıldırım Bayezid’i, mühip ve müheykel Romanof Çarlarına Macar mültecilerini teslim etmektense harbi tercih eyliyen Abdülmecid’i ve nihayet hâlâ seyyiatı idaresinin netayicini tamir ile meşgul olduğumuz Abdülhamid bile İngilizlere Mazhar Paşa ile Şevket ile Şevket Beyi bütün harb tehditlerine rağmen teslim eylemediğimi Meclisi Âlinize arz eyleriz. Fakat şunu da ilâve edelim ki, kahraman padişahlar yetiştirmiş bir hanedanın bugün Türk’ü Türk’e kırdırmak ve Yunan esaretini, İngiliz zincirini Türk milletinin istiklaline tercih eylemek hususunda gösterdiği nâhalef bir tıynetle İstanbul’daki şahsiyeti zaife bu vatandaşları İngilizlere vermişti. Vatandan bir mil uzakta Akdenizin ortasında sivrilmiş karataştan ibaret bir adanın içinde İngiliz kahır ve istipdadının altında inliyen bu mazlumlardan bir kısmı

²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, 28.5.1337, İçtima 37, Cilt 1, s. 328-332.

nasılsa bugün geliyor. Fakat orada kalan biçarelerin bir cürmü varsa o da Türk vatanını sevmekten ve İngiliz ihanetine boyun eğmemekten ibarettir. Bunlar ne olacak? Bu zavallıların Anadolu'da ve İstanbul'da en sefil şartlar altında inliyen aileleri bugün ekmek bulamıyarak nasıl sürünüyorlarsa, oradakiler de aynı vaziyettedir. Bunlar vaktiyle bu devletin vilâyetlerini, ordularını idare etmiş adamlardır. Eğer bunlar mücrim ise Türk milleti İngiltere'ye bunları muhakeme ve tecrim için vekâleti kaza vermemiştir ki, onları o mahrumiyetler ortasında makhur ve perişan yaşatsın. Bu doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin hakkı kazasına taallûk eden bir meseledir. Bunların ailelerini düşünmekle beraber bu âlicenap millet orada artık şimdi kim bilir icadı mezalimde Allah'ın bir mislini yaratmadığı bu zâlim milletin elinde neler çekmekte olduklarını düşünerek bunların bir gün evvel kurtulmaları için Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin müspet ve seri bir teşebbüste bulunması hususunu fazilet ve hamiyetin canlı bir timsali olan Meclisi Âlinize arz eyler ve Anadolu'da mevkuf Ravlenson ve emsali İngilizlerin bu mağdur Türk evlâdı teslim edilmedikçe iade edilmemesini teklif ederiz ve Mısır'da bililtizam İngiliz'in tahrirat-ı fenniye bahanesi ile miktarı muayyeninden fazla (Krizol) banyosuna sokarak gözlerini kör ettikleri onbeş bin vatan evladının üzerinde irtikab edilen bu cinayetin müteammit (*bilerek yapan*) failleri olan İngiliz tabibleriyle garnizon kumandanı ve zabitlerinin tecrim (*cezalandırma*) edilmesini de ilave eyleriz”

27 Mayıs 1337

Edirne Mebusu

Mehmed Şeref

Edirne Mebusu.

Faik

EK-28

“Sadrazam Paşa'nın Beyanatı²⁸” :

İttihat ve Terakki Kongresi'nin son içtimasında Sadrazam Talat Paşa Hazretleri mühim beyanatta bulunmuşlardır. Bu beyanat hâl ve mevkinin hulasasıyla başlıyor. Sadrazam Paşa samimi bir lisanla izah ediyorlarki harb lüzumundan fazla devam etmiştir. Fakat bundan ancak düşmanlarımız mesuldür. Biz müslihane (sulh yanlısı) teşebbüslerde bulunmaktan geri durmadık, ne çareki düşmanlarımızı akıl ve insaf dairesine celb etmek kabil olmadı. Harbin böyle uzayıp gitmesinden biz bittabî çok muzdarip oluyoruz, fakat çok şükür bu ızdırabı istiklalimizin temini maksadıyla çektiğimizi hepimiz müdrikiz.

Bizim acaba harbe seyirci kalmamız kabil olmaz mıydı? Sadrazam Paşa bu sualin de cevabını veriyorlar. Hayır, harbe seyirci kalamazdık. Seyirci vaziyetinde kalsaydık mahkumiyeti evvelden kabul etmiş olacaktık. Biz Avrupa'da doğrudan doğruya alâkadar olmadığımız harblerden son asırlar zarfında daima müteessir olduk. Zaten düşmanlarımız bize düşünmek ve iki şıkkın birini ihtiyar (seçenek) etmek imkânını bırakmadılar. Birbirini takip eden tecavüzleriyle bizi harbe karışmaya mecbur ettiler. Üç sene uruştuk (vuruştuk) ordumuz büyük harikalar gösterdi, sinesinden böyle bir ordu çıkan bir millet sıfatıyla gerek kendi nazarımızda, gerek başkalarının nazarında bir hayat hakkı iktisab (kazandık) ettik.

Düşmanlarımız harb meydanlarında bize karşı bekledikleri gibi kolay muzafferiyetler elde etmeyince bizi lekelemeye kalkıştılar. Sadrazam Paşa Hazretleri'nin söyledikleri gibi bu hususta yaptıkları tahrikât, yine kendileri arasındaki bitaraf fikirleri adamların bizim harb esnasında gösterdiğimiz insaniyetkârane hareketlere dair yazdıkları şeylerle sarih bir tezat hasil ediyordu. Biz ecnebilere, esirlere hatta karşımızda bulunan düşmanlara daima insanca muamele ettik. Çanakkale'de bulunan İngiliz harp muhabirlerinin yazdıkları eserleri harpten sonra tetkik edecek olursak göğsümüzü kabartacak pek çok sayfalar bulabileceğiz. Buna rağmen düşmanlarımızın, bilhassa İngilizlerin bizi her vesile ile âleme fena göstermeye çalışmaları bittabi hamiyet ve insaniyet duygularının tüyânından (isyanından) münbais (gönderilmiş) değildir, pek sade bir hesap meselesidir. Bir defa

²⁸ Sabah, 26 Eylül 1333. Numara: 10010.

biz herkese fenalıktan geri durmaları imkansız adamlar diye tanıtılacak olursak, bizim arazimize olan tecavüzleri mazur göstermek kolaylaşacaktır. Saniyen (ikinci) düşman hakkında iftiralarda bulunmak İngilizlerle müttefiklerinin en ziyade muvaffakiyetle kullandıkları harp silahıdır. Her vesile ile bu silahı istimal (kullanmak) etmek isterler. Üçüncü bir cihette dahilde efkar-ı umumiyeyi mezalim (zulümler) hikayeleriyle oyalamak ve kendi vaziyetlerini lüzumundan fazla düşünmlereine mani olmaktadır. Birkaç gün evvel (Times) gazetesinin Kanada Fırka ihtilafları hakkında yazdığı bir makalede bu noktaya ne kadar kıymet verildiğini gösterecek bir fikraya tesadüf ettik. Times gazetesi ekseriyetle Fransız Kanadalılarından mürekkep olan Kanada Milletperver (milliyetperver) Fırkası'nın Avrupa'ya asker gönderilmesine mani olunmasından ve Avrupa Harbine lakayıt kalmasından şikayet ettiği sırada diyor ki: "Bu firkanın reisi o kadar uygunsuz adamdır ki, harb esnasında Prusya ve Türk mezaliminden bahsederek efkar-ı tehyic (heyecanlandırmak) edecek yerde bir düziye İngiltere'nin cenubî Afrika ve İrlanda'daki bazı hareketlerini tenkid etmiştir".

İngiltere bu muhtelif gayelerin tesiri altında bize karşı iftiralarda bulunmak ihtiyacını duyunca bittabî herşeyden evvel Ermeni Musevi meselelerini vasita olarak kullanacaktı. Ermeni meselesinde düşmanın tahrikatta bulunmasına, harp muntikasında ve askerlerimizin hatt-ı ricati (geri çekilme) üzerindeki havalide sakin Ermenilerin yer ve yurtlarından çıkarılmaları sebep olmuştur. Bu hareketler esas itibariyle ne kadar haklı olduğunu geçenlerde neşredilen vesaik (vesikalar) mecmuasındaki bitmez tükenmez deliller sarıh bir surette isbat eder. Sadrazam Paşa Hazretleri'nin söyledikleri veçhile, askerî vaziyetin icap ettirdiği bu muhakkak tedbirlerin tatbikinde intizama riayet edilemedi, çünkü jandarmaların kısmı azamı (büyük kısmı) ordu kadrosuna geçtiğinden inzibâtın teminine mahsus vasıtalar azdı. Bu gibi hallerin vasıtasızlık (imkânlar) yüzünden zuhur edebilmesinden kimse bizim kadar müteessir olamaz, çünkü biz, serbest bir terakki ve tekamül imkânını elde etmekten başka bir şey düşünmüyoruz ve eski devrin fenalıkları neticesinde hariçte haleldar olan itibarımızı yükseltmeye ve kendimize en küçük bir leke sürdürmemeye çok ehemmiyet veriyoruz. Bir hükümet fekalâde ahvâl (olağanüstü) tesiriyle bir münasebetsizliğin önünü alamazsa yapacağı şey, onun müsebbiplerini cezalandırmaktır. Bizde bunu yaptık. Heyet-i tahkikiyeler teşkil ettik ve cürümleri

(suçu sabit görülen) tahakkuk edenlere ağır cezalar verdik. Bize bu hususta tavsiyede bulunmak lazım gelirse herhalde bu tavizler İngilizlerin lisanından çıkmamalıdır. Çünkü; bugüne kadar İngilizlerin himayesi ve tabiyeti altına girmiş veya çıkmış olan Amerikalılar, Hintliler, Mısırlılar, Boerler, İrlandalılar gibi akvam (kavimler-milletler) İngiltere tarafından bile bile nihayetsiz zulümlere ve haksızlıklara maruz bırakılmıştır. İngilizler hürufat (uyduruklar) üzerine müstenit (dayalı) olan eski tarihi aldatmaya ve kendi kendilerini cihana zayıfların hamisi ve hürriyet ve meşrutiyetin ön anası diye tanıtmaya muvaffak olmuştur. Fakat vukuat-ı ilmî bir surette tetkik eden yeni tarih, gözümüz önünde eski bildiklerimizden büsbütün başka bir İngiltere bina ediyor.

Talat Paşa Hazretleri daimi sulh emellerine ne derece samimiyetle taraftar olduğumuzu izah ettikten sonra İttihat ve Terakki Fırkası bu memlekte teceddüt (yenileme) ve tealinin (yükselme) daimi bir amili olduğu için her kongresinde bir yeni vecd ve galeyan, bir yeni mefkure doğmaması mümkün olduğunu ve bu kongrenin mefkuresi Cihan Harbi'nin müşkilat ve mesaibinden (zorluklar, uğursuzluklar) mülhem (ilham) olduğumuz duygular olması lazım geleceğini söylüyor ve mefkûreyi (ilim ve ahlâkın hakimiyeti) kelimeleriyle hülasa ediyorlar. Bu noktada biraz tevakkuf etmek (durmak) istediğimiz için (ilim ve ahlâk hakimiyeti) mefkûresinden bahsetmeyi bir ikinci makaleye bırakacağız.

Ahmed Emin

B-ORJİNAL BELGELERİN FOTOKOPİLERİ

EK-1

İskenderun'da bulunan İngiliz harb gemilerinden karaya çıkan ecnebi askerlerin; protestanlık propagandası yapmak için Müslüman ahaliye dağıttıkları Türkçe, Arapça matbu evraklar ve bunlara ait resmî yazışmalar¹.

١٢٧٠

استاذنا الموقر والفاضل
ادارة هفت سوره جواد امر و تلامه هفت خلدیله سلف تارة حضوره مذکور و خبرده اخر اوله
بشمس کوندر لیرداز حلب ولوقته لته قرابه اوزرینه حاجیه نقاره هیله ابرقانه بیغاه صولیا اولده نزلون تمواته
انجمن تریف منبر لته عبارت الارب بوند بر دستالک نشر و ترقی مفسرله انکزه ده شکل آرم روکو نام جمعیت
مذهبه طریقه بجه کجده لول التویج نوبلج اولیغزانه بوزری اساس معصی لایضیه تعام اتمیزنه بعضیه اعصا
ایلمه اولغزری و بعض بویکی اولقت توزیج اولماسی ضمنده اقتضا ایزده خلفه لازم اولر قزین انقت عبارت باسه ترجمه اولوش
اقار الایضی میه نقاره ساریزاده وارد اولر تنقه حصه و تقسیم قسما تم | طبعه ۱۸ | ساله
صد و ظم

¹ B.O.A. Yıldız Arşivi Hususi 425/102

1 numaralı ekin 2. sayfası

هـ
عبد الوہاب بن عبد الوہاب اور مولانا شمس الدین عظیمی

عبد الوہاب بن عبد الوہاب
مولانا شمس الدین عظیمی

بسم اللہ الرحمن الرحیم
الحمد لله الذي هدانا لهذا
ما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله
والحمد لله رب العالمين
الحمد لله الذي هدانا لهذا
ما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله
والحمد لله رب العالمين
الحمد لله الذي هدانا لهذا
ما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله
والحمد لله رب العالمين

حضرتی جناب صدرتعالی

«

معرضه جلد یکم بزرگ
چونما تقدیم اولفاده که کارخانه تاریخچه سفینه تفرقه، عهد اولین اوزره اسکندریه لیا تم کلانہ انکلیف فیلوی مرتبہ بعد عسکر طوق
بر صقم کویله صغیرتوب عسکر تالیف اولی ان ایله اولی اوج قطع ورتن مطبوع چاپه اولی جناب مولانا باسد کتا به جیبسن چونما عهد و تقدیم اولین
اولی ین در دست اولیون صغیر اصال قنانه بر قطع نیک مطبوع ورتن مطبوعاتی جناب قیصرین جریله اوزره لفا عهد و تقدیم قلمه اولیون اولین
موقف حقته صدر اولیون ایله اولیون دا اولیون
مد ولسی

EK-2

Akdeniz'in Siyasi durumu Hakkında İngiltere Bahriye Cemiyeti tarafından kaleme alınan makâlâta dair belge².

بحرہ مندیک احوال سببہ سے ذرا اٹلہ جمعہ بحریہ طرفہ قدر الیہ درہ مالک فروقینہ سر طرزہ ندرتہ
مقالات سببہ اہمیت اولہ بعضہ تقریر و متعلقہ ندرتہ قریب بحریہ کونہ بزجہن سخانیہ اور اہمیتہ
ایزیدین طوریہ دویزی صفت تشریحی ندرتہ یا حادی مالک باہر شہد ندرتہ الیہ تحریرتہ ترجمہ خارجہ
نقدہ حیوانت تکریم علیہ و تقدیرتہ ندرتہ | « مہمہ ندرتہ | « بحریہ
صدر نظام
صحت

² B.O.A, Y.A. Hus. 418/82

۵

حضرتی حضرت صدیق اکبر

مردم و همه جا که در بر

بمستقیم احوال سیاسی است و از انظار جمعیت مجری طرفین قائم النوب « ده بی مالطه فرو نقل » غیرت سی طرفین است
مقاله های من این اهمیت اولاً بعضی فقراتی و مذکور غرضت است در دست انسا بولند و در ۹ هجری سفید سیله الی قر و از و در اول قطعه از اصول
طوری و کین و بر غرضت خان سفید است قریباً بر سفید کوندرم چهارم و در مذکور هم طوری و در بوی تأسیس ایدیم جمله در ۹
ایدی تلفت نام یا حاوی مالطه با سه شریکند از اولان ۹ هجری تا یقیناً و او توییدی نمود ما خبری است از هم که
مطهر من صدیق اکبر بیرونه اوزره لغاً تقدیم قلمه امر در فرمان حضرت و طایفه

خارجی
۱۵۳

ایده و در ۱۵۳

تعلیم و تربیت
مجلس

ما بحیه لغتیه به شرحه تاریخیه ملطه باسمه شهنه دکر اولونه ده ندر اولونه
تحریراتک ترجمه

بحر سفید احوال سیاسیست و اثر انگلتره همیشه بحری طرفه دقلو السرب برادره حیقانه ده بی ملطه قرونفل
غزیه سی طرفه نشر اولسانه مقالرتک سیایه اهمیت اولونه بصدقه فقراتی برود آف عرصه و تزییر قلدی بعد
تر اسوال کبابیه کی شیقاته عکریه مزک عدم مکینتیه خا هره افرانج ایده لید نبرو ملل اجنبیه انگلیز اولونه دوسده کی نفا
دوئاده دغنی موجود ایدوکنه قناعت حاصل اینستورده بحر سفید دوئتا مزک مریشاندنه اولوب ایرال سرفیر ده
تحت فرمانده اسنده بولسانه اولونه قطعه عرب سفینه مقابل الیمم فرانسیک اولونه درت قطعه و روسیه نده طفوزده بحر سفید
دوره شرقیه بولسانه اولونه قطعه عرب سفینه سی بولینور فرانسه ارضه عربیه کی انگلتره نده بغضه ظهور ایده ملک برکابیه
مربا اولدینیه ایده اولدیننده سونه الجیسره هفوزده فرانسه مه الفییم تمه اولونه نه افنی یلانه تعرض یلانه تبدیلی ایشده
بولدینده تبدیلی عادی بر امید موفقیه مندا اولشیریه فرانسه جزایر ده موجود اولونه سینه التیبک نفع عسکری
وزمانه تبه ایده ملک انگلتره دکل اندک دشمنه فرانسه جزایر ده موجود اولونه سینه التیبک نفع عسکری
انتمه ساعده مالطیه نقل ایده بیلگننده انگلتره بحر سفید ده کی قوه بحر سفید تزییده بدله اهتمام ایشیریه حالده جزیره
مذکره نده بد دشمنه دوستی نموند مالطه دوله بحریه نده سلطنته بر دلیل و انگلتره دولتنده جا خا سینه سنه ده
فرانسه بحر سفید اهدالنه سونظر ایلد باقید لر فرانسه جزیره روسیه دغنی شرقیه دهستانه برای تشکیل
ایده چکنده انگلتره موازنه کی قوه ایچده عرف ما حاصل افتد ایتملیسه ممالک ساره ده ده لجه بری بویایده
انگلتره قدر فرودیده اولدیه هقد بحر سفید انگلتره ایچونه لایق قطع بر نولکه اولونه ملل بحریه ایلمی اولدینیه قیتم
مذکره دکرده اهراز نفوسه ایتمی کنده سونبر کابریس هکننده ده بوننده یوز سنه مقدم انگلتره ایلد بر جاه
حکومتده و بیام بیته ک انگلتره نده مساعد کی اولقز سیه بحر سفید ده هیچ بطوب انداخته ایلد بیلد
دیومرف ایتمی کلامک اصابتی هفوزده تحفه ایتمی شد اولوقت اهراز مظفریه دولت ایده ممالکنده نفوس
الیمم قائمیه علیه ایده مز موسیه تریسه باقیست افیرا بیاناته آید ده بوننده سیدیم قوشوروزان
سفا سیه عربیه کی بزمکننده ده کلینور قیلورن قایتو قایتو کل کلکل قنطه قنقره ملطه ارضه بحر
هفتوزده هفت و طویجی مز اندرکنه فائده اولدیندی تحفه ایتمی شد عی صمات اینه اولونور اولونور قنطه
کسلیزه کریم بویایده کی تبتا تمزده خا سیه اوغزانه نملک سی وار ایدده نیشک بوکا دگری دربارده

EK-3

İngilizlerin, Yemen'de hududa tecavüz ederek sekiz karyeyi zabt ettiklerine ve İngiliz bayrağını göndere çektiklerine dair belge³.

بسمه و بوجه وارد اولاشون توفیق مبع

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
مَدِينَةُ يَمَعْنِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
١٦٨

منجید

انقلیدرک حدودی تجاوز ایتکه به حکم سکر قریه ضبط ایدوب انقلده بیراغن کساد ایدیکدی
مدینه فزان ١٦٨ محرم الحرام بسمه والیسی
محمد علی

³ B.O.A. Y.A. Hus. 418/59

3 numaralı ekin 2. sayfası

انگیزون نمازی و دیگر فریضہ فریضہ و صائم برپا رہے بعضے عساکر سرکار اوردینہ طوبی ایضی صورتہ
بائوسہ دست فریب خط العرب انگیز ہیں حکامہ اولیبتہ از سہ ولایت ابی فطہ غفارتہ سرحدہ و تقدیم فرمائتم
| تاریخ اربعہ ۱۴ | ۱۴ |
صدر نظام

بسمه و بابت و در اوله شفق توفیق صبح

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
عذر

سجده

ع. ۱۷ مورخه ۱۷۱۷ تجاوزه انقیزلرک نه وجهه مبارت اینه که اقسام تقسیم ایدینه تفادیه تفصیل
ایدینه و تجاوزک بریمی قریسکه غریبه و هاکم برتیده بولنده عا که شاهانه اوزرینه طهیه انداختی
صورتیه باشدونه اولدینیه مدینه فطانت ۱۶ مورخه ۱۷۱۷ بسمه و الیسی
همه شمی

EK-4

Halep Valiliğine Enis Paşa'nın tayininin İngiltere ve Fransa Sefaretinin menfi iradelerine rağmen bulunduğu hakkında belge⁴.

مقررہ وقتہ مطابق

بسم الله الرحمن الرحيم
بروز صبح ولایت نیکه سیرتو ایستایا مقرر بایک حوالی سابقه و حلیت لکین موقعه سنج اولیا به تفریح مناسبه اولیعی انگاره وزارتیه بخاری طرفه افاره اولسه بقال
سایر ایست سوت و دستقده دولتیه جریده اولیعی کی توخره دیکه بصره والیکه نصبه اولیعی جریده خفته بصره و قیودت افادانک مونی نقده لاور اولیعی جریده
اوزنیه تقدیر ان اولیعه بولینیه زمانه کی هر کاف اولیعی سابع اولیعه دیار لیکورده دیکه موضوع جتیه ایست اولیعی و بصره به جبهه ماورینق اعراضه ایست اولیعی
بعینیه رید ایست فیل اولیعه نبغه اولیعی حالیکه حلیت موقعا و عاتد مرسیت و ترکی در کار بولینیه جریده بصره به نفسه دار بصره در بایک ایست اولیعی افاده اولیعی
مقررہ وقتہ مطابق
خا جریده
سورق

⁴ B.O.A. Y.A. Hus. 408/38

هذب و دلايقه و ايلقده يقيه جور يدا انيس يات هفتري نيك احوال سيقتنه نبي اوزاره يقين نايب و عيني
انكته و فائره سفارتي طرفنه اعاده اولسنه يقين سا ايليك رويته و استقامت مجربه اوس
جود اعادته واقعه نيك مواخه نفس الامر اوليقه عقده در ميانه اولنه اعادته ضرورته هرابه
ويرليقته وار خارجه نظارت جويد سنك نيك سي نظره عالم جورلشمه اوزره عهده و تقويم قوفه انتم

اسپه سالار اعظم
صاعظم

EK-5

İngiltere'nin Trablusgarb Büyük elçiliğinden, Osmanlı Hariciye Nezaretine gönderilen tehdit içeren belge⁵.

Copie.

L'Ambassadeur de Sa Majesté Britannique a l'honneur, dans le but d'éviter tout malentendu possible, de réitérer le point de vue du Gouvernement Britannique en ce qui concerne l'état des vaisseaux de guerre Yavuz Sultan Selim (GOEBEN) et Midilli (BRESLAU).

L'attitude du Gouvernement de Sa Majesté Britannique qui a, à plusieurs reprises, formé le sujet d'entretiens que Sir L. Mallet a eu l'honneur d'avoir avec Son Altesse le Grand Vêir est comme suit:-

Aussi longtemps que les officiers et équipages allemands continueront à se trouver à bord du "Goeben" et du "Breslau" ces vaisseaux seront traités par le Gouvernement de Sa Majesté Britannique comme des vaisseaux amis et tout vaisseau ottoman qui les accompagnera sera considéré comme agissant avec eux en collaboration et sous l'influence des officiers allemands et seront traités de la même façon.

Ambassade d'Angleterre,

Thérapia,

le 21 septembre, 1914.

⁵ B.O.A., Prof. Dr. Cavit Baysun'un terekesinden satın alınan evrak; Dosya No: 4, Gömlek Sıra No: 79, 1332 Za 1.

EK-6

Sir Edward Grey'den Sir G. Buchanan'a gizli telgraf⁶.

PUBLIC RECORD OFFICE																			
Reference: FO 371/2767										64361									
Reproduction may infringe copyright																			

[This Document is the Property of His Britannic Majesty's Government.]

Printed for the use of the Cabinet. January 1916.

CONFIDENTIAL.

[34]

Sir Edward Grey to Sir G. Buchanan.

(No. 209. Secret.)
Sir,

Foreign Office, December 30, 1915.

COUNT BENCKENDORFF having asked me for my views about encouraging, on certain conditions, a revolt of Djemal Pasha against the Turks, I told Count Benckendorff to-day that we did not think that very much was likely to come of it, but we wished to encourage it for all it was worth. I had only two reserves to make. I found that after we had occupied Basra the Viceroy of India had issued a public announcement that under no circumstances would Basra be given back to the Turks. We had not, I believed, stated definitely that we would keep it for ourselves, nor had we excluded it from all possibility of being included in an Arab State, on certain conditions; but we could not give it back to Turkey. My second reserve was that in response to overtures from the Arabs we had promised them that, if they separated from the Turks and sided with the Allies, we would support an independent Arab State. This would of course include Arabia and the Holy Places, but we had not yet been able to say anything definite about its boundaries on the side of Syria, because that was a matter that interested the French. If, however, Djemal's movement was to have any chance of success he must get the Arabs to side with him, and he ought to have an agreement with them. If he did that, our promises to the Arabs would be satisfied by anything to which they themselves had willingly agreed. I observed to Count Benckendorff that it would be necessary to consult the French Government about Syria especially.

On his asking about Italy, I said that, in order to see what the Italian requirements were, M. Sazonof should refer to the agreement that we had made with Italy when she entered into the war.

I told Count Benckendorff that we had carefully abstained from any promises or discussion of the Caliphate. This we regarded as a Moslem question to be settled by Moslems, in which there should be no interference by us.

I am, &c.
E. GREY.

⁶ F.O. 371/2767-64361 (REF. 27)

Sir Edward Grey'den, Sir F. Bertis'e gizli telgraf. Bu telgrafta İtilâf Devletleri Hükûmet yetkilileri kendi aralarında anlaştıkları ve müzakere ettikleri konular üzerinde birbirlerini bilgilendirmektedirler ve karşı tarafın teyid etmesini sağlamaktadırlar⁷.

[This Document is the Property of His Britannic Majesty's Government.]

ARCHIVES.

59

EASTERN EUROPE.

[January 9.]

CONFIDENTIAL.

SECTION 5.

[72]

No. 1.

Sir Edward Grey to Sir F. Bertis.

(No. 12.)

(Telegraphic.)

Foreign Office, January 9, 1914.

THE Greek Government formally communicated copies of the Treaties of London, Bucharest, and Athens to His Majesty's Minister at Athens on 10th December last, and they maintain that in so doing, and thereby notifying the annexation of the territories transferred to Greece under those instruments, the Capitulations have been *ipso facto* abolished in the new Greek possessions.

The Servian Government hold much the same view, though they have agreed not to raise the question at once, and the other Balkan States may be expected to follow suit.

His Majesty's Government are of opinion, on the other hand, that these new territorial arrangements constitute a departure from the Treaty of Berlin, and cannot therefore acquire formal validity without the expressed assent of the Powers signatories of that treaty. The Powers are free to withhold that assent, and, until they give it, the Capitulations do not lapse in the newly-acquired territories, though to abolish them no action is necessary beyond the formal recognition of their annexation.

His Majesty's Government consider, however, that it is in the general interest that the situation should be regularised as soon as possible, and they are therefore anxious to learn the views and intentions of the Powers on this subject, especially since it involves the question of the protection of religious minorities in the annexed territories, which were guaranteed under the Treaty of Berlin. Your Excellency will find the resolution on this point, which was accepted by the Ambassadors' meeting, in the "Turkish War" print of 29th July, 1913, Section 24.

That resolution deals only with Servia and Montenegro, but His Majesty's Government think that it might reasonably be extended to cover all the recent territorial changes.

Your Excellency should inform the Government to which you are accredited of the above, and should enquire whether they propose to recognise the annexations unconditionally or subject to any, and, if so, what, conditions. Your Excellency should further state that His Majesty's Government on their part would like to make their recognition subject to the condition that the equal religious or national rights of minorities, as guaranteed under the Treaty of Berlin, in the territories severally annexed by Roumania, Bulgaria, Servia, Montenegro, and Greece, or created by the formation of the State of Albania, shall be fully maintained and guaranteed.

(Repeated to Athens for information only.)

* Also to Sir E. Goschen (No. 9), Sir M. de Bunsen (No. 5), Sir R. Rodd (No. 5), and Sir G. Buchanan (No. 9).

[1936 4-5]

PUBLIC RECORD OFFICE	
1	2
3	4
5	6
7	8
9	10
F.O. 371/2110	
COPYRIGHT PHOTOGRAPH - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE, LONDON	

⁷ F.O. 371/222110-59, Sir Edward Grey'den, Sir F. Bertis'e 9 Ocak 1914 tarihli gizli telgraf.

EK-8

Sir G. Buchanan'dan Sir Edward Grey'e Petrograd'dan, 1 Aralık, 1915'de gönderilen gizli telgraf⁸.

PUBLIC RECORD OFFICE										6	7				
Reference: FO 371/2767										64361					
1	2	3	4	5	6	Reproduction may infringe copyright				15	16	17	18	19	20

[This Document is the Property of His Britannic Majesty's Government.]

WAR DEPARTMENT.

[January 1.]

Secret Series.

SECTION 1.

[68]

No. 1.

Sir G. Buchanan to Sir Edward Grey.—(Received January 1, 1916.)

(No. 2003.)
(Telegraphic.)

Petrograd, December 31, 1915.

YOUR telegram No. 3123 of 29th December.

Being indisposed, I instructed Mr. Lindley to discuss above-mentioned telegram with Minister for Foreign Affairs this morning.

His Excellency knew nothing about published declaration as to Bnara, but said at once that in his opinion we ought certainly to retain it after the war, as it was necessary to defence of our interests in the Gulf.

As regards Djemal's proposals, he considered that they concerned His Majesty's Government and French Government more than Russian Government, who had no interest in regions affected. Since Armenian intermediaries were in touch with Russian Government, he supposed that conversations with Djemal had better be carried on through that Government, but he desired that they should be directed by England and France. His Excellency did not attach much importance to succession question, in view of fact that change made in Egypt in favour of son succeeding father had met with no difficulties.

(Secret.)

French Ambassador informed Mr. Lindley that he anticipated great difficulties when fate of the Holy Places came up for discussion, as Russian Minister for Foreign Affairs had shown in an earlier conversation that he did not consider them as falling within arrangement regarding Syria.

[2530 a-1]

⁸ F.O. 371/2767-64361

EK-9

22 Haziran ve 8 Ekim 1914 tarihlerinde Muhammera ve Kuveyt Şeyhlerine, ve Şehr ve Mokalla Sultanına ihsan edilen şeref payesi nişanlarının iadelerinin istenmemesi hakkında teklif edilen bir belge.⁹

PUBLIC RECORD OFFICE										6	7				
Reference: FO 371 / 2766 B										64361					
1	2	3	4	5	6	Reproduction may infringe copyright				15	16	17	18	19	20

INDIA OFFICE, LONDON.

24th DECEMBER 1915

922
JAN 4 1916

POLITICAL.

No. 127.

TO HIS EXCELLENCY THE RIGHT HONOURABLE THE GOVERNOR
GENERAL OF INDIA IN COUNCIL.

My Lord,

Having considered in Council Your Excellency's letter dated 8th October, 1915, No.97, in the Foreign and Political Department, I sanction your proposal not to require the eventual restoration of the insignia of the orders conferred upon the Sheikhs of Muhammera and Kuwait, and the Sultan of Shehr and Mokalla on the 22nd June and 8th October 1914, respectively.

2. From the enclosed copy of correspondence with the Foreign Office as noted in the margin, it will be seen

To Foreign Office 19th November 1915.
From Foreign Office 2nd December 1915.

that the Secretary of
State for Foreign Affairs

concurs in the decision as regards the Sheikhs of Muhammera and Kuwait, and in the proposal that the cost of their insignia should be shared. The amount will accordingly be included in the annual adjustment between the two Governments of diplomatic and consular expenditure in Persia.

I have the honour to be,

My Lord,

Your Lordship's most obedient humble Servant,

(Sd.) Austen Chamberlain.

44480.

290368—W. & S. Ltd—(90)—30183/231—25,000—11-15.

⁹F.O. 371/ 2766 B- 64361{3}

EK-10

Basra Siyasi Şube Şefi, Yarbay Sir P.Z. Cox, K.C.S.I., K.C.I.E.'den Simla, Hariciye
ve Siyasi Kısmındaki Hindistan Hükümeti Sekreterine (Hususi
Kâtibine/Mümessiline/Vekiline) gönderilen gizli raporlar¹⁰

Copy.

No. 10284.

60

Chief Political Office,
Basra, 10th October 1916.

From

The Hon'ble Lieutenant-Colonel Sir P.Z. Cox, K.C.S.I., K.C.I.E.
Chief Political Officer, Basra,

To

The Secretary to the Government of India
in the Foreign and Political Department, Simla.

Sir,

With reference to the correspondence ending with Foreign
Department endorsement No.1738-G, dated 20th September, I have
the honour to state that I remain of opinion that during the
continuance of the war and our consequent preoccupations, we
should on grounds of expediency eschew all action likely to
provide material for friction or avoidable correspondence with
the Arab Chiefs of the Gulf.

I therefore venture to recommend that the Secretary of State
be requested to sanction a further postponement of the Order in
Council, to the 2nd August 1917.

I have, etc.,

Sd/- P. Z. Cox,

Lieut.-Colonel,
Chief Political Officer.

Received on 15 JAN 1917 with
INDIA FOREIGN SECRETARY'S
Letter. No. 93 K
Filed 8 DEC 1916

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
PUBLIC RECORD OFFICE									
Reference:									
FO 371 3041									
COPYRIGHT PHOTOGRAPHS - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITH- OUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE, LONDON									

¹⁰ F.O. 371/3041-60 Nüsha no : 10284 REF. {94}

EK-11

Türkiye'deki mevcut rejimin yıkılması için Cemal Paşa tarafından Rus Hükümetine yapılan bazı teklifler hususunda bir belge¹¹.

PUBLIC RECORD OFFICE										6	7					
Reference: FO 371/2767										64361						
1	2	3	4	5	6	Reproduction may infringe copyright					15	16	17	18	19	20
(68/16)										878						

Foreign Office,
January 2nd, 1916.

No. 5 Secret.

My Lord:-

With reference to my telegram No. 3134 of the 29th ultimo, regarding certain proposals made to the Russian Government by Djemal Pasha for the overthrow of the present régime in Turkey, I transmit to Your Lordship herewith a copy of a telegram from His Majesty's Ambassador at Petrograd on the subject.

I have to request that Your Lordship will ascertain and report to me the views of the President of the Council on the matter.

I am, with great truth and respect,

My Lord,

Your Lordship's most obedient,

humble servant,

(for the Secretary of State)

(Sd) Maurice de Selves.

His Excellency

The Right Honourable

Lord Bertie of Thame, G.C.B., G.C.M.G., G.C.V.O.,

&c., &c., &c..

¹¹ FO 371/2767-64361 (REF. 14)

تاریخ گوناگون و ...

بیش بر جویان و ...

برصحت صوب ...

رومایا جبهه حریفانه

برایت ۸ تفرین ...

طیاره ...

۲۲

۳

قانع بجزیه

تورودجک ...

برایت ۸ تفرین ...

آلبانیاه

برایت ۸ تفرین ...

بیش و کفک ...

شانی رعایت

برایت ۸ تفرین ...

مصرده

انگلز ...

رومایا

توروق ...

برایت ۷ تفرین ...

روسیده

روچ ...

۲۱

۳

انگلز ...

برایت ۸ تفرین ...

برایت ۸ تفرین ...

انگلز ...

برایت ۸ تفرین ...

روکنز ...

زورق و قادیان

لوناو ...

مصرده

انگلز ...

رومایا

توروق ...

برایت ۷ تفرین ...

روسیده

روچ ...

۲۰

۳

انگلز ...

برایت ۸ تفرین ...

برایت ۸ تفرین ...

انگلز ...

برایت ۸ تفرین ...

تاریخ ...

زورق و قادیان

لوناو ...

مصرده

انگلز ...

رومایا

توروق ...

برایت ۷ تفرین ...

روسیده

روچ ...

۱۹

۳

انگلز ...

برایت ۸ تفرین ...

برایت ۸ تفرین ...

انگلز ...

برایت ۸ تفرین ...

... ۱۹۰۰ ... ۱۹۰۰ ... ۱۹۰۰ ...

... ۱۹۰۰ ... ۱۹۰۰ ... ۱۹۰۰ ...

حرب غایه لر من

2a

آلماييك ك سروف حدى عررتدن اولوب (دويمه كانهس چاتيرغ) ك سيلي باش مفاهلري باران اوت (دوشلور) ...

عويجه تواج برودنده طابيق واجني نكلتريته يه ايستدكزي يوه دوشونديكزي ايجيه آكلامجى تشرىف اجراسى خسوسنه ...

بوكلتسه نه ايستدكزي بيلير حكومتنه بركنه چايشنه ميا وقتدر برانزاي عويجه ...

صليح مسئلهسى

سابق بر فرانسز نظرنيك مقول سوزلى - انكتردهه صلح زوزولى - صلح فرانسى قياش - دو قورميخا لئيك و انكوتيك بايان حندهه مقاله لر

برن ۳۰ ايلول (ق) - سايبراق فرانس سوياليت نكلتريته ميا اوجاچه عويجهه حر بيديكي نظرلر مندهه ديوروك: دهسه تصادى تحقيق اجه ...

صليح مسئلهسى

دوروك ايكلتريته نكلتريته اوجاچه اولادهه كى يعن حركتلىرى شيد ايكلتريته ...

صليح مسئلهسى

صليح ليتهه ناييلر - يايلاك توطهه وريلن جواب حندهه مقاله لر جور، ۲۵ ايلول (ق) - دوستانه ديوريلور ...

صليح مسئلهسى

صليح ليتهه ناييلر - يايلاك توطهه وريلن جواب حندهه مقاله لر جور، ۲۵ ايلول (ق) - دوستانه ديوريلور ...

EK-15

İngiltere Amirallik Dairesi Lordlar Komisyonu tarafından Majestelerinin TALISMAN, TERMAGANT, TRIDENT ve TURBULENT gemileri ve E25 ve E26 denizaltıları ile ilgili iddialara Osmanlı Devleti'nden alınan siparişlerin yol açtığı komisyonlar ve masraflara ait belgelere ve bilgilere ait yazışmalar¹⁵.

C O P Y

ADMIRALTY.

323

C.P.04718/17/X29218

LONDON, S.W.

19th September 1917.

CONFIDENTIAL.

Gentlemen,

I am commanded by My Lords Commissioners of the Admiralty to refer to H.M. Ships "TALISMAN" "TERMAGANT" "TRIDENT" and "TURBULENT" and Submarine Boats "E.25" and "E.26" and to the claims for payment put forward by you; these claims including Commissions and Expenses incurred in obtaining orders from the Imperial Ottoman Government,

2. My Lords desire me to inform you that, after careful consideration, They say that They are only liable to pay a reasonable price for the vessels supplied to Them, based upon the value of the vessels, and that They are not liable for the payment of Commissions and/or Expenses, incurred by you in obtaining from the Ottoman Government orders which you are unable to execute on account of the war.

3. With regard to instalments which you have received from the Ottoman Government, it would appear that these form a matter for settlement ultimately between yourselves and the Ottoman Government, or, alternatively, for the Custodian of Enemy Property.

4. My Lords propose that the Turkish rights under their contracts should be seized by the British Government and consequently I am to request that, in order that commission may issue you will inform the Admiralty what Contracts (whether formal or resulting from correspondence) are in existence relating to the four Torpedo Boat Destroyers ordered by the Ottoman Government, giving the dates and parties and stating how the four vessels are described, whether the contracts related to any other (and if so, to what) vessels, what had been done under the contracts as to construction and payment what the terms of payment and completion were and whether there was any, (and if so, what) clause vesting any and what property in the Ottoman Government or any person on behalf of that Government on payment of instalments, and what payments (if any) have been made.

5. Their Lordships further request that you will supply similar particulars of any contract or contracts relating to Two Submarine Boats ordered by the Ottoman Government.

I am,
Gentlemen,
Your obedient Servant.

(096)

Eastern Construction Committee,
10, Great George Street,
Westminster, S.W.1.

PUBLIC RECORD OFFICE									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Reference: F.O. 371/3041									
COPYRIGHT PHOTOGRAPH - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE, LONDON									

¹⁵ F.O. 371/3041-323

EK-16

"Osmanlı Devleti savaş gemileri Rihtım ve Silah Fabrikası Ortaklığı" adlı Türkiye'deki savaş gemisi dokları ve tersanelerinin yeniden yapılandırılması ve idaresiyle ilgili Amiralik Dairesi Genel Sekreterliğine, görüş belirtmek maksadıyla yazılmış bir belge¹⁶

0490/17

COPY

222

EASTERN CONSTRUCTION COMMITTEE,
10, Great George Street,
Westminster, S.W.

324

5th October, 1917.

Secretary,
Admiralty,
Whitehall, S.W. 1.

Sir,

We have the honour to acknowledge the receipt of your letter of the 19th September C.P. 04718/17/X 29218 which we have carefully considered.

Before replying to the several points which that letter refers to, we would beg to be allowed to submit a preliminary observation of a general character.

The contracts entered into with the Turkish Government form part of an important arrangement we successfully negotiated shortly before the war, and as a result of which we obtained on the one hand, the concession of the constitution of a Turkish Company entirely under British Control, the "Societe Im Imperiale Ottomane Co-interessee des Docks, Arsenaux et Constructions Navales", entrusted with the re-organisation and management of the naval docks and yards of Turkey, and, on the other hand, an order for the execution of the Turkish naval programme, thus securing for Great Britain the practical control of all the docks, yards and naval constructions of the Ottoman Empire. When Turkey joined in the war with the Central Empires the Turkish Government officially notified to us that the arrangement hereabove stated was to be considered as purely and simply cancelled. After mature consideration, we came to the conclusion that it was of British public as well as private interest that we should protest against this decision and contend that the outbreak of hostilities had no other effect on the arrangement than to suspend it, - a point which we were advised, could claim the authority both of the general rules of public international law and of a special provision in our contract. This view was submitted to the Foreign Office and the case having been discussed with, and considered by the legal advisers of that Department, on February 24th 1915 H.M. Secretary for Foreign Affairs was pleased to inform us that our standpoint was approved of, that the necessary notifications had been made to the Ottoman Government, and that it had been also intimated to that Government that H.M. Government would be prepared, when a fitting moment arrived, to give our objections their diplomatic support.

We would respectfully submit that the views expressed in paragraph 4 of the letter of the 19th September 1917 do not appear to be in harmony with the plan of action approved of and adopted by the Foreign Office.

We have the honour to be,
Sir,

Your obedient Servants,

(Sgd) J.M. DAVISON for

EASTERN CONSTRUCTION COMMITTEE.

PUBLIC RECORD OFFICE					
1	2	3	4	5	6
References:-					
FO 371 3041					
COPYRIGHT PHOTOGRAPH - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITH- OUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE, LONDON					

¹⁶ F.O. 371/3041-324

COPIE

490/17

325

OPINION

The Committee's letter of October 5th 1917 is in the form of "a general observation of a preliminary character" and does not purport to be an answer to Admiralty letter of September 19th 1917. Paragraph 4 of the last mentioned letter made certain enquiries for the purpose of obtaining information necessary for the issue of a commission preliminary to the seizure by the British Government of the Turkish Government's contractual rights. This seizure would have been principally to the advantage of the Contractors who would thereby have been exonerated from any obligations to fulfil the contract with Turkey. It appears however, that the Eastern Construction Committee at present consider it to their advantage to contend that the contracts for reorganisation and management of naval docks and yards of Turkey and for the execution of the Turkish naval programme suspended. (If at the end of the war British policy should prevent Turkey from having any naval docks or yards or ships no doubt the Committee would submit further "general observations" of a different kind). In these circumstances I think the Committee might be informed that the proposal mentioned in paragraph 4 of the letter of September 19th 1917 will not be proceeded with for the present and requesting attention to paragraph 2 of the letter. If I am right in my opinion of August 3rd 1917 as to the effect of the correspondence relating to the taking over of the two submarines and four torpedo boat destroyers, the Committee are bound to acquiesce in paragraph 2 and should be left to take such steps as they may be advised.

G.W. Ricketts,
2, Mare Court,
Temple.

Oct. 23rd 1917.

PUBLIC RECORD OFFICE					
1	2	3	4	5	6
Reference:-					
FO 371					
3041					
COPYRIGHT PHOTOGRAPH - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE, LONDON					

¹⁷ F.O. 371/3041-325.

EK-18

"İngiltere ve Suriye"¹⁸

1915	THE WAR. TURKEY.	4109 JAN 12 1915
Jan. 11.	No. 4109.	Received by f.4109
n. a. left.	(Subject) <u>Britain and Syria.</u> Urges annexation of Syria by H.M.G.	
Last Paper. see 976 copy pt.	(Print.) (Minutes)	
(How disposed of)	L.O. 12 Jan. 9.P.C. 12-1-15.	
tion eted). 70	(Index.) W 64	
Next Paper.		

PUBLIC RECORD OFFICE									
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
F.O. 371 2481									
COPYRIGHT PROGRAM - NOT TO BE REPRODUCED PROGRAMMATICALLY WITHOUT PERMISSION OF THE PUBLIC RECORD OFFICE, LONDON									

123658 - W. & B. Ltd. - 22610/124 - (90) - 10,000 - 12-14.

¹⁸ F.O. 371/2481-4109-73

تعقيب ايدان سياست چوق دفعه بوتون آيات
 و غمجه نوب اول قنرى مائىل طرفدن
 قديمي ايدانلار عداوتونلار، هله حرب عموميدن
 صوكره برونيا افكار عموميه سي دخي تفتيق
 آلتنده اوزون مدت قشدر . بوگون بيله
 استخبارات مانع و وساطتي سر بست و نئد .
 يفتدن مثلا فرانسه حكومتك شرفده كي حالت
 روحيه و وضعيت حقيقيه دائر معنوماتي
 بك نونلكه ، يا خود بو نئفه محفلك شهبلي
 دكزلردن كجه نونك تغيير ماهيت ايدمياير .
 بنا عليه فرانسه حكومتك سياستي تقيد
 ايدمركن فرانسه ، فرانسه مائيه و بونلك
 هيت عموميه سي ديتك اولان فرانسه دولت
 خطاب ايتك دوزرى اوتاز . نزي حكوم
 ايتك ايتن بنه بحق شكايته ، مذاقه به قيايه
 سوق ايدن عامه ، ازرويا دولت بونلك ايجيريد
 لوزم ائمز بيدر . بو ائمز ايشه آرزوق جمله
 سنك كئدى حكومتك نئفه دخي تفتيق اوتو .
 نئفه و ايجيراليستر حركت بيه شكسترو .
 عيت و سعادت و بونك ايجون مشكلات
 چككده درلر . ايجيراليستر ايشه استيد و الحاق
 بو نئفه سي تعقيب ايدن حريص بر سرمايه
 داران كتله سيله بوكا مستد سر كئشجو
 حكومتلر در . بنا عليه تعريضات و مؤ خدائيز
 بالصبح وقع و حادئات ايله تايد ايدن بونلكه
 و اولنري ايله بن بون حكومتلر راجع اوتوق
 لازمدر . بنا عليه رفقا مزلده بو بو كئشج
 ايجيراليستره دقت ايجلري شايان ايددر .

تجربو اولدو نجه هيچ بر زمان صلاحه صارلش
 دكئدر . صلح اولدو نيه زمان دخي سكون
 و اعتدالي هر مائين زياده محافظه ايدر . فقط
 بوگون او قدر اليم بر فلاكت ايجنده دركه او كا
 صبر و سكون توصيه ايتك املر بيله استيزا
 ايتك ديتكدر .

آطنه احوالي

آطنه مختار مخصوصه مزل و بروكي معلومات
 آطنه و حواليسنده وضعيتك كئو نون كونه
 و خامت كسب ايتكده اولدو نيه ، وارنيلر
 طرفدن يايانن . مائلك هر درلو قدرت تحمل
 ماشيره جق مرتبه و ايدو نيه مر كئزنده در .
 بو دفعه ده مرعش و اورفه حادئنه لر نون دولاي
 كوي ارنيلره نغم ياييدو نيه ادا ايدمرك برونوع
 هيچان تقليد ايتكلر ، و مسلمانلره محبوز
 ايجون فرصتجو اولدو نيه بو دفعه واضحا
 اثبات ايله مشلر در . آطنه ده كي فرانسه مأور .
 لر نونك بوكره دوشدكلى خطادن كرى
 دونه مدكلى ، ارنيلري آتسويق يولده
 باشلا دكلى سياستي بر در لوز ترك ايدم . بچكلى
 آكلا شلمه ده در . بك صمسي بر فكر انسانيله
 نئني ايدمركه صلح شرائطي تقرر ايدمرك
 رجا نئله قراي بر ان اول بو مأور لره تبليغ
 ايدسون ده بكي دن برونوع مسمومك مديت
 نامه قنرى دو كونسون .

ايديلن حركت خايتكار ايتك ماهيتي و صلح
 ايله اورته به قويمده در . بو تالراف صلح
 قونفرانس و بالسموم ائتلاف دولترى مائلر بيله
 چكلمشدر :

- شريف پاشا نامنده كي بر شخصك
- پارس صلح قونفرانسنده كئديسنه
- كرد مرخصى عنواني و يرديكني خير
- آلدق . موى ايله كردستان و كردلرجه
- هيچ بر صفت و كالتي حائر بولونماد .
- يفندن آمال و احتراسات شخصيه
- و خصوصيه سنه . مستندا قونفرانسده
- كردلر نامنه سرد ايدم چكي مستد عيات
- و فضولى تشبثك بزلرجه مؤثر اولد .
- مايه جنى جهته سمع اعتباره آلتاماسنى
- استرحام و كردلر ك هيچ بر سبب
- و صورتله جاممه عثمانيه دن آير يلاما .
- يه جق بر كتله اولدو نيه ده علاوه عرض
- ايلرز اقدم .

عشبرت رئيسى لشكر در لوز نامنه عشبرت رئيسى
 ذكى بك عبدالحيد بك
 عشبرت رئيسى عشبرت رئيسى
 ابراهيم بك محمود بك على بك

استونيزا و قونياسيله ائتلاف ايتك
 ايتكده ايله بكي دن صلح ايجون ايتكده
 بولونمى ، لهستانه نونك مساند شرائطي
 صلح ايتك بيه ، بوتون بونلوا مائيه
 آلتنده ترو چكيتك بيه و مدتش بر صبره غم
 حاضرلا قنده اولدو نيه دائر روايتلر ظهور و سائ
 بك زياده معيندار اولدو نيه خالى دكلر بيله
 قنيل تهلكه ازرويان تهديد ايتكدن سكور . بو
 تهديدنى اشاع ايجون وقت قازانيور بونلك
 و استحضارات يايوز . بو حاضر لوزك ماهيتي
 معلوم دكلسه ده بعض امارادن استدلال و نونك
 ايدلديك كونه بوتون آسپانك آجند بونين .
 انقلابه دخولى تاين ايتك اوزره اساسلر بونين
 تعديل طرفدار ايلوز ، و روس بونك و سائ
 بونك مطلقا بوتون مائلرجه قبول ايدلسن
 مر كئزنده اولان تمسكارانه ادعا سندن صرف بونين
 نظر ايدسيور . ولادى و ستوغه قدر بوتون ايتك
 سيرياني اشغال ايدن و قورويدن قوروي
 داخل اوله برق زا بونلري رجته بيجور ايتك
 اولان بونك و بونك قونلري ، اولكي كويوسيا
 كئدكلى بر لره تحريب عاملى اولدو نيه
 عبارت قلموزلر . بلكه هر مائلك عنفات ره نفاكار
 يشكار كور و نيورلر . اومايشه غزتمه سيديور
 ۱۱ شباط ۱۹۲۰ تاريخل نسخه سنده بونك بونك
 و بك خارجه قوميسرى چيچيرين طرفند عقد ايتك
 لهستانه تكليف ايديلن صلح دن بحث ايدو نيه
 له نيت زا بونلر دن مائت اساسلر بيله رعائت
 اوتوق بر ايسيلر داخنده بولوندي نيه كوستونلر
 بعض قلموزلر ايتكده ايتكده ايتكده ايتكده

²¹ Hakimiyeti Milliye, 14 Mart, 1336, No: 15, ayrıca bakınız Ek-20.

(16)

هند - افغان حدودندہ

تیس ختمی ۲۰ مایس تاریخ نشہ مقالہ سندہ هند افغان حدودندہ وقوعبولان مصادماندن بحث ابتدائیکن مکرمہ ۵ بتون بو وقایع ایوم شرق قریب واسبای وسطی اسلامی آرہ سندہ مشہود اولان حضورسزانی ایلہ علائقدار بولنیور ، دیکمہدر .

تورکیانک تقیمی علیہندہ بر میتینگ

موتینگ بوست ختمسناک اشعاراتہ نظرآ لوندردہ بولنان مسلمانلر بر میتینگ عقد ایشلدرد . میتینگ مستراضہایانک ریاستی آتندہ عقد ایشلدرد . مقصد ، علم اسلامی علائقدار ایدن مسائله قارش صلیح توافقرا . لسنک کوستردیکی لایقیدی بی بر پروتسو ایتمکی . میتینگ قم اعظمی مسلمان اولاق اوزرہ بر جم غیر اشتراک ایشلدرد .

۲- فیسای علی باک بر مکتوبی قرائت ایشلدرد . موی الیہ بو مکتوبندہ ، تورکیانک دوجار اقسام اولان قسملرنک خرسقیاوندلتر آرہ سندہ تقیمی علم اسلام ایچون بویوک ، الیم بر حسیزاتی اولدینی بوو حرکتک ویلسون طرفندن مقصد وضع اولونان ایکی اساسک تقوی دعک اولاجتی بیان ایلمکدهدر .

وئیس ، هندستان مسلمہ زینک ایوم ، علم اسلامه قارش روا کورولہجک بویوک حسیزاتنه قارش پروتسو ایچون متحد بولونڈ . قلمی بیان ایلہ شدرد . مسلمانلر آرہ سندہ ، اسلامی اورول دول مظنہ سنک بازی اسارت آتقی ایچون تورکیانک تقیم ایدیلک ایستیلدیکی قناعی موجوددر . مورالیہ انکترانک مسلمان ظلمه قارش دایما صمیمیت وحمیتہ معاہدہ ایش اولدینی و مسلمانلری رنجیدہ ایتمہکندن الان امین بولوندیکی سولہ مشدر .

بویوک اوزرینہ ، صلح قوتفرانسنی ، تورکیا حقیقندہ اتحاد ایدہجکی قرارلردہ ، ۸۰ ملیونی انکترہ تابعیتندہ بولنان کتہ مظنہ اسلام . لک حسیات وطاق قلمی نظر اعتبارہ آلفہ دعوت ایلہ طارلانہ بر قرار اتحاد ایدلمی خصوصندہ اصرار ایتمک قرار ویرلشدرد .

بایرام مناسبیلہ سبیل رشاد کلمیک هفتہ انتشار ایتمکچکدر

7 حقوق مسیحیہندہ نصیلشدرد 23 اشرف ایوب

شیدمسی هندستانک سکون وحسن ادارمندن مشمول اولان هند تاخیری نہ برکھ فضه نمدہ اکیک اولمیری بیان ایشدی . بو آرملق هندستان اصول ادارسی ایچون بویوک بر اصلاحات پروتسو میانہ تومشدر . بو پروتسو نیک موقت نامہ ایلہ تطبیق آتقی بالجلہ صادق هند تیسمنک اشتراکی ایلہ قابل اولور . تنیزہ کورہ ۷۲ ملیونہ واران مسلمان جماعتک کمال مہارتہ کناره چکدسی ایلہ بو قطع نظرندن حقیقی بر فلا کتدر . قانیزکہ هیچ بررجل حکومت هندتاخیری قدر وشمتیک وختابہ علائقدار دکدر ، مسلمانلر تہایتیور .

بڑ نہ ادعا ایدیور؟

ناولتر ، نمدہ بڑ ترکیا ایچون بی بر (استانبول) شکتندہ حکومت ایشدیور . بڑ باش ویکک جہمالہ و الحاقہ علم اسلامه قارش انکترہ نامہ ایش اولدینی تمہدک انقادی طابنی انکترہ وبرتانیسا ایشلورونتنک سببی قطع نظرندن بر وظیفہ تاقی ایدیور .

ترک حکمدارینک اسلام خلیفہ سنک - باش ویکک سولہدیکی وجہلہ - ہ مہریدن اول ہرقا ترک اولان استانبول . تراکیا ، سورینہ نیک شالندن باشلیری آقہ کز سواصلیہ برابر آسیای صغرادہ حاکمیت مظنہ سنی

طلب ایدیور ، بومالکمن لئانوق برابریہ نیک دیگر ملاتراک احتراماتی تعلیم ایتمک اوزرہ ترک حاکمندن قوللمسی طرزندہ بر صورت حل آسیای غربیہ صلح کتیرہ چک برہ عزایت دائمہ تحملری اکلک اولہجکی بویوک محصولدہ بلکز بوملکتلردہ نما بولہجقدر . اہالی سرگندشجو سائق بوزندن کیردیکی حرب ہومیدہ دوجار سفالت اولدی . ترکیا لک زینکین ولایتلرندن بعضیلری ملیکتندن چاپورقہدرجہ

کفایہہ جزائی کوردی ،

تراکیا ، استانبول و آسیای صغری کی ترک حرکت حاکم اولدینی عاہک حقدہ حیات اسلامیہ ، سلطانک حاکمیت مطوق قطعیتندن یقہ مہارتی برہ شکل ونام ایلہ اولورسہ اولسون هیچ بر مذاہلین قطعاً قبول ایتمکدهدر . بر خصوصہ دھما نظر دتکزکی چلب ایتمک مساعده کزی تہی ایلہرز .

۲-انسف اولدینیز اتقان مسئلہسی بعض عاقبہ تاقی ایلدیکی وجہلہ باش ویکک تمہدینک امانت و اہالی اسلامیہ نیک حسیاتک لایق اولدینی اہرہلہ نظر اعتبارہ آلفامسہ وسرلہ اتحاد ایلہمیدور . هندستاندکی فلان موسیو موت کوی هند تیسناہ قارش اولان وعدک اہ ذندن منع ایتمدیکی کی انقادی وکروستادہکی غیاظلردہ ہش وکری سیاست ولسایتک امر ایشدیکی صریح سنیک ایشندن وارستہ قیلہلز .

²² Sebilü'r-Reşad, 26 Haziran, 1335, Cilt 17, Aded: 425-426, s. 80.

قالندى ۵، توركلره دىانت مېجلاه اسلاميه ايله رابطه لرى بولمىشنى عالم اسلام نظرندە اشبات ايدمىكلىرى .
شوندى كمال تاسفه سويله بيليرزكه ، بزده بيكرجه كيلو مترو اوزاق ماقارده يشايان مسلمان قارده شلرمز ، بزى حيات و حياه ايتك ايجون بوزوله غيوراه و عاليه بنايه تشناده بولمىشدر ايتكن ، بزوراده بربريزك كوزنى چيقارمقه اشتتال ايدمىوروز . صرف احترامات و هوسامزى اوقشامق ايجون ، كندى يئمزده پردك اتقاق ايدمىوروز منافع عاليه منك ايلروده دعا زياده بايمل اولمىشنى اسلا نظر دته آميوروز .

بزه ياردم ايتك ايتيئله ، هيچ اولمازه موقت بر زمان ايجون اولسون قانق ترك ايدمىك ، آنله ياردم ايدمىك ، ايتلك بو قوزنوج و مهلك و ضيئتن اهن بر صورتده تخليص كر بيان ايدمىيليرز . عكس قديرده ، دكل هندليلر ، بوتون جهان بزه مدين و ظهير اولسه نقاندى ال چكوزسه ، بر آن ايجون ققامزى ، يئليزى اسلااح ايلزسه ، هيچ بر قائده دسترس اولمىب چمىزه . قطبياً شهبانجه مليرد .

پك مهم مخره سياسيه

هنرسانه مسلمانلى طرفنده انكتره ملكوتنه قهر بر اولمىشده نظرده
« ديل تلاف » غزمه سكه ۲۱ كانون ثاني تاريخلى نسخىندن حرفياً ترجمه اولمىشدر :

قرال حضرت تليزك آوروپاه ساكن بولونان تيمه مسلمى توركيك استقبالك داش خارجه نظريت بر مخره بر مشلر و بولك برسئله سنى ده باش و كيه ايصال ايتشدر . مخره بى امضا ايدن ذواندن لوندرده (ميسنخ بليس) ده اوچ نومورده ساكن استم
اصفهانى ، باش و كيك كاتيندن ، مخره ملك كلديكى دمسلكه نظر دفته آلتدنيق مشر بر مکتوب گشدر . خارجه نظارتى شو جوابى بر مشدر :

انتم ،
جاها ليسى آقرت ايتياره تورك اولان حوالينك اداره مستقبسه مائد بر مخره بى ميانغ ، ۱ كانون ثاني تاريخلى مکتوبكوزك آلتدنيق و موضوع بحث ايتديكوزك سئله لك بالكو صلح قوتقرالى طرفندن حل ايديه بيه چكى و بو قوتقرالى سده بالجه عرقلره مائد حقوق و آسلك تمانيه نظر دفته آلتدنيق قوت كوزوندن تلق ايتديكم اسره امثالاً بيان ايدم .
۱

متر اصفهانى مخره بى راى نشر قتلره تيلغ ايدركن مطبوعات مخره بى ديمشدر كه : « قرال حضرت تليزك تيمه مسلمى توركيه مشلمسده سوكد درجه ده علاقه داردر . اورولك جنوب شرقينده ساكن بعض ملترك ، انكتره ايله ديكر متفق ايتلكلر افكار عمومى سلكه تايلامه و مقرراته اجرائى تاثير و توركيك پارچه لاسنى تايمين مقصدله

باشته بوله بر طرز حرك ايتيار ايدمىك اولور ، مسلمانلر آرمسده شو موجب تاسف فكر حاصل اولمىشدر كه ، جهان اسلامك بيوك بر قسك متفكره الحاقى و اولمىك كريك مساعيتى داعى اولان آمال عاليه و بيوك بزه نسيئر صرف مسلمان اولدنيق ايجون توركيه حقه جاي تطبيق بولامشدر . ققرمى بك جوق منيدارد . ايك جوق اسلام تيمه مالك اولان انكتره دولى عالم اسلامى بوله بر ذهاب سوق ايتمه چكى و توركيك حقه منصفانه و عادلانه بر صورتده اتخاذ مقرراتده بولمىشنى كندى متفكرت تيمه ايله چكى شهبازدر .

بته مذكور مخره بى زياده سبه مهم اولان بزه تورك ملقى ايجون بكي بر وضيت طلب ايتيوروز . بزم طلبىز تورك ملك صاحب وساكن بولمىشنى اراضى اسكى كى حاكم قلمسندن عبارتدر . « ققرمى سوده نوزدره ديك مسلمان قردم شلرمزك نوله ماده و حكولاه بر منطقه توركيه مسلمانلر ك حقوقى مدافعه و طلب ايتكلىرى انهامه كاييدر .

هله آيتمه كى سوكد سطرلك نوقدر حكيمانه و بيطرقاته بر قلمه يئلدنيق بك اشكار كورولمىشدر : « شرق اوروپاه جريان ايدن احوال اشبات ايتشدر كه ، آز بر درجه ده مترق جاعتل ايجنده ظهور ايدن اختلافات عربيه مراهيك طرفدن باربارتلر اجرا ايلمىشنى موجب اولمىشدر ، ديلدها چابوق اولان طرف اوروپاه آيهوق مصوميتى ادا ايدر و ديكر طرفك بلاتريك ، مظالم اجرا ايتديكى سويلر . ارضى مسئله سى حل ايدمىلر كى مقدارجه بك جوق اولان ايهالى اسلاميه مائد حقوق كده ، غير مسلمانلر ك حقوق درجه سنده اهميته تانق اولمىشده اعقاد بيز وارد

بالاده كى بيانات ايله محترم قارده شلرمز ، آرمىلر كده توركياده باش كوستون وقايع اخيره ايتسنديه بكمه ادا و توهم ايتكلى قدر بيكناه و مصوم اولدقلىرى

ايتام نظريه درميان ايتلر و بوجانلى مناله سوزلره مخره بى شامه و بر مشدر .

بو مخره بى ترتيب و تنظيم و امضالره تيزين ايدن لوندرده كى مسلمان قارده شلرمز قارشو عظيم عظيم تشكرلر ايدر و تشناتلر نده موقوف باخير اولدنيق قضرع ايلرز . ديندا شلرمزك بو حيايت نحيانه و اسيلانلرته نوقدر عرض تشكران ايتمه بته آزددر .

شوسوك سئله ده توركياده كى مسلمانلر ك حيايت دينلر تى رنجيده ايدمىك و آنلر كى هر كونه نماون و نماندن اوزانلا شديروب معاسز و واهى تورانيقلىق پروپاگانداسيه مسلمانلر يتنه تفاق و شقاق تخملىرى وار قوتلرله صاحبه تثبت ايدن يئشتر ، ادا كسز ، تجربه سز جولوق جوجتلك كوزيه شو مخره بى موقورق خيال باطل آرقسنديه قوشمى اولمىشلىرى مقام سرزنشده سويلمىك ايترز .

بوقدر متين بردين و اجماعه مالك اولوب ، آرمىلر كده بك برادرانه و صبهانه مناسبات دينيه حكومرا اولان مسلمانلر ك برلرته اولكندن زياده ياقلا شديرمى ايجاب ايتديكى حاله ، تورانيقلىق سايمسده آز

²³ Sebili'r-Reşad, 20 Şubat 1335, Cilt 16, Aded 392, s. 27-28.

بالواسطه صرف اینتکری معامی بی بووک بر حیرت و تائره تمقیب
 اینکده در ۱۰ منظره تک متی شودر :
 نودمه (سلون ستریت ۴۱ تومرو)
 ۱ کانون تاق
 خارجیه مائتریتک حضور مالینه
 اقدم

2b

۴ - آسیانه اصل سوریه تک شاک حدودندن آطلرد کرت، قره
 کله کزه و آذربایجان قدرواران اراضیده موجود اون طنوز الیکری
 ملیون مسلمان بعض منطقه لده کاملاً و بعض منطقه لده اکثریت
 اعتباریه صرفاً تورک و دیناً مسلماندر . ترا کاده عین شرافط
 موجوددر . بورلده کی اهالی ده اکثریت اعتباریه تورکدر . بو تون
 بو اراضینک ، باغخی اولان استانبول شهریه برابر ، باش وکیلک بیانی
 مورچینه تورکلرک اللهه بر اقلماستی کمال حرمتله استرحام ایدرز .
 شوزاسی نه استرحام ایدرز که هرملنک کندی کندی اداره اقمسی
 و کندی قدرتت حاکم اولاسی حقتده متفق دولتر طرفندن مصرانه
 بر صورتده اعلان ایدیلن ملیته استناد ایدن خرسیتانلرله مسلمانلر
 حقتده صورت متساویهده جای تطبیق بولون . بز تورک ملتیه ایچون
 یکی بروضیت طلب ایتمه بوز . بز م طلبن ، تورک ملتیک صاحب
 و ساکن بولوندیقی اراضیه اسکیمی کچی حاکم قالاندن عزیزدر ،
 ۵ - تورکیه تک دیگر ولایتلری حقتده شمدیلک هیچ بر فکر
 اظهار ایتمک آرزوستنه دکلز ، بالکمز شوزاسی استقرکه ارضی مسئلهسی
 نه صورتده حل ایدیلرسه ایدباسین بو جهتده ساکن اهالی مسئله تک
 حقوق نظر اعتباریه آلتسین و کندیلرکی تمبیاندن وقایه ایدیلرین . شرقی
 اورویاده جریان ایدن اجوال اثبات ایتمدر که آز بر دوجهده متقی
 جامعتر ایچنده ظهور ایدن اختلافات عربیه هم ایکی طرفدن باربارتقلیر
 اجرا ایدلستی موجب اولمدر . دبیل دما باوق اولان طرف اوریه
 آیلهرق مصروبتی ادا ایدر و دیگر طرفک بلا تحریک مظالم اجرا
 ایدیلرکی سویلر . ارضی مسئلهسی حل ایدیلرکن مقدارجه تک چوق
 اولان اهالی اسلامیه مالد ختوقنده غیر مسلمانلرک چوقی درجه سنده
 اهمیتله تاق اولنه حقته ایتادین واردر .

آقا خان ، عباس علی ، امیرعلی ، یوسف علی ، ا . س . م .
 هنیک ، م . م . استوفانی ، عبدالعزیز ، خواجه کمال الدین ، اسلام حجت
 مرکزیمی کاتب فخری شیخ مشیر حسین ، دیگر ۲۵ امضا

۱ - قرال - امیراطور حضرتلرینک آئیده واضح الاما تیه
 مسلمسی اولان بزلی ، غزیه لریک سوک زمانلرده استانبولک استقبالیته
 دائر مختلف غیر مشول محافظدن نشر ایتمه کیری فکرلری بو بوک بر
 علاقه و ایدیشه ایله اوقودق . بو فکرلر ، استانبولده تورکلرک الله
 زیاده حائز قاهیت بر عصر اولانسه ، رغماً استانبولی صاحب حاضرلرندن
 آلوب بر خرسیتان ملت و با دولته ویرمک بو باین الملل قوتبول آتته
 وضع ایتمک قایمسی استهناک ایتمکده درلر . شوزاسنک بلا اقاته زمان
 یاقی وظیفه حد ایدرز که بویه بر طرز حرکت ، متفق دولته مالد
 خرب قایلریتک برنجیمی اولان ملت مسئله اساسینه دوغورون
 دوغوریه منافی اولمقله ، اوز بالکمز هندستان مسلمانلری آرسنده دکله
 بو تون جهان مسلمانلری بینه بو بوک برهم خشنودی تولد ایدر .
 ۲ - هرت عصر دن بر استانبول تک چوق ایتمدر و بوکون
 هوچینه بر مسلمان شهریدر . هر طرفی مسلمان مسئله لویه و دین
 اسلام مالد ایدانه دولدر . اهانتک اکثریتی عرق اعتباریه تورک
 و دین اعتباریه مسلماندر . بو جهتله کچکرده عوام قاروسنده تک آچینی
 بر لسانه اعتراف ایدلشدی .

۳ - الککتره باش وکیلک ، تورک ملتیک تورکلرله مسکون
 اراضیک کی حاکمیت ذره قدر خلل کیه چی و استانبولک تورک باغخی
 قلاجینی حقتده تک آز وقت اول صورت قطعه ده سویلرکی سوزلر
 هندستانده و دیگر طرفلرده بولونان مسلمانلر اوروزنده تک اطمئان بخش
 بر تاثیر حاصل ایتمشدی . بز شوزاسنه اینز که بو اوتورگیان بیاتامک
 اساندن ذره قدر انحراف ایدلستی تک وخیم برهم خشنودی
 تولد ایدر .

اخوت اسلامیة

بو هفته مطبوعات بوسیمزک همان اکثریتی هندستانلی و هنداشلر مزک
 ملکتمزک استقبالیته ن قدر علاقه دار و بز م موقعی ترصین ایتک
 امله نه درجه معیوب اولدیلرینی بیان ایلرین بروقیله مهمی نشر ایددی .
 اخوت اسلامیته بو سببی نظامی قارشوسنده اهل اسلامک
 طریقینرکی فوق العاده بی اصل تصور ایدیلر ؟ . .

شرف و همجزمزک تولد ایددیکی مصیبتدن لیب فتنی استیفا
 ایدر اید شرف کارجینسی ، ولار مردانهسی فدایه باشلایان زوالی
 ایدمن بو فتنه کسلی ایله دردی . ایام عزیزده بیکن لالان برامک
 یاس غریبانهسی ، قهر منظومهسی کورکلر مزده حشر و نشر اولهرق
 بیم و زیشانی ایکتیلرله انول ایدیلور . آفاق سقوطمزده نه بر ضیای

امیراطورانی مدافعه ایچون قایم دوکن ویا لردنکی وسائط ایله
 معاونتده بولونان مسلمانلر ، استقلال و وحدت ملیه اسانک دیگر
 اورویا ملتلی حقتده اولدیلرکی تورکیه حقتدهده تطبیقته انتظار ایتمک
 صلاحیتدار کورورلر . باشقه بولده بر طرز حرکت اختیار ایدیلرک
 اولورسه مسلمانلر آره سنده شوه واجب تأسف فکر حاصل اوله جقدر که
 جهان اسلامک بو بوک بر قسمنک متفقله اتحافی و اوتارله تشریک
 معایستی داعی اولان آمال ماله و بو بوک بر لیلر صرف مسلمان
 اولدینی ایچون تورکیه حقتده جای تطبیق بولامشدر . مع مانه بز
 شوزاسنه قانز که باطل بر خصومت دینیه و عرقیه بوزدن ملل مسلمنه تک
 ائتلاف دولتریتک حسن نیتی حقتده کی اعتباری سازمسانسه میدان
 بر اقلما چی بو تون مهم جهان مسئله لری ، حقایق ، مساوات دستوریه
 و انکتره پتی وکیل و آمریقا ریسن جمهوری طرفندن اعلان ایدیلن
 استقلال و وحدت ملیه اساسه استناداً حل اوله جقدر .

EK-24

"TÜRKİYE VE DİĞER MÜSLÜMAN ÜLKELERİYLE İLGİLİ HAFTALIK RAPOR"²⁴

FO 371/3400

8070

COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

-1-

Intelligence Bureau,

SECRET.

Department of Information

ETW/OOS.

WEEKLY REPORT ON TURKEY
and
OTHER MUSLEM COUNTRIES.

(March 12th, 1918)

(I) Armenian Atrocities against Moslems.

The advance of the Turkish Army on the Armenian front continues slowly. It is apparently being carried out by small parties of regulars and bands of Kurds. The re-occupation of Erzerum and Van is not yet announced, but is evidently imminent. The Armenians have failed to organize a regular army and the men armed with the equipment of the disbanded Russian forces have simply gathered into guerrilla bands, incapable of holding up the Turks, but ready enough, unfortunately, to commit atrocities against the Moslem population of the successive districts from which they have to retreat.

These atrocities, which were reported by the Turkish Government as early as the beginning of February, are now confirmed by the British military representatives in the Caucasus. More than 500 Moslems are stated (in a War Office telegram dated Tiflis 21.2.18) to have been massacred by the Armenians at Erzingan.

There is no evidence that the Armenian national authorities, either at Tiflis or in the Occupied Territories, are in any way responsible, and in this respect, as in that of scale and provocation, these Armenian atrocities cannot be compared with the Turkish atrocities of 1915. At the same time, the Turks have now an excellent pretext for continuing their advance, for exterminating the surviving Armenian population, and for demanding "permanent political guarantees" for all Moslem elements in Armenia and Trans-Caucasia.

²⁴ F.O. 371/3400-8070

FO 371/3400

8070

COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

- 2 -

2) Turkish Designs in Russia.

The clause in the final treaty between the Central Powers and Russia, providing for the cession by Russia of the Trans-Caucasian districts annexed by her from Turkey in 1878, was mentioned in the last Report.

This is obviously a "disannexation" from the Turkish point of view, but Germany objects to that formula on account of Alsace-Lorraine, and the "Frankfurter Zeitung" therefore explains the clause on the principle of "self-determination".

As in Courland etc., Russia renounces interference, and then the local population is to settle its destiny "in agreement with" the Central Powers - in this case, that is, with the Turkish Government.

In the Kars-Ardahan district (inland) there is a Moslem majority of Turks and Kurds (perhaps 120,000 together) and a Christian minority of (perhaps 30,000) Armenians.

There is also a Moslem majority in the coastal district of Batum, but the port itself has a mixed population and the Moslem peasantry are Georgians by language and race.

Since the beginning of the Revolution, the Christian Georgians have made great efforts to secure the Moslem members of their race for the Georgian national movement. On Dec. 24th, 1917, the Georgian National Council published an appeal to Georgian Moslems, offering them political autonomy (with a local capital at Batum) within the Georgian national state; the control of their own schools, justice, militia and local administration; provision of technical schools, bursaries, co-operative societies, medical officers; and even madressés for Moslem theological students.

This generosity was prompted by the propaganda which the Tatars of Trans-Caucasia had been conducting among the Georgian Moslems. How the inclinations of the latter have been affected by these

24 numaralı ekin 3. sayfası

FO 371/3400

8070

COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

- 3 -

different advances it is impossible to say, but obviously the Turkish Government intends to decide their allegiance for them.

On March 6th the signature of the treaty with Russia, and apparently an outline of its terms, was announced in the Ottoman Parliament. A deputy is stated to have contrasted Turkey's omission "to obtain guarantees for the Turkish population in Russia in the light for self-government" with Germany's stipulations with regard to Esthonia, Livonia and Finland.

Enver Pasha is stated to have replied that "the Bolsheviks had already proclaimed the right of self-determination for all peoples, and that the Ottoman Government would not fail to recognise the autonomous governments already established in the Caucasus, as also those set up in the neighbourhood of Turkey, all of which the Turkish Government was prepared to support if necessary".

Clearly Turkey does not consider herself precluded by the peace with Russia from extensive interventions in the South and South-east of the former Russian Empire, and will justify them as Germany is justifying her further intervention in the West. X

Probably the Turks expect to annihilate the Armenians, and reckon that Georgia, in her isolation, will reconcile herself to the sacrifice of her Moslem districts and of the port of Batum.

An agent reports on Feb. 28th that Persia has asked Turkey and Germany for the Province (formerly Khavate) of Erivan, which Russia annexed from her in 1928. Germany is declared to have agreed to this on condition that the Persian Government eliminates British influence from Southern Persia, disbands the South Persian Rifles, and grants Germany economic concessions.

On the other hand, the Armenian Press quotes a Teheran journal as announcing the discovery of a secret society working at Tiflis for the autonomy of the Persian Province of Azerbaijan under Ottoman

FO 371/3400

8070

COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

- 4 -

suzerainty. The inhabitants of Azerbaijan speak the same Turkish dialect as the Tatars of Trans-Caucasia, and the secret society is presumably a "Pan-Turanian" organisation. If there is any truth in this rumour, it would make excellent pro-Entente propaganda in Persia.

(3) Persia.

Sir C. Marling repeated on March 4th that, whereas three months ago the Persian Democratic Party was both united and definitely anti-British it was now divided, and that one section was inclining towards good relations with Great Britain.

On the other hand, three Persian notables recently arrived in Berlin, declared, according to the German Press of March 8th, that the Democratic Party was "greatly strengthened". Possibly this statement was bluff; at any rate it appears to have been out of date.

The fighting between the Assyrian Volunteers and Persian Cossacks at Urmia has ended in a temporary victory for the former. The Assyrians have "committed excesses", and the Moslems are being disarmed. But fighting is expected to break out again, and since the Assyrians are in a tiny minority and lie in the path of the Turkish advance, they are probably doomed.

It is now known that the Jangalis have carried off the British/ Vice-Consul and the Bank Manager at Resht. So far neither Bolsheviki nor Jangalis have advanced on Kasvin, but on March 8th Sir. C. Marling transmitted a report that such an advance was considered imminent. Enemy officers (liberated Austrian prisoners or Turks?) are said to have arrived at Kasvin already.

The situation is complicated by fighting, reported from Astara, between different bodies of Russian troops, and by the disquietude of Russians with established interests in Northern Persia at the

FO 371/3400

8070

COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

- 5 -

prospect of British intervention. The Russian officers of the Persian Cossacks are stated by Sir C. Marling to be affected by this feeling. It is ominous that they should still be thinking in terms of Russo-British rivalry at a moment when the "vested interests" of both nations in Persia are being threatened with extinction by the Turkish advance, the attitude of the Persian Government and the conduct of the Bolsheviks on the Caspian coast.

4) Syrian Sympathies.

Telegrams from Sir R. Wingate at Cairo (March 1st) and General Clayton at Jerusalem (March 5th) alike indicate that Syrian opinion is hardening both against France and against Zionism. The result seems to have been to draw Christian and Moslem Syrians together (at any rate in the Syrian colony in Egypt). Many Christians as well as Moslems would be willing to accept King Hussein's son Faisal as an independent constitutional ruler, but Moslems avow their preference for Turkey if the alternative is France.

It would be important to know the effect upon Syrian opinion of M. Pichon's statement to M. Sokolow that, on the Palestinian question, the British and French Governments are in complete accord.

5) Movements in German Jewry.

The Jewish organisations in Germany have amalgamated into a "Union of Jewish Organisations in Germany for safeguarding the rights of Jews in the East".

Steps are being taken to affiliate other Jewish organisations in Germany, and to found similar unions in Austria-Hungary, Turkey and Bulgaria. It is announced in a statement to the press that "the Association has been formed to represent the opinion of German Jewry with regard to all the Jewish problems which may arise in the East both now, during the war, and at the Peace Conference.

"The following principles for the treatment of Jewish problems

FO 371/3400

8070

COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

- 6 -

in the East and in the Ottoman Empire have been laid down as a result of the activities of the Association :-

- (1) Legal and actual equality for Jews, with all the rights and duties of citizens.
- (2) Religious freedom.
- (3) The right to an independent Jewish culture.
- (4) The right to free immigration and to economic activities in all parts of the Ottoman Empire.
- (5) The right to free immigration and to cultural autonomy in Palestine".

The German Zionist Organisation is one of the few bodies affiliated to the Union, but its organ, the "Jüdische Rundschau", states (what is obvious, from the programme just quoted) that the initiative came from the anti-Zionist organisations, and that the Zionists were only admitted under pressure of the situation.

The programme is obviously a minimum from the Zionist point of view, and the last two clauses are perfunctory additions to the first three, which concern the status of Jews, not in Palestine but in the former "Jewish Pale" of the Russian Empire and in Rumania.

While the British advance in Palestine has deprived Germany of direct control over the destinies of Zionism, the German advance in Russia, beyond the line reached in 1915, is bringing the whole of East European Jewry within the German sphere.

As the essential reservoir for Palestinian colonisation, East European Jewry is of vital importance for Zionist aspirations. The Germans made effective propaganda out of the deportation of Jews from the evacuated territories by the Tsar's Government in 1915, but took little pains then to conciliate Jewish opinion. In the new municipal institutions which they created in Poland, they sacrificed Jewish security to Polish nationalism, but with the extension of their conquests in Eastern Europe and the increase of their power, their policy shows signs of undergoing a change.

FO 371/3400

8070

COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

- 7 -

A logical consequence of their recent alienation of the Poles for the sake of the Ukrainians would be the support of Jewish claims in the Polish area, for the Poles are a formidable enough power to make it advisable for Germany, when once she has alienated them, to secure all the allies against them that she can find.

In Rumania, too, there are rumours that the Central Powers intend to insert stipulations in favour of Jewish rights in the Peace-treaty.

The conciliation of the Yiddish-speaking Jews of Eastern Europe as a German "culture asset" has been preached by the conservative-Zionist German-Jewish publicist Dr. Davis-Trietsch since the beginning of the War. It appears that the German Government is at last adapting his policy. On March 8th the German Wireless circulated a rumour (quoted from the "Temps") that the Bolshevik Government at Petrograd has suspended all Jewish newspapers and arrested their editors, as well as the Chairman of the Organisation Committee of the forthcoming Russian Jewish Congress. If this is true, it plays into Germany's hands, and it is in the new German dependencies in Eastern Europe, rather than in the Ottoman Empire, that the most serious counter-offensive to British Zionist policy is to be expected.

(6) Turkish Internal Affairs.

Javid Bey, the Minister of Finance, spoke in Parliament on Feb. 21st about the Budget for the coming year.

He is reported to have stated that the deficit, including the extraordinary military expenses, would amount to LT 14.000.000, but a forecast in the "Frankfurter Zeitung" of Feb. 9th estimated this deficit as ordinary expenditure, and the arrangements for loans discussed by Javid in the latter part of his speech make this reading the more likely one.

FO 371/3400	8070	1	2
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION			

- 8 -

Javid Bey announced incidentally that the total war expenditure of Turkey up to date was LT 230 millions, of which LT 128 millions had been spent during the last year (a significant increase in the rate of expenditure). The whole of this expenditure had been covered by loans from Germany and Austria-Hungary, and as Turkey's pre-war debt amounted only to LT 155 millions, it follows that at the end of the war Germany will hold an overwhelming share of the total national debt of Turkey.

Javid expressed an expectation that up to LT 40.000.000 of the loan for the coming year could be subscribed by Turkish capital. Native Turkish "kacital-kraft" has been much advertised lately, and there is a boom in Turkish company-promoting. Whether this has any solid foundation or is mere economic chauvinism remains uncertain.

On Jan 8th a bill was introduced into the Turkish Parliament for the administrative reorganisation of Northern Mesopotamia. The intention was to secure greater governmental control of the country, and to protect agriculture against nomadism. The Government frankly admitted the unsatisfactoriness of present conditions. Possibly the British occupation of Southern Mesopotamia has seriously shaken Ottoman prestige in the North, and this is an attempt to restore it.

EK-25

“Sir Mark Sykes'tan Gaselee'ye mektup²⁵”

FO 371/3409

8070

COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

Registry No.

(25515) W1 2412/49 20000 3/18 H & J, Ltd

F.O..

Draft.

July 20 . 1918.

Mr. Gaselee

Dear Gaselee:-

from Sir M. Sykes.

The Eastern Committee have had under their consideration your letter to me of the 29th ultimo, on the question of the appointment of Mr. Cunliffe Owen as representative of the Ministry of Information on the Eastern Committee. In reply I am asked to inform you that it is not considered possible for the Ministry of Information to have a representative on the Committee.

The Eastern Committee decide on questions of policy only. Mr. Shuckburgh, Mr. Oliphant, and myself are usually the agents through ~~whom~~^{whom} the Committee deal with particular individuals and affairs connected with the Committee's work. In view of this, it is considered that the best plan would be for Mr. Cunliffe Owen to keep in touch with the three of us in regard to work in our respective spheres. We could report to our immediate superiors in questions of administration and through them to the Eastern Committee in questions of policy.

Lord Beaverbrook for approval

Would you kindly inform Lord Beaverbrook of this decision?

²⁵ F.O. 371/3409-8070

آقره: 51
3
980

باسمى كلى	980
مىقدارى	
مىقدارى	

T. G. BAĞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI

تورکيا بولک ملت مجلسى
اجرا و کيلرى ييتي رايى
قلم مضمون: بروج

مادده ۷۶
مادده ۷۷
مادده ۷۸
مادده ۷۹
مادده ۸۰
مادده ۸۱
مادده ۸۲
مادده ۸۳
مادده ۸۴
مادده ۸۵
مادده ۸۶
مادده ۸۷
مادده ۸۸
مادده ۸۹
مادده ۹۰
مادده ۹۱
مادده ۹۲
مادده ۹۳
مادده ۹۴
مادده ۹۵
مادده ۹۶
مادده ۹۷
مادده ۹۸
مادده ۹۹
مادده ۱۰۰

تورکيا بولک ملت مجلسى
اجرا و کيلرى ييتي رايى
قلم مضمون: بروج

مادده ۷۶
مادده ۷۷
مادده ۷۸
مادده ۷۹
مادده ۸۰
مادده ۸۱
مادده ۸۲
مادده ۸۳
مادده ۸۴
مادده ۸۵
مادده ۸۶
مادده ۸۷
مادده ۸۸
مادده ۸۹
مادده ۹۰
مادده ۹۱
مادده ۹۲
مادده ۹۳
مادده ۹۴
مادده ۹۵
مادده ۹۶
مادده ۹۷
مادده ۹۸
مادده ۹۹
مادده ۱۰۰

آقره: ۲۲۷ / ۶ / ۸۸

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞIVI

تورکيا بولک ملت مجلسى
اجرا و کيلرى ييتي رايى
قلم مضمون: بروج

تاریخ	۹۸
-------	----

مادده ۷۶
مادده ۷۷
مادده ۷۸
مادده ۷۹
مادده ۸۰
مادده ۸۱
مادده ۸۲
مادده ۸۳
مادده ۸۴
مادده ۸۵
مادده ۸۶
مادده ۸۷
مادده ۸۸
مادده ۸۹
مادده ۹۰
مادده ۹۱
مادده ۹۲
مادده ۹۳
مادده ۹۴
مادده ۹۵
مادده ۹۶
مادده ۹۷
مادده ۹۸
مادده ۹۹
مادده ۱۰۰

دوره قضا ایلر - ۸۱
۸۹

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİMİ

آخرة
اوراڭ نومی

تورکيا بونک ملت مجلسی ریاستی

باسمه کتای
شیطون قرانیالی
عمد عوی
عمد شومی
دوسیه نوموسی

دندان بیب بیادنامته آه دزله اوله سنه سوتیمجه وه عاشده عیاره
آیلدنه ایجنده آنقده قه و شیاره الیه الیه به یونلمهده تیرس
یونک کیمه قه اولده قه یی- لک ییسی ورسه اوله تون دتیمه
ی آنقده اهاتنه بیرن ایاکده عیاسه - یونده اوله چی- ؟ یونده الیه تایل
وایا یونده ال سنیل شرفه آله الیه به عاهله یونک الیه بیلدیرنه نعل
سوردیولرسه اولده کیمه ده یی و صقیته بر -
بیردیتنه یونده ولیدتی ، اوله یی اوله اینه آمدور - اریونیم ایسه نوله
ملی آنقده - یونک کیمه و نیم ایسه وکات قه ویه شکره ائی ارغونید
اونده سنه نوله وریته یی نسوه -
یونده دتیمه تونک یونک عیاسه عه سنه عه قه سنه نوله - یونده
یونک عاهله ایسه دتیمه کیمه ایسه عیاسه اوله اینه شکره کیم یی ایسه
تله ده الیه یی شکره یا قه یی یونک عه الیه تله کیمه ارغونیه و شکره
یونک یونک اوله قه یونک ایسه تونک یونک عه عیاسه عه سنه یونک عیاسه
یونک عه قه یونک عیاسه عیاسه اوله عیاسه عیاسه وانا اوله
سوتق اولسون وایا آنقده یونک عه اوله ایسه
عاهله ایسه عیاسه عیاسه عیاسه یونک عه قه یونک عیاسه عیاسه
تله عیاسه قه قه قه یونک عیاسه عیاسه عیاسه عیاسه عیاسه
اونه یی عیاسه اوله دتیمه اوله اینه ایسه عیاسه عیاسه
عاهله اوله آنقده یونک عه قه عیاسه عیاسه عیاسه عیاسه عیاسه
عاهله ایسه عیاسه عیاسه عیاسه عیاسه عیاسه عیاسه عیاسه

تورکيا بونک ملت مجلسی ریاستی

شیخ انصاری
طالبه ایدر انصاری
ممدیری و ایجنتریک انصاری

عاهله ایسه عیاسه عیاسه عیاسه عیاسه عیاسه عیاسه عیاسه
ایسه عیاسه عیاسه عیاسه عیاسه عیاسه عیاسه عیاسه عیاسه

1917 26 Eylül 1336

28 Eylül 1336

9 Eylül 1336

محل ادارہ
 عدالت عالیہ حیدرآباد (طبعہ صوبہ) در
 حیدرآباد
 امیر ادارہ و عہدہ جہت منظر حیدرآباد
 منشیہ حاجت خانہ اورنگ آباد
 مہجہ اولیٰ و ثانیہ حیدرآباد
 منظر عہدہ جہت منظر حیدرآباد

محل ادارہ
 عدالت عالیہ حیدرآباد (طبعہ صوبہ) در
 حیدرآباد
 امیر ادارہ و عہدہ جہت منظر حیدرآباد
 منشیہ حاجت خانہ اورنگ آباد
 مہجہ اولیٰ و ثانیہ حیدرآباد
 منظر عہدہ جہت منظر حیدرآباد

شماره ۲۰ پریم ...

تعرضہ بولوق لازم کاپرہ عرقلہ
 بونریٹلر انکیزلرک لانتدن بیفناطیور
 چونکہ برونہ قدر انکیزلرک حاجیسی ویا
 تاینی آتک کریش ویا جیش اولان تریٹلر
 خدایلر ، مصریلر ، بوزلر ، ازلانایرکی
 اقوام انکیزلرک طرفدن بیہیہ ناپیشز نلدر
 وحسرتقارہ عرض برانتشدر . انکیزلر
 خرافات اوزونستما اولاناسک تارخی آداتہ
 وکادی کنیلری بیہاہ خدایلرک حاجیسی
 وحیرت وشروطنیک اوز آلمی دیہ طاقتہ
 موفق اولشدر . فقطوقالی علمی برسوزنہ
 تحقیق ایندی یکی آویغ ، کوزیز اوکنہ لکی
 بیلیکیزدن بیرونیشته برانکیزلرک بتالییور .

صدر اعظم پاشا نیک بیاناتی
 اقرارہ بولوق انکیزلرک منظرلرک اوزلرہ
 موضہتہ اولاندق قری حریسلاجہدر . حریسہ
 ایہ بوسلاسی ایشمال اینک ایستلر . اوجنی
 برچہتہ داخده انکیزلرک حریسہ بیہاہ
 لرہ اولان اوزلرک کندی ویشیلری اوزونشده
 دوشونہ لرہ مانع اولقد . برچک اولان
 (تاینی) عہتہ نیک قنایا اوزلرک اختلافی
 حقدہ بوزنی برحقاقدہ بوشقیہ نلدر
 نیست ورنلرکی کوسنہ چک برقرہ
 تصدق اینک . تاینی فرمسی اگزینہ
 فرانسز قادیلرین حرکت اولان قنایا
 ملیتوروز فرانسزک اوزویہ عسکر کونہ لہتہ
 مع اولاند . واوروپا حریہ لایقہ قنانتن
 شکوت ایندی صیردہ . بیوردی گ : بو
 اوزلرک ریشی اوقدر اویونشیز برانکیزلرک
 حریہ ایشاندہ روسیا اوزلرک مظالمین بحث
 ایڈرک افکارکی تیج ایڈیک برہد .

صدر اعظم پاشا نیک بیاناتی
 اقرارہ بولوق انکیزلرک منظرلرک اوزلرہ
 موضہتہ اولاندق قری حریسلاجہدر . حریسہ
 ایہ بوسلاسی ایشمال اینک ایستلر . اوجنی
 برچہتہ داخده انکیزلرک حریسہ بیہاہ
 لرہ اولان اوزلرک کندی ویشیلری اوزونشده
 دوشونہ لرہ مانع اولقد . برچک اولان
 (تاینی) عہتہ نیک قنایا اوزلرک اختلافی
 حقدہ بوزنی برحقاقدہ بوشقیہ نلدر
 نیست ورنلرکی کوسنہ چک برقرہ
 تصدق اینک . تاینی فرمسی اگزینہ
 فرانسز قادیلرین حرکت اولان قنایا
 ملیتوروز فرانسزک اوزویہ عسکر کونہ لہتہ
 مع اولاند . واوروپا حریہ لایقہ قنانتن
 شکوت ایندی صیردہ . بیوردی گ : بو
 اوزلرک ریشی اوقدر اویونشیز برانکیزلرک
 حریہ ایشاندہ روسیا اوزلرک مظالمین بحث
 ایڈرک افکارکی تیج ایڈیک برہد .

تان غز نہ تنک بر اعترافی

برای ۲۵ ایول (ق) - فرانسه لاجستہدہ اولوعلمان نیکل خاندہ تان غز نہ تنک برہد
 ایفدور . تان غز نہ تنک برہد عہدہ جہت ایدرک وسیتک ویا تان غز نہ تنک برہد
 دیورک : دوس عراق برون جہلورہ تان غز نہ تنک برہد کوسنہ بوز . ایشال وادی ایرون
 تان کوسنہ بوز . آسٹاک ساری خدمتہ مکرورہ عطفور . دوسہ واسنیک لک
 دیورک : دوس عراق برون جہلورہ تان غز نہ تنک برہد کوسنہ بوز . ایشال وادی ایرون
 تان کوسنہ بوز . آسٹاک ساری خدمتہ مکرورہ عطفور . دوسہ واسنیک لک

تان غز نہ تنک بر اعترافی

برای ۲۵ ایول (ق) - فرانسه لاجستہدہ اولوعلمان نیکل خاندہ تان غز نہ تنک برہد
 ایفدور . تان غز نہ تنک برہد عہدہ جہت ایدرک وسیتک ویا تان غز نہ تنک برہد
 دیورک : دوس عراق برون جہلورہ تان غز نہ تنک برہد کوسنہ بوز . ایشال وادی ایرون
 تان کوسنہ بوز . آسٹاک ساری خدمتہ مکرورہ عطفور . دوسہ واسنیک لک
 دیورک : دوس عراق برون جہلورہ تان غز نہ تنک برہد کوسنہ بوز . ایشال وادی ایرون
 تان کوسنہ بوز . آسٹاک ساری خدمتہ مکرورہ عطفور . دوسہ واسنیک لک

تان غز نہ تنک بر اعترافی

برای ۲۵ ایول (ق) - فرانسه لاجستہدہ اولوعلمان نیکل خاندہ تان غز نہ تنک برہد
 ایفدور . تان غز نہ تنک برہد عہدہ جہت ایدرک وسیتک ویا تان غز نہ تنک برہد
 دیورک : دوس عراق برون جہلورہ تان غز نہ تنک برہد کوسنہ بوز . ایشال وادی ایرون
 تان کوسنہ بوز . آسٹاک ساری خدمتہ مکرورہ عطفور . دوسہ واسنیک لک
 دیورک : دوس عراق برون جہلورہ تان غز نہ تنک برہد کوسنہ بوز . ایشال وادی ایرون
 تان کوسنہ بوز . آسٹاک ساری خدمتہ مکرورہ عطفور . دوسہ واسنیک لک

صلح مسئلہ سی

صلح ایلمہہ تاہلر - ایلیک نولہتہ ویرین جواب ختندہ مصلحتلر
 حورہ : ۲۵ ایول (ق) - دوسہ بوزنیرہ بوز
 مطورہت : سوسایست فرمسی کالی ایلاری ایسہ
 ویرہتیک ایشوت اوزونہ عہدہ ایشال ایسی
 ختندہ حاجت سوسایست ایلورہ برہ کونہ بوز
 نس ایہ اصراہ ایشال ایفکندہ . بوسونہ
 استناد لمصدکون ختندہ برصلح ختندہ ایجاب
 اینک وعلی سوسایست حوری جلسہتہ جوت
 ایشال (ترو) طرفند اوزویہ صلح بوزنہ ایشال ایسی
 ختندہ دوسای اوزان سائیک موع ہدہ وضمن
 جارت بوزنورہ . ترحہ عطفہ دوسہ ایسی
 سرزدہ کیمیلورہ دوسہ . داخہ نظری
 (لازاری) ختندہ عدلیک نظر داتی جلیالغور
 ترانزیر غز نہ تنک بر اعترافی
 برن : ۲۵ ایول (ق) - فرانز غز نہ تنک
 ایلیک نولہتہ ویرین جواب ختندہ مصلحتلر
 ختندہ آتیا اوزونہ تنک حریہ عہدہ لرہ بیان
 ایشالری بوزنورہ . ختندہ کوسنہ صلح قنای
 دما آتین برسوزنہ کوسنہ برہد ایلیک جواب
 آسندہ برنک اولوعلمان بیان ایلیور .
 تان غز نہ تنک برہد : آتیا نولہتہ
 حری ایسیکلی ایلیک دفا اعترافی ایلیور .
 داغمتک کسوت ایلیک ترحہ سالی ایسی
 صیح برنہدی وعلیق شیل اولان بولوی
 جہدہ کیمیلورہ بوشہ برتاین ایلیک ایسہ
 آتیاہ برانکیزلرک طاعت حکوم اولوعلمان بیان
 ایلیور .

صلح مسئلہ سی

صلح ایلمہہ تاہلر - ایلیک نولہتہ ویرین جواب ختندہ مصلحتلر
 حورہ : ۲۵ ایول (ق) - دوسہ بوزنیرہ بوز
 مطورہت : سوسایست فرمسی کالی ایلاری ایسہ
 ویرہتیک ایشوت اوزونہ عہدہ ایشال ایسی
 ختندہ حاجت سوسایست ایلورہ برہ کونہ بوز
 نس ایہ اصراہ ایشال ایفکندہ . بوسونہ
 استناد لمصدکون ختندہ برصلح ختندہ ایجاب
 اینک وعلی سوسایست حوری جلسہتہ جوت
 ایشال (ترو) طرفند اوزویہ صلح بوزنہ ایشال ایسی
 ختندہ دوسای اوزان سائیک موع ہدہ وضمن
 جارت بوزنورہ . ترحہ عطفہ دوسہ ایسی
 سرزدہ کیمیلورہ دوسہ . داخہ نظری
 (لازاری) ختندہ عدلیک نظر داتی جلیالغور
 ترانزیر غز نہ تنک بر اعترافی
 برن : ۲۵ ایول (ق) - فرانز غز نہ تنک
 ایلیک نولہتہ ویرین جواب ختندہ مصلحتلر
 ختندہ آتیا اوزونہ تنک حریہ عہدہ لرہ بیان
 ایشالری بوزنورہ . ختندہ کوسنہ صلح قنای
 دما آتین برسوزنہ کوسنہ برہد ایلیک جواب
 آسندہ برنک اولوعلمان بیان ایلیور .
 تان غز نہ تنک برہد : آتیا نولہتہ
 حری ایسیکلی ایلیک دفا اعترافی ایلیور .
 داغمتک کسوت ایلیک ترحہ سالی ایسی
 صیح برنہدی وعلیق شیل اولان بولوی
 جہدہ کیمیلورہ بوشہ برتاین ایلیک ایسہ
 آتیاہ برانکیزلرک طاعت حکوم اولوعلمان بیان
 ایلیور .

صلح مسئلہ سی

صلح ایلمہہ تاہلر - ایلیک نولہتہ ویرین جواب ختندہ مصلحتلر
 حورہ : ۲۵ ایول (ق) - دوسہ بوزنیرہ بوز
 مطورہت : سوسایست فرمسی کالی ایلاری ایسہ
 ویرہتیک ایشوت اوزونہ عہدہ ایشال ایسی
 ختندہ حاجت سوسایست ایلورہ برہ کونہ بوز
 نس ایہ اصراہ ایشال ایفکندہ . بوسونہ
 استناد لمصدکون ختندہ برصلح ختندہ ایجاب
 اینک وعلی سوسایست حوری جلسہتہ جوت
 ایشال (ترو) طرفند اوزویہ صلح بوزنہ ایشال ایسی
 ختندہ دوسای اوزان سائیک موع ہدہ وضمن
 جارت بوزنورہ . ترحہ عطفہ دوسہ ایسی
 سرزدہ کیمیلورہ دوسہ . داخہ نظری
 (لازاری) ختندہ عدلیک نظر داتی جلیالغور
 ترانزیر غز نہ تنک بر اعترافی
 برن : ۲۵ ایول (ق) - فرانز غز نہ تنک
 ایلیک نولہتہ ویرین جواب ختندہ مصلحتلر
 ختندہ آتیا اوزونہ تنک حریہ عہدہ لرہ بیان
 ایشالری بوزنورہ . ختندہ کوسنہ صلح قنای
 دما آتین برسوزنہ کوسنہ برہد ایلیک جواب
 آسندہ برنک اولوعلمان بیان ایلیور .
 تان غز نہ تنک برہد : آتیا نولہتہ
 حری ایسیکلی ایلیک دفا اعترافی ایلیور .
 داغمتک کسوت ایلیک ترحہ سالی ایسی
 صیح برنہدی وعلیق شیل اولان بولوی
 جہدہ کیمیلورہ بوشہ برتاین ایلیک ایسہ
 آتیاہ برانکیزلرک طاعت حکوم اولوعلمان بیان
 ایلیور .

Handwritten notes and signatures in the right margin, including names like 'Sadrazam Paşa' and other officials.

ÖZET

Bu çalışmamız beş ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; 1914 Savaşı'ndan önceki Avrupa'da politik, ekonomik ve sosyal gelişmeler ile XX. yüzyılın başında Avrupa'nın dünyadaki rolü; iktisadî, sosyal, siyasî, dinî, sanat ve nüfusça yayılması ele alınmıştır. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin siyasî durumu, sömürgeci devletlerin Türkiye'deki emelleri ve Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı Devleti'nin Avrupa ülkeleriyle olan ittifak denemelerini kapsamaktadır.

İkinci bölümde; Birinci Dünya Savaşı, Avusturya-Sırbistan savaşı, Rusya, Almanya ve Fransa, İngiltere'nin savaşa girişi, Savaş Sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması, Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi ve altı savaş cephesinde meydana gelen gelişmeler, değişiklikler ve Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Ermeni İlişkileri ve İngiliz Propagandası açıklanmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde; savaşın Türk-İngiliz İlişkilerine Etkisi, İngilizlerin Kût-ul-Amâra'da Kuşatılması, 1915 yılında İran'da Askerî Faaliyetler ve İngilizler, Şerif Hüseyin-İngiliz Anlaşması, Şerif Hüseyin'in Açıklaması ve Krallık Unvanı, Osmanlı Devleti'nin Karşı Tedbirleri, 1917 yılı Osmanlı Cephele ve Türk-İngiliz Savaşları, 1918 yılı Savaşları ve Osmanlılar yer almıştır.

Dördüncü bölümde; Barış yapılması, Savaş Sırasında Barış Görüşmeleri ve Mütarekenin İmzalanması, Amerika'nın Barış Girişimleri, İngiltere'nin Telaşı, İngiltere ve Türkiye'nin Mütareke İsteği, Mondros Mütarekesi-Hükümleri ve Mondros Mütarekesinin Genel Karakteri yer almıştır.

Beşinci Bölümde; İngiliz işgal dönemi, İngilizlerin Güney-Doğu Anadolu'daki emelleri, İngilizlerin İstanbul'u, Maraş'ı İşgali, İngilizlerin Türklere Karşı Tutumları ve İngiliz-Ermeni Münasebetleri, İngilizlerin Güney-Doğu Anadolu Bölgesindeki Bölücülük Faaliyetleri, İngiliz İşgaline Karşı Tepkiler, İngiltere'nin savaş döneminde kullandığı istihbarat bürosunun işleyişi, İngiliz devlet adamı Mark Sykes'in hünerleri ve İngilizlerin Türk savaş esirlerine karşı yaptıkları işkenceler arşiv belgeleri ışığında ortaya konulmaya çalışılmıştır.

SUMMARY

The study consists of five main chapters, each of which concentrates on a particular point of subject. Chapter One consists of a social, an economical, political situation in Europe before the First World War, 1914 and the role of Europe in economics, political, cultural, religious, art and craft and the expanse of population in the world. At this juncture, it also deals with the political situation of the Ottoman Empire, the targets of the imperialist countries at the Turkish territories and the Ottoman efforts and struggles to become an alliance with the European countries before the First World War.

Chapter Two consists of the beginning of the First World War; Austria-Serbia, Great Britain and the Ottoman Empire and the aims, claims, the activities of Britain's partitions of Turkey and the a brief summary of the six secret treaties with the allied countries, the occupation of Cyprus by the Great Britain, the Dardanelles, Churchill and the Dardanelles, Turkish-Armenian Relations and the British Propaganda during the First World War.

Chapter Three consists of the effects of the War to the British-Turkish Relations; British Intentions for Iraq and aggression of Baghdad, The surrounding (siege) of the British Forces in Kût-ül-Amâra by the Turkish Forces, The Military activities in the year 915 and the Britain, Saudi Arabia-Hejaz, The Arab Office, Sheriff Hussein, The Rebellion in Mecca, Hussein's declaration and his uprising against to the Ottoman Government and also the Ottoman defense in the six front against the Entente countries, the war activities in the year 1917, The Frontiers; Iraq, Baghdad, Hejaz, Palestine, Jerusalem and the war activities in the year 1918.

Chapter Four consists of Peace efforts; the peace discussions and Armistice, the U.S.A. interference for Peace Purpose, the agitation of Britain, Turkish Desire for the Mudros Armistice, Britain and Armistice, the terms and conditions of the Mudros Armistice and the general character of the Mudros Peace Armistice.

Chapter Five consists of the era of the British occupation of the Ottoman territories and the attitudes of Britain's towards the South-Eastern Anatolian people, British occupation of Istanbul, Maras and the reaction of the Islamic and non-Islamic world towards the British Occupation. And it also supports with the archives documents the activities of the British Intelligence Agency and the duties, the abilities of the British statesman Sir Mark Sykes in the Turkish region and the physical situations of the Turkish war of prisoners during the First World War.

